

Dominique Sourdel
Janine Sourdel-Thomine

civilizația islamului clasic

Editura Meridiane

D. et J. SOURDEL
La Civilisation de l'Islam Classique

© B. Arthaud, Paris 1968

Volumul face parte din colecția
„Les Grandes Civilisations“ condusă de Raymond Bloch,
Director de studii la Școala practică de înalte studii, din
Paris

Toate drepturile
asupra prezentei ediții în limba română
sunt rezervate Editurii Meridiane

Dominique Sourdel

Profesor la Facultatea de litere și științe umane
din Bordeaux
și

Janine Sourdel-Thomine

Director de studii la Școala practică de înalte studii
din Paris

civilizația islamului clasic

Volumul III

Traducere de

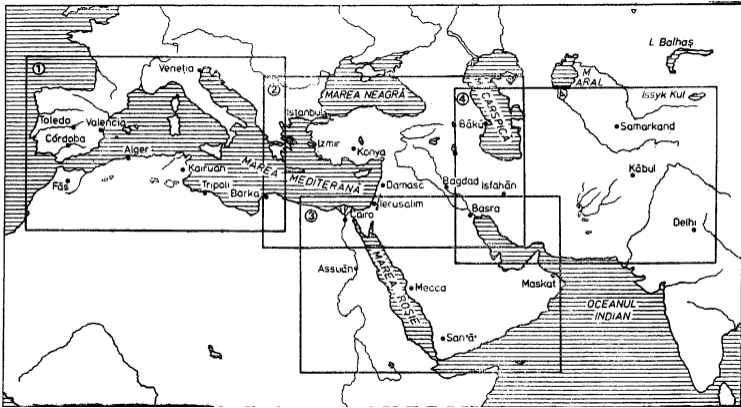
EUGEN FILOTTI

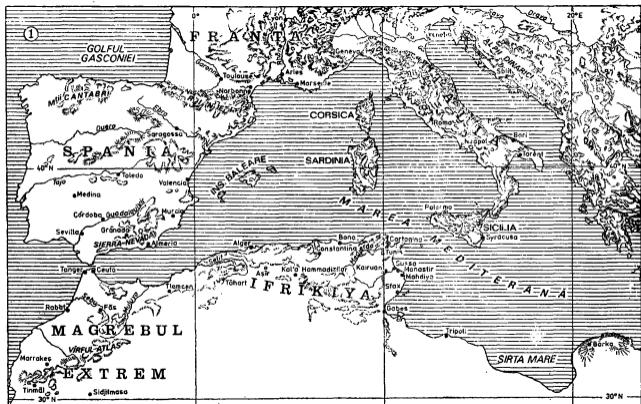
Prefață de

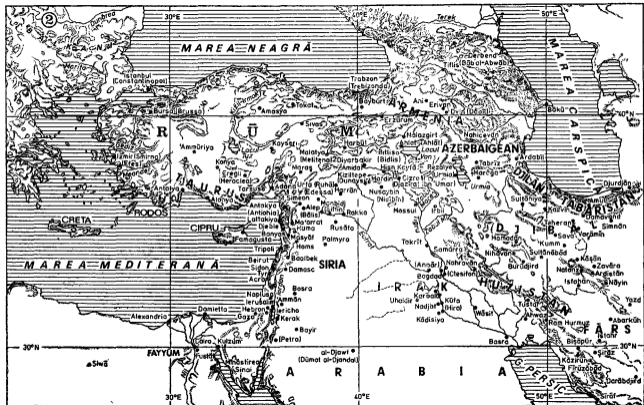
AUREL DECEI

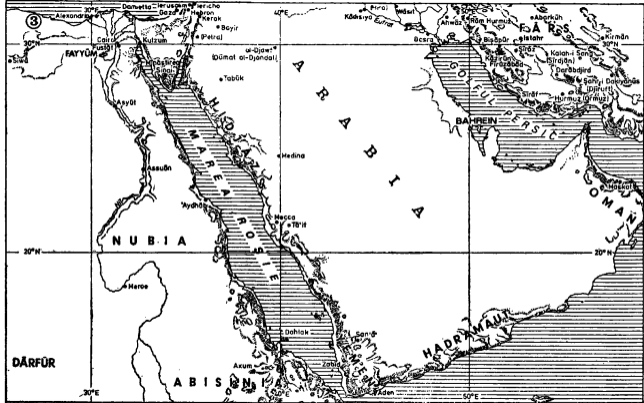
EDITURA MERIDIANE
BUCUREȘTI, 1975

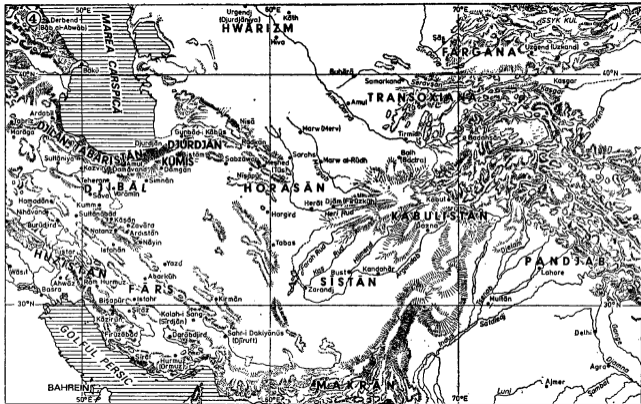
ATLAS GENERAL

TABELE CRONOLOGICE

TABELE CRONOLOGICE (608-644)

DATE	EUROPA OCCIDENTALĂ	BIZANȚUL	BERBERIA	ORIENTUL APROPIAT (Egipt, Arabia, Siria Mesopotamia)	IRANUL SASANID	ASIA ORIENTALĂ	
608		Urcarea pe tron a lui Heraclius.					608
610	Sf. Columban în- ființează mănă- stirea Luxeuil.						610
612				Inceputul predica- ției lui Muham- mad.			612
614				Ocuparea Ierusa- limului de Sa- sanizi.			614
618						Inceputul dinastiei Tang in China.	618
622				Hegira.			622
628				Prădarea Ctesifo- nului de Bizan- tini.			628
629	Urcarea pe tron a lui Dagobert. Unificarea Spa- niei vizigote.					Inceputul călătō- riei lui Hiuan- Tsang.	629
630				Muhammad la Mecca.		China anexează Mongolia.	630

632			Moartea lui Muhammad. 632-634. Califatul lui Abu Bakr.	Urcarea pe tron a lui Yazdadjird III.	632
634			634-642, Arabii cuceresc Siria și Mesopotamia. 634-644, Califatul lui 'Umar.		634
635				Musulmanii invadează Iranul.	635
636	Moartea lui Isidor de Sevilla.				636
637			Victoria de la Kūdisiya.		637
638			Intemeierea orașelor Basra și Kūfa.		638
641		Moartea lui Heraclius.			641
642			Cucerirea Egiptului de Arabi. Intemeierea Fustătului.	Victoria de la Nihāvand.	642
644			644-656, Califatul lui 'Uthman.		644

TABELE CRONOLOGICE (647-691)

DATE	EUROPA OCCIDENTALĂ	BIZANȚUL	BERBERIA OCCIDENTUL MUSULMAN	ORIENTUL APROPIAT MUSULMAN	IRANUL MUSULMAN ȘI ȚĂRILE ADIACENTE	ASIA ORIENTALĂ	DATE
647			Primele raiduri arabe contra Berberiei.			Desmembrarea Indiei.	647
649				Incursiunile în Cipru.			649
650		650-652 Emanciparea exarhului Olimpius în Italia.					650
651				Stabilirea vulgarei coranice.	Incheierea cuceririi musulmane în Iran.		651
653	Convertirea longobarzilor la creștinism.						653
654					Cucerirea Sîstānului de către musulmani.		654
656				Uciderea lui 'Uthmān, război civil, califatul lui 'Alī.			656
658				Arbitrajul de la Aduh.			658
660				Califatul lui Mu'āwiyā. Dinastia umayyadā la Damasc.			660

661				Uciderea lui 'Alī.		661
663		Instalarea împăratului Constanțiu în Italia.				663
665				Reconstruirea mării moschei din Basra.	Lupta Chinei contra turcilor.	665
668		Asasinarea lui Constanțiu.				668
670			Intemeierea Kairuanului.	Reconstruirea mării moschei din Kūfa.		670
673		673-678. Asediile ale Constantinopolului de către musulmani.				673
680	Stăpînirea longobarzilor asupra Italiei.			680-683. Califatul lui Yazīd I. Moartea lui al-Husayn la Karbalā'. Asediul orașului Mecca.		680
685		Sulrea pe tron a lui Iustinian II.		685-705. Califatul lui 'Abd al-Malik.		685
690				Insurecție în Irak. Baterea primelor monezi de aur musulmane.		690
691				Cupola Stîncii la Ierusalim.		691

TABELE CRONOLOGICE (693-737)

DATE	EUROPA OCCIDENTALĂ	BIZANȚUL	OCCIDENTUL MUSULMAN	ORIENTUL APROPIAT MUSULMAN	IRANUL MUSULMAN ȘI TĂRILE ADIACENTE	ASIA ORIENTALĂ	DATE
693				Cucerirea Meccăi.			693
696				Baterea primelor monezi de tip arab. Arabizărea administrației.			696
697	Incetarea baterii aurului în Gallia și dispariția latinei ca limbă vorbită.						697
698			Reluarea Cartaginei.				698
700				Intemeierea Wāsi-tului în Irak.			700
705				705-715. Califatul lui al-Walīd I.	Incursiuni musulmane în Transoxiana.		705
709			Luarea Ceutei.				709
710			Incheierea cuceririi Berberiei de către arabi. 710-716. Cucerirea arabo-berberă a Spaniei.	Marile moschei din Alep, Damasc, Ierusalim, Medina, Fustāt. Reședințe princiare în Siria.			710
711					Incursiuni în Sind.		711
713						Sulrea pe tron a lui Hiuan-Tsong în China.	713

714			Primele incursiuni musulmane în Galia.		Cucerirea Transoxianeii de musulmani. Atac asupra Kașgarului.	714
716		Ultimul asediu musulman al Constantinopolului.				716
717		Suirea pe tron a lui Leon III Isaurianul.		Intemeierea Ramlei în Palestina. Rescriptul fiscal al lui 'Umar II.		717
721					Protectorat chinez asupra Asiei centrale.	721
722	Nașterea regatului Asturiilor.					722
724				724-743. Califatul lui Hișām. Reședințe princiare în Siria.		724
725			Ocuparea orașului Narbonne de musulmani.			725
726		Începutul iconoclasmului.				726
730			Revolta haridjită în Berberia.			730
732			Bătălia de la Poitiers.			732
737					Victorie chineză asupra Tibetului.	737

TABELE CRONOLOGICE (740-778)

DATE	EUROPA OCCIDENTALĂ	BIZANȚUL	OCCIDENTUL MUSULMAN	ORIENTUL APROPIAT MUSULMAN	IRANUL MUSULMAN ȘI ȚĂRILE ADIACENTE	ASIA ORIENTALĂ	DATE
740		740-775. Domnia lui Constantin V.		Revolta și moartea lui Zayd ibn 'Alī.			740
744				Califatul lui Yazīd III.			744
746				744-750. Califatul lui Marwān II. Mișcarea kadařită. Marea moschee din Harrān.	Inceputul mișcării abbaside în Horāsān.		746
747	Pepin cel Scurt majordom						747
749							749
750	Ocuparea Ravennei de către longobarzii.			Moartea lui Wāsil ibn 'Alī. Venirea la tron a lui al-Saffāh. Dinastia abbasidă. Kūfa, capitală princiară.	Marea moschee din Damgān.	Declinul dinastiei T'ang.	750
751					Victoria musulmanilor asupra chinezilor în Talas. Fabrică de hirtie la Samarkand.		751

754		Condamnarea cultului icoanelor.		754-775. Califatul lui al-Mansūr.		754
756	Asediul Romei de către longobarzi.		Intemeierea emiratului umayyad de Córdoba.			756
757				Moartea lui Ibn al-Mukaffa'.		757
761			Intemeierea orașului Tāhart de Ibn Rustam.	Reprimarea răscoalelor alide din Hidjāz și Irak.		761
762				Intemeierea Bagdadului.	Restaurarea dinastiei T'ang.	762
767		Execuția patriarhului Constantin.		Moartea juristului Abū Hanīfa.		767
768	Moartea lui Pepin cel Scurt.					768
771	Carol cel Mare rege al francilor.					771
772				Intemeierea orașului Rakka în Mesopotamia superioară.		772
774				Moartea juristului al-Awzā'i.		774
777			777-909. Dinastia emirilor rustamizi în Magrebul central.			777
778	Carol cel Mare în Spania.					778

TABELE CRONOLOGICE (780-827)

DATE	EUROPA OCCIDENTALĂ	BIZANȚUL	OCCIDENTUL MUSULMAN	ORIENTUL APROPIAT MUSULMAN	IRANUL MUSULMAN ȘI ȚĂRILE ADIACENTE	ASIA ORIENTALĂ	DATE
780		Regența Irinei.		Reconstruire parțială a moscheii al-Aksā din Ierusalim.	Răscoala lui al-Mukanna'.		780
782		Tratat între Irina și Hārūn al-Rașīd.					782
785			Marea moschee din Córdoba.				785
786				Răscoala alidă de la Medina. 786-809. Califatul lui Hārūn al-Rașīd.			786
787		Sinodul din Niceea.					787
789			789-926. Dinastia emirilor idrisizi în Magrebul extrem.				789
791				Moartea gramaticianului al-Haṭī.			791
795				Moartea juristului Mālik.			795
796	Construirea capelei palatne din Aix-la-Chapelle.		Ribātul din Monastir. Mărirea marii moschei din Córdoba.				796

800	Incoronarea lui Carol cel Mare.		intemeierea orașului Fās. 800-809. Dinastia Aglabizilor în Ifrīkiya.		Negustori musulmani la Canton.	800
802		Urcarea pe tron a lui Nicefor I.				802
803				Dizgrația barmakizilor.		803
806			Raid musulman în Corsica.		Răscoala lui Rāfi'.	806
810				Moartea poetului Abū Nuwās.		810
813				Asediul Bagdadului. 813-833. Califatul lui al-Ma'mūn.	813-817. Marw capitala imperiului.	813
814	Moartea lui Carol cel Mare.					814
821			Ribāṭul de la Susa.		821-873. Dinastia tahiridă în Horāsān.	821
827			827-902. Cucerirea Siciliei de musulmani.			827

TABELE CRONOLOGICE (831-873)

DATE	EUROPA CENTRALĂ	BIZANȚUL	OCCIDENTUL MUSULMAN	ORIENTUL APROPIAT MUSULMAN	IRANUL MUSULMAN ȘI ȚĂRILE ADIACENTE	ASIA ORIENTALĂ	DATE
831			Ocuparea orașului Palermo și incursiuni în Italia de sud.				831
832				Fondarea la Bagdad a Casei Inteligenței.			832
833				Inchiziția mu'tazilită.			833
836			Prima mare moschee din Kairuan.	Întemeierea Samarrei. Recrutarea unei gărzii de sclavi turci.	836-838. Campania împotriva rebelului Bābāk.		836
840						Distrugerea Imperiului Oigur.	840
841			Cucerirea portului Barl.				841
843	Tratatul de la Verdun.	Sfârșitul crizei iconoclaste.					843
847				847-861. Califatul al-Mutawakkil. Sfârșitul Inchiziției mu'tazilite. Marea moschee din Samarra.			847

850			Marea moschee de la Susa.			850
855				Moartea Juristului Ibn Hanbal.		855
860				Fundarea reședinței al-Dja'fariya din Samarra.		860
861				Asasinarea lui al-Mutawakkil.		861
864		Creștinarea bulgarilor.	Prima mare moschee Zaytūna la Tunis.			864
867		Dinastia macedoneană.			867-911. Dinastia emirilor saffarizi în Sistān, apoi în Horāsān.	867
868				868-905. Dinastia emirilor tulunizi în Egipt.		868
869		Sinodul din Constantinopol.		Moartea lui al-Djāhiz.		869
				869-883. Răscoala zandjilor în Irakul de Jos.		
870					Moartea tradiționistului al-Buhārī.	870
					Cucerirea Nisāpūrului de către Ya'kūb Saffarīdul.	873

TABELE CRONOLOGICE (875-912)

DATE	EUROPA ORIENTALĂ	BIZANȚUL	OCCIDENTUL MUSULMAN	ORIENTUL APROPIAT MUSULMAN	IRANUL MUSULMAN ȘI ȚĂRILE ADIACENTE	ASIA ORIENTALĂ	DATE
875	Carol cel Pleșuv împărat.				875-1005. Dinastia Samanizilor în Transoxiana, apoi în Horāsān.		875
876			Palatul aglabid Rakkōda.	Marea moschee a lui Ibn Tūlūn la al-Kata'ī' lângă Fustāt.			876
879		Noul sinod din Constantinopol.		Ocultarea celui de-al XII-lea imam duodeciman la Samarra.			879
883				Samarra încetează de a fi capitală.			883
892					Ism'īlī Samanidul		892
893		Reforma legislativă.		Intemeierea statului zaydī al Yemenului.			893
894			Apariția mahdī-ului 'Ubayd Al-īsh în Kabylia Mică.	894 - sfârșitul sec. XI. Statul karmat al Bahreinului.			894

900				Victoria lui Is- mā'ii Samanidul asupra lui 'Amīr Saffaridul	900
902			Răscoală karmatā în Siria	Stăpînirea Sa- manizilor asupra Horāsānului	902
907		Conflict între îm- părat și patri- arh.		Moartea lui Is- mā'ii Samanidul Mauzoleul său la Buhārā	907
908			908-932. Califatul lui al-Muktadir. Conjurația rotată în favoarea lui Ibn al-Mu'tazz	Sfîrșitul dinastiei T'ang. Dezmembrarea Chinei.	908
909			Cucerirea Ifrki- yei de mahdī-ul fatimid. 909-1171 Dinastia califilor fatimizi.		909
910	Fundarea abației Cluny				910
911	Tratatul de la Saint-Clair-sur- Epte.	Infringere navală a bizantinilor.		Stăpînirea Sama- nizilor asupra Sistānului.	911
912		Moartea lui Leon VI.	912-961. Domnia lui 'Abd al- Rahmān III la Córdoba.		912

TABELE CRONOLOGICE (916-960)

DATE	EUROPA OCCIDENTALĂ	BIZANȚUL	OCCIDENTUL MUSULMAN	ORIENTUL APROPIAT MUSULMAN	IRANUL MUSULMAN ȘI ȚĂRILE ADIACENTE	ASIA ORIENTALĂ	DATE
916			Intemelirea Mahdīei.				916
921			Ocuparea orașului Fās de către Fatimīzi.				921
922		922-944. Activitatea generalului Ioan Curcuas.		Condamnarea și supliciul mistricului al Halīūdj.			922
923				Moartea teologului al-Tabarī.			923
924				Execuția vizirului al-Furāt.			924
925				Moartea medicului al-Rāzī.			925
928				Mecca este cucerită de karmāți.			928
929			'Abd al-Rahmān III „calif”.	Moartea astronomului al-Batānī. 929-1004. Dinastia hamdanidă în Djazīra și Siria.			929

932				932-936. Apariția emirilor buyzi.	932
935			Moartea teologului Aș'arî. 935-969. Dinastia emirilor İhşidîzi în Egipt.		935
936	Otton I rege al Germaniei.		Fundarea reședinței Madînat al-Zahrâ.	Numirea primului mare emir la Bagdad.	936
940		Cartea ceremoniilor a lui Constantin Porfirogenetul.			940
943			943-947. Răscoala „omului cu măgarul” în İfrîkiya.		943
944			944-967. Domnia lui Sayf al-Dawla la Alep.	Moartea teologului al-Mûturidî.	944
945		Victoria lui Curcuas asupra emirului Edessel.	945-1055. Stăpânirea emirilor buyzi asupra Irakului și Iranului apusean.		945
950			Moartea filozofului al-Farâbî.		950
960				Moscheea Nâyin. din Dinastia Song. Reunificarea Chinei. Convertirea la Islam a turcilor karahanîzi.	960

TABELE CRONOLOGICE (961-1031)

DATE	EUROPA OCCIDENTALĂ	BIZANȚUL	OCCIDENTUL MUSULMAN	ORIENTUL APROPIAT MUSULMAN	IRANUL MUSULMAN ȘI ȚĂRILE ADIACENTE	ASIA ORIENTALĂ	DATE
961		Cucerirea Cretei de Nicefor Focas.					961
962	incoronarea lui Otton I.			Devastarea Alepului de către Bizantini.			962
965				Moartea poetului al-Mutanabbî.			965
969		969-976. Domnia lui Ioan Tzimiskes.		Cucerirea Egiptului de către califul fatimid. Fundarea orașului Cairo.			969
970				Ocuparea Damascului de către Fatimizi.			970
972			972-1152. Dinastia Zirizilor în Ifrîkiya.	Terminarea marilor moschei al-Azhar la Cairo.			972
978				978-983 Stăpînirea emirului buyid Adud al-Dawla			978

987	Incoronarea lui Hugo Capet.		„Majordomul” ibn Abī ‘Amīr la Córdoba.			987
996		Sfârșitul insurecțiilor feudale.		996-1021. Califatul lui al-Hākim în Egipt.		996
998					998-1030. Domnia lui Mahmūd. 998-1186. Dinastia Gaznavizilor. Reședințele Gazna și Lașkarī Bazar.	998
1001		Armistițiu între Vasile II și al-Hākim.			1001-1021. Cucerirea Punjabului de către musulmani.	1001
1003				Terminarea marii moschei al-Hākim.		1003
1009				Distrușgerea bisericii Sfântului Mormint.		1009
1010			Destrămarea Spaniei musulmane.		Epopeea Sāhnāme a lui Ferdousī.	1010
1015			1015-1152. Dinastia Hammadizilor în Magreb.			1015
1020					Turnul funerar de la Radkōn.	1020
1031			Sfârșitul califatului umayyad de Córdoba.			1031

TABELE CRONOLOGICE (1032-1070)

DATE	EUROPA OCCIDENTALĂ	BIZANȚUL	OCCIDENTUL MUSULMAN	ORIENTUL APROPIAT MUSULMAN	IRANUL MUSULMAN ȘI ȚĂRILE ADIACENTE	ASIA CENTRALĂ	DATE
1032					Ivirea turcilor selgiucizi în Transoxiana.		1032
1036			1036-1147. Dinastia almoravidă în Magreb.				1036
1037	Întemeierea regatului Castiliei. Abatia Lumièges.				Dominația selgiucizilor în Transoxiana. Moartea lui Ibn Sinã.		1037
1038		Tratat între bizanțini și Fatimizi.		1038-1157. Dinastia emirilor, apoi a sultanilor selgiucizi în Iran și în Orientul Apropiat.	Cucerirea Nişâpûrului de Selgiucizi.		1038
1041			Recunoașterea autorității abbaside de către emirii zirizi.		Infringerea Gaznavizilor de către Selgiucizi. 1041-1086. Dinastia emirilor selgiucizi în Kirmân.		1041
1048					Moartea lui al-Bîrûnî.		1048
1051					Cucerirea Isfahanului de către Selgiucizi		1051

1052			Invasia beduinilor Banū Hilāl în Ifrikiya.		1052
1054		Schisma dintre Roma și Bizanț.			1054
1055				Intrarea în Bagdad a Selgiucidului Tuğribeg, numit sultan.	1055
1058				Moartea poetului al-Ma'arrī.	1058
1061			1061-1091 Pierderea Siciliei.		1061
1065				Moartea teologului 'bn Hazm.	1065
1066	Lupta de la Hastings.				1066
1067	<i>La Chanson de Roland</i>			Intemeierea madrasalei Nizāmiya la Bagdad.	1067
1070	William Cuceritorul în Anglia.		pe la 1070. Intemeierea Marrakeșului.		1070

TABELE CRONOLOGICE (1071-1098)

DATE	EUROPA OCCIDENTALĂ	BIZANȚUL ANATOLIA MUSULMANĂ	OCCIDENTUL MUSULMAN	ORIENTUL APROPIAT MUSULMAN	IRANUL MUSULMAN ȘI ȚĂRILE ADIACENTE	ASIA ORIENTALĂ	DATE
1071		Victoria turcilor selgiucizi la Mantzikert.					1071
1073		Apariția Danışmendizilor în Anatolia orientală.			1073-1092. Domnia lui Malik-șah.		1073
1077	Intrevederea de la Canossa.	1077-1307. Dinastia Selgiucizilor din Rûm.		Ocuparea Damascului de către Atsiz.			1077
1078				1078-1117. Dinastia Selgiucizilor din Siria.			1078
1083	Cucerirea orașului Toledo de Alfons VI.						1083
1086			Victoria de la Zallaka și ocuparea Spaniei musulmane de către Almora-vizi				1086

1088	Fundarea universității din Bologna. Studiul medicinei arabe la Salerno.			Construirea marelui moschei din Isfahân.	1088
1090				Cucerirea Alamu- tului de către Hasan al-Sabbâh Începutul mișcării neo-Isma'iliene	1090
1091		Raiduri ale normanzilor din Sicilia pe coasta Ifrîkiei.	Noua incintă a orașului Cairo		1091
1092	Sfârșitul cuceririi Siciliei de normanzi.			Uciderea vizirului Nizâm al-Mulk	1092
1094	Sfințirea bazei San Marco, Veneția		Moartea lui Bad- al-Djamâl.		1094
1095	Prima Cruadă.				1095
1097		Ocuparea Niceli de către cruciați. Konya, capitala sultanilor selgiucizi.			1097
1098		1098-1232. Dinastia ortokidă din Diyar Bakr.		Moscheea din Barsiyân.	1098

TABELE CRONOLOGICE (1099-1146)

DATE	EUROPA OCCIDENTALĂ	ANATOLIA MUSULMANĂ	OCCIDENTUL MUSULMAN	ORIENTUL APROPIAT MUSULMAN	IRANUL MUSULMAN ȘI ȚĂRILE ADIACENTE	ASIA ORIENTALĂ	DATE
1099				Cucerirea Ierusalimului de cruciați.	1099-1115. Domnia lui Mas'ud III la Gazna.		1099
1104		1104-1408. Dinastia ortokidă din Mardin.		1104-1154. Dinastia Burizilor la Damasc.			1104
1106			Palatul și marea moschee din Marrakeș.				1106
1109			Autodafe al operelor lui al-Gazālī la Córdoba.				1109
1111					Moartea teologului al-Gazālī.		1111
1112	Majoratul lui Roger II de Sicilia.					1112-1152. Construirea templului Angkor-Vat.	1112
1115	Fundarea abăției Clairvaux de către Sf. Bernard.						1115
1116		1116-1156. Domnia Selgiucidului Mas'ud I.		1116-1240. Fortificații franceze și musulmane în Siria și Palestina.	Moscheea din Kozwīn.		1116

1118	Cucerirea Sarago- sel.		1118-1194. Dinastia Selgiucizilor din Irak.	1118-1157. Domnia lui Sandjar.	1118	
1119				Moscheea din Yazd. Caravanseralul Ribât-I Şaraf.	1119	
1120		Incinta Marrakeşului.			1120	
1127			1127-1181. Dinastia Zankizilor din Djazira şi Siria. Construirea de madrasale în Siria.		1127	
1130		1130-1269. Dinastia Almohazilor în Magreb.			1130	
1141	Traducerea Coranului în latină de către Bed Venerabilul.			Mongolii în Transoxiana.	Impărţirea Chinei între dinastiile Kin şi Song.	1141
1144			Cucerirea Edessel de Zanki.		1144	
1145	Traducerea şi studiul operelor de ştiinţă arabe la Toledo şi Segovia.				1145	
1146	Sulrea pe tron a lui Frederic Barbarossa.	Cucerirea Marrakeşului de Almohazi.	1146-1174. Domnia lui Nûr al-Dîn.		1146	

TABELE CRONOLOGICE (1147-1198)

DATE	EUROPA OCCIDENTALĂ	ANATOLIA MUSULMANĂ	OCCIDENTUL MUSULMAN	ORIENTUL APROPIAT MUSULMAN	IRANUL MUSULMAN ȘI ȚĂRILE ADIACENTE	ASIA ORIENTALĂ	DATE
1147	Cruçada a doua		Invadarea Spaniei de Almohazi.				1147
1150					Prădarea Gaznei de Gurizi, 1150-1215. Dinastia Gurizilor în Iranul orientat și în India.		1150
1153	Mapamond făcut de al-Idrisi pentru Roger II de Sicilia.		Ridicarea marilor moschei Kutubiya la Marrakeș și a marilor moschei din Tinmāl.				1153
1156		1156-1192. Domnia lui Arslān.			1156-1220. Dinastia Hwarizmșahilor în Iran		1156
1160			Moartea poetului Ibn Kuzmān la Córdoba.				1160
1162			'Abd al Mu'min „callif”		1162-1203. Domnia gurdului Glyāth al-Dīn Muhammad.		1162
1169				1169-1260. Dinastia Ayyubizilor în Egipt și Siria. Noi madrasale.			1169

1171				Sfârșitul regimului fatimid în Egipt.		1171
1174				1174-1192. Domnia lui Saif ad-Din.		1174
1176			Infringerea lui Manuel Comnenul la Myriokephalon			1176
1180	1180-1223. Domnia lui August.			1180-1225 Califatul lui al-Nâsir la Bagdad		1180
1187				Victoria de la Hattin asupra cruciaților Recucerirea Ierusalimului	Sfârșitul dinastiei gaznavide în India	1187
1188					Genghiz Han regrupează mongolii.	1188
1190	Cruceada a treia.	Ocuparea Konyei de Frederic Barbarosso.		Cucerirea Ciprului de către cruciați.		1190
1191				Cruciații cuceresc cetatea Saint-Ilean d'Acre		1191
1194					Victoria hwarizmienilor asupra Selgiucizilor.	1194
1195					Minaretul de la Djâm.	1195
1198	Catedrala din Chartres		Victoria almohazilor în Spania la Alarcos. Marea moschee Hassân la Rabat. Moartea lui Ibn Rușd			1198

TABELĂ CRONOLOGICĂ (1203-1250)

DATE	EUROPA ORIENTALĂ	ANATOLIA MUSULMANĂ	OCCIDENTUL MUSULMAN	ORIENTUL APROPIAT MUSULMAN	IRANUL MUSULMAN ȘI ȚĂRILE ADIACENTE	ASIA ORIENTALĂ	DATE
1203					Moartea poetului persan Nizâmî.		1203
1204	Cruciații cuceresc Constantinopolul.	1204-1210. Domnia lui Kay-Husraw I la Konya.					1204
1206					1206-1355. Sultanii de Delhi.		1206
1207	Tratat de comerț între Veneția și sultanul din Alep.						1207
1211	1211-1250. Frederic II împărat și rege al Siciliei.						1211
1212			Infringerea Almohazilor la Las Navas de Tolosa.				1212
1215						Genghiz Han cucereste Pekinul.	1215
1219				Cruciații cuceresc Damietto.			1219
1220					Genghiz Han atacă Hwârizmul și Transoxiana.		1220

1226	1226-1270. Domnia lui Ludovic cel Sfnt.			Turnul Kutub Minarde la Delhi.		1226
1227					Moartea lui Genghiz Han și împărțirea imperiului său.	1227
1229		Construirea Sultan Hanului de lângă Konya.		Tratatul de la Jaffa: împărțirea Ierusalimului.		1229
1230			1230-1492. Dinastia emirilor nasrizi.			1230
1236	Cucerirea Córdoba.	Construirea Sultan Hanului de lângă Kayseri.				1236
1237			1237-1574. Dinastia hafszilor în Tunis.			1237
1243		Invazia mongolă în Anatolia (înfrângerea selgiucizilor la Köse dag).				1243
1248	Cucerirea Sevillei.					1248
1249				1249-1250. Mamelucii iau puterea în Egipt.		1249
1250					Sosirea la curtea mongolă a celor 3 călugări cerșetori trimiși de Ludovic cel Sfnt.	1250

TABELE CRONOLOGICE (1254-1312)

DATE	EUROPA OCCIDENTALĂ	ANATOLIA MUSULMANĂ	OCCIDENTUL MUSULMAN	ORIENTUL APROPIAT MUSULMAN	IRANUL MUSULMAN ȘI TARILE ADIACENTE	ASIA ORIENTALĂ	DATE
1254						Prima călătorie a lui Marco Polo în China	1254
1256					Stăpinirea mongolă asupra Iranului de Nord.		1256
1258				1258-1260. Ocuparea Irakului și Siriei de către mongoli. 1258-1336. Stăpinirea mongolilor asupra Irakului și Iranului.			1258
1260				Lupta de la 'Ayn Djalūt în Palestina			1260
1261						Începutul domniei lui Möngke în Mongolia.	1261
1269			Cucerirea Marocului de Merinizi.				1269

1273		Moartea lui Dja- iŃi al-DŃn RŃmŃ.	Moartea savantu- lui NasŃr al-DŃn al-TŃsŃ la Bag- dad.		1273
1276	Ramon Lull in- fiinŃează Cole- giul arab la Majorca.				1276
1281			1281-1291. Dom- nia sultanului mameluc Ka- iŃŃn.		1281
1291			DispariŃia state- lor latine din Siria.		1291
1294				Convertirea la Is- lam a suvera- nului mongol GŃzŃn.	1294
1299		c. 1299. Formarea principatului lui Osman I in Bi- tinia.			1299
1300		Poeme mistice turce ale lui Yunus EmrŃ.			1300
1307				Suveranul mongol OldjeytŃ Inteme- iază oraŃul Sul- taniya lngă KazwŃn.	1307
1312	<i>Infernul</i> lui Dante.				1312

INDEX DOCUMENTAR

Acest index n-are nici o pretenție enciclopedică. Unicul său obiect este de a înlesni cititorului consultarea lucrării. Se vor găsi deci în el cele mai multe dintre cuvintele importante ce figurează în text, însoțite de trimiteri la acesta, la ilustrații precum și la hărți și planuri. Afară de aceasta, anumite rubrici au fost dezvoltate pentru a permite fie adunarea comodă la un loc a noțiunilor dispersate, fie prezentarea cîtorva informații complementare de ordin biografic, topografic sau tehnic.

Principalele abrevieri utilizate:

- *P. OO*: trimitere la text privind o frază sau ansamblul unei rubrici din index.
- *Il. OO*: trimitere la ilustrații.
- Cuvintele culese cu VERZALE: trimitere la altă rubrică purtînd acest titlu.
- *BIBL.*: referințe bibliografice.
- *Enc. Isl. s.v. Encyclopédie de l'Islam*, sub vocabulă.
- *Enc. Isl. (2): Encyclopédie de l'Islam*, ediția a doua.
- *Shorter Enc. Isl.: Shorter Encyclopaedia of Islam*.

A

AL-'ABBAS

Unchiul lui Muhammad, aparținînd ca și acesta clanului Banū Hāșim sau al HAȘIMIZILOR (p. 70, I), și strămoș al ABBASIZILOR (p. 76, I). De condiție modestă, el avu-
sese, înainte de Islam, însărcinarea de a alimenta cu apă pelerinii ce veneau la MECCA și s-a convertit tîrziu. Abba-

sizii, după ce au luat puterea și au rupt-o' cu ALIZII, au vrut să vadă în el pe adevăratul moștenitor politic al Protetului. De aceea, Viețile lui Muhammad scrise la această epocă i-au atribuit lui 'Abbās un rol poate mai avantajos decît l-a avut în realitate. (Tabela 2, p. 41, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

ABBASIZI

A doua dinastie califiană a Islamului, care a domnit din 750, data răsturnării Umayyazilor (pp. 59, 72, 73, 74, I), pînă în 1258, data cuceririi Bagdadului de Mongoli. a devastării lui și a uciderii ultimului calif domnitor (p. 139, I) Unchiul acestuia, care fugise la Cairo, a fost ales pentru a justifica apoi existența califatului abbasid fictiv, care avea să se mențină sub egida Mamelucilor. În cursul epocii de apogeu a dinastiei (pp. 76—104 și *harta* 8, p. 97, I), puterea diferiților ei reprezentanți, dealtminteri suverani foarte activi și pătrunși de prerogativele lor, a fost totuși variabilă. Avîndu-și totdeauna reședința în Irak, din care făcuseră Provincia centrală a imperiului, Califii au văzut autoritatea lor reală restrîngîndu-se treptat, în timp ce recunoșteau anumitor guvernatori de provincie, investiți de ei, o relativă independență (Aglabizi, Tahirizi, Saffarizi, Samanizi, Tulunizi, Ișidizi) și asistau neputincioși la secesiunea (pp. 105—126, I) altor provincii (Andalus, Magreb, Iranul Gaznavizilor, Egiptul Fatimizilor etc.), și în timp ce cedau în sfîrșit, de la jumătatea secolului al X-lea, esențialul prerogativelor lor unor Emiri, Buyizii (pp. 120—134, I), sau unor Sultani Selgiucizii din Iran, care-și exercitau autoritatea și la Bagdad (pp. 129—134, I). Pretențiile lor de șefi ai Comunității n-au dispărut însă și au cunoscut o reactualizare la sfîrșitul secolului al XII-lea datorită eforturilor califului Al-Nasir (p. 139, I), anihilate însă curînd după aceea, întîi prin incapacitatea urmașilor săi, apoi prin dezastrul pe care l-a constituit invazia mongolă. (Tabelele 7, p. 79 și 14, p. 144, I).

Monezi — (*il.* 26—28).

'ABD AL-DJABBAR

Teolog mu'tazilit, născut la Bagdad, care a exercitat funcțiile de cadiv la Rayy, sub Buyizi, și a murit în 1025 (p. 198, I). El este autorul unui voluminos tratat de teo-

logie MU'TAZILITĂ, în prezent în curs de publicare, care constituie una din cele mai importante surse ale cunoștințelor noastre despre această doctrină.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

'ABD AL-HAMID

Literat și administrator de la sfârșitul epocii UMAYYADE, de origine irakiană, care a fost secretar al califului MARWAN II și a murit alături de stăpînul său în 750. Considerat ca fondator al genului epistolar arab (pp. 119, 207, II), el a lăsat scurte tratate în care se descoperă o vădită influență a tradiției secretarilor sasanizi.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

'ABD AL-MALIK IBN MARWAN

Calif UMAYYAD din Orient (685—705) care a fost adevăratul fondator al ramurii marwanide a dinastiei (p. 63, I) și a profitat de ajutorul energicului AL-HADJDJADJ pentru a-și consolida puterea (pp. 64—69, I). A reprimat războaiele din Arabia și din IRAK, a restabilit unitatea imperiului, a arabizat ADMINISTRAȚIA acestuia (p. 73, I) și a inaugurat politica arhitecturală (*il.* 40) care avea să asigure celebritatea fiului său AL-WALID I. (*il.* 23).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

'ABD AL-RAHMAN III

Primul calif UMAYYAD din Spania (p. 107, I), a cărui domnie, excepțional de lungă (912—961), a fost foarte strălucită, marcată mai întâi prin opera de pacificare internă, apoi prin acțiuni războinice împotriva regilor creștini (p. 73, II) și printr-o luptă de influență cu regimul FATIMID. Gusturile sale de mecena s-au manifestat mai ales în orașul său regal MADINAT AL-ZAHRA (p. 103, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

'ABD ȘAMS

Numele clanului căruia îi aparțineau UMAYYAZII (p. 37, I). Acest nume teofor („servitor al soarelui”) lămu-rește natura cultului practicat la MECCA înainte de Islam. (*Tabela 2*, p. 41, I).

ABLUȚUNI

V. PURITATE RITUALĂ.

ABU L-'ATAHIYA

Poet de origine arabă, mort în 828, cunoscut mai ales prin POEZIA sa de inspirație ascetică (p. 208, II). El a fost acuzat la sfârșitul vieții sale de a profesa doctrine eterodoxe. (BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

ABU BAKR

Supranumit *al-Siddik* sau „cel veridic“, DISCIPOL, prieten (p. 41, I) și socru al Profetului (p. 49, I), care se născuse la MECCA și a fost primul calif *raşidūn* (pp. 50, 54, I). A domnit după moartea lui Muhammad, din 632 pînă în 634. A fost considerat de tradiția SUNNITĂ drept cel mai vechi convertit la Islam, dar criticat de șiiți pentru faptul de a fi pus mîna pe putere îndepărtîndu-l pe 'ALI (p. 168, I). Domnia lui a fost consacrată mai cu seamă reprimării răscoalei triburilor din Arabia (p. 54, I) și consolidării noului stat musulman (*hartā* 4, p. 62, I). (Pp. 150, 217, 274, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

ABU FIRAS

Poet din familia HAMDANIDĂ, văr al lui SAYF AL-DAWLA (p. 119, I) și comandant militar. Luat prizonier de bizantini, el a trăit cîțiva ani la Constantinopol și a compus acolo elegii care au fost comparate uneori cu poemele lui Charles d'Orléans. Încercînd să se răscoale împotriva fiului lui Sayf al-Dawla, a fost ucis în 948.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

ABU HANIFA

Jurisconsult și teolog, întemeietor al școlii HANAFITE (p. 179, I), mort în închisoare și înmormîntat la Bagdad în 767 (*planul* 32, p. 80, II). Și-a petrecut cea mai mare parte a vieții predînd și discutînd teologia și dreptul la KUFĂ și a refuzat totdeauna să exercite funcțiile de cadiv. Se spune că acesta a fost motivul pentru care califul AL-MANSUR l-a aruncat în închisoare (p. 190, II). De fapt, pare mai probabil ca această măsură să fi fost luată împotriva lui din cauza simpatiilor sale pentru răsculații ALIZI. Abū Hanīfa a fost adesea acuzat ulterior de a nutri opinii teologice eterodoxe rău definite și contradictorii. Orientarea posterioară a școlii sale permite să se creadă că aceste acuzații nu erau cu totul lipsite de temei.

BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

ABU MUSLIM

Şef militar și unul din principalii agenți ai răscoalei ABBASIDE. Originile sale sînt obscure: era fără îndoială un fost SCLAV de origine iraniană pe care unul dintre pretenzenții abbasizi l-a luat în serviciul său și l-a făcut să intre prin adopție în FAMILIA PROFETULUI. Conducînd mișcarea revoluționară clandestină din HORASAN (p. 72, I), el a adunat în această regiune forțele armate care aveau să permită Abbasizilor să răstoarne regimul Umayyad (pp. 77, 80, I) și a devenit guvernator al provinciei după victorie. A fost privit de noul CALIF ca un personaj primejdios, și aceasta explică hotărîrea lui AL-MANSUR de a se dezbăra de el după ce l-a atras singur la curte. Opiniile sale politico-religioase sînt discutate de orientaliști, cu atît mai mult, cu cît execuția sa a declanșat în IRAN o revoltă legată de o mișcare de idei foarte eterodoxă (p. 85, I). Se pare de fapt că Abū Muslim părăsise demult secta revoluționară din care făcuse fără îndoială parte în tinerețea lui, dar că acceptase cu ocazia activității sale de PROPAGANDIST aderenți de orice origine. Nimic nu permite să se creadă că nu s-ar fi raliat sincer califilor abbasizi.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

ABU NUWAS

Celebru poet din epoca ABBASIDĂ, originar dintr-o modestă familie arabo-iraniană din HUZISTAN, mort la BAGDAD pe la 810. După ce studiasse la BASRA și la KUSA, el a devenit unul dintre intimii califului Hārūn AL-RAȘID. Este cunoscut mai ales prin poeziile sale erotice și bahice (pp. 145, 208, II) scrise într-un stil modernist.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s.v.)

ABU SUFYAN

Unul dintre meccanii cei mai ostili lui Muhammad (p. 59, I) și totodată unul dintre cei mai abili oameni politici ai orașului. Şef al clanului Umayyazilor și tată al viitorului calif Mu'awiya, el nu s-a raliat la Islam decît *in extremis*. Una dintre fiicele sale a fost atunci aleasă de Profet ca soție. Autorii favorabili umayyazilor ascund pe cît posibil trecutul lui Abū Sufyān. (Tabela 3, p. 61, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

ABU TALIB

Unchi al Profetului, care s-a ocupat de educația acestuia (p. 40, I), și tată al lui 'ALI (p. 78, I). (Pp. 41, 42, I și *tabela 2*, p. 41, I).

ABU YUSUF

Jurisconsult din școala HANAFITĂ, de origine arabă pură și discipol al lui ABŪ HANĪFA. A fost mare cadru al BAGDADULUI până la moartea sa în 798. Foarte ascultat de califul Hārūn AL-RAȘID, el a redactat pentru acesta un tratat de finanțe publice. (Pp. 178, 179, I, 36, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s.v.; Abou Yousof Ya'koub, *Le Livre de l'impôt foncier*, trad. E. Fagnan, Paris, 1921).

ABUZURI (jurisdicția privitoare la)

Unul dintre privilegiile suveranului (p. 274, I) care putea fie să asume el însuși această funcție, fie să delege o altă persoană pentru exercitarea ei. Această jurisdicție, a cărei organizare rămâne insuficient cunoscută, a dat naștere la BAGDAD unei justiții de stat (p. 286, I, 153, II).

'AD

Trib legendar din antichitate, a cărui existență e situată de Coran în epoca de după Noe și care l-ar fi respins pe PROFETUL cu numele de Hūd ce-i fusese trimis. Face parte din acele neamuri mândre care ar fi refuzat să-i asculte pe profeți și ar fi fost de aceea pedepsite (p. 162, I).

ADAB

Termen care însemna la origine „vechi obicei considerat ca exemplu de urmat, purtare laudabilă, bună-cuviință” și care a ajuns să desemneze în mod general literatura arabă în proză destinată distracției, înălțării sufletești și educării omului (pp. 206—207, II). Adesea anecdotică, această literatură se distinge totuși prin observații psihologice foarte subtile. Principalii ei reprezentanți sînt AL-DJAHIZ, AL-TANUHI și AL-TAWHIDI.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

ADAM

Primul om menționat de Coran care istorisește crearea lui într-o poveste ce derivă în același timp din tradițiile biblice evreiești și creștine (p. 221, I). Figurează de aseme-

nea în ea porunca dată de Dumnezeu îngerilor de a se prosterna în fața primului om și mențiunea PACTULUI PREETERN. Adam este considerat de TRADIȚIA musulmană și drept primul PROFET (pp. 208, 215, I). Și'itii fac din el, în această calitate, o ființă ce se bucură de lumina divină și chiar o întrupare a Intelectului, origine a emanației cosmice.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

ADHRUH

Localitate situată în actuala Iordanie între Ma'ān și Petra, cucerită de însuși Muhammad în 631. Acolo a primit MU'AWIYA omagiul lui AL-HASAN. Acolo, mai ales, s-a ținut reuniunea destinată să arbitreze, după lupta de la SIFFIN, conflictul dintre 'ALI și Mu'āwiya și care a dus la destituirea lui 'Ali (p. 51, I). (*Harta 1*, p. 30, I).

ADJNADAYN

Locul bătăliei în cursul căreia musulmanii au învins, în iulie 634, armatele grecești ce apărau Palestina comandate de fratele împăratului Heraclius (p. 55, I). Acest câmp de luptă a fost localizat între RAMLA și Bayt Djibrīn. (*Harta 4*, p. 62).

ADMINISTRAȚIE

Foarte complexă în epoca dominației califilor ABBA-SIZI (pp. 72, 73, 86, I) și împărțită pe atunci în servicii centrale și administrații aparținând fiecărei PROVINCII (pp. 291, 292, I), ea a obligat suveranii să se sprijine pe corpul secretarilor (pp. 81, 284, 290, I, 117—120, II). Odată cu destrămarea imperiului, serviciile administrative au avut un rol mai puțin important. (P. 131, I).

'ADNAN

Strămoș eponim al arabilor din nord (p. 35, I), printre care se disting două mari grupuri purtând respectiv numele de *rabi'a* și *mudar*. De grupul *mudar* țineau KURAYȘII, stabiliți la MECCA; KAYSII, care s-au stabilit în SIRIA în epoca Umayyada; tamimii, care jucau de asemenea un rol important la Mecca în timpul lui Muhammad. Din grupul *rabi'a* se trăgeau *bakrii* și *taglibii*, care, după ce fuseseră rivali în Arabia centrală, s-au stabilit în valea infe-

rioară a Eufratului la sfârșitul secolului al VI-lea. (*Harta 1*, p. 30, I).

‘ADUD AL-DAWLA

Emir BUYID, născut la ISFAHAN în 936, mort la BAGDAD în 983. Întîi guvernator al FARSULUI începînd din 944, el a primit în 962 din partea CALIFULUI supranumele onorific sub care e cunoscut. Reușind apoi să-și întindă dominația asupra KIRMANULUI și SISTANULUI, el a devenit, după cinci ani de lupte și de intrigi, stăpîn al IRAKULUI, mare EMIR (979) și a reunit în decurs de patru ani sub dominația sa totalitatea teritoriilor controlate de familia buyidă (p. 121, I), nu fără a exercita o strictă tutelă asupra califului (p. 123, II). Prezentat adesea de istorici ca un suveran model ce se ocupa personal de treburile regatului său, el a fost fără îndoială un prinț tolerant, care s-a străduit să potolească pasiunile religioase, foarte aprinse pe vremea lui în Irak, și totodată un cîrmuitor preocupat de binele public; nu numai că a garantat securitatea în regiunile a căror ADMINISTRAȚIE o controla, ci a pus să se restaureze canalele deteriorate de războaie și să se clădească noi SPITALE.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s.v.)

AFGANISTAN

Această țară modernă corespunde extremității orientale a HORASANULUI și unei părți a SISTANULUI, precum și Kābulistānului, regiune al cărei prinț se supusese Islamului sub AL-MA’MŪN, dar care n-a fost efectiv islamizată decît sub GAZNAVIZI. (P. 125, I, *planurile 44*, p. 106, II, 45, p. 107, II, *il. 71, 189, 200*).

AGLABIZI

Dinastie de guvernatori autonomi care a domnit în IFRIKIYA din 800 pînă în 909. Întemeiată de fiul unui ofițer iranian al armatei ABBASIDE, ea a avut drept capitală orașul KAIRUAN (p. 102, II și *il. 53 și 55*), a cucerit SICILIA de la bizantini (p. 113, I), precum și insula Malta, și și-a asigurat supremația maritimă în Mediterana centrală. A fost răsturnată de FATIMIZI (p. 110, I). (P. 169, II și *tabela 14*, pp. 144, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s.v.)

AGRICULTURA

Practicată de cele mai multe ori de vechii locuitori ai regiunilor cucerite, ea era tributară lucrărilor permițând irigarea (pp. 6, 7, 28—40, II și *il.* 9 și 11) și constituia baza esențială a economiei islamice medievale (pp. 41—43, II), ruinată progresiv de războaie și invazii (pp. 16—25, II). (*il.* 12, 20, 95—96, 98 și 176).

AHWAZ

Oraș din HUZISTAN în IRAN, care-și datorează numele triburilor războinice ale regiunii. Prosper la începutul epocii ABBASIDE grație culturii trestiei de zahăr (p. 44, II), el a fost foarte lovit prin răscoala ZANDJILOR în secolul al IX-lea.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

'A'İŞA

Fiica lui ABU BAKR și soție a Profetului, luată în căsătorie de el foarte tânără (p. 48, I); ea ar fi avut multă influență asupra lui și ar fi făcut, după TRADIȚIE, obiectul unor episoade ce ar fi motivat chiar revelația unor versete ale Coranului. Ea a vrut să joace un rol politic printre DISCIPOLI. Venerată de SUNNIȚI, ea este violent criticată de ȘIȚI, îndeosebi pentru partea pe care a luat-o la BĂTALIA CĂMILEI sprijinindu-i pe dușmanii lui 'ALI (p. 50, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.; N. Abbott, *Aishah the beloved of Mohammed*, Chicago, 1942).

'AKABA

Numele unui punct de trecere situat între Minā și MECCA, unde Muhammad a întâlnit în două rînduri, în 621 și 622, locuitorii viitoarei MEDINA, cu care a încheiat un acord în vederea expatrierii sale. (p. 42, I și *planul* 16, p. 262, I).

AL-AKHTAL

Poreclă a unui poet arab CREȘTIN care a fost „cîntărețul” și comeseanul primilor Umayyazi (p. 131, II) și al auxiliarilor lor și a murit la începutul secolului al VIII-lea. Panegirist al suveranilor, el și-a folosit pe de altă parte talentul satiric pentru a-l acoperi de invective pe rivalul său DJARIR.

ALCHIMIE

În arabă *al-kīmiyā'* (cuvînt de origine greacă transmis prin intermediul limbii SIRIACE). Studiu al mineralelor și al procedeelor apte de a le transforma. Această falsă știință se baza pe o concepție filosofică despre natură: mineralele fiind constituite din unirea unor corpuri, suflete și spirite și animate de un fel de elan vital care le permite să se transforme și să ia aspecte succesive pînă la un stadiu de perfecțiune reprezentat de aur, alchimia își propunea să accelereze această evoluție naturală prin acționarea asupra elementelor constitutive ale metalelor. Ea a luat de cele mai multe ori aspectul unei doctrine ezoterice. Totuși unii savanți, ca Abū Bakr AL-RAZI, AL-BIRUNI și IBN SINA au încercat să elaboreze, pornind de la aceste cercetări și folosind alte metode, un început de chimie (p. 248, I). V. DJABIR și p. 204, II.

(BIBL.: *Enc. Isl. s al-kīmiyā'*).

ALEP

Oraș din SIRIA de nord cucerit de musulmani în 637. Oraș elenistic (p. 173, II) numit Bereea, apoi roman și bizantin, a cărui existență datează dintr-un trecut depărtat, el a păstrat multă vreme o populație CREȘTINĂ destul de numeroasă. Marea moschee construită sub Umayyazi (p. 172, II și *il. 46*) a fost ridicată pe locul ocupat de vechea agora, catedrala bizantină fiind păstrată (ea nu va fi transformată în moschee, apoi în MADRASA, decît în epoca cruciadelor). Părăsit în primele timpuri ale perioadei ABBASIDE, Alepul a devenit la jumătatea secolului al X-lea capitala micului stat al HAMDANIZILOR, dar a fost, în 962, asediat, cucerit și devastat de bizantini (p. 119, I). El a regăsit o eră de prosperitate sub Zankizi (p. 134, I) și sub Ayyubizi cărora li se datorează construirea sau reconstruirea unor numeroase monumente încă păstrate (*planul 52*, p. 163, II), precum și vestita citadelă (pp. 152, 182, II, *desenul 57*, p. 180, II și *il. 5, 130 și 131*). Devenit de la sfîrșitul secolului al XII-lea un centru comercial foarte activ (*planul 29*, p. 66—67, II și *il. 166*), dar devastat în urma invaziei MONGOLE din 1260, el și-a redobîndit prosperitatea economică în secolul al XV-lea (*planul 59*, pp. 212—213, II). (*Planurile 53*, p. 162—163, II, 58, p. 181, și *il. 66, 78—79, 90, 160, 165 și 168*).

ALEXANDRIA

Principalul port maritim al EGIPTULUI, celebru în antichitate prin farul său, care nu s-a prăbușit decât în secolul al XIV-lea, prin biblioteca sa, a cărei incendiere de către cuceritori arabi e de domeniul legendei, și prin școala sa filosofică și științifică. El a devenit în epoca islamică o bază navală și sediul unui ARSENAL. Au rămas foarte puține vestigii ale orașului medieval. Se știe că o mare MOSCHEE a fost construită acolo de cuceritorul 'AMR IBN AL-'AS, o alta în epoca FATIMIDĂ de emirul BADR AL-DJAMALI, în 1084, și că zidurile orașului au fost clădite din ordinul califului abbasid AL-MUTAWAKKIL în 858 (P. 57, I).

ALGEBRA

Știință a cărei invenție este atribuită lui AL-HWARIZMI (p. 247, I). Denumirea din limbile moderne derivă din titlul lucrării acestui savant, *Hisāb al-Djabr wa-l-mukābala*, care desemnează de fapt două metode de transformare a ecuației, și a fost dat apoi teoriei generale a algebrei. Este astăzi dovedit că al-Hwārizmī a utilizat, pentru a defini aceste metode, lucrări grecești și indiene, care au făcut obiectul unor cercetări recente. Teoriile sale au fost perfecționate apoi de alți savanți, care au reușit să rezolve ecuații cu mai multe necunoscute. Algebra a fost pe de altă parte aplicată la rezolvarea problemelor de geometrie, permițând lui Abū 'l-Wafā' să pună bazele trigonometriei. (P. 204, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s *al-djabr*).

ALGER

În arabă *al-Djazā'ir* „insulițele”, nume ce a fost aplicat orașului întemeiat în secolul al X-lea pe actualul golf al Algerului, în fața micilor insule ce mărgineau acest golf. Algerul a fost în evul mediu un port puțin important, traficul comercial al MAGREBULUI trecînd în acea epocă pe drumurile caravanieră interne, dar ALMORAVIZII au ridicat acolo în secolul al XII-lea o frumoasă MOSCHEE (P. 84, I).

'ALI

Văr și ginere al Profetului, soț al fiicei acestuia FATIMA și DISCIPOL (p. 41, I). A fost al patrulea dintre califii *rāšidūn* (pp. 49, 50, I). Personalitatea sa, mediocră potrivit 54

Tradiției SUNNITE, a stat totuși la originea celei mai profunde rupturi a COMUNITĂȚII musulmane (pp. 52, 53, 169, I) și a nașterii ȘI'ISMULUI (p. 170, I). (Pp. 68, 150, 151, 203, 206, 212, 215, I și *tabelele* 2, p. 41, I, și 6, p. 71, I).

'ALI IBN 'ISA

Celebru vizir, care a condus de mai multe ori guvernul sub domnia lui AL-MUKTADIR. El aparținea acelor secretari de origine CREȘTINĂ care au jucat un rol însemnat în statul ABBASID la începutul secolului al X-lea. Expert în finanțe, bun redactor, administrator cinstit și sclupulos (p. 100, I), el a reușit să se facă indispensabil CALIFULUI, dar n-a știut niciodată să-i placă și a devenit impopular tuturor prin politica sa de economii (p. 102, I). (Pp. 103, 289, I, 117, II).

'ALI AL-RIDA

Descendent al lui 'ALI, și al VIII-lea IMAM al DUODECIMANILOR, ales ca moștenitor de califul abbasid AL-MA'MUN (p. 91, I), apoi mort otrăvit la Tūs în 818 (p. 92, I). Lângă mormântul lui s-a dezvoltat orașul MEȘHED (p. 207, I). (*Tabela 6*, p. 71, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

ALIMENTAȚIE

În țările cucerite de Islam, alimentația n-a fost fundamental transformată, dar constituirea imperiului a permis expansiunea unor produse care nu erau cunoscute și cultivate pînă atunci decît local. Faptele cele mai importante de semnalat sînt răspîndirea culturii orezului și a trestiei de zahăr (pp. 41—44, II), precum și importul de produse străine provenind din Extremul Orient, din țările slave și bizantine. Variațiile alimentației după grupurile sociale sînt greu de precizat. În schimb, religia crea bariere precise, musulmanul neputînd, de pildă, să consume carne gătită de un CREȘTIN și provenind de la un ANIMAL neînjunghiat în chip ritual (p. 261, I). (Pp. 212—214, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s. *ghidhâ'*)

ALIZI

Descendenții lui 'ALI și ai FATIMEI, cuprinzînd două ramuri, aceea a Husaynizilor sau descendenți ai lui AL-HUSAYN și aceea a Hasanizilor sau descendenți ai lui AL-

HASAN (p. 78, I). Ei n-au încetat, cu o vigoare variabilă, să revendice puterea (pp. 70, 201, I), iar IMAMII celor trei mari mișcări ȘITTE erau dintre ai lor (pp. 171, 172, I). Alizii trăind la BAGDAD în secolul al X-lea erau reprezentați de un sindic, în timp ce înainte ei se pierdeau în masa HAȘIMIZILOR (p. 122, II). Ei au primit începând din acea epocă calificativul *șarīf*, „nobil“, care a continuat pînă în epoca modernă să desemneze descendenții Profetului. Unii dintre ei — în afară de imāmii FATIMIZI sau ZAYDIȚI — au format mici dinastii deținând fie guvernarea unei provincii, fie un regat: astfel au fost șarīfii orașului MECCA ori șarīfii (sau *șurafa*) ai MAROCULUI. Abia prin secolul al XIII-lea șarīfii au adoptat verzele, considerat drept culoarea Profetului. (Pp. 91—92, I și *tabela 6*, p. 71, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s.v.)

ALMOHAZI

În arabă *al-Muwahhidūn*, „partizanii unicității divine“. Dinastie care a domnit în MAGREB și în Spania din 1130 pînă în 1269, după ce se născuse dintr-o mișcare religioasă reformistă (pp. 141, 233, I), care a avut drept capitală orașul MARRAKEȘ, și a cedat apoi locul MERINIZILOR, HAFSIZILOR și NASRIZILOR. (*Tabela 14*, p. 144, I și *il. 56—58 și 163*).

ALMORAVIZI

Dinastie care a domnit în MAGREBUL occidental și în Spania între 1056 și 1147 și a cedat apoi locul ALMOHAZILOR. Ea și-a avut originea în izbînda războinicilor berberi Sanhādja instalați într-un RIBAT, desigur la gura Senegalului în SUDANUL occidental (de unde numele lor arab *al-Murābitūn*, din care s-a făcut Almoravizi după forma spaniolă), berberi care au cucerit Magrebul și și-au ales drept capitală noul oraș MARRAKEȘ (pp. 140—141, I). (*Tabela 14*, p. 144, I).

ALP ARSLAN

Al doilea dintre marii sultani SELGIUCIZI, care a domnit din 1063 pînă în 1073 și a fost în primul rînd o căpetenie de oști (pp. 129, 133, I, *tabela 12*, p. 134, I, și *il. 31*).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s.v.)

ALVEOLE

Alveolele drepte sau sferice folosite în consolă constituie unul din elementele caracteristice ale DECORULUI arhitectural islamic începând din secolul al XI-lea. Procedeul a luat naștere din înmulțirea trompelor sau nișelor de colț permițând, după tradiția ARHITECTURII iraniene, trecerea de la pătrat la cerc în acoperământul sălilor cu CUPOLĂ. El și-a pierdut apoi rolul funcțional, pe măsură ce cunoștea o folosire crescândă în coronamentul portalurilor ca și în tavanele cu fațete multiple, și a sfârșit prin a deveni un motiv ornamental desprins de orice legătură cu structura monumentelor și, în general, executat după epure constructive extrem de complicate. (P. 59, II).

(BIBL.: *Enc. Isl. s. mukarnas*; M. Ecochard, „Stéréotomie de deux portails du XII-e siècle“, în *Bulletin d'études orientales*, VII—VIII, 1937—1938).

AMAN

Permis de liberă trecere și promisiune de ocrotire pe care CALIFUL, sau reprezentantul său, le elibera fie unor foști rebeli, fie unor străini venind dintr-un teritoriu neislamic. Zăpise de amăn au fost astfel periodic acordate unor ambasadori, unor comercianți sau unor pelerini și respectarea acestor documente a permis dezvoltarea relațiilor între țările musulmane și cele nemusulmane. Zăpisele eliberate foștilor rebeli erau în schimb rareori respectate (p. 140, II) și califul AL-MANSUR și-a câștigat în acest domeniu o tristă reputație. V. JURĂMÎNT.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s.v.)

'AMR IBN AL-'AS

DISCIPOL al Profetului, căruia i-a revenit cinstea cuceririi EGIPTULUI (p. 56, I). A fost fondatorul orașului FUSTAT, l-a sprijinit apoi pe MU'AWIYA în lupta sa împotriva lui 'ALI și a jucat un rol determinat cu ocazia arbitrajului de la ADHRUH. (II. 52).

AMULETE

Constant utilizate de popor, tolerate de unii ÎNVAȚAȚI, dar condamnate de alții, mai rigoriști. (P. 302, I).

(BIBL.: R. Kriss și H. Kriss-Heinrich, *Volks Glaube im Bereich des Islam. II. Amulette und Beschwörungen*, Wiesbaden, 1961; A. Grohmann, „Arabische Eichungstempel, Glasgewichter und Amulette“, în *Islamica*, I, 1925).

60. ALVEOLE

(După les Monuments ayyoubides de Damas, fasc. II, și M. Ecochard și C. Le Coeur, op. cit.)

A) Planuri și elevații ale sistemelor de alveole utilizate în epoca ayyubidă în Siria pentru a acoperi o sală pătrată printr-o cupolă: primul exemplu, cu sistem de racordare cu două niveluri, este împrumutat de la baia Usāma din Damasc; al doilea, de la baia Sitti 'Adhrā' din același oraș. B) Utilizare de alveole decorative pentru a orna trompele în consolă asigurând trecerea de la pătrat la cerc într-o sală cu cupolă: secțiune schematică a madrasalei 'Adiliya terminată în 1223 la Damasc. C) Utilizare de alveole pentru a acoperi un portal de piatră (plan și elevație) aparținând unei băi mameluce: baia al-Sultān din Damasc.

ANALOGIE (principiul de)

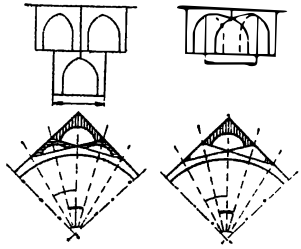
În arabă *kiyās*. Unul din procedeele utilizate de juriști pentru a completa prescripțiile coranice și învățăturile TRADIȚIEI. El a fost definit mai ales de AL-ŞAFI'I (p. 180, I), care s-a străduit să reducă la această unică formă de raționament EFORTURILE DE REFLECȚIE personală ale jurisconsultilor și a făcut din ea al patrulea fundament al dreptului, după Coran, Tradiție și CONSENSUS. El a fost aplicat uneori, la început, în mod foarte arbitrar și n-avea decât o foarte slabă legătură cu silogismul. El a fost aplicat și în teologie, îndeosebi de AL-AŞ'ARI, care stabilea un fel de analogie între lumea divină și creațiune. În schimb el a fost totdeauna privit cu neîncredere de HANBALIȚI, atât în drept cât și în teologie, și a fost respins de ZAHIRIȚI.

(BIBL.: *Shorter Enc. Isl.*, s. *kiyās*; M. Allard, „En quoi consiste l'opposition faite à al-Ash'arî par ses contemporains hanbalites?“, în *Revue des études islamiques*, 1960).

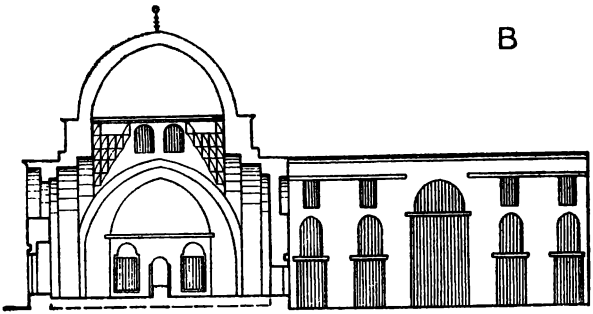
ANATOLIA

Sau Asia Mică. Nume de origine greacă al peninsulei muntoase asiatică situată în fața Balcanilor. Această regiune care, în sensul îngust, nu cuprindea nici ARMENIA, nici MESOPOTAMIA SUPERIOARĂ, a rămas la adăpost de primele cuceriri (p. 57, I), cu toate că a fost obiectul unor neîncetate incursiuni, împinse câteodată pînă la CONSTAN-TINOPOL. Numai TURCII, cu ocazia avîntului SELGIUCIZI-LOR, au pătruns în ea și i-au modificat populația (pp. 130, 131, I). Ea a devenit atunci sediul suveranilor RUMULUI.

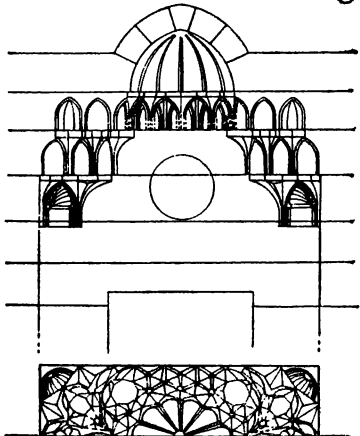
A

B

C

(P. 134, I, *planurile* 28, p. 66—67, II, 54, p. 166, II și *il.* 18, 67—68, 73—74, 84, 102—105, 132 și 191—192).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *Anadolu.*)

ANDALUS

Termen de origine obscură care desemna în lumea islamică medievală partea musulmană a Peninsulei Iberice, oricare i-a fost întinderea (*harta* 9, p. 108, I) și care s-a aplicat în ultimă instanță regatului NASRIZILOR din GRANADA (p. 142, I). Populația acestei regiuni era foarte eterogenă. Ea cuprindea, în afară de autohtonii convertiți sau nu la Islam, diferite elemente alogene: arabi musulmani, BERBERI musulmani (p. 297, I), SCLAVI negri și slavi (p. 106, I), și a fost sediul unor dinastii locale diverse, printre care aceea a Umayyazilor din Occident a fost cea mai puternică (pp. 84, 108, I). (*il.* 59 și 162). V. MUSA IBN NUSAYR.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s.v.)

'ANDJAR

Importantă așezare Umayyadă din interiorul Libanului, ale cărei ruine, ușor accesibile, au făcut recent obiectul unor săpături și restaurări (*il.* 159). O instalație agricolă pe un platou cu sol fertil datorită unor lucrări de drenaj și de aducție de apă (p. 23, II) se îmbina cu prezența unui oraș întemeiat din temelii de califul AL-WALID I între 705—715. Se cunoaște astăzi planul lui dreptunghiular (pp. 173—175, II și *planul* 56, p. 184, II). Influențe antice și bizantine sînt deosebit de clare în modul de construcție și în stilul decorului. (*Harta* 5, p. 67, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s. *'Ayn al-Djarr*, și rapoartele privitoare la săpăturile pe care Serviciul Antichităților libaneze le-a efectuat în acest loc sub conducerea d-lui M. Chehab).

ANIMALE

Dețin un loc însemnat în expunerile juriștilor, din cauza interdicției prevăzute în Coran de a consuma carnea unora din ele, considerate impure, și a obligației de a le ucide după ritual pe cele permise (p. 261, I). Pelerinul aflat în stadiul de sacralizare nu trebuie să omoare nici un animal și vînătoarea este interzisă pe tot teritoriul orașului MECCA (p. 259, I). Despre locul deținut de ele în artă, vezi rubrica REPREZENTĂRI FIGURATE, pp. 47, 60

49, 50, 52, II și il. 119, 143, 147, 149—150; 187—188, 193—195, 198—199, 204, 208—209, 214, 216—218 și 222—224.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s. *dhabîha*, *ghidhâ'*, *hayawân*; G. H. Bousquet, „Des Animaux et de leur traitement selon le judaïsme, le christianisme et l'Islam“, în *Studia islamica*, IX, 1958; E. Gräf, *Jagdbeute und Schlachtvieh im islamischen Recht*, Bonn, 1959).

ANLUMINURI

Motive decorative pe bază de ARABESCURI și de IMPLETITURI GEOMETRICE puse în valoare cu aur și argint, care apar încă dintr-o epocă veche pe manuscrisele de calitate deosebită (p. 56, II) — copii foarte vechi ale Coranului scrise în CUFICĂ sînt înzestrate cu ele, în special la începutul unor surate și versete —, fiind plasate de preferință pe primele două pagini ale volumului. Începînd din secolul al XII-lea, ele vor ceda uneori locul unor adevărate MINIATURI, dar niciodată pe corane.

ANTEISLAM

În arabă *djābiliya*, sau perioadă a ignoranței și a barbariei, spre deosebire de epoca islamică (p. 32, I). Această perioadă cuprinde timpul ce s-a scurs de la facerea lumii pînă la Muhammad; ea este divizată uneori în două părți, din care una se întinde pînă la Iisus, cealaltă de la Iisus la Muhammad (numită deseori perioadă a Intervalului). Autorii musulmani se fac în general ecoul judecăților disprețuitoare formulate de Coran asupra arabilor păgîni, fataliști, idolatri și bătăioși.

ANTOLOGII

Sînt foarte numeroase în literatura arabă culegerile în care autorii au adunat citate în versuri și în proză (pp. 207—208, II) despre subiectele cele mai variate, sau în care filologii s-au străduit să culeagă vestigiile POEZIEI arhaice zisă anteislamică (p. 209, II). Printre transmițătorii vechii poezii pot fi citați Hammād al Rāwiya, care a trăit în epoca Umayyadā, al-Mufaddal al-Dabbī, filolog care a fost preceptorul califului AL-MAHDĪ, fără a vorbi de poeți celebri, ca Abū Tammām (m. pe la 850) sau AL-BUH-TURI. (Pp. 131, 145, II).

APAREIAJE

Varietatea tipurilor de apareiaje constituie una din trăsăturile distinctive ale ARHITECTURII islamice, care a utilizat în funcție de locuri materiale diverse, rămânând totuși tributară unor tradiții anterioare (p. 58, II). În regiunile cu piatră de bună calitate, apareiajele sînt de obicei îngrijite, cu toate că folosesc blocuri de dimensiuni mijlocii și mici (contrastînd în SIRIA cu tipurile de apareiaje ale monumentelor antice). Apareiajele netede sînt mai frecvent reprezentate acolo decît apareiajele cu bosaj sau cele de piatră buceardată, dar efectele de POLICROMIE sau, mai simplu, de DICROMIE sînt și ele utilizate în măsură mai mare sau mică după epoci (frecvente, de pildă, în arta Umayyadă din Orient sau din Occident sau și în arta Mamelucă). Se cunoaște de asemenea folosirea, din motive de economie, a blocajului format din pietre necioplite între paramente apareiate, în timp ce recurgerea frecventă la materiale refolosite se traduce prin inserția ca butise, îndeosebi la zidurile de apărare, a trunchiurilor de Coloane. Apareiajele de Căramidă arsă, utilizînd în general cărămizi mari și plate de formă pătrată, trădează păstrarea vechilor tehnici iraniene, mai ales în părțile de construcție delicate ca Arcele, Bolțile și Cupolele. Ele se caracterizează de cele mai multe ori prin aspectul lor decorativ, obținut cu ajutorul unor motive de cărămidă ieșite în relief și a unor jocuri de asize cu desene mai mult sau mai puțin complicate. Vom aminti în plus folosirea abundentă în unele regiuni a argilei crude sub formă de cărămizi sau de chirpici.

APARTAMENT

În arabă *bayt*. Grup de mai multe încăperi formînd înăuntrul unei CASE sau a unui PALAT un ansamblu independent cuprinzînd uneori o curte mică. Se disting la început apartamentele de tip sirian și de tip irakian reprezentate în arhitectura Umayyadă (p. 96, II) și Abbasidă (p. 89, 92, II). Pe urmă s-au manifestat etapele unei evoluții corespunzătoare diversității centrelor regionale sau dinastice, evoluție insuficient studiată însă pînă în prezent.

(Planul 36, p. 95, II și *il.* 4).

APA

v. CANALIZĂRI.

ARABĂ (limba)

Apartine ramurii meridionale a trunchiului semitic comun (p. 34, I), dar prezintă câteva trăsături analoge acestora ale semiticei de nord-vest (ebraica, arameica). Araba clasică, limba Coranului (pp. 153, 156, I), pare a se fi constituit în Arabia înainte de secolul al VI-lea. O oarecare obscuritate planează asupra problemei originii ei, dat fiind că nu posedăm documente atestând utilizarea ei înainte de mărturia Coranului însuși; poemele zise anteislamice culese de autorii de ANTOLOGII arabi, fără a fi necesarmente neautentice, cum se susține uneori, sînt scrise într-o limbă care a putut fi „normalizată“ de filologi. Araba a devenit mijlocul de exprimare al culturii islamice în întregul imperiu, chiar și în regiunile unde nu se răspîndise ca limbă vorbită (p. 73, I). Ea s-a menținut de asemenea ca vehicul al științei religioase, după secolul al XI-lea, în țările unde s-au dezvoltat noi literaturi naționale (p. 135, I). Alături de araba clasică, a cărei structură a fost fixată în secolul al VIII-lea și în cel de-al IX-lea de către filologi (p. 202, II) ce luau ca model limba folosită în vremea lor de anumite triburi din Arabia, s-au dezvoltat vorbiri vulgare, adesea foarte depărtate de limba șlefuită pe care cercurile intelectuale și aristocratice se străduiau în perioada inițială s-o păstreze. Ridicarea la cele mai înalte funcții ale statului a unor CLIEȚI și a unor militari de origine nearabă n-a făcut decît să accentueze această evoluție). (Pp. 14, 15, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s. 'arabiya).

ARABESC

Folosirea acestui termen desemnînd un tip de ornamentație specific islamic, trebuie limitată la stilizările de origine vegetală (p. 52, II) animate de o mișcare ritmică și tinzînd să acopere în întregime suprafața de decorat, excluzînd IMPLETITURILE GEOMETRICE, DECORURILE caligrafice și REPRESENTĂRILE FIGURATE. Arabescul, apărut sub forma lui clasică în arta ABBASIDĂ, după primele încercări ale artei Umayyade, a cunoscut începînd din secolul al X-lea o perioadă de maturitate deplină, pentru ca apoi, începînd din secolul al XIII-lea, să se sclerizeze mai mult sau mai puțin repede, în funcție de regiuni, dar totdeauna prin folosirea acelorași șabloane și repetarea acelorași motive transpuse fără deosebire în orice fel de

material. (Il. 48, 60—61, 63, 65, 119, 186—187, 200 și 202).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

ARABIA

— preislamică și predicarea lui Muhammad (pp. 28—49, I, *hărțile 1*, p. 30, I, 4, p. 62, I).

‘ARAFĂ

Ridicătură de teren situată la circa 20 km de MECCA, unde are loc cea mai importantă ceremonie a PELERINA-JULUI (pp. 258, I, 136, II și *Planul 16*, p. 262, I).

ARC

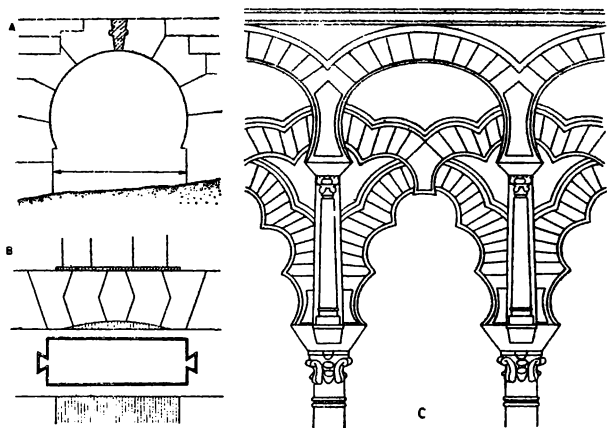
V. ARMAMENT.

ARCE

Diversitatea arcelor, abundant utilizate în structura monumentelor ca și în decorația lor sub formă de nișe oarbe și de arcaturi, constituie una din trăsăturile distinctive ale ARHITECTURII islamice atât în piatră cât și în CĂRĂMIDĂ. Arcului în plin cintru din epoca UMAYYADĂ i se vor adăuga curînd arcele frînte, în potcoavă sau polilobate, ducînd uneori la compoziții extrem de complicate (p. 59, II).

ARENDA ÎN PARTE

Există mai multe forme de arendă în parte prevăzute de dreptul musulman (p. 38, II). Potrivit uneia, recolta este împărțită în mod egal între proprietar și cultivator; în acest caz, aporiturile inițiale trebuie să fie egale sau echivalente. Un alt fel de CONTRACT are ca obiect irigarea unui pămînt cultivat: în schimbul îngrijirii pomilor fructiferi, un agricultor percepe o parte variabilă din recoltă. Într-o a treia formă de contract, exploatatorul se obligă să planteze pomi pe o suprafață de pămînt, avînd în schimb dreptul la jumătatea suprafeței astfel plantate. Modalitățile acestor contracte, care derivă probabil din obiceiuri vechi și a căror validitate este uneori contestată, fac obiectul discuțiilor între juriști. Arendași nu datorează IMPOZITUL funciar, nici zeciuiala, care rămîn în sarcina deținătorilor pămîntului. De arendași se deosebesc lucrătorii tocmiți pe termene mai lungi sau mai scurte.

61. ARCE

(După les Monuments ayyoubide de Damas, fasc. II—III și H. Hofstätter și H. Pixa, Vergleichende Weltgeschichte)

A) Arc ușor frânt în potcoavă, cu bolțare șaionate, folosind o tehnică obișnuită în arhitectura islamică în piatră: poarta de intrare a madrasalei 'Adhrāwiya construită în 1184—1185 la Damasc. B) Tip de arc de descărcare utilizat în arhitectura ayyubidă deasupra unui linteou monolit și substituind aci o combinație complicată arcului simplu sau segmentului de arc cunoscut în alte locuri: poarta de intrare a sălii de rugăciuni a madrasalei Māridāniya construită în 1213 la Damasc. C) Tip de arc decorativ obținut prin împletirea mai multor etaje de arce polilobate în arta umayyadā din Occident: nava centrală a marii moschei din Córdoba, mărită de califul al-Hakam II în 961 (v. il. 59).

ARGINT

MONEDA de argint era răspândită mai ales în fostele teritorii ale Imperiului sasanid, care poseda MINE importante, dar a rămas apoi una din bazele sistemului monetar (v. DIRHAM). Metalul însuși se număra printre producțiile imperiului (p. 44, II) și era folosit pentru numeroase obiecte de orfevrărie (pp. 51—53, II și il. 146).

ARHITECTURA

Manifestare esențială a artei islamice, care a fost în primul rând o artă de constructori (pp. 58—61, II) capabilă să corespundă, prin programe noi, situației rezultând din

originalitatea Islamului și din condițiile dezvoltării sale. În acest sens, diversele monumente ale civilizației musulmane trebuie considerate ca structuri eminate vii, a căror dispoziție corespundea „unor necesități de ordin practic legate de modul de funcționare a instituțiilor epocii” (J. Sauvaget). (Il. 3—5, 40—59, 65—75, 101—132 și 161—164).

ARHIVE (documente de)

Ajunse pînă la noi în număr redus (p. 41, II), cu toate că arhivele dețineau, potrivit CRONICILOR, un loc important în birourile ADMINISTRAȚIEI califiene (p. 78, II), ele încep acum să fie căutate și exploatare sistematic. Multă vreme „diplomatică” s-a redus la papirologie, PAPIRUSURILE fiind printre principalele documente ce ni s-au păstrat. De cîtva timp, specialiștii se interesează mai mult de documentele mai puțin vechi, pe PERGAMENT sau pe HIRTIE, care sînt descoperite ici și colo. Formulare de acte (p. 270, I), de diplome, de CONTRACTE ne sînt oferite, pe de altă parte, de tratatele teoretice (manuale pentru uzul secretarilor de cancelarie și luorări de drept), dar aceste informații, utile, nu pot compensa lipsa unor documente originale. Cîteva texte, în aparență autentice, sînt de asemenea reproduse de cronicari. Documentele de arhivă pot fi repartizate în modul următor: documente de stat (acte de numire, scrisori oficiale, tratate, rescripte diverse, documente fiscale); contracte juridice private (acte de CĂȘĂTORIE, de vînzare, de WAKF; documente juridice (consultații sau *fatwā*-le).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s. *diplomatique*).

ARISTOTEL

Sub titluri mai mult sau mai puțin exacte, principalele opere ale lui Aristotel au fost cunoscute și traduse în lumea musulmană, în care au exercitat o influență asupra dezvoltării gîndirii filosofice (pp. 186, 242, 245, 304, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *Aristôtālīs*).

ARMAMENT

Foarte slab cunoscut într-o epocă veche. Cuprindea în esență arcul și mașinile de asediu. Arma principală a trupelor în mișcare era arcul, mînuit de călăreți; cei mai renumiți pentru dibăcia lor în mînuirea arcului erau mercenarii de origine TURCĂ sau IRANIANĂ pe care CALIFII i-au

recrutat începînd din secolul al IX-lea. Există acolo o foarte veche tradiție orientală datînd din epoca sasanidă și alături de care tradiția arabă rămînea inferioară. Arta mînuirii arcului a făcut obiectul unor tratate foarte numeroase, dar din care nici unul nu este anterior secolului al XIII-lea. Printre celelalte arme se numărau sabia, arbaletetele (p. 61, II), lancea, scutul, platoșa, ghioagele, mașini de război ca balistele și berbecii, la care se adăugau mijloace de atac sau de apărare, ca smoala sau FOCUL GRECESC, „oglinzile arzătoare” și proiectilele cu țepi de fier (pp. 61, 75, II și *il.* 140, 146 și 188). Fabricarea armelor se număra printre activitățile artizanale importante (p. 51, II).

ARMATĂ

Compusă la început din voluntari arabi (pp. 77, I, 170, II), ea s-a transformat progresiv într-o armată de soldați de profesie proveniți din rîndurile sclavilor (p. 93, I). Caracterul străin al șefilor militari care ajungeau la putere a marcat adînc regimurile politice ale țărilor islamice (pp. 296, 297, I, 138, II). (Pp. 122, 130—131, 290—291, I).

ARMENIA

Regiune situată între Asia Mică, Caucaz, AZERBAIDJAN și MESOPOTAMIA SUPERIOARĂ. Platourile ei înconjurată de lanțuri muntoase, pe care le ocupa o populație CREȘTINĂ separată doctrinal de BIZANȚ începînd din 506, se găseau în momentul cuceririi arabe într-o stare de anarhie datorată ambițiilor celor două puteri, bizantină și sasanidă, precum și rivalităților ce domneau între marii familii locale. Armenia, cucerită pe la 645 (p. 53, I), dar evacuată cu ocazia războiului dintre ‘ALI și MU‘AWIYA, a acceptat să plătească UMAYYAZILOR un tribut, pe care-l vărsau prinții ei. În pofida grabei răscoale care a izbucnit la jumătatea secolului al IX-lea și care a fost înăbușită de căliful AL-MUTAWAKKIL, prinții Armeniei au păstrat în epoca ABBASIDĂ o relativă autonomie. Țara a cunoscut după aceea o perioadă tulbură, pînă în momentul cînd a fost cucerită de SELGIUCIZI (p. 129, I). Armenii au fost recrutați în ARMATELE musulmane, mai ales în EGIPT, sub TULUNIZI, iar apoi sub FATIMIZI, și unii au ocupat funcția de prim plan în aceste state.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *Armîniya*).

ARSENAL

Permițînd dezvoltarea flotelor pe care unele dinastii islamice au încercat să le constituie, arsenalele au existat de exemplu la Acra, Tarsus, ALEXANDRIA, la Kulzum și Aydhab lângă Marea Roșie, la Rawda lângă FUSTAT, la MAHDIYA, Almeria, apoi la Alanya în Turcia selgiucidă, la Tunis, Ceuta și Tanger. Activitatea lor corespundea aceleia a principalelor porturi militare și era legată de posibilitățile de importare a lemnului necesar pentru construirea navelor (P. 61, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *dâr al-sinâ'a*.)

ARTIZANAT

Avîntul artizanatului, a cărui organizare pe plan social și tehnic e insuficient cunoscută (pp. 211—216, II), a fost una din sursele de bogăție a lumii islamice medievale, caracterizată prin înalta calitate și diversitatea producției sale industriale (pp. 44—57, II). (Pp. 82, I, 109—110, II, *il.* 194—224).

ARTUKIZI (ORTOKIZI)

Dinastie de EMIRI turci, aflați la început în serviciul Marilor SELGIUCIZI, apoi autonomi, care a dominat regiunea DIYAR BAKR (p. 133, II) din 1102 pînă în 1408. Ea s-a ciocnit de AYYUBIZI, care, din 1232, i-au răpit o parte din teritoriile ei. A favorizat o artă puternic impregnată de influențe creștine sau locale, deosebit de sensibile în monedele cu efigii umane. (*Il.* 62 și 204).

ASASINI

Nume dat de Occidentali membrilor uneia dintre sectele isma'ilismului, aceea a nizarisilor „mîncători de *hașîș*“ (p. 135, I). Activitatea teroristă căreia i se dedau membrii acestei secte (p. 218, I) explică sensul dat cuvîntului francez (și român — n.t.) care derivă din cel arab de *hașșāšin*. Despre vechile fortărețe ale nizarisilor, v. *barta* 11, p. 128, I și *il.* 128.

ASCETISM

Asupra începuturilor mișcării ascetice în mediul islamic, v. pp. 181—184, I. Asupra diferitelor curente ulterioare ale SUFISMULUI și dezvoltării CONFRERIILOR,

v. pp. 235—242, I. Asupra mediului sufiilor, v. pp. 194—195, II.

ASTROLAB

Instrument ASTRONOMIC portativ cu folosiri diverse, servind' îndeosebi la determinarea înălțimii astrilor și a orelor, precum și la stabilirea horoscoapelor. S-au păstrat numai astrolabi plați compuși din discuri suprapuse și dintr-o placă ajurată, numită păianjen, care reprezenta bolta stelelor fixe. Concepția acestor instrumente pornea de la savanții antichității. Ele au fost perfecționate în tot cursul evului mediu islamic (p. 247, I), apoi imitate pe la 1200 în Occident, unde au fost utilizate pînă la inventarea telescopului. (*Il.* 203 și 205).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *asturlāb.*)

ASTRONOMIE

Știință moștenită de la greci, care a cunoscut un mare succes în lumea islamică. Ea a fost încurajată de califul AL-MA'MUN (p. 116, I) și de alți suverani. Astronomii cei mai remarcabili au fost AL-HWARIZMI, frații Banū Mūsā, care aveau propriul lor observator la BAGDAD, în secolul al IX-lea, Abū Ma'sar (m. 886), al-Battānī (m. 929 la HARRAN), Abū l-Wafa' (m. 997), inventator al trigonometriei, Nāsir al-Dīn al-Tūsī (m. 1274), care a lucrat la Marāga sub MONGOLI, fără a-i număra pe savanții andalusi, cum a fost al-Madjritī (m. 1007). Dat fiind că, în secolul al XII-lea, lucrările arabe de astronomie au fost traduse în Spania în limba latină, este de înțeles că unii termeni arabi au trecut în franceză (*al-sumūt* devenit azimut). Astrologia a fost cultivată paralel de diferite personaje, dintre care cele mai celebre sînt evreul Maşallah și persanul Nawbaht, care au trăit în secolul al VIII-lea. (Pp. 247—248, I, 203, 204, II și *il.* 178, 180, 203—206). V. MAGIE.

AL-AŞ'ARI

Teolog (873—935) considerat în general ca întemeietor al teologiei dogmatice sau KALAM. A stat de fapt la originea școlii zise AŞ'ARITE (pp. 226—228, I), care a fost una din școlile teologice cele mai răspîndite în lumea musulmană medievală. (P. 168, I).

AȘ'ARISM

Școală teologică formată în secolul al X-lea (pp. 132, 199, 225—231, 234—235, 241, I, 188—189, II).

ATABEG

Demnitar care, la SELGIUCIZI și la epigonii lor, exercita funcția de tutore al unui tânăr prinț. Atabegii, care erau în general șefi militari, au profitat adesea de situație pentru a pune ei înșiși mâna pe putere (p. 134, I). Astfel s-au constituit câteva mici dinastii de atabegi, îndeosebi la MOSUL și DAMASC (v. BURIZI). Apelul la atabegi pare a fi fost un obicei propriu tribului TURC al Oguzilor. Totuși obiceiuri similare se întâlneau în mediul arab, la începutul califatului ABBASID.

(*Tabela 14*, pp. 144, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *atabak*).

ATTRIBUTE DIVINE

Problema existenței lor, plecînd de la NUMELE LUI DUMNEZEU, care le-ar presupune, este una dintre cele mai importante ale teologiei musulmane (pp. 184, 190, 191, 203, 219, 225, 227, I).

AUDIENȚĂ

Asupra ceremonialului audiențelor, v. pp. 86, 88, 96, 111—113, 117, 122, 127—130.

Sală de audiențe (*il. 118*).

Audiența unui cadiu (*il. 135*).

Audiența unui guvernator (*il. 136*).

AUR

MONEDA de aur, utilizată mai ales în fostele PROVINȚII ale Imperiului bizantin, a rămas totdeauna, împreună cu ARGINTUL, una din bazele sistemului monetar islamic. V. DINAR. Metalul însuși era produs în unele regiuni ale imperiului (pp. 115, I, 44, II) și servea la fabricarea pieselor de orfevrărie (p. 53, II). (Pp. 47, 64, 70, II).

AUTOBIOGRAFII

Foarte rare în literatura islamică, în care noțiunea de personalitate este cam ștearsă. Cea mai importantă este aceea lăsată de IBN HALDUN. Uneori lucrările prezentate ca

autobiografii nu sînt decît expuneri dogmatice descriind calea care l-a dus pe autor la ceea ce consideră el drept adevărata doctrină; cel mai bun exemplu în acest sens este opusculul lui AL-GAZALI intitulat *Eliberarea de eroare* (p. 238, I).

AUTOMATE

Foarte apreciate de cercurile aristocratice și neîncetat perfecționate de savanți (pp. 247, I, 78, 87, II). Au făcut obiectul unor tratate tehnice dataliate (p. 57, II). (*il. 181*).

AUXILIARI

În arabă *ansār*. Nume dat locuitorilor din Yathrib care au susținut cauza lui Muhammad (pp. 44, 45, 50, 168, 221, I).

AVERROES

V. IBN RUȘD.

AVICENNA

V. IBN SINA

AVRAAM

PROFET biblic menționat de Coran și de autorii musulmani sub numele de Ibrăhîm al-Halîl sau „prietenul lui Dumnezeu”. Strămoș al arabilor prin fiul său Ismail și constructor al KA'BEI de la MECCA (p. 258, I), el apare în povestirile coranice (pp. 163, 164, I) drept cel mai desăvîrșit reprezentant al religiei monoteiste naturale, care ar fi fost alterată de EVREI și de CREȘTINI înainte de a fi restabilită în integritatea ei de Muhammad. De unde calificativul său obișnuit de HANIF. Episodul jertfirii fiului său este perpetuat de sărbătoarea de încheiere a PELERINAJULUI (*planul 16*, p. 263, I), dar TRADIȚIA ezită asupra numelui său: Isaac (Ishāk) sau Ismail (Isma'il). Orientaliștii poartă discuții asupra problemei de a ști dacă legarea de religia abrahamică (p. 47, I) era indicată în primele surate ale Revelației sau dacă ea a corespuns numai orientării adoptate de Muhammad la MEDINA. De fapt Muhammad pare să fi insistat mai ales după HEGIRĂ asupra personalității exemplare a părintelui Credincioșilor. V. HEBRON.

AL-AWZA'I

Jurisconsult mort la Beyrut în 774, întemeietorul unei școli juridice, care a dispărut după ce păstrase adepți pînă în secolul al X-lea. (Pp. 180, 233, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s.v.)

'AYN DJALUD

Sat din Palestina unde s-a situat în septembrie 1260 bătălia prin care MAMELUCII din EGIPT i-au respins pe MONGOLI (p. 140, I).

AYYUBIZI

Dinastie de suverani independenți investiți de califul ABBASID, care a fost întemeiată de Salah al-Din sau SALADIN (pp. 119, 138, I) și a domnit în EGIPT, SIRIA, MESOPOTAMIA SUPERIOARĂ din 1171—1260 (p. 139, I). O ramură secundară a stăpînit Yemenul între 1174 și 1229, în timp ce o alta reușea să se mențină în regiunea DIYAR BAKR aproximativ pînă la 1462. (Pp. 138, 226, 232, I, 180, II, *hartă 13*, p. 137, *tabela 14*, pp. 144, I, *planurile 52*, p. 163, II, *57*, p. 180, II și *il. 66 și 155*).

AZERBAIGIAN

Regiune situată la sud-vest de Marea Caspică, la sud de Caucaz, care a fost cucerită între 639 și 643 (p. 56, I). Acolo s-a răsculat în 816, sub califatul lui AL-MA'MUN, un rebel cu numele de Bābak, care se pretindea profet și a reușit să reziste trupelor califiene timp de douăzeci de ani. Răscoala, care se întinsese la început asupra PROVINIEI DJIBAL, a fost înăbușită de AL-MU'TASIM după asedierea și distrugerea fortăreței Badhdh. Bābak, luat prizonier, a fost executat în public la SAMARRA, în 838. (Pp. 101, 131, I, 72, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s.v. și s. *Bābak*).

AL-AZHAR

„Strălucitoarea”. Numele mării MOSCHEI întemeiată la CAIRO de cuceritorul FATIMID Djawhar (p. 112, I). Inaugurată în 972 și situată în vecinătatea palatului, ea a fost centrul religios al noii aglomerații, a jucat un rol însemnat în politica de propagandă fatimidă, dar a suferit apoi consecințele reacției SUNNITE a AYYUBIZILOR. După ce a pierdut în adevăr pentru un timp privilegiul ei de mar-

moschee, ea a redevenit un centru de învățămînt sub MAME-LUCI, care au înzestrat-o cu diferite fundații pioase.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

B

BADR

Orașel situat la sud-vest de MEDINA pe drumul folosit de caravanele ce mergeau de la MECCA în SIRIA. Este locul unde în martie 624 musulmanii, interceptînd un convoi al celor din Mecca, au repurtat asupra acestora prima lor victorie (p. 44, I), pe care au considerat-o ca o justificare a credinței lor. (*Harta 1*, p. 30, I).

BADR AL-DJAMALI

General și vizir al califului FATIMID al-Mustansir (p. 115, I). Fost SCLAV armean al unui EMIR sirian, devenise guvernator al DAMASCULUI și dispunea de un corp important de mercenari armeni. CALIFUL a făcut apel la el pentru a rezista pretențiilor GĂRZII sale turcești și l-a făcut comandant șef și vizir al său (1073). Badr a restabilit ordinea în EGIPT, dar nu i-a putut împiedica pe SELGIUCIZI să pună stăpînire pe Damasc (1076). Mare constructor, căruia orașul CAIRO îi datorează mai multe monumente (*il. 161*), el a murit în 1094, cu puțin înaintea califului.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s.v.)

BAGDAD

Oraș din Irak situat pe malurile Tigrlui, capitală a Imperiului ABBASID (p. 76, I) din 752 pînă în 836 (p. 93, I) și din 892 pînă în 1258, întemeiat de califul AL-MANSUR pe un loc unde nu se aflase încă nici un oraș important în cursul epocilor anterioare, dar care corespundea unui nod de comunicații (pp. 81, 82, I, 7, II). Pornind de la primul oraș regal fortificat, îndeobște numit Orașul rotund (pp. 79, 155, II), aglomerația bagdadiană a cunoscut repede o dezvoltare prodigioasă (p. 81, II). Ea a fost încercată de asedii pustiitoare, în 813 (pp. 91, I, 217, II), apoi în 865, precum și de inundații începînd de la sfîrșitul secolului al IX-lea, apoi a decăzut pe măsură ce imperiul se dezmembra (p. 81, II). Centrul ei s-a deplasat treptat de la nord spre

sud pe malul de est, în timp ce malul de vest era progresiv abandonat (p. 177, II și *planul 32*, p. 80, II), și orașul, care a fost înconjurat de ziduri la sfârșitul secolului al XI-lea de califul al-Mustazhir, nu mai corespundea decât unei mici părți a celui vechi (p. 219, II). Întreaga așezare a fost devastată în 1258 de invazia mongolă. N-au rămas decât puține resturi din PALATELE, MOSCHEILE, MADRASALELE ce împodobeau Bagdadul înainte de acest eveniment (p. 122, I). Doar madrasaua Mustansiriya, restaurată, mai este vizibilă, precum și un minaret, care a fost acela al mării moschei a palatului califian. Regiunea Bagdadului cuprinde numeroase morminte de oameni celebri: ale juriștilor ABU HANIFA și IBN HANBAL, al misticilor AL-DJUNAYD, AL-HALLADJ, AL-SUHRAWARDI, fără a le număra pe acelea ale celor doi IMAMI și iți, Mūsa al-Kazim și nepotul său, căruia i s-a dat numele de al-Kāzimayn (pp. 206, I), nume purtat și azi de cartierul ce cuprinde MAUSOLEUL lor. (Pp. 101, 121, 214, I, 224, II și *il. 187*).

BAHREIN

Arhipelag din Golful Persic, în fața coastei orientale a Arabiei, unde s-a stabilit, în secolul al X-lea și în cel de-al XI-lea, statul comunitar al KARMAȚILOR (pp. 95, 214, I).

BAIE

În arabă *hammam*. Edificiu tipic al orașului islamic (p. 167, II, *desenul 55*, p. 167, II și *il. 168*) corespunzând cerințelor purității rituale ca și obiceiurilor moștenite de la antichitate și aplicate întâi în realizările princiare (pp. 98—101, II, *planurile 38—40* și *il. 112* și *124*). Fie ea publică sau particulară, baia, a cărei arhitectură a prezentat potrivit cu epocile variații semnificative, avea totdeauna să cuprindă o baie de aburi, alimentară cu vapori printr-un sistem de încălzire, săli călduțe sau calde mai mult sau mai puțin numeroase, precum și o primă sală de dezbrăcare. Construcția ei cerea materiale solide cât și o neapărată competență tehnică (p. 59, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *hammām*.)

AL-BAKILLANI

Teolog AȘ'ARIT și jurist MALIKIT, mort în 1013, care a petrecut o parte a vieții sale la Bagdad, dar a exercitat de asemenea cîtăva vreme funcția de cadiu în afara capita-

lei și a frecventat curtea Buyidului 'ADUD AL-DAWLA din ȘIRAZ. A contribuit la precizarea și răspîndirea doctrinei aș'arite (pp. 227, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

AL-BALADHURI

Istoric de origine IRANIANĂ, mort în 892, care sub domnia califului abbasid AL-MUTAWAKKIL a apărut opera și memoria califilor UMAYYAZI. A fost îndeosebi autorul unei *Cărți a cuceririlor* și al unei mari lucrări despre *Genealogia nobililor* (arabi), care constituie o importantă CRONICĂ a epocii umayyade. (P. 178, I)

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

BALANȚĂ

În arabă *mizān*. Instrument a cărui perfecționare s-a datorat atenției acordate în lumea islamică reglementării comerțului (pp. 269, I). V. MUHTASIB. Teoria și practica sa, în parte împrumutate de la cei vechi, au făcut în mediul musulman obiectul unor studii atente, ca *Balanța înțelepciunii*, lucrare a lui al-Hāzinī, scrisă pe la 1100. S-a utilizat mai întîi balanța romană, dar se cunoștea de asemenea balanța cu două brațe egale, după care s-au păstrat diferite reproduceri. Balanțe gradate în acest scop serveau la cîntăritul AURULUI și al ARGINTULUI. Balanțe deosebite, numite „balanțe cu apă”, care aveau mici bazine în care puteau fi cufundate obiectele, serveau încă din secolul al IX-lea la determinarea greutateii specifice a diferitelor metale și aliaje prețioase prin aplicarea principiului lui Arhimede. Dar procedeele relative la determinarea greutateii specifice au fost perfecționate datorită cercetărilor lui AL-BIRUNI, care a pus la punct instrumentul numit „vas conic” pentru a permite măsurarea greutateii unui volum de apă corespunzînd aceleia al unei substanțe. (Pp. 51, 53, II și *il.* 170).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *karastūn* și *mizān*.)

BALH

Oraș din IRANUL oriental, corespunzînd vechii Bactra. A fost un centru budist înainte de a fi cucerit de musulmani în 663 (p. 65, II). Reconstruit în 725 după diferite răscoale, distrus din nou în 1220 de Genghiz Han, el a regăsit o parte din splendoarea sa sub TIMURIZI, dar nu mai e decît un cîmp de ruine, după ce în secolul al XIX-lea

un oraș numit Mazar-i Șarîf s-a dezvoltat la distanță de câțiva kilometri, în jurul unui mormînt prezumat al lui 'ALI, descoperit în secolul al XV-lea. (P. 124, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

BALIS

Vechi oraș din SIRIA de nord distrus de invazia MONGOLĂ și care nu mai este astăzi decît un cîmp de ruine. (P. 66, II și *il.* 157).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

BANCHERI

De cele mai multe ori nemusulmani și exercitînd uneori meseria de zarafi (pp. 198, 199, II). Serviciile lor erau folosite în mod constant de suverani (p. 100, I).

BANU HAȘIM

V. HAȘIMIZI.

BARAJE

Utilizate în epoca Umayyadă printre mijloacele de captare a apei pentru irigare, după tehnici moștenite de la antichitate, și reprezentate prin vestigii interesante (pp. 28, 30, 36, II și *il.* 87).

BARMAKIZI

Celebri miniștri ai lui Hārūn AL-RAȘID, a căror brutală dizgrație în 803, aparent inexplicabilă, a impresionat spiritele contemporanilor și a constituit multă vreme o enigmă pentru istorici (pp. 88, 89, 294, I, 202, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *Barāmika*).

BASRA

Oraș în IRAK și port la Golful Persic (p. 70, II) situat într-o bogată regiune de curmali. A fost întîi o tabără temporară a armatei cuceririi, tabără întemeiată între 635 și 638 (pp. 54, I, 171, II și *harta* 4, pp. 62, I), apoi o așezare permanentă prevăzută cu BĂI, o mare MOSCHEE și un palat al guvernului. Centru economic, orașul a devenit foarte curînd un centru intelectual, unde se discutau mai ales teologia și GRAMATICA. Numeroși MU'TAZILIȚI erau originari de acolo, precum și ascețul AL-HASAN AL-BASRI. Încercată prin răscoala ZANDJILOR (p. 94, I) și a KAR-

MAȚILOR (p. 101, I) în epoca ABBASIDĂ, Basra a fost în mare parte distrusă de invazia mongolă. Un oraș modern s-a dezvoltat în secolul al XVIII-lea la câțiva kilometri în amonte de cel vechi. (P. 179, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

BAȘȘAR IBN BURD

Poet arab, de origine iraniană, mort în 783. Orb din naștere, el a compus mai ales poezii de dragoste (p. 209, II) cât și satire, care au fost fără îndoială la originea urii nutrite împotriva lui de vizirul califului AL-MAHDI și care explică moartea lui violentă. A fost bănuit de a profesa doctrine eterodoxe de inspirație MANIHEANĂ, dar poemele ce s-au păstrat nu oferă nici o dovadă despre această tendință intelectuală.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

BĂTĂLIA CĂMILEI

Bătălie care a opus în 656, lângă BASRA, pe 'ALI și un grup de DISCIPOLI (pp. 52, 170, I). Ea își datorează numele faptului că ciocnirea cea mai violentă s-a produs în jurul cămillei care purta lectica A'İȘEI.

BAȚURI FERMENTATE

Interzise prin LEGE (pp. 46, 265, I) în virtutea versetului coranic V, 92. Totuși școala hanafită autoriză consumarea vinului de curmale sau *nabīdh* (p. 222, I). De fapt, interzicerea vinului a fost puțin respectată în cercurile aristocratice (p. 145, II și *il.* 147—148, 154 și 169) și sfărîmarea urcioarelor de vin a fost o activitate căreia i se dedau periodic aceia care, cu titlu oficial sau privat, se străduiau să asigure respectarea ordinii morale islamice (p. 223, I).

(BIBL.: *Shorter Enc. Isl.*, s. *khamr*.)

BEDUINI

V. pp. 32, 34, 54, 303, 304, I, 15, 210, II și *il.* 80—83.

BERBERI

Populații autohtone din regiunile situate între EGIPT și Oceanul Atlantic, caracterizate prin vorbiri care, în pofida diversității lor, aparțin unei aceleiași limbi. Berbera a dat naștere în epoca medievală unei literaturi scrise, notate cu

ajutorul caracterelor arabe, dar documentele literare păstrate sînt foarte puţin numeroase şi se reduc în general la texte, în proză sau poetice, de înălţare religioasă precum şi la culegeri de legi cutumiare. (Pp. 66, 84, 106, 140, 142, 297, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

BIBLIOTECI

Numeroase în Orientul islamic medieval, bibliotecile erau în general legate de mişcări intelectuale şi religioase, a căror difuzare o înlesneau (pp. 210, I, 203, II), dar existau şi biblioteci particulare importante (pp. 92, II). Începînd din secolul al XI-lea şi din cel de-al XII-lea, ele au fost integrate MADRASALELOR.

BIOGRAFICĂ (ştiinţa)

Disciplină foarte dezvoltată în lumea islamică din cauza importanţei învăţămîntului autoritativ în diferitele ştiinţe. Numeroase biografii se referă la SIRA, iar DICŢIONARE biografice (p. 185, II) sînt consacrate, unele DISCIPOLILOR Profetului, deţinători ai TRADIŢIEI autentice, altele TRADIŢIONIŞTILOR, lectorilor de Coran, juriştilor diferitelor şcoli, altele în sfîrşit GRAMATICIENILOR, MEDICILOR şi FILOSOFILOR. În aceste culegeri biografiile sînt clasate pe generaţii sau *tabakāt*.

AL-BIRUNI

Unul dintre cei mai mari savanţi şi scriitori ai lumii musulmane, originar din HWARIZM, născut în 973 şi mort la GAZNA în 1050, care s-a interesat de istorie, de matematici, de ASTRONOMIE şi de ştiinţele fizice şi naturale (p. 204, II). Autor al unei *Cronologii a popoarelor vechi* scrisă în jurul anului 1000 şi tratînd despre problemele de CALENDARE, de meteorologie şi de astronomie. În 1016, după cucerirea Hwārizmului de către MAHMUD DIN GAZNA, el a fost dus împreună cu alţi captivi în capitala Gaznavizilor şi ataşat curţii suveranului, pe care l-a însoţit în expediţiile sale în INDIA; acestea au fost împrejurările în care a pregătit lucrarea sa *Descrierea Indiei*, terminată în 1030. Al-Birūnī a putut să-şi continue lucrările ştiinţifice graţie protecţiei celui de-al doilea Gaznawid, Mas'ūd, căruia i-a dedicat marele său tratat de astronomie *Al-Kanūn al-Mas'ūdī*, iar sub al treilea Gaznawid, Mawdūd, el a compus tratatul său de mineralogie şi tratatul său de droguri medi-

cinale. A mai întocmit numeroase alte lucrări, dintre care unele nu sînt editate.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

BISMILLAH

„În numele lui Dumnezeu“. Formulă împrumutată din surata liminară a Coranului (p. 261, I), pe care se recomandă musulmanilor s-o repete în numeroase împrejurări ale vieții (pp. 202, 203, 210, I) și cu care începeau în general toate documentele și textele scrise.

AL-BISTAMI

Celebru mistic iranian, care a trăit la Bistām, în PROVINCIA Kūmis și a murit acolo în 874. I se datorează maxime, care au fost culese și comentate de discipolii săi și care descriu etapele itinerarului său spre unirea mistică, obținută printr-o totală despuiere de sine (p. 235, 246, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *Abū Yazīd.*)

BIZANȚ

Relațiile dintre Bizanț și lumea musulmană au cunoscut perioade de tensiune deosebită, alternînd cu perioade de calm relativ (pp. 53, 54, I). Epoca Umayyadă și începutul epocii abbaside au fost caracterizate printr-o serie de tentative nereușite de expediții împotriva CONSTANTINOPOLULUI (p. 66, 85, I). La începutul secolului al IX-lea, califul Hārūn AL-RAȘID a reușit să impună tribut împărătesei din acea vreme, iar AL-MU'TASIM a cucerit însemnata cetate Amorium (*'Ammūriya*). În aceeași epocă musulmanii cucereau Creta și SICILIA. Jumătatea secolului a adus o răsturnare a situației, Imperiul bizantin întărindu-se, în vreme ce califatul decădea și se dezmembra. Principalele ofensive bizantine se situează în secolul al X-lea (p. 112, I): reluarea Cretei, atacurile lui Nicefor Focas împotriva regelui HAMDANID al Alepului (p. 119, I), campania aceuiași Nicefor în SIRIA, care s-a încheiat în 969 prin anexarea Antiohiei și prin instituirea suzeranității bizantine asupra Alepului, campania lui Ioan Tsimiskes în Siria și Palestina împotriva noii puteri FATIMIDE. Sosirea cruciaților a pus capăt acțiunilor întreprinse de bizantini împotriva lumii arabe. (Pp. 118, 130, I, 69, 70, II).

(BIBL.: M. Canard, „Deux épisodes des relations diplomatiques arabo-byzantines au Xe siècle“, în *Bulletin d'études*

orientales, XIII, 1959—1961; „les Relations politiques et sociales entre Byzance et les Arabes“, în *Dumbarton Oaks Papers*, XVIII, 1964.)

BLAZOANE

Emirii MAMELUCI au avut drept la blazoane, care indicau diferitele etape ale carierei lor (p. 139, I) și figurau îndeosebi pe obiectele fabricate special pentru ei (*il.* 211).
(BIBL.: L. A. Mayer, *Saracenic heraldry*, Oxford, 1932.)

BOLȚI

Abundent reprezentate în ARHITECTURA islamică (pp. 59, 85, I), care a folosit mai rar, cu excepția CASEI țărănești din anumite regiuni cu păduri, sistemele de acoperire cu șarpante. Aceste bolți, executate când în cărămidă și când în piatră cuprind o extremă diversitate de tipuri, uneori complicate, dar bolta pe încrucișare de ogive n-a existat propriu-zis niciodată în țările islamice, în pofida utilizării unor nervuri cu caracter mai ales decorativ, de exemplu, în CUPOLE. Necesitatea de a construi adesea fără cofraj a făcut ingeniozitatea zidarilor iranieni să utilizeze procedeul original al bolții apareiate pe tranșe (*il.* 117), de obicei acoperită cu o boltă de cărămizi orientate în sens contrar, procedeu ce se regăsește și în construcția unor ARCE (*il.* 105, 111—112, 114, 116, 165 și 166).

BRESLE

V. pp. 214, 215, II.

BUHARA

Oraș din TRANSOXIANA, cucerit de arabi la sfârșitul secolului al VII-lea (p. 65, I), apoi zguduit de răscoale la începutul celui de-al VIII-lea. A fost deosebit de prosper în epoca dominației SAMANIZILOR și a devenit un centru foarte activ de cultură islamică, în care se mențin încă monumente vechi (p. 102, II), printre care vestitul MAUSOLEU al Samanizilor (*il.* 69). Orașul a fost cucerit în 1220 de armata lui Genghiz Han.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

AL-BUHARI

TRADIȚIONIST născut la BUHARA și mort lângă SAMARKAND în 870, care a călătorit câțiva ani în Orien-

tul islamic pentru a-i studia pe învățații din vremea lui. A alcătuit lucrarea *Sabih* (cel Adevărat), care este considerată cea mai bună din cele șase mari culegeri consacrate TRADIȚIEI (p. 232, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

AL-BUHTURI

Poet din epoca ABBASIDĂ, de origine beduină, care a devenit panegirist oficial la curtea CALIFILOR și a murit în 897 (p. 131, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

BUNĂ-CUVIINȚĂ (reguli de)

TRADIȚIA definește un anumit număr de reguli care, fără să fie strict obligatorii, trebuie totuși respectate de musulmanul preocupat de a urma prescripțiile Profetului (p. 261, I). Ele sînt, în afară de CIRCUMCIZIE, unele practici relative la PURITATEA RITUALĂ, cum sînt tunsul mustății, curățirea dinților, depilarea subsuorilor și a pubisului, cît și alte obiceiuri diverse, ca aceea de a spune BISMILLAH la începutul abluțiunilor sau al meselor. Aceste recomandări, asupra cărora stăruie îndelung un hanbalit ca IBN BATTA, sînt variate și lista lor diferă întrucîtva după autori. Face parte din ele și obligația impusă de unii femeilor de a purta vălul cînd ies din casă sau interzicerea REPRESENTĂRIILOR FIGURATE.

BURIZI

Dinastie care a domnit la DAMASC din 1104 pînă în 1154 (pp. 134, 136, I). Ea a fost întemeiată de ATABEGŪL turc Tugtakin care, la moartea stăpînului său, SELGIUCIDUL Dukāk, a pus mîna pe putere, pe care a transmis-o propriului său fiu Būrī.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

BUYIZI

Dinastie de emiri ȘIȚȚI. originari din DAYLAM, care au obținut, începînd din 932, guvernăminte în PROVINCIILE orientale DJIBAL, FARS, KIRMAN și au deținut apoi la BAGDAD, din 945 pînă în 1055, demnitatea de mare EMIR (p. 120, I). Stăpînirea lor a corespuns unei epoci de frămîntare religioasă și de viață intelectuală intensă

(pp. 121—122, 198, 204—206, 210, 244, I). (*Harta 10*, pp. 116—117, I și *tabela 14*, p. 144, I).

Medalie — (*il. 29*).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s. *Buwayhides.*)

C

CADII

Despre atribuțiile lor, v. pp. 177, 265, 266, 269, 276, 285—289, I. Despre rolul lor la curte, v. pp. 116—117, 122, 124, 129, II. Despre rolul lor social, v. 187, 190—191, 217—218, II și *il. 137*.

CAFTAN

În arabă *biʿa*. Veșmînt pe care suveranul îl remitea diferiților demnitari pentru a-i cinsti (p. 91, II), mai întîi cu ocazia investiturii, apoi cu titlul de distincție, cînd serviciile lor meritau să fie recompensate public. Aceste veșminte erau făcute din țesături de mătase cu inscripții în fir de aur și confecționate în atelierele zise de TIRAZ (p. 128, II).

CAIRO

În arabă *al-Kābira*, după numele planetei Marte, care a prezidat, potrivit horoscopului, la întemeierea orașului. Oraș din EGIPT întemeiat în 969 pe malurile Nilului imediat la nord de FUSTAT, după cucerirea acestuia de FATIMIZI (pp. 112, I, 178—180, II). Reședință princiară (p. 102, II) grupînd în jurul a două mari PALATE cartiere unde erau instalați mercenarii și ofițerii lor; era de asemenea un oraș fortificat, înzestrat cu porți, din care unele, reclădite între 1087 și 1091, constituie admirabile specimene de ARHITECTURĂ militară islamică (*il. 161*). Marea moschee AL-AZHAR a fost construită de îndată, și curînd după aceea a urmat ridicarea grandioasei moschei al-Hākim (*il. 51*), precum și aceea a altor cîtorva sanctuare fatimide. La sfîrșitul secolului al XII-lea, SALADIN, care concepuse proiectul de a uni printr-o nouă incintă orașele Cairo și Fustāt, a clădit citadela unde avea să se instaleze în 1207 nepotul său al-Malik al-Kāmil. Orașul a cunoscut apoi o nouă prosperitate în epoca MAMELUCĂ, în cursul căreia au fost construite numeroase MOSCHEI, MADRASALE și MAUSOLEE (*il. 75*), grupate adesea în ansambluri arhitecturale de

o remarcabilă amplasare (fundații urbane ale sultanilor Kalā'ūn, Hasan sau Ka'it Bāy, sau necropole funerare ale „Mormintelor mamelucilor” ,de pildă). Activitatea economică s-a deplasat atunci către amplasamentul vechiului oraș fatimid care, la rîndul său, s-a întins spre Fustāt, luînd aspectul pe care trebuie să-l mai fi avut atunci cînd membrii expediției în Egipt (în timpul campaniei lui Napoleon — n.tr.) au luat contact cu el. (Pp. 113, 217, I, 72, II și *il.* 198—199, 201 și 202).

Moscheea lui Ibn Tūlūn la ——— (*planul* 48, p. 157, II și *il.* 50 și 60).

Moscheea lui 'Amr la ——— (*il.* 52).

Nilometrul de la ——— (*il.* 94).

CALENDAR

Islamul n-a utilizat numai o nouă eră, era hegiriană (v. HEGIRIA), ci și un calendar pur lunar, diferit de calendarele în uz pînă atunci în Arabia și în teritoriile vecine. Profetul a interzis în adevăr, cu puțin înainte de moarte, folosirea lunilor intercalate (p. 46, I) și a decis să se revină la LUNILE lunare (p. 256, I). În acest mod, anul hegirian cuprinde numai trei sute cincizeci și patru de zile (p. 292, I). Se va nota de asemenea că ziua de douăzeci și patru de ore începe nu la răsăritul soarelui, ci la apusul lui.

CALIF

Succesor al Profetului și șef al COMUNITAȚII (p. 49, I). Despre calitățile cerute viitorului calif și despre modul desemnării sale, v. pp. 168, 171, 273, 277—280, I. Despre ceremonialul de curte și viața publică și privată a califului, v. pp. 84—87, 89, 91—93, 108—118, 124—148, II. Despre atribuțiile sale, v. pp. 274, 276, 282—284, 287, I.

Palate califiene (*planurile* 34, p. 88, II, 35, p. 90, II și *il.* 108).

CALIGRAFIE

Bucurîndu-se în fiecare epocă de un remarcabil prestigiu, arta caligrafiei cu CONDEIUL DE TRESTIE (calam), a fost practică în tot decursul istoriei islamice de copiiști renumiți, care au fost clasați prin tradiție în diferite categorii sau „școli”, corespunzînd fiecare apariției unui nou stil (p. 57, I). Veritabila ei înflorire, după primele reali-

zări ale CUFICEI simple, apoi frînte, a fost marcată de fixarea unui canon precis pentru formele cursive ale SCRIERII arabe (în care „linia de bază” a cuficei se dislocă în mici elemente curbate). În această evoluție, s-au semnalat în cursul perioadei clasice copişti înnoitori, ca vizirul Ibn Mukla (m. 940) și celebrul Ibn al-Bawwāb, care a murit pe la 1022. Îndrăzneala și regularitatea ductului era însoțită, în cele mai frumoase manuscrise, de DECORURI anexe sub formă de ANLUMINURI și de MINIATURI, care erau adesea executate de același artist. Caligrafia a rămas totdeauna o artă eminentamente personală, uneori chiar „inspirată” în sensul mistic al termenului. (P. 52, II și *il.* 31 și 33—36).

(BIBL.: D. S. Rice, *The Unique Ibn al-Bawwāb Manuscript*, Dublin, 1955).

CANALIZĂRI

Numeroase tipuri de canalizări, de la galeriile subterane pînă la canalurile sub cerul liber traversînd văile cu ajutorul apeductelor (*il.* 90), erau utilizate pentru aducția apei în țările islamice (pp. 18—26, II). Aceste organe de transferare și de drenare, de o execuție uneori monumentală, completau sistemele de captare reprezentate de BARAJE (p. 30, II și *il.* 87) și de dispozitivele de ridicat de tipul NORIA (pp. 28—34, II și *il.* 88). Ele duceau la CISTERNE (*il.* 93) sau la elementele de repartizare, ca distribuitoarele (pp. 169, II și *il.* 89) și fîntînile. Întreținerea lor ca și a digurilor depindea de inițiativele statului (pp. 36—37, II), (*Hărțile* 18, p. 19, 19—20, pp. 20—21, II, 23, p. 27, II și *planurile* 21, p. 22, II, 24, p. 29, II și 26, p. 33, II).

CARAVANSERAJURI

Adăposturi de etapă pentru caravane și centre de primire pentru negustori și mărfurile lor, așezate unele în plin cîmp, unde erau în mod util fortificate, altele în orașe, unde puteau fi rezervate unor traficuri anumite sau unor categorii anumite de negustori (pp. 64—65, II). Cele mai vechi vestigii arheologice ale lor nu sînt anterioare epocii SELGIUCIDE, care a cunoscut dezvoltarea lor în ANATOLIA și în IRAN. (*Planurile* 27, p. 60, II, 28—29, pp. 66—67, 59, pp. 212—213, II și *il.* 84 și 101—105).

CASA

Caracterizată prin obiceiurile de separare a sexelor și de protejare a vieții particulare față de privirile din afară, casa islamică nu prezintă altminteri nici o trăsătură constantă care să permită definirea ei. Ea a avut după regiuni și epoci aspecte diferite (p. 58, II) impuse de climă (de pildă, prezența sau absența unei curți) și de materialele folosite (casă de piatră cu peristil, sau de CĂRAMIDĂ cu IWAN, sau de lemn și de chirpici). Dar chiar încăperea de primire, care va constitui totdeauna un element esențial al ei, a făcut, după caz, obiectul unor interpretări foarte diferite meritând a fi puse în legătură cu unele aspecte ale PALATULUI. Trebuie însă notată răspîndirea deosebită a unor anumite tipuri regionale, imitate dincolo de locul lor de origine, datorită faimei dobîndite de o artă dinastică anumită (răspîndirea tipului casei OTOMANE din Istanbul, de pildă).

CASTELE

Au jucat un mare rol, alături de palate, în lumea islamică. Se deosebesc între ele reședințele princiare sau aristocratice, legate de existența unor mari domenii de exploatare, și cetățile cu caracter în primul rînd militar sau strategic, nu fără ca să fi existat dealtfel frecvente interpenetrații între cele două tipuri de edificii. Primei categorii îi aparțin mai ales castelele Umayyade ridicate în secolul al VIII-lea pe teritoriul siro-palestinian (p. 64, I, *harta 5*, p. 67, I, *planurile 36*, p. 95, II, *37*, p. 97, II, *41*, p. 101, II și *il. 4, 112—127*), care ne-au fost adesea păstrate în regiuni ce s-au întors de atunci la stepa aridă. Capabile să reziste atacurilor unor nomazi sau jefuitori, ele se ridicau de cele mai multe ori înăuntrul unor ziduri de împrejmuire și în mijlocul unor grădini adăpostind culturi productive și ofereau plăcerile unor locuințe adesea luxoase (pp. 23, 93—94, II). Specimene comparabile, dintre care unele erau cîteodată chiar anterioare Islamului, au fost găsite și în deșertul Iranului oriental și al Asiei centrale. Celei de-a doua categorii îi aparțin puternicele construcții militare, care au fost ridicate mai ales în anumite epoci în zone tulburate ca IRANUL, AFGANISTANUL, ANATOLIA, SIRIA, MAROCUL sau chiar ANDALUSUL (p. 60, II, *planul 42*, p. 104, II și *il. 128 și 133*). Aceste castele pot fi asemănați uneori cu unele citadele de oraș, care au servit și ele drept reședințe

unor mici curți suverane în cursul epocilor de tulburări și de îmbucătățiri teritoriale (p. 108, II și *il.* 5, 130 și 131). *il.* 109—111.)

CAVALERI

Orientul n-a cunoscut niciodată forma europeană de ordine cavalierești. În adevăr, dacă începînd din secolul al XIII-lea au existat în Orient asociații inițiatice din care făceau parte membri ai aristocrației și care erau animate de un ideal de solidaritate și de devotament mutual — potrivit unui spirit zis de *futuwwa*, care a fost încurajat mai ales de califul AL-NĀSIR (p. 139, I) —, aceste asociații nu prezentau decît o vagă asemănare cu societățile cavalierești europene. În plus, este aproape sigur că înainte de această epocă nu existau în țările Islamului decît grupări cu caracter esențialmente popular. Era vorba de comunități de „juni” sau *fityān* care alcătuiau în cursul perioadelor de tulburări miliții locale în orașe, punînd uneori mîna pe putere, și care se prezentau sub aspecte întrucîtva diferite pe de o parte în IRAN și pe de altă parte în SIRIA și în EGIPT (p. 219, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s. *futuwwa*.)

CĂLĂTORIA NOCTURNĂ

Călătorie pe care Muhammad ar fi făcut-o în cursul unei anumite nopți între MECCA și IERUSALIM și care ar fi fost completată printr-o „urcare” pînă-n al șaptelea cer (p. 42, I). Acolo, el s-ar fi găsit în fața lui Dumnezeu, care i-ar fi precizat numărul de rugăciuni rituale zilnice obligatorii. La această călătorie nocturnă ar face aluzie versetul coranic XVII, 1, în care expresia „moscheea depărtată” este tradițional interpretată ca desemnînd MOSCHEEA din Ierusalim (al-Aksā). Dar culegerile Tradiției și Viețile Profetului sînt acelea care dau detalii despre acest episod, a cărui povestire cuprinde diferite elemente fantastice (calul înaripat Burāk, care-l transporta pe Profet) sau de origine iudeo-creștină („scara” sau *mī'rādj* pe care o urcă Muhammad pentru a ajunge în cer, rolul PROFETILOR biblici și îndeosebi al lui MOISE, stîncă din Ierusalim marcînd punctul de plecare al urcării). Încă dintr-o epocă veche s-a discutat asupra naturii exacte a acestei Călătorii nocturne, realitate sau viziune. În orice caz, aniversarea ei, fixată la 27 radjab, a fost sărbătorită poate încă din vremea cali-

fului umayyad 'ABD AL-MALIK (p. 223, II). Acesta din urmă, într-un moment când Mecca era ocupată de adversarul său IBN AL-ZUBAYR, a încurajat ceremoniile anuale la CUPOLA STINCII din Ierusalim, ceremonii destinate să le înlocuiască pe acelea ale PELERINAJULUI. Acest episod este acela căruia Ierusalimul i-a datorat rangul său de al treilea oraș sfânt al Islamului (p. 263, I).

(BIBL.: *Shorter Enc. Isl. s. isrā'*.)

CĂRĂMIDĂ

Cărămida calibrată cu ajutorul unei forme de lemn și de dimensiuni relativ constante (pătrat cu laturile de 20 pînă la 25 cm pe o grosime de 3 pînă la 6 cm), putea fi doar uscată la soare sau arsă în cuptor (p. 53, II). Cărămida crudă, economică, dar fragilă, cerea să fie folosită în grosimi destul de considerabile. Cărămida arsă era în mod necesar folosită pentru acele părți ale monumentelor care cereau o anumită soliditate (ARCELE și BOLȚILE, de pildă). Ușoară și rezistentă, folosită sub forme numeroase și de mici dimensiuni, ea se preta perfect la execuția formelor rotunjite, a decroșărilor mulate în prealabil, a combinațiilor celor mai diverse de asise, prin dispunere oblică, retrasă, verticală, pe fața mare etc. (*il. 69 și 189*). Începînd din secolul al XII-lea, unele cărămizi puteau fi smălțuite pe muche, și folosirea lor pentru a obține efecte de POLICROMIE (*il. 191*) a precedat-o pe aceea a MOZAICULUI de faianță și a plăcajelor alcătuite din plăci de aceeași natură. (Pp. 58—59, 81, 94, II).

CĂSĂTORIE

Face obiectul unui CONTRACT, care trebuie încheiat în prezența unor martori liberi, doi bărbați sau un bărbat și două femei, precum și al unor ceremonii dintre care unele sînt recomandate de juriști. Contractul constituie singurul act legalmente valabil pentru ca să existe căsătorie (p. 266, I), viața în comun și consumarea căsătoriei nefiind necesare și neavînd consecințe legale decît în caz de desfacere a căsătoriei. Femeia minoră trebuie să fie reprezentată printr-o rudă apropiată, iar femeia majoră, după cele mai multe școli juridice (cu excepția HANAFISMULUI), printr-un tutore. În virtutea dreptului de constrîngere, dealtfel strict reglementat, un tată poate mărita o fiică virgină împotriva voinței ei. Obstacolele în calea căsătoriei țin de religie (o musulmană nu se poate căsători cu un creștin, dar contra-

rul este posibil), de rudenă de sânge și de rudenă de lapte. Căsătoria temporară nu este recunoscută decât de dreptul imamit (p. 210, I). Dreptul islamic nu prevede nici comunitate de bunuri, nici dotă în sensul european al cuvîntului. Soția are dreptul la un apanaj, a cărui sumă minimă este de zece dinari, și trebuie să fie întreținută de soțul ei, adică hrănită, îmbrăcată și găzduită într-o locuință sau o încăpere separată și să fie tratată în mod egal cu celelalte soții, dacă ele există (p. 165, I). Soțul poate să interzică soției sale de a ieși sau de a primi chiar și rude, și o soție neascultătoare pierde drepturile ei la întreținere. În ce privește apanajul, uzul este ca bărbatul să verse imediat numai o parte (în general, o jumătate), restul fiind plătit mai târziu, dar totalitatea trebuie în principiu vărsată în caz de REPUDIARE. Celebrarea căsătoriei cuprinde ceremonii și rituri divense, bazate pe datini vechi sau locale și în parte confirmate de drept. Aceste datini nu sînt aceleași la beduini, la țărani și la orașeni. Nunta e totdeauna însoțită de o masă oferită bărbaților. În oraș ea este marcată mai ales prin conducerea solemnă a miresei pînă la noua ei locuință, obicei ce datează cel puțin din secolul al IX-lea. (P. 265, I).

(BIBL.: *Shorter Enc. Isl. s. nikāh*, 'urs.)

CENOTAFE

Cenotafe, de obicei executate în lemn sculptat (p. 49, II și *pl.* 202), au însoțit MAUSOLEELE începînd din epoca SELGIUCIDĂ. Servind uneori drept locuri de SEPULTURĂ ele puteau sau nu să se confunde cu mormintele propriu-zise (p. 165, II) — modelul mormîntului în formă de cenotaf (*il.* 76 și 78) se răspîndește de asemenea în această epocă — și făceau în mod cu totul deosebit obiectul venerației populare în locurile de VIZITE PIOASE.

CERAMICĂ

Avîntul luat încă dintr-o epocă veche de arta ceramicii în țările Islamului (pp. 53—54, II) a dus mai întîi la o producție abundentă de obiecte de primă calitate (*il.* 139—144 și 213—222). El avea apoi să se îmbine cu un gust cu totul deosebit pentru POLICROMIE, ca să motiveze utiizarea faianței, începînd din secolul al XII-lea, în decorația interioară și exterioară a monumentelor. Aceste placaje strălucitor colorate, de stiluri foarte diferite după regiuni, au apărut pînă în Spania sau în MAROC. Ele au atins însă, fără îndoială, în IRAN și în Asia centrală, pe de o parte,

și în Imperiul OTOMAN, pe de altă parte, apogeul dezvoltării lor.

CEREMONIAL

Despre importanța ceremonialului la curțile islamice, v. pp. 86, 89, 91, 96, 129, 130, II.

CERERI (examinarea lor)

v. ABUZURI (jurisdicția lor).

CHEMARE LA RUGĂCIUNE

În arabă *adhān*, de unde numele personajului însărcinat cu această chemare, mu'adhhdhin, devenit în turcă muezin. Uzul acestei chemări, destinate să vestească credincioșilor că ora RUGĂCIUNII se apropie, ar fi fost fixat de Muhammad la MEDINA, după consultarea Discipolilor, și primul muezin ar fi fost un negru abisinian cu numele de Bilāl. Nu exista pe atunci MINARET (pp. 159, II), monument de altfel nicidecum indispensabil pentru proclamarea acestei chemări. Mici divergențe existau între școlile juridice asupra repetării următoarelor formule impuse: „Dumnezeu este mare“ (de patru ori), „Sînt martor că Muhammad este Trimisul lui Dumnezeu“ (de două ori), „veniți la Rugăciune“ (de două ori), „Veniți la mîntuire“ (de două ori), „Dumnezeu este mare“ (de două ori), „Nu este Dumnezeu afară de El“ (odată). Cu prilejul Rugăciunii de dimineață, o formulă suplimentară era rostită de două ori în al șaselea loc: „Rugăciunea prețuiește mai mult decît somnul“. ȘI'TII mai adăugau la fiecare chemare: „Veniți la cea mai bună dintre fapte“, formulă a cărei recitare era semnul dominației lor asupra unei țări (pp. 207, 210, I). Chemarea la Rugăciune era în general modulată (p. 192, II), practică respinsă doar de unii INVĂȚAȚI rigoriști, mai ales HANBALIȚI. O a doua chemare, puțin diferită era repetată imediat înainte de începerea Rugăciunii. Pentru chemarea la Rugăciunile speciale, Rugăciunile celor două SĂRBATORI, Rugăciunea Eclipsei etc. figura formula: „Veniți la Rugăciunea obștească“. (P. 254, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *adhān*; M. Canard, „la Relation du voyage d'Ibn Fadlān“, în *Annales de l'Institut d'études orientales*, XVI, 1958.)

CHINA

Despre comerțul cu China, v. pp. 63, 69—70, II și *harta 31*, p. 71, II.

CIPRU

Cucerită de viitorul calif MU'AWIYA în 649 (p. 66, I), insula a fost reluată de bizantini la sfârșitul secolului al X-lea. Ea avea să fie recucerită de MAMELUCI, după ce constituise un regat latin în timpul cruciadelor.

CIRCUMCIZIE

Nemenționată în Coran, recomandată numai de TRADIȚIE, care atribuie această practică pe de o parte lui AVRAAM, pe de altă parte arabilor din epoca anteislamică. Printre școlile juridice, numai ȘAFI'ISMUL o consideră obligatorie, INVĂȚAȚII celorlalte școli mulțumindu-se s-o recomande (pp. 263, 267, I).

(BIBL.: *Shorter Enc. Isl.*, s. *khitân*.)

CISTERNĂ

V. pp. 26, 30, 167, II și *il. 93*.

CITADELĂ

V. FORTIFICAȚII.

CÎNT și MUZICĂ

Fac parte din divertismentele princiere și aristocratice (pp. 78, 91, 109, 111, II și *il. 147—149, 152 și 169*), dar sînt în general respinse de INVĂȚAȚII sau cel puțin de cei mai rigoriști dintre ei, îndeosebi HANBALIȚII, care se sprijineau pe cuvinte ale DISCIPOLILOR, deci pe SUNNA. (P. 115, I.)

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *ghinā'*.)

CLIENTI

În arabă *mawālī*. Termenul se putea aplica la început unor arabi legați prin clientelă de triburi ce le dădeau ocrotire. El desemnează însă mai ales pe nearabii (oameni liberi sau SCLAVI ELIBERAȚII) care s-au alipit, cu ocazia convertirii lor, unui grup arab (pp. 73, 74, I). Acești clienți au jucat un rol din ce în ce mai important în societate începînd din secolul al VIII-lea (pp. 76, 80—84, I). Cei mai mulți dintre ei erau de origine IRANIANĂ

(p. 284, I), dar aceeași denumire a fost aplicată sclavilor eliberați de origine turcă, care formau corpul ofițeresc al GĂRZII califiene (p. 297, I). În Orient, în secolul al IX-lea, clienții iranieni au aderat foarte deseori la o mișcare în același timp literară și politico-socială care avea drept scop să combată preeminența arabilor și a culturii arabe în lumea islamică. Întemeindu-se pe un verset coranic (XLIX, 3), ei apărau drepturile popoarelor cucerite (*şu'ûb*, de unde numele de *şu'ûbiya* dat acestei mișcări), pentru care reclamau egalitatea cu triburile arabe. Această mișcare s-a manifestat în producția literară prin voga povestirilor și lucrărilor iraniene; ea avea însă și o incidență religioasă: partizanii ei înțelegeau, în adevăr, să reducă cultura lumii arabo-islamice la cultura și la etica iraniene; aceasta echivala cu reducerea influenței Islamului, religie care pretinde să reglementeze toate faptele vieții.

(BIBL.: H. A. R. Gibb, „The Social Significance of the Shu'ûbiya“, în *Studies on the civilization of Islam*, Boston, 1963.)

COLOANE

Imprumutate din obiceiurile arhitecturale ale Antichității, coloanele, care în primele secole erau coloane refozitate, au jucat un rol structural important în construcțiile islamice de piatră: porticuri, săli hipostile și bazilicale, artere cu colonade (*planul 56*, p. 184, II și *il. 159*). Ele au imitat la început în mod fidel modelele antice cu capiteluri de frunze de acantă (*il. 190*), pentru a ajunge ulterior la decururi mai simple. La clădirile de cărămidă, unde și pierduseră rolul funcțional în favoarea stîlpului, ele au păstrat totdeauna un rol decorativ important, mai ales sub formă de pilaștri și de colonete înmănunchate (p. 58, II), care erau uneori executate și în stuc.

COMENTARIII CORANICE

V. pp. 152—153, I, 187, II.

COMERT

V. pp. 269—270, I, 13, 62—72, 153—156, 198—201, II, *hărțile 30*, p. 68—69, II, *31*, p. 71, II, *planul 59*, pp. 212—213, II și *il. 84*, *166* și *167*.

COMUNITATEA CREDINCIOȘILOR

Totalitatea musulmanilor (pp. 43—44, I). Rolul comunității în elaborarea doctrinală și în domeniul politic a variat potrivit cu mișcările politico-religioase. (Pp. 148—149, 169—171, 219—221, 225, 271, 273—274, 277—280, I.).

CONCESIUNE FUNCİARĂ

În arabă *iktā'* sau *katī'a*, „teritoriu separat“. Domeniu remis de șeful Comunității, în principiu cu titlu temporar, unui mare personaj, membru al familiei domnitoare sau demnitar (p. 217, II). Era vorba în general de foste domenii de stat abandonate cu ocazia cuceririi, dar unele pământuri care n-aveau această origine au putut de asemenea, îndeosebi în IRAK, să facă obiectul unor concesiuni. Aceste concesiuni erau obligate la plata dijmei și urmau deci același regim ca pământurile posedate de musulmani în Arabia. De la jumătatea secolului al X-lea, *iktā'*-ua și-a schimbat caracterul, căci statul a luat obiceiul de a distribui pământuri zise de HARADJ (p. 291, I) cu titlul de concesiune șefilor militari pentru a le asigura un venit fix (pp. 120—121, 131, I). Astfel s-a constituit în epoca BUYIDĂ și încă mai mult în epoca SELGIUCIDĂ un sistem feudal (p. 122, II), care a rămas totuși în permanență diferit de sistemul din Europa occidentală; feudatarul era investit de suveran și beneficia exclusiv de dreptul la IMPOZIT. (P. 72, I.)

CONDEI DE TRESTIE

În arabă *kalam*, după un împrumut din greacă. Pană de trestie sau de bambus, a cărei tăiere (cu vîrf ascuțit sau oblic, după secretele fiecărui meșter CALIGRAF) și suplețe de mînuire explică variațiile cele mai frumoase ale SCRIERII arabe și chiar dezvoltarea unor cercetări ornamentale (lărgirea continuă a trăsăturii și combinări de părți pline și de părți subțiri) care au fost apoi transpuse în lucrări pictate sau sculptate. Condeii de trestie și călimara reunite în trusa portativă de scris constituiau echipamentul scribului sau al secretarului și oarecum însemnele funcției sale (p. 56, II și *il.* 173).

CONFRERIE

Grup de SUFII folosind, pentru a ajunge la extaz și a atinge Realitatea divină, metodele definite de un maestru fondator și supunîndu-se unei reguli de viață comune (p. 132,

I). Se intră într-o confrerie prin inițiere și se urcă progresiv gradele ducând la demnitatea supremă. Confreriile s-au dezvoltat mai ales începând din secolul al XII-lea (pp. 239—240, I), jucând apoi un rol social și politic important atât în Orient cât și în Occident pînă într-o epocă recentă. Numărul celor existente în secolul al XIX-lea a fost considerabil. Principalele au fost acelea ale căror membri purtau numele colectiv de KADIRIYA, de MAWLAWIYA, de Ahmadiya, de Baktușiya (sau Bektașii), de Nakșabandiya, de Sanūsiya, de Șādhihiya sau de Suhrawardiya.

(BIBL.: *Enc. Isl.*, s. *tarika*.)

CONSENS

În arabă *idjmā'*. Termen tehnic juridico-teologic desemnînd acordul unanim al ÎNVĂȚAȚILOR unei epoci sau ai unei regiuni, sau chiar acordul COMUNITĂȚII în general (p. 180, I). Consensusul este considerat de toate școlile juridice una din sursele dreptului (p. 233, I) și adoptarea acestui principiu este justificată îndeosebi printr-o spusă atribuită Profetului: „Comunitatea mea nu va cădea niciodată de acord asupra unei erori“, dar aplicarea lui a făcut obiectul unor interpretări foarte diverse. Pentru unii (HANBALIȚI, ZAHIRIȚI), el se reduce la acordul DISCIPOLILOR, în timp ce pentru alții (ȘAFI'ÎȚII îndeosebi) el constă în acordul mai mult sau mai puțin explicit al întregii comunități musulmane. Anumite practici, cum e cultul SFINȚILOR, și anumite credințe, ca aceea privind impecabilitatea Profetului, sînt considerate drept justificate printr-un consensus tacit, cu toate că ele au întîlnit adversari (p. 264, I).

(BIBL.: *Shorter Enc. Isl.*, s. *idjmā'*.)

CONSTANTINOPOL

Capitala Imperiului bizantin, pe care GEOGRAFII arabi au numit-o începînd din secolul al XII-lea Istanbul, denumire derivată din grecescul *AEis tèn polin* și pe care o vor păstra OTOMANII. Constantinopolul a fost obiectul unor expediții repetate din partea arabilor (pp. 66, I, 61, II): în 655, victorie navală a arabilor, nefructificată; în 664, expediție terestră, care a ajuns pînă la Pergam; în 668—669, expediții maritime continue, care s-au terminat însă prin distrugerea flotei arabe; în 716—717, expediția lui Maslama, ordonată de califul Sulaymān, și asediu al orașului; în 782, sosirea lui Hārūn AL-RAȘID în fața Constantinopolului și

semnarea unui tratat de pace cu împărăteasa Irina. SELGIUCIZII nu au amenințat capitala bizantinilor, și abia în 1396 Otomanii au asediat-o din nou, cucerind-o în 1453. Tradiții, puse în valoare cu deosebire în epoca otomană și scumpe lucrărilor cu caracter apocaliptic, anunțaseră această cădere, dar este greu de știut din ce epocă datează ele. (P. 70, II.)

CONSTRUCȚIE

V. APAREIAJ, ARCE.

CONTRACTE

Dreptul musulman recunoaște existența unui anumit număr de acte și de contracte care creează obligații precise: recunoașterea scrisă (în arabă *ikerār*) prin care acuzatul recunoaște dreptul adversarului său și care constituie o probă legală; actul de vânzare (în arabă *bay'*), care pentru a fi valabil trebuie să cuprindă o serie de clauze precise, să respecte principiile dreptului și să poarte semnătura martorilor; contractul de închiriere sau de locație (în arabă *idjāra*), care poate să fie încheiat ori pentru o perioadă determinată, ori pentru o anumită sarcină și care privește îndeosebi diferite forme de ARENDARE ÎN PARTE (p. 267, I); contractul de depozit (în arabă *amāna*); contractul de împrumut fără dobândă (în arabă *'āriya*); actul de donație (în arabă *hiba*); contractul de garanție (în arabă *kafāla*) acordată unui debitor; JURAMINTUL (în arabă *yamīn*); în sfârșit, contractul de CĂSĂTORIE (p. 38, II).

CORAN

V. pp. 39—40, 149—166, 176, 177, 190, 194, 208, 220, 225, 227, 263, I, 118, 186, II, *il.* 33—35.

CÓRDOBA

Oraș din Spania situat în centrul Andalusiei, capitala emiratului, apoi al califatului Umayyazilor din Occident (p. 84, I). Vechi oraș roman, apoi vizigot, sediu episcopal, Córdoba a fost cucerită în 711 și, din 719, adoptată ca reședință de EMIRI, care se instalaseră întâi la SEVILLA. Domnia Umayyazilor (pp. 106—107, I) a fost pentru oraș o epocă de prosperitate și de splendoare, a cărei mărturie o constituie și azi marea moschee, de mai multe ori mărită (*planul* 50, pp. 160—161, II, și *il.* 59). El a decăzut repede

în secolul al XI-lea și în cel de-al XII-lea sub efemerii Abbazi, ALMORAVIZI și ALMOHAZI și a fost recucerit de creștini în 1236 (p. 141, I). În apropiere de Córdoba a fost întemeiată în 978 de „majordomul” IBN ABI ‘AMIR al-Mansūr o reședință numită al-Madinat al-Zāhira, al cărei amplasament n-a fost determinat cu precizie. Ea a fost, în adevăr, jefuită și în întregime distrusă în 1009 de un pretendent la califat. (P. 155, II, *hartă* 9, p. 108, I și *il.* 162.) V. MADINAT AL-ZAHRA’.

(BIBL.: *Enc. Isl. s. Cordoue și al-Madinat al-Zāhira.*)

COSTUM

Piese fundamentale de îmbrăcăminte erau cămașa, pantalonii, cizmele sau sandalele (p. 50, II), precum și acoperământul pentru cap, de tip variabil. Costumul era clar diferențiat potrivit cu mediul. Ținuta militară era caracterizată prin mantaua scuntă, zisă *kabā*, care a devenit ținuta oficială de audiență (p. 128, II). Secretarii purtau un anterior lung încheiat în față, numit *durrā’a* (p. 118, II). Veșmîntul obișnuit era halatul zis *djubba*, dar era greu de știut prin ce se deosebeau în fapt aceste diferite feluri de haine largi, printre care poartă un nume diferit CAFTANUL (roba de onoare) oferit de suveran. În ce privește acoperământul pentru cap, curtenii purtau căciula înaltă de pîslă zisă *kalansuwa* (p. 129, II), peste care putea fi înfășurat un turban. În epoca ABBASIDĂ, turbanul nu pare să fi avut nici o semnificație precisă. Abia prin secolul al XIII-lea oamenii de religie au fost calificați drept „înturbanăți” spre deosebire de oamenii de sabie. Mai înainte cadii se deosebeau prin vălul triunghiular purtat pe cap, zis *taylasān* (p. 193, II și *pl.* 137). În prima perioadă, califii și membrii aristocrației au continuat, pe cît se pare, să poarte acoperământul tradițional al beduinilor, format dintr-o țesătură menținută pe cap printr-o frînghiuță numită *ikāl*. Tributarii erau obligați să poarte un costum care-i deosebea de musulmani (p. 271, I), costum de o culoare specială și cuprinzînd o cingătoare sau *zunnār*. (Pp. 47—48, II și *il.* 27, 134 și 135.)

(BIBL.: Nu există nici un studiu de ansamblu asupra costumului musulman; date pot fi găsite în articolul *libās* din *Enc. Isl.* (2); v. de asemenea L. A. Mayer, *Mamluk costume*, Geneva, 1952.)

COVOARE

V. pp. 45, 49, 50, 130, II.

CREȘTEREA ANIMALELOR

V. pp. 9, 14, 42, II și il. 80 și 82.

CREȘTINI

Erau puțin numeroși în Arabia în vremea apariției Islamului, dar constituiau comunități relativ importante în anumite orașe ale Arabiei, ca Nadjrân. Coranul a păstrat amintirea unor persecuții ale căror victime ar fi fost creștinii din partea invadatorilor abisinieni (LXXXV, 4 și urm.: aluzie la „victimele groapei“). Orașul Nadjrân a fost supus în epoca lui Muhammad, care a acordat în 632 creștinilor un tratat ce le garanta posesia bunurilor și exercițiul cultului lor în schimbul vărsării unui tribut. Acest tratat s-ar afla, împreună cu altele similare, la originea statutului tributariilor, elaborat ulterior de juriști (p. 55, 270, I). Potrivit unei tradiții reproduse de Viețile Profeților de inspirație ȘI'ITĂ, acest acord ar fi fost precedat de o propunere de ordalie, prin care Muhammad ar fi acceptat să se supună unui fel de judecăți a lui Dumnezeu în ce privește încarnarea lui Iisus, dar creștinii s-ar fi recuzat. Cît despre Muhammad, el i-ar fi desemnat ca ostateci pe „ai săi“, adică de 'ALI, FATIMA și cei doi fii ai lor, pe care i-a învelit cu mantia sa, de unde importanța atribuită de și'iti acestui episod. În imperiile bizantin și sasanid, creștinii erau foarte dezbinați în vremea apariției Islamului. Creștinilor imperiali sau „melkiți“ li se opuneau în acea epocă monofiziții și nestorienii, ale căror doctrine fuseseră condamnate de sinodurile din secolul al V-lea. Aceste erezii se propagaseră fie în imperiul riyal al Sasanizilor, fie în PROVINCIILE ca EGIPTUL și SIRIA, unde opoziția față de dogma oficială era întărită de o nemulțumire a populațiilor locale. Astfel creștinii din IRAN erau nestorienii, pe cînd armenii refuzau să se supună hotărîrilor sinodului de la Calcedon, iar sirienii și egiptenii aveau la monofizitism. Despre întîmpinarea Islamului de către creștinii din provinciile bizantine, v. pp. 183—184, I. Creștinii care trăiau pe teritoriile islamice (pp. 119—120, 182, 199—200, II) se repartizau în diferite comunități caracterizate în același timp prin limbă, prin liturghie și prin doctrină și care aveau fiecare un șef, numit cînd patriarh, cînd *catholicos*. Acești șefi, aleși de către episcopi, erau recunoscuți și investiți de CAI.ÍF sau de reprezentantul său (pp. 221—222, II). Ei erau nu numai șefi religioși, ci și judecători, îndeplinind în comunitățile lor funcții asemănătoare

cu ale califilor și avînd de asemenea cu anumite ocazii răspunderi financiare. Prin intermediul lor califul asigura respectarea statutului lor de tributari. (Pp. 118, I, 223, II).

(BIBL.: C. Cahen, „Notes sur l'accueil chrétien à l'Islam“, în *Revue de l'histoire des religions*, 2, 1964; P. Rondot, *les Chrétiens d'Orient*, Paris, 1955; R. Janin, *les Eglises orientales et les rites orientaux*, Paris, 1926.)

CRONICI

Foarte numeroase în literatura arabă, ele enumeră în general evenimentele din fiecare an (p. 185, II), uneori alăturînd versiuni diferite și oarecum contradictorii ale unor fapte, fără ca autorul să ia atitudine față de ele. Cronicile au adesea forma unor istorii universale începînd cu Facerea lumii (p. 205, II). Altele însă se limitează la evocarea unor episoade de seamă; în acest caz este vorba de cele mai multe ori de cronici și'ite (p. 145, II) care amintesc de nenorocirile membrilor familiei Profetului. (P. 208, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.*, s. *ta'rikh*.)

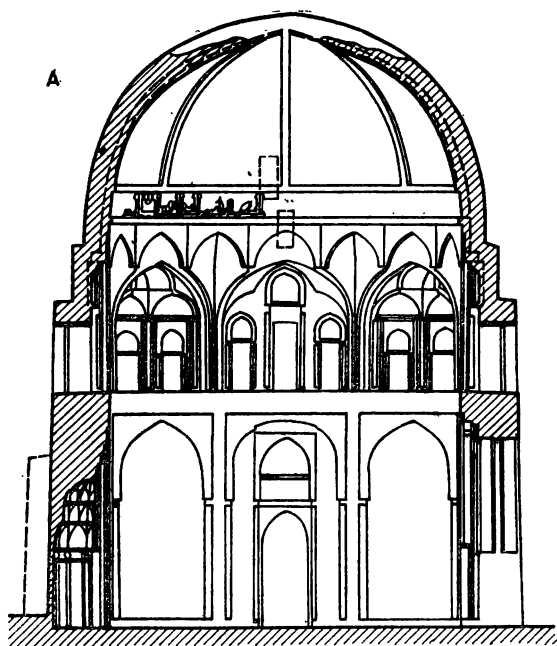
CUFICĂ

Nume impropriu, deși folosit în mod curent, al SCRIERII arabe colțuroase, a cărei dezvoltare vechii autori arabi o puneau în legătură cu orașul KUFA și ale cărei prime specimene, cu literele regulate și bine formate, apăreau de fapt în textele lapidare ale Siriei Umayyade (miliarele lui 'ABD AL-MALIK din 705, de pildă). Ilustrată atunci prin folosirea ei atît pentru copii îngrijite ale Coranului pe piele de gazelă cît și pentru inscripții monumentale executate în material dur (pp. 58—59, II), această cufică simplă, care se caracteriza la început prin rigiditatea „liniei de bază“ pe care se sprijineau caracterele (*il. 182*), a evoluat spre forme din ce în ce mai bogat ornate, prin îngroșarea trăsăturii mai întii (*il. 33—34*), apoi datorită resurselor unui decor adăugat caracterelor sau modificînd trasarea lor (*il. 35*): de unde diferitele tipuri de „cufică înflorată“ (*desenul 63 A*, p. 144, III și *il. 78, 183 și 184*), de „cufică cu vrejuri independente“, de „cufică împietită“ (*il. 65*), de „cufică cu bordură geometrică“ (*desenul 63 B*, p. 144, III) și de „cufică animată“ (*desenul 64 C*, p. 144, III) ce au apărut într-un loc sau altul sub influențe multiple și s-au combinat sau s-au ramificat după școli, care pot fi datate și localizate. Cufica a continuat să fie folosită ca element al

decorului arhitectural și uneori manuscris, într-o epocă în care CALIGRAFIA cu CONDEIUL DE TRESTIE începuse să manifeste o preferință pentru contururile rotunjite, dar dacă cele mai rare capodopere în acest domeniu s-au situat între secolul al X-lea și cel de-al XII-lea, ea n-a întârziat după aceea să cedeze locul, pe monumentele înseși, noilor variații ale scrierii arabe rotunjite (*il. 185*). V. INSCRIȚII ORNAMENTALE.

CUPOLĂ

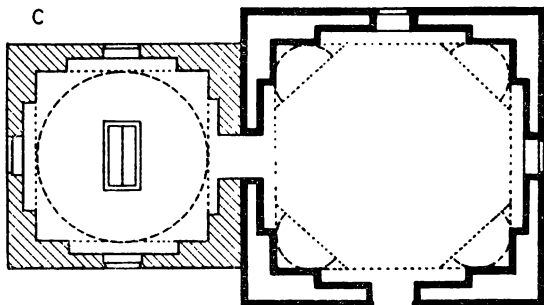
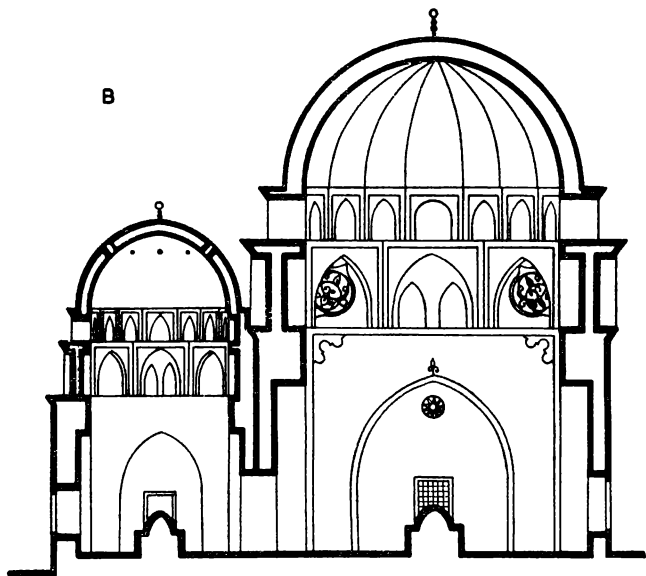
Element structural esențial al ARHITECTURII islamice de CĂRĂMIDĂ sau chiar de piatră, care a propus în cursul secolelor multiple variante. Varietatea siluetei în funcție de regiuni, de epocă și de material era însoțită de o extremă diversitate a formulelor utilizate pentru zona de racord dintre cupola circulară și volumul cubic ce-i servește de obicei drept bază. În general, cupola pe pandantive sferice de tradiție bizantină a fost mai puțin utilizată, cu excepția epocii OTOMANE, decât cupola pe trompe sau, mai exact, pe nișe de colț, pe care zidarii iranieni au

62. CUPOLE

(După *Ars Islamica*, IV, și *les Monuments ayyoubides de Damas*, fasc. I)

A) Cupolă selgiucidă clădită în cărămidă în 1134, în marea moschee din Barsyân, în Iran. B) Cupole din epoca selgiucidă de un tip derivat din cel precedent, care fuseseră construite în piatră de Siria: ele acopereau, după sistemul tamburului dublu, mausoleele lui Farrūk Şāh și al lui Bahrām Şāh. C) Planul mormântului lui Farrūk Şāh și al lui Bahrām Şāh (înainte de dispariția lui).

știut totdeauna s-o realizeze cu multă dibăcie și care putea să se îmbine cu sisteme de ARCE și de ALVEOLE foarte decorative, corespunzând unor tambure de înălțimi și de stiluri variate. (Pp. 59, 87, II și *il.* 49, 51, 71 și 103).

CUPOLA STÎNCII

Monument ridicat în 691 din ordinul califului umayyad 'ABD AL-MALIK pe esplanada fostului templu din IERUSALIM și uneori numit greșit moscheea din 'Umar (*pl.* 40). Edificiu unic în lumea Islamului, el este un relicvariu de formă octogonală acoperit cu o CUPOLĂ, închizînd o stîncă pe care o venerau EVREII (p. 170, II) și care trece în ochii musulmanilor drept punct de plecare al ridicării la cer a lui Muhammad (v. CALĂTORIA NOCTURNĂ). Concepția lui arhitecturală (p. 59, II) este inspirată de monumente creștine din epoca bizantină, ca rotonda Învierii (*Anastasis*), iar decorul său interior este caracterizat prin MOZAIICURI ce se numără printre cele mai frumoase vestigii ale artei Umayyade. Inscripții inspirate din versete coranice subliniază superioritatea Islamului asupra creștinismului.

(BIBL.: O. Grabar, "The Umayyad Dome of the Rock in Jerusalem", în *Ars orientalis*, III, 1959.)

CUPRU

V. pp. 44, 51—52, II, *il.* 145.

CURTE

V. pp. 83, 86—87, I, 108—124, II.

CURTIERI

V. pp. 153, 200—201, II.

CTESIFON

Fostă capitală a Sasanizilor, distrusă de cucerirea arabă (p. 55, I). Din vechiul palat (p. 87, II), n-a rămas decît aripa sa de sud și marele IWÂN zis al lui Chosroes (*il.* 16).

D

DAMASC

Oraș din SIRIA situat la poalele Antilibanului, la 708 m altitudine și în mijlocul unei oaze de munte numită Ghūta

(p. 26, II și *harta* 23, p. 27, II, cucerit de musulmani încă în 635 (p. 55, I). Oraș elenistic, apoi roman și bizantin, a cărui existență datează dintr-un trecut îndepărtat, el posedă în secolul al VII-lea o biserică a Sfântului Ioan Botezătorul (p. 172, II), care urmasese unui loc de cult mai vechi, templul lui Zeus damascenian. El a devenit capitala Imperiului arabo-islamic sub dinastia Umayyazilor. Califul AL-WALID I, după ce confiscase și dăruisese biserica, a pus să se construiască pe acest loc una dintre primele mari MOSCHEI ale lumii islamice; dispoziția ei generală subzistă și este cunoscută încă sub numele de moschee a Umayyazilor (*planul* 47, p. 156, II și *il.* 46 și 47). Pe cale de decădere în epoca ABBASIDĂ, Damascul n-a redevenit un oraș prosper decât în timpul BUYIZILOR (p. 134, I), al ZANKIZILOR și al AYYUBIZILOR, care l-au înzestrat cu o incintă fortificată, cu o citadelă (pp. 152, 180, II) și cu diferite MONUMENTE, MADRASALE (p. 136, I), SPITALE, BĂI (*dese-nul* 35, p. 167, II și MĂNĂSTIRI, din care unele s-au păstrat. După ce a suferit de pe urma invaziei mongole din 1260, Damascul a căzut din nou în epoca MAMELUCA la rangul de oraș provincial. (Pp. 112, I, 181, II, *dese-nele* 60, pp. 58—59, III, 61 A-B, p. 65. III, 63 B, p. 144, III, *il.* 167.)

DANIE LEGALĂ

În arabă *zakāt*, cuvânt de origine arameică însemnând „purificare” (p. 259, I). Dania legală greva la origine diferitele bunuri ale musulmanilor (p. 46, I), fără deosebire netă între capital și venituri. Categoriile prevăzute erau: 1. grânelor, 2. fructele, 3. vitele, 4. AURUL și ARGINTUL, 5. mărfurile comerciale (p. 267, I). Cota fixată pentru ultimele două categorii era de 2,5%. Dar acest sistem a trebuit să sufere schimbări considerabile (pp. 291, I, 64—65, II).

DANS

Despre dans, divertisment al cercurilor aristocratice, v. p. 78, II și *il.* 144 și 151. Despre dansul misticilor, v. p. 240, I.

(BIBL.: M. Molé, „la Danse extatique en Islam”, în *les Danses sacrées*, Paris, 1963, col. „Sources orientales”.)

DAR BENEVOL (POMANĂ)

Numit în general în arabă *sadaka*, spre deosebire de DANIA LEGALĂ sau *zakāt*. Este vorba de un act recomandat mai ales în unele împrejurări, de exemplu la sfârșitul POSTULUI de ramadan (p. 257, I) și prescris uneori cu drept de reparație (în caz de nerespectare a unui rit prescris de Lege).

DATORII (plata lor)

În principiu, de competența MUHTASIBULUI, care totuși nu trebuie să recurgă la constrângerea corporală, ci numai la o procedură zisă de punere sub supraveghere. (P. 201, II).

DAWLA

Cuvînt arab intrînd în compunerea unor numeroase supranume de suverani sau de demnitari și însemnînd „dinastie, stat“. Acest cuvînt este adesea opus, în titluri, cuvîntului *dîn*, „religie“, pentru a desemna în mod mai deosebit aspectul vremelnic al puterii.

DAWUD AL-ISFAHANI

Fondator al școlii juridice numită ZAHIRISM (p. 233, I). Născut la KUFA pe la 815, el s-a stabilit la BAGDAD, unde a murit pe la 884. În elaborarea sistemului său, el a respins folosirea JUDECĂȚII PERSONALE și chiar, pe cît posibil, a raționamentului prin ANALOGIE, și a restrîns CONSENSUL la acela al DISCIPOLILOR Profetului.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

DAYLAM

Regiune din Iran situată la marginea Mării Caspice și corespunzînd platourilor DJILANULUI, locuită de o populație robustă, care a jucat un rol important în lumea islamică (pp. 118, 122, I). Într-o epocă veche, îndeosebi sub Hārūn AL-RAȘID (p. 200, I), Daylamul a servit drept refugiu pretendenților ALIZI. La sfârșitul secolului al IX-lea el a fost stăpînit de imamii ZAYDIȚI din TABARISTAN. Din Daylam au venit BUYIZII, care, susținuți de o armată daylamită, au reușit la jumătatea secolului al X-lea să pună mîna pe putere la BAGDAD.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

DECOR

Abundența decorului, decor arhitectural (p. 96, II, *il.* 119—120 și 186—192) sau decor al obiectelor manufacturate (pp. 52—53, II), caracterizează în mod aproape constant arta islamică. Acest ornament acoperind și „tapițind“ suprafețele, strict compartimentat, dar în care fiecare unitate pare decupată dintr-o suprafață continuă, face apel la resursele ARABESCULUI, ale ÎMPLETITURILOR GEOMETRICE și ale SCRIERII (p. 58, II și *il.* 182—185). Principalele sale motive, impuse adesea la origine de natura materialului, care explică geneza lor, au fost transpuse ulterior în materialele cele mai diverse (p. 59, II). El mai denotă o predilecție constantă pentru POLICROMIE cît și o interpretare originală a REPREZENTĂRIILOR FIGURATE.

DECRET DIVIN

Decret prin care Dumnezeu a determinat dinainte o dată pentru totdeauna acțiunile umane (p. 173, I). V. DJABRIȚI, KADARIȚI.

DELHI

sau Dihli. Oraș din INDIA, care a fost capitala primilor suverani musulmani ai acestei țări, în 1211, și a rămas apoi capitala dinastiilor din nord. A fost focarul artei musulmane din India și mai păstrează mărturii foarte impunătoare ale activității constructive a suveranilor, îndeosebi renumitului Kutb Minar, MINARET al primei mari MOSCHEI din India, moscheea Kuwwat al-Islam, clădită de Kutb al-Dîn Aybak și completată de urmașul său, și mormîntul împăratului MOGUL Humayūn (1568—1569). (P. 108, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

DICȚIONARE

Amplu reprezentate încă dintr-o epocă veche în literatura de erudiție arabă, în care se cunosc, alături de lucrările de LEXICOGRAFIE (p. 203, II), dicționare BIOGRAFICE (p. 185, II) și GEOGRAFICE.

DINAR

Cuvînt arab venind de la grecescul *denarion* (latin *denarius*) și desemnînd unitatea monetară de AUR. Primii dinari băuți de califii Umayyazi la sfîrșitul secolului al VII-lea au fost imitați după monezile bizantine cu efigia lui Hera-

clius, suprimînd orice simbol creștin și adăugînd o legendă musulmană în arabă. Pe la 696 însă, califul 'ABD AL-MA-LIK a pus să se bată monezi de un stil nou, lipsite de orice REPREZENTARE FIGURATĂ și purtînd numai legende arabe. În MAGREB primii dinari imitau monezile bizantine cu legendă latină. Greutatea dinarului, care era la origine de 4,55 g (greutatea unui *solidus* bizantin), a fost apoi redusă de 'Abd al-Malik la 4,25 g. Începînd din secolul al X-lea, ea a variat simțitor după regiuni și dinastii (de unde existența unor numeroase tipuri purtînd calificative variate), dar monezile erau în regulă generală cîntărite iar nu numărate (v. ZARAFI). Titlul lor (la origine 96 pînă la 98%) a fost de asemenea modificat de unii suverani în funcție de situația economică. BUYIZII, precum și SALADIN au recurs la devalorizări mai mult sau mai puțin simțitoare, dar dinastiile iraniene începînd cu GAZNAVIZII aveau de asemenea să bată dinari, al căror titlu era mai ridicat. Dinarii purtau la început formula PROFESIUNII DE CREDINȚĂ, versetele suratei CXII, precum și formula zisă a „misiunii profetice“ (*Coran*, IX, 33). Abia în epoca abbasidă au apărut numele CALIFILOR și cîteodată ale guvernatorilor sau funcționarilor însărcinați cu baterea monezilor. Tot astfel, numele atelierelor n-au apărut pe monezi decît de la începutul secolului al IX-lea; principalele ateliere erau pe atunci: BAGDAD, FUSTAT, DAMASC, RAYY, MARW, precum și SAMARRA. (*il.* 23—24 și 31.)

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.; G.C. Miles, "The Earliest Arab gold coinage", în *American Numismatic Society, Museum Notes*, 12, 1967.)

DINASTIC (principiu)

Principiu pe care majoritatea familiilor care au domnit în lumea islamică s-au străduit să-l impună (pp. 60, 77, I), dar fără să reușească a defini o regulă de succesiune precisă (pp. 275, 277—278, I). Acest principiu era contrar obiceiurilor tribale, nu numai ale arabilor, dar și ale iranienilor BUYIZI, ale turcilor SELGIUCIZI sau ale berberilor ALMORAVIZI. Suveranul în funcție a reușit totdeauna doar cu greutate să obțină recunoașterea ca moștenitor a propriului său fiu în detrimentul fratelui, unchiului sau vărului său. De asemenea s-a întîmplat adesea, nu în regimul califian, care presupunea unitatea califatului, ci în regimul sultanian, ca un regat să fie împărțit între fiii sultanului dispărut.

(BIBL.: E. Tyan, „l'Idée dynastique dans le gouvernement de l'Islam“, în *Journal asiatique*, 1933.)

DIRHAM

Cuvînt arab venind de la grecescul *drachmè* și desemnînd unitatea monetară de ARGINT în același timp cu o unitate de greutate. Cei mai vechi dirhami bătuti de califii Umayyazi imitau drahmele sasanide purtînd efigia ultimilor regi precum și imaginea unui templu al focului, dar cu adăugirea cîtorva cuvinte arabe. Dirhamii bătuti în IRAN au fost modificați prin reforma lui 'ABD AL-MALIK în 696 (pl. 25), dar s-a mai continuat cîtva timp cu emiterea monezilor de tip vechi. Monezile de argint au fost bătute nu numai în Iran, țară bogată în acest metal, ci și în IRAK (WASIT), în SIRIA (DAMASC), în EGIPT, în MAGREB și în Spania. Greutatea dirhamului, care era la origine de circa 4,15 g, a fost redusă de 'Abd al-Malik la circa 2,95 g: în acest mod dirhamul corespundea la șapte zecimi din unitatea de greutate numită *mihkâl* și echivalînd cu DINARUL, valoare relativă indicată de tratatele teoretice. Valoarea dirhamului față de dinar a fost foarte variabilă, în funcție de regiuni și de epoci; teoretic, de la o zecime, ea a căzut uneori la o douăzecime sau treizecime. Dinastiile iraniene, începînd din secolul al XI-lea, au bătut dirhami cu titlu scăzut, conținînd o mare proporție de cupru. ARTUKIZII au emis și dirhami de cupru, care prezintă originalitatea de a purta reprezentări FIGURATE ÎMPRUMUTATE de cele mai multe ori repertoriului bizantin. (Il. 27 și 30.)

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

DISCIPOLI

Discipolii (însoțitorii) lui Muhammad și primii convertiți la Islam. Ei cuprindeau pe EXPATRIAȚII din Mecca și pe AUXILIARII din Medina (p. 44, I). O ierarhie între Discipoli a fost stabilită de diferitele școli politico-religioase. Pentru SUNNIȚI, cei mai buni sînt primii patru califi (p. 50, I), făcînd ei înșiși parte din cei „Zece Aleși“ care vor intra cu certitudine în paradis (p. 221, I). Pentru ȘIȚII, singurul Discipol demn de a-i succeda lui Muhammad este 'ALI; ceilalți nu merită decît insultă (pp. 217, 287, I). Venerația pentru Discipoli este unul din aspectele fundamentale ale mentalității sunnite. De unde, numeroasele DICȚIONARE biografice care le-au fost consacrate în literatura arabă (îndeosebi acela al lui Ibn Sa'd, TRADI-

ȚIONIST mort în 844) și abundența de locuri de vizite pioase (p. 241, I), care, începînd dintr-o anumită epocă, au fost legate de amintirea lor. (Pp. 52, 58, 149, 167—168, I).

DIVAN

Cuvînt probabil de origine iraniană desemnînd un registru, o culegere, și întrebuițat pentru a califica pe de o parte culegerile de poezie, pe de altă parte registrele administrative și, prin extensie, birourile folosind acele registre. După autorii musulmani, primul birou, instituit de califul 'UMAR, a fost acela al armatei. În epoca Umayyadă au fost create birourile financiare care se ocupau cu perceperea IMPOZITELOR și folosirea veniturilor. În epoca Abbasidă, ADMINISTRAȚIA centrală cuprindea o serie de divănuri specializate (p. 290, I), ale căror nume le cunoaștem, ignorînd însă în multe cazuri funcționarea lor exactă. Servicii corespunzătoare existau în administrația provincială, asupra căreia sîntem mult mai slab informați, iar diferitele dinastii mai mult sau mai puțin independente care s-au constituit începînd din secolul al IX-lea au dispus de servicii imitate după cele din capitala abbasidă, cu toate că acestea purtau uneori numiri diferite. Se întîmpla ca directorul unui serviciu să aibă preeminența asupra celorlalți; de unde apariția, mai ales începînd din secolul al XII-lea, a unor „divănuri supreme“, care puteau fi acelea ale cancelariei sau ale finanțelor și care corespundeau unor organe de guvernare. Dar numai în epoca OTOMANĂ, cuvîntul divân a ajuns să desemneze în mod constant consiliul imperial, organism guvernamental format din marele vizir și din miniștri.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

DIYAR BAKR

Literal „teritoriu al tribului Bakr“. Numele părții de nord a MESOPOTAMIEI SUPERIOARE avînd ca oraș principal Amida. Regiunea a ținut de regatul HAMDANIZILOR, a fost apoi stăpînită de dinastia ORTOKIZILOR (p. 134, II), fiind însă cucerită în parte de SALADIN și de succesorii săi. Aceștia din urmă se interesau în adevăr în mod cu totul deosebit de o țară locuită de acei kurzi cărora le aparțineau și din rîndurile cărora își recrutau soldații.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

DJABAL SAYS

Reședință UMAYYADĂ din stepa sîriană, situată în craterul pustiu al unui fost vulcan, la aproximativ o sută de kilometri sud-est de DAMASC. Ruinele sale au permis să se descopere aici atît o instalație agricolă — vechi lucrări de aducție de apă, întindere de pămînt arabil, vestigii de locuințe sătești (p. 23, II), de hambare și ale unei MOSCHEI — cît și o reședință princiară marcată prin prezența unei BĂI și a unui CASTEL, care face în prezent obiectul unor săpături. Inscricții și observații de ordin arheologic pledează deopotrivă pentru o atribuire a întregii așezări epocii califului umayyad AL-WALID I, între 705 și 715. (*Harta 5*, p. 67, I).

DJABIR

Alchimist mort în 780, cunoscut în Europa sub numele de Gaber. Probabil SABEAN de origine, el s-a convertit la Islam și a aderat la ȘI'ISM. Un mare număr de tratate de ALCHIMIE, fără îndoială mai tîrzii, i-au fost atribuite (p. 247, I) și este greu de știut ce parte a luat el însuși la elaborarea acestei științe.

DJABRIȚI

Partizani ai predeterminării divine. TRADIȚIONALISTI aparțin acestei tendințe (p. 174, I).

AL-DJAHIZ

Celebru prozator și eseist arab, născut la BASRA pe la 776, mort în 869, autor al unor tratate de polemică politico-religioasă (p. 222, I) și de lucrări instructive sau recreative. Renumit mai ales pentru stilul său vioi, spiritul său plăcut, darul său de observație, remarcile sale picante și gustul său pentru vorbe fără șir, al-Djāhiz a lucrat totuși în mod asiduu pentru elaborarea culturii arabe și pentru apărarea doctrinei MU'TAZILITE (p. 197, I). A locuit adesea la BAGDAD, sub domnia lui AL-MA'MUN, apoi la SAMARRA, sub califatele următoare, dar fără a lua asupra sa vreo funcție regulată. Din cauza convingerilor sale mu'tazilite, el a fost hărțuit la începutul domniei lui AL-MUTAWAKKIL, dar a știut să se facă bine văzut de favoritul acestui calif. Pentru a apăra cultura arabă, el a adunat în *Cartea tălmăcirii* sentințe și fragmente de proză diverse datînd din epoca arhaică. *Cartea avarilor* este o culegere de anecdote ridiculizînd burghezii marcați de acest

cusur. Monumentala *Carte a animalelor* reunește, pe de altă parte, diferite informații care de fapt tind să demonstreze că întreaga fire este orientată spre bine, potrivit tezei mu'tazilite. Alte tratate polemice apără fățiș această doctrină, critică ideile religioase prea puțin ortodoxe ale secretarilor (p. 118, II), îi atacă pe CREȘTINI sau laudă calitățile soldaților TURCI, făcîndu-se ecoul diferitor măsuri luate în acea vreme de CALIFI. Opera lui al-Djähiz constituie așadar o remarcabilă oglindire a vieții intelectuale, politice, religioase și sociale din prima jumătate a secolului al IX-lea (p. 206, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

DJAM

Sat din actualul AFGANISTAN, situat în apropierea vestigiilor fostului oraș Firüzkh, unde se înalță un MINARET recent descoperit (p. 108, II).

DJABIR

Mare poet satiric din epoca Umayyadă (p. 247, I), de origine arabă, mort pe la 725 și considerat drept unul din maeștrii vechii POEZII.

DJAZIRA

V. MESOPOTAMIA SUPERIOARĂ.

DJIBAL

Literal „munți”, numele platoului muntos care mărginește IRAKUL la est și corespunde aproximativ cu vechea Medie. Principalele orașe sînt: ISFAHAN, HAMADHAN, KAZWIN și Muhammediya (RAYY). (P. 120, I, *harta 8*, p. 97, I și *il.* 19, 48—49, 61, 63, 65, 72, 92, 107 și 188.)
(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

DJILAN

Regiune din IRAN situată între Marea Caspică și DAYLAM, unde clima umedă și caldă întreține păduri luxuriante. Apărată de munții Daylamului, ea a rămas totdeauna puțin izolată. A fost guvernată de dinastii locale, dar a stat și sub influența ZAYDIȚILOR vecini. (P. 163, II și *harta 8*, p. 97, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *Gilân*; H.L. Rabino di Borgomale, „les Dynasties locales du Gilân et du Daylam”, în *Journal asiatique* 1949).

DJINNI

Ființe corporale înzestrate cu inteligență, ca oamenii și îngerii, dar create, după Coran (LV, 14), dintr-o flacăra fără fum și destinate fie paradisiului, fie infernului (p. 162, I). Numai spiritele gândind rațional, pătrunse de filozofie, au pus la îndoială existența lor. Magia furniza diferite mijloace de a le folosi serviciile, iar romanele populare, ca acelea ce se găsesc în *O mie și una de nopți*, puneau adesea în scenă aceste ființe, a căror natură rămânea imprecisă. Această credință s-a îmbinat cu credințele populare analoge ale popoarelor TURCE, persane, copte sau BERBERE.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

AL-DJUNAYD

Mistic originar din BAGDAD, discipol al lui al-Muhāsibī, mort în 910; el reprezintă tipul de SUFI ponderat (p. 235, I), evitînd extravaganțele și excesele de limbaj. S-au păstrat de la el numai cîteva tratate, scrise într-o limbă obscură, care insistau asupra temei anihilării și care au exercitat o influență certă asupra lui AL-HALLADJ.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

DJUND

Termen desemnînd la origine circumscripțiile militare din SIRIA (p. 64, I), unde erau stabiliți luptătorii mobilizabili. Aceste circumscripții erau în număr de patru: Homs, DAMASC, Iordania și Palestina. O a cincea circumscripție a fost creată de califul YAZID, aceea de la Kinnasrîn (regiunea ALEPULUI); apoi Hārūn AL-RAȘID a desprins de ele ținuturi de frontieră și orașe fortificate înaintate. Membrii djundului, toți arabi, primeau o soldă pe lîngă o parte din PRADA eventuală (p. 297, I), dar și CONCESIUNI FUNCiare. Această organizare a fost în parte imitată în Spania musulmană sub emirii Umayyazi. Păstrîndu-și totodată înțelesul inițial, termenul djund a ajuns să desemneze o forță armată, indiferent de alcătuirea ei.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

DJUND-I-ȘAPUR

Oraș din Huzistan întemeiat în epoca sasanidă; a fost și a rămas, după cucerirea islamică, un centru cultural important (p. 174, I), celebru mai ales prin școala sa de MEDICINĂ (p. 204, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *Gondeshapur.*)

DJURDJAN

Regiune din IRAN situată în colțul de sud-est al Mării Caspice (p. 43, II). După ce a cucerit definitiv în 716 acest ținut fertil, guvernatorul UMAYYAD a întemeiat acolo un oraș care a luat același nume. Provincia a fost frământată în secolul al IX-lea de propaganda ZAYDIȚILOR din TABARISTANUL vecin și a rămas un focar de agitație aproape permanent. Orașul a fost distrus de mongoli. (P. 165, II, *hartă* 8, p. 97, I și *il.* 70.)

AL-DJUWAYNI

Teolog aș'arit, mort în 1085. De origine iraniană, el și-a predat învățătura la MADRASUA din NIȘAPUR, apoi la MECCA și la MEDINA, câștigându-și acolo un mare renume (de unde supranumele său de *Imām al-Haramayn*, „IMAM al celor două sanctuare”) înainte de a se înapoia la Nișapūr. (P. 228, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

DOMENII FUNCIARE

În arabă *dīyā'*. Întinderi de pământ concesionate musulmanilor sau aparținându-le în deplină proprietate și supuse numai dijmei (p. 64, I, 200, II). V. CONCESIUNI FUNCIARE.

DREPT

Asupra caracterului deosebit al dreptului musulman, v. pp. 177—180, 232—234, 251 și urm., II.

DRUZI

Aderenții unei SECȚE inițiatice de origine ISMA'ILIANĂ, care s-a răspândit mai ales în SIRIA și ai cărei întemeietori afirmau caracterul divin al califului fatimid AL-HAKIM (p. 217, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *durûz.*)

DUODECIMANI

Termen ce desemnează ȘI'ITII crezând în dispariția celui de-al XII-lea IMAM și așteptând întoarcerea lui. Despre sectă și evoluția ei, v. pp. 204—211, I și *tabela* 6, p. 71, I.

E

EFORT DE REFLECȚIE

În arabă *idjtihād*. Expresie tehnică desemnând munca de interpretare a Legii islamice, căreia i s-au dedicat șefii marilor școli juridice și care a dus la elaborarea unor sisteme determinate. Un efort de reflecție limitat rămîne permis jurisconsulților în cadrul sistemelor deja definite (p. 233, I).

(BIBL.: *Shorter Enc. Isl.*, s. *idjtihād*.)

EGIPT

În arabă *Misr*. Regiune cucerită în 642 (pp. 53, 56, I) și unde musulmanii au întemeiat, lângă locul vechiului Babilon, orașul-tabără FUSTAT, apoi reședința regală CAIRO. Egiptul, provincie a Imperiului ABBASID, a obținut o semi-independență, sub emirii TULUNIZI (p. 96, I) și IHȘIDIZI, a fost pe urmă centrul califatului FATIMID (pp. 108—118, I), înainte de a fi stăpînit de AYYUBIZI (pp. 119, 138—139, I). Orașul Cairo a fost capitala MAMELUCILOR. (Pp. 21, 71, II și *il.* 11—13, 50—52, 65, 75, 91, 148—149, 161, 183, 198—199, 201—202, 209 și 218.)

EMIR

În arabă *amīr*, „cel investit cu autoritatea“ (*amr*), „comandant“. Termen desemnând șefii militari (p. 100, I) și guvernatorii de PROVINCIE, special însărcinați cu comandamentul trupelor (p. 116, II), precum și cu conducerea RUGĂCIUNII (p. 117, II). Emirului i se opunea în principiu, în epoca abbasidă, colectorul IMPOZITELOR, '*āmil*'; se întîmpla însă deseori ca emirul să instituie controlul său asupra ADMINISTRAȚIEI financiare (pp. 102, 275—277, I). (Pp. 120, 122—124, I, 121, 138, II).

ENCICLOPEDII

Spiritul enciclopedic, care s-a manifestat foarte devreme la autorii arabi, i-a făcut să redacteze numeroase lucrări care grupau cunoștințe diverse. Printre aceste lucrări au apărut manualele pentru uzul secretarilor de cancelarie. Acest ultim gen a dus la întocmirea, în epoca MAMELUCA, a unor tratate ca acela al lui AL-KALKAȘANDI.

(BIBL.: asupra unui aspect cronologic limitat, v. R.

le Proche-Orient médiéval“, în *Revue historique*, fasc. 477, 1966.)

EREZII

V. SECTE ERETICE.

EVREI

Erau reprezentati în Arabia, la apariția Islamului, prin câteva grupuri relativ importante. Despre lupta lui Muhammad împotriva evreilor la MEDINA, v. p. 45, I. În imperiul islamic evreii formau comunități conduse în același mod ca și comunitățile CREȘTINE (pp. 270, I, 183, II). Despre rolul social al evreilor, v. pp. 199—201, 221—222, II. (Pp. 163—164, 169, II)

EXPATRIAȚI

Mai degrabă decît „Emigrați“. În arabă *muhādjiirūn*. DISCIPOLII (însotitori) lui Muhammad care s-au decis să părăsească MECCA împreună cu el, pentru a găsi un loc mai primitiv (pp. 44—45, 168, I).

F

FAYYUM

Nume de origine coptă desemnînd o regiune din Egiptul de mijloc situată la est de valea Nilului și corespunzînd unei depresiuni bine irigate de un curs de apă provenit din acest fluviu (p. 41, II și *il. 11*). Teritoriul ei, de totdeauna fertil și prosper, care a fost timp de cîteva secole după cucerirea musulmană un centru CREȘTIN posedînd numeroase mănăstiri, este locul de proveniență a unui mare număr de PAPIRUSURI arabe din EGIPT.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

FAMILIE

Familia islamică este continuarea familiei patriarhale din epoca anteislamică (p. 32, I). Viața de familie este caracterizată prin instituția poligamiei și a concubinajului (pp. 265—267, I). Copiii sînt crescuți pînă la vîrsta de 7 ani în gineceu.

(BIBL.: L. Lecerf, „Note sur la famille dans le monde arabe et islamique“, dans *Arabica*, I, 1956.)

FAMILIA PROFETULUI

Considerată de ši'iti ca fiind singura demnă de a domni (pp. 78, 80, 168, I). De unde nenumăratele mișcări revoluționare în favoarea unui membru, uneori nedeseșnat, al familiei Profetului (*Al Muhammad*). (P. 203, I)

AL-FARABI

Filozof, mort la Damasc în 950. De origine turcă și de convingere ȘI'ITĂ (p. 209, I), el a studiat la BAGDAD, la HARRAN în SIRIA și a trăit multă vreme la ALEP, unde a beneficiat de o pensie alocată de Hamdanidul SAYF AL-DAWLA. A fost unul dintre primii și dintre cei mai străluciți gânditori islamici care s-au inspirat din ideile filozofice grecești (p. 246, I). A elaborat un sistem cosmic emanatist, care a fost reluat, cu diferite variații, de aproape toți filozofii posteriori. Afară de diferite tratate, el a compus o epistolă asupra *Cetății perfecte*, în care a expus ideile sale politice și economice (p. 244, 271, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

AL-FARAZDAK

Mare poet satiric din epoca Umayyadă (p. 131, II), de origine arabă, născut la BASRA și mort în 728. A petrecut cea mai mare parte a vieții sale la DAMASC, la curtea CALIFILOR. A fost celebru mai ales prin invectivele schimbate cu DJARIR.

FARGANA

Regiunea formată din valea fluviului Syr Darya și munții învecinați, cu populație iraniană. A rezistat ocupației musulmane până la începutul secolului al IX-lea, dată la care a fost inclusă în teritoriile guvernatorilor SAMANIZI. A furnizat începând de atunci soldați pentru armata califiană. (P. 65, I și *harta 8*, p. 97, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

FARS

Regiune corespunzând Persiei propriu-zise, având ca oraș principal ȘIRAZUL. Cucerirea ei, anevoioasă, a fost terminată în 648—649 (p. 56, I). În secolul al XI-lea, Fārsul a căzut sub autoritatea SAFFARIZILOR (p. 101, I), apoi, în secolul al XII-lea, sub aceea a BUYIZILOR (pp. 119, 122,

I), cărora le-au urmat SELGIUCIZII. (P. 68, I și *hartă* 8, p. 97, II.)

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

FATIMA

Fiică a lui Muhammad, care s-a căsătorit cu 'ALI după HEGIRĂ (p. 41, I) și a fost mama lui AL-HASAN și a lui AL-HUSAYN (p. 110, I), strămoșii unor neamuri de IMAMI și'iti (p. 202, I). Personalitatea ei, care se desprinde destul de greu din anecdotele ce o privesc, a fost interpretată în mod divers de orientaliști. ȘI'ITII au, în orice caz, o devoțiune cu totul deosebită pentru ea și-i aplică supranumele de *al-Zabrā'*, cea „luminoasă“, care face aluzie la privilegiile pe care membrii familiei Profetului le-au primit de la Dumnezeu. Se pare că, după moartea tatălui ei, ea a luat efectiv atitudine împotriva pretențiilor lui ABU BAKR, care, de partea lui, i-a contestat orice drept la moștenirea lui Muhammad (p. 50, I). Ea l-a îmboldit pe 'Alī la rezistență și a murit cu șase luni mai târziu. (*Tabela* 6, p. 71, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

FATIMIZI

Dinastie califiană care a domnit la început în IFRIKIYA (p. 101, I), apoi în EGIPT, din 909 pînă în 1171 (pp. 110—111, I și *hartă* 10, p. 117, I). Ea pretindea că descinde din 'ALI și din FATIMA și a fost susținută de o mișcare și'ită extremistă cu doctrine eterodoxe: ISMA'ILISMUL (pp. 135, 214, 217, I, 356, II). Favorizînd viața intelectuală și îndeosebi studiul filozofiei și al științelor de origine antică, ea a inspirat o ARHITECTURĂ (*il.* 51 și 161) și o artă (*il.* 60, 143, 148—149 și 198—199) care dețin un loc original în arta islamică și se caracterizează prin gustul pentru REPREZENTĂRILE FIGURATE (p. 102, II). (*Tabela* 14, p. 144, I.)

FEMEI

V. HAREM, MOȘTENIRE, CASĂTORIE

FAS

sau Fās. Oraș situat la încrucișarea celor două mari axe de comunicație ale MAROCULUI, întemeiate de IDRISIZI la sfîrșitul secolului al VIII-lea (p. 85, I) și format la

început din două aglomerații mărginind față-n față albia râului Fās. În secolul al XI-lea ALMORAVIDUL Yūsuf ibn Tāşufīn a unit cele două orașe în unul singur, a ridicat la vest o fortăreață, la picioarele căreia noi cartiere aveau să apară, și a pus să se reconstruiască marea MOSCHEE zisă a kairuanezilor (*Karawiyīn*). Perioada almoravidă a fost una dintre cele mai prospere din istoria Fāsului. Asediat de ALMOHAZI, care au distrus fortăreața, dar au reconstruit în 1212 zidurile, orașul a căzut apoi sub autoritatea lor, pe urmă sub aceea a MERINIZILOR, care au făcut din el capitala lor, centru principal intelectual și comercial al Marocului, și au construit acolo o nouă reședință, actualul Fās al-Djadīd. (Pp. 111, I, 427, II.)

FERDOUSI

Unul dintre cei mai vechi autori de limbă persană (p. 126, I), născut în 932, mort în 1020. I se datorează *Cartea șahilor* (*Şāh nāmē*), poem epic în slava Iranului (p. 135, I).

(BIBL.: Fīrdawsī, le *Livre des rois*, trad. J. Mohl, Paris, 1838—1878.)

FILDEȘ

V. pp. 50, 70, II și *il.* 147—150.

FILOSOFI

Filozofii dețin un loc deosebit în Islam. Impregnați de gândire elenistică (pp. 186, 271, 304—306, I), ei caută să rămână credincioși mesajului coranic, despre care prezintă uneori interpretări neavînd decît o vagă legătură cu sensul cel mai vădit (pp. 243—250, I). Doctrinile lor au pătruns mai ușor gîndirea și'ită (pp. 116, 191—193, 208, 215—216, I).

FINANȚE

V. IMPOZITE.

FOC GRECESC

Materie incendiară pe bază de naft, cunoscută în trecut de perși și de bizantini și utilizată de asemenea de musulmani, care au pus la punct diferite procedee de lansare (p. 61, II). Au existat desigur grenade cu foc grecesc, dar toate obiectele păstrate și desemnate în mod curent cu acest nume n-au servit neapărat la această folosire.

(BIBL.: Asupra acestei chestiuni controversate, vezi în ultim loc, R. Ettinghausen, „The Uses of spherico-conical vessels in the Muslim East”, în *Journal of the Near Eastern Studies*, XXIV, 1965; M. Mercier, *le Feu grégeois*, Paris-Avignon, 1952.)

FORNICAȚIE

Constă în raporturi sexuale ilicite între un bărbat și o femeie care nu sînt legați prin CĂSĂTORIE, nici prin concubinaj. A se abține de la ele constituie temperanța (denumită cu un cuvînt ce se traduce uneori greșit prin castitate). Fornicația este pasibilă de una dintre pedepsele legale (p. 265, I).

(BIBL.: *Enc. Isl. s. zinâ.*)

FORTIFICAȚII

Arta fortificației a atins foarte repede în ARHITECTURA islamică un grad remarcabil de eficacitate: folosirea de intrări cotite, breteșe cu metereze, sisteme de ziduri de apărare duble cu șanțuri și parapete etc. (p. 61, II). Procedeele folosite au variat însă după regiuni, după materiale și mai ales după natura elementelor fortificate, mergînd de la simpla incintă cu turnuri pline, destinată să apere vreun CASTEL rural împotriva unui atac de jefuitori, pînă la sistemele complexe de apărare ale cetăților, care trebuiau să fie capabile să reziste la asalturile unui asediu în regulă (pp. 108, 139, 182—183, II). (P. 73, II, *desenul 57*, p. 180, II și *il. 5, 109—110, 128—133, 140, 146 și 161—164.*)

FRAȚI SINCERI

V. p. 216, I și *il. 172.*

FRESCE

Utilizate desigur ca o imitație ieftină (un curios exemplu este oferit de frescele de paviment) a MOZAICURILOR din pastă de sticlă. Se cunosc specimene foarte interesante datînd din perioadele Umayyadă (pp. 23, 96, II) și Abbasidă, cu REPREZENTĂRI FIGURATE luate îndeosebi din teme de viață princiară evocînd măreția suveranului sau distracțiile lui (p. 129, II). Dar obiceiul lor n-avea să se piardă cu totul în epocile ulterioare, în ciuda favorii mai mari de care s-au bucurat plăcările de ceramică, totodată puțin costisitoare și strălucit colorate. (*Il. 151—153.*)

FUNDUK

Termen derivat din grecesoul *pandocheion* și desemnând antrepozitele sau caravanseraiurile urbane (pp. 66, 182, 199, II și *planul* 29, p. 67, II.)

FUSTAT

Oraș din EGIPT al cărui amplasament este astăzi cunoscut sub numele de Vechiul-Cairo. El a fost întemeiat în 641 (p. 57, I) într-un punct strategic locuit din antichitate, unde se ridica atunci, pe de o parte, orașul Heliopolis, pe de altă parte, fortăreața numită Babilon, prin grecizarea unui nume vechi. Ca și BASRA și KUFA, a fost mai întâi o tabără (p. 171, II), al cărei nume deriva din grecescul *phossaton* (în latină *fossatum*) și făcea aluzie la șanțul ce o înconjura. Principalul său monument, păstrat încă după numeroase remanieri, era marea MOSCHEE întemeiată de general 'AMR (*il.* 52). Guvernatorii ABBASIZI au creat la nord un nou cartier cu numele de 'Askar, „tabăra“, care cuprindea un palat al guvernului și o nouă mare moschee. Într-o a treia reședință, întemeiată în 868 de guvernatorul semi-independent IBN TULUN (p. 102, II), a fost construită marea moschee purtând numele acestuia (p. 178, II, *planul* 48, p. 157, II și *il.* 50) și restaurată recent; dar palatul Tulunidului a fost distrus în 904, când un general abbasid a pus stăpânire pe oraș pentru a impune din nou puterea califiană. Locuit încă după întemeierea orașului fatimid Cairo, dar nefortificat, Fustatul a decăzut încetul cu încetul, pînă cînd a fost luată, în 1168, hotărîrea de a-l incendia, pentru ca să nu niște de a fi ocupat de francii din regatul IERUSALIMULUI. Reconstruit în parte după aceea, el n-a regăsit niciodată vechea lui însemnătate și a rămas înconjurat de mure de dărîmături, care se mai văd și astăzi și unde au fost efectuate periodic săpături arheologice fructuoase. (*Il.* 94.)

G

GARDĂ

Orice suveran poseda o gardă personală (p. 92—93, I) al cărei șef juca un rol important la palat (pp. 125, I, 112—113, II). Începînd de la jumătatea secolului al IX-lea, șeful gărzii califiene a fost ales printre EMIRII proveniți din rîn-

durile solavilor eliberați, care comandau armata (pp. 120—121, II). (P. 177, II.)

GASANIZI

Trib de origine sud-arabă, care a emigrat în stepele siriene în secolul al III-lea e.n., a îmbrățișat creștinismul și a fost folosit de bizantini pentru a apăra imperiul lor împotriva LAHMIZILOR din HIRA intrați în serviciul sasanizilor (p. 33, I și *hartă 1*, p. 30, I.)

AL-GAZALI

Teolog cunoscut în Occident sub numele de Algazel, născut în 1058, mort la Tūs în IRAN în 1111. După ce și-a petrecut câțiva ani predînd dreptul la MADRASAU Nizāmiya din Bagdad, el a renunțat la funcțiile sale oficiale, s-a dedat vieții ascetice (p. 133, I) și a revenit în regiunea sa natală; și-a reluat apoi cîtva timp activitatea didactică la madrasaua Nizāmiya din NIȘAPUR, părăsind după aceea definitiv viața publică și retrăgîndu-se într-o MĂNASTIRE de sufii din Tūs. A lăsat numeroase lucrări, dintre care cele mai importante sînt: un tratat de viață religioasă conciliind cerințele dreptului și acelea ale sufismului, tratat ce se intitulează *Reînsuflețirea științelor religiei* (p. 238, I); pretinsa autobiografie numită *Eliberarea de eroare* (p. 238, I), în care definește poziția sa personală față de mișcările contemporane, îndeosebi față de filozofia și și'ismul ISMA'ILIAN; critica FILOZOFIEI intitulată *Distrugerea filozofilor*; combaterea isma'ilismului purtînd titlul *Erorile batiniților*. (Pp. 141, 228—229, 245, 279—280, 300—301, 305, I, 194, II.)

GAZNA

Oraș situat în actualul AFGANISTAN, la 145 km sud-vest de Kabul, și fostă capitală a GAZNAVIZILOR (pp. 125—126, I). După ce rămăsese în primele secole ale Islamului în mîinile unor șefi locali mai mult sau mai puțin supuși guvernatorilor arabi, el fusese ocupat definitiv, în 962, de un general al SAMANIZILOR, înainte de a deveni, în 977, reședința tatălui lui MAHMUD. Oraș întărit și centru comercial în relații cu INDIA, el cuprindea, ca majoritatea orașelor iraniene, un oraș de sus cu citadelă și palat, un oraș de jos al negoțului și o suburbie. În cursul celor două secole ale prosperității sale, suveranii gaznavizi au construit acolo PALATE (p. 103, II și *planul 45*, p. 107, II), pen-

tru decorarea cărora a fost folosită prada adusă din India, și MOSCHEI din care rămân vizibile cele două MINARETE: al lui Mas'ūd I și al lui Bahrāmšāh. Orașul, devastat în 1150 de GURIDUL Djahān-Sūz („incendiatorul lumii“), a devenit una din capitalele acestei dinastii înainte de a cădea în mâinile Hwarizmșahilor. El a fost nimicit de mongoli în 1121, dar săpăturile arheologice recente s-au dovedit fructuoase acolo.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

GAZNAVIZI

Dinastie de suverani independenți de origine TURCĂ investiți de califul ABBASID. A domnit întâi în Horasan și în Transoxiana, apoi, din 998 pînă în 1186, în Horasanul oriental și în India (pp. 126—127, I). Principala ei reședință a fost GAZNA. Celebră prin cucerirea Indiei, ca s-a ciocnit de puterea SELGIUCIDĂ (p. 129, I) în Iran și a fost înlocuită mai târziu de GURIZI în teritoriile ei din India și din Horasanul oriental. (P. 132, I, *harta 11*, p. 128, I, *tabela 14*, p. 144, I și *il. 184* și 200.)

Reședință — de la Laşkari Bazar (*planul 44*, p. 106, II.)

Palat — al lui Ma'sūd III la Gazna (*planul 45*, p. 107, II.)

Dirham — (*il. 30.*)

GENEALOGICA (știință)

Foarte apreciată la arabii preislamici, pentru care apartenența la un trib renumit constituia cel mai frumos titlu de glorie (p. 14, II). După apariția Islamului, înrudirea cu Profetul sau apartenența la una dintre familiile care se raliase cel mai repede la el sau îl susținuse în modul cel mai eficient au fost considerate drept meritele cele mai mari. De unde întocmirea unor lucrări de genealogie, dintre care cea mai considerabilă a fost aceea a lui AL-BALADHURI, consacrată principalelor familii arabe. Lucrări de acest fel au fost de asemenea alcătuite în Spania de autorii legați de cauza „arabă“ a califilor UMAYYAZI, ca IBN HAZM.

GEOGRAFIE

Știință și gen literar foarte apreciat de autorii arabi. Se distinge în literatura geografică islamică trei tendințe: prima corespunde tratatelor scrise pentru uzul secretarilor și conținând în esență o descriere a drumurilor și o listă a eta-

pelor (cel mai caracteristic este acela al lui Ibn Hihurdādhbih, întocmit la sfârșitul secolului al IX-lea): ea a dat naștere tablourilor amănunțite ale lumii musulmane care au fost executate în secolul al X-lea (pp. 307, I, 293, II), îndeosebi acelea ale lui AL-MAKDISI și ale lui IBN HAWKAL (il. 179); a doua tendință, care corespunde poveștilor mai mult sau mai puțin minunate colportate de călători și raportate de geografi pentru a-și distra cititorii (pp. 307—308, I, 205, II), a dat naștere descrierilor de călătorii (*harta 31*, p. 71, II), ai căror autori, ca de pildă andaluzul IBN DJUBAYR, au dat adesea dovadă de un spirit de observație foarte dezvoltat; cea de-a treia corespunde la studiul științific al lumii locuite, studiu ce se învecinează cu cosmografia și s-a dezvoltat într-o epocă mai târzie (cel mai remarcabil tratat de acest gen este acela al lui AL-BIRUNI. Aceste tendințe nu se exclud în mod necesar, și nu rareori se întîlnesc în aceeași lucrare pasaje aparținând uneia sau celeilalte. Începînd din secolul al XII-lea, au văzut lumina zilei ENCICLOPEDIILE geografice ca, de pildă, aceea a lui al-Kazwīnī (m. 1283), precum și DICȚIONARE, din care acela al lui Yākūt (m. 1229) este cel mai important.

GHIPS

Unul dintre materialele favorite ale constructorilor musulmani. (p. 58, II) preocupați de a ascunde sub îmbrăcăminte acoperitoare o zidărie ce putea fi de calitate mediocră (p. 81, II). El putea sau să fie sculptat și pictat (*pl. 60—61, 63*), sau să servească drept suport unor FRESCE, ori să împodobească scobiturile practicate în DECORURILE DE CĂRAMIDĂ în relief. Uneori i se substituiau tencuieli și mai economice, făcute din simplu pământ argilos.

GRAMATICA

Studiile gramaticale, dominate de grija de a lămuri obscuritățile aparente ale textului coranic (pp. 152, I, 187, II), s-au dezvoltat mai întîi la BASRA și au fost ilustrate acolo de AL-HALIL și SIBAWAYH, autorii primelor DICȚIONARE și tratate de gramatică și de prozodie (p. 203, II). Savanților de la Basra, preocupați de a defini regulile logice ale limbajului, li s-au opus, se spune, savanții de la KUFA, pe care îi interesau îndeosebi particularitățile scăpînd regulilor obișnuite. (P. 154, I.)

GRANADA

Celebră prin palatul Alhambra. Abia în secolul al XI-lea această localitate, situată pe un platou acoperit de livezi și înconjurat de munți, a devenit centrul unui mic regat, acela al ZIRIZILOR din Spania. În secolul al XIII-lea, s-au instalat apoi acolo NASRIZII, care aveau să se mențină pînă în 1492, data recuceririi de către spanioli. (P. 142, I.)

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *Gharnâta.*)

GRĂDINI

V. pp. 34, 39, 41, 77, 91, 100, 143, II și *planurile* 21, p. 22, II, 24, p. 29, II și 26, p. 33, II.

GURIZI

Dinastie de suverani independenți investiți de califul ABBASID și originari din regiunea Gur a AFGHANISTANULUI actual. A domnit asupra Khorasanului oriental și în INDIA din 1000 pînă în 1215. Unii din membrii ei și-au avut reședința la Firūzkūh (DJAM), ținut abandonat, unde subzistă un monumental minaret recent descoperit. (P. 126, I, *tabela 14*, pp. 144, I, *il. 71*, 189.)

H

HADIDJA

Prima soție a lui Muhammad, care n-a avut alta cît timp a trăit ea. Moartea ei este situată în BIOGRAFIILE lui Muhammad la o dată precedînd cu trei ani HEGIRA. Hadidja a adus, potrivit credinței generale, un mare sprijin moral soțului ei cu ocazia primelor revelații și a încercărilor pe care le-a reprezentat începutul predicăției sale (pp. 48, I).

AL-HADJDJADJ

Celebru guvernator umayyad originar din Arabia. Aflat în serviciul califului 'ABD AL-MALIK, el a fost numit de foarte tînăr guvernator al Irakului, a cărui răscoală din 691 a înăbușit-o, fiind apoi trimis împotriva lui IBN AL-ZUBAYR pe care l-a învins în urma asedierii orașului MECCA (p. 68, I). După această victorie care asigură unitatea statului umayyad, el a fost numit guvernator al PROVINCIILOR Arabiei, apoi trimis din nou în Irak pentru a reprima noi tulburări. PREDICA pe care a rostit-o cu

acest prilej la marea MOSCHEE din KUFA a rămas un model de limbaj viguros și bogat în imagini, reprodus în toate ANTOLOGIILE vechi. A întemeiat în 702 orașul fortificat WASIT și a participat în mod activ la reforma administrativă și monetară întreprinsă de 'Abd al-Malik, în timp ce lua măsuri, ale căror amănunte nu le cunoaștem, pentru a pune capăt certurilor privind LECTURILE divergente ale textului coranic. L-a sprijinit de asemenea în mod foarte eficace pe califul următor, AL-WALID I, asupra căruia a exercitat o mare influență. A lăsat reputația unui slujitor loial și devotat, cum nici un suveran n-a mai avut vreun altul după aceea (p. 69, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

HAFSIZI

Dinastie care a domnit în IFRIKIYA sau Berberia orientală din 1228 pînă în 1574 (p. 142, I). Urmînd ALMOHAZILOR în partea occidentală a regatului acestora, ea fusese întemeiată de unul dintre foștii lor guvernatori. Ea a respins atacul lui Ludovic al IX-lea în 1270, a fost de mai multe ori în război cu MERINIZII vecini și a avut de luptat în același timp împotriva inițiativelor lui Carol Quintul și împotriva acelorale OTOMANILOR. (*Tabloul 14*, p. 144, I.)

AL-HAKIM

Al șaselea calif FATIMID, celebru prin bizareria lui, prin persecuțiile sale contra CREȘTINILOR (p. 116, I) ca și a SUNNIȚILOR (p. 217, I) din Egipt, prin actele sale de tiranie și de cruzime, care l-au făcut temut de toți supușii săi. A acceptat teoriile extremiștilor isma'ilieni, care voiau să-l divinizeze (pp. 115, 118, I). Personalitatea sa a rămas o enigmă pentru istoricii moderni, care-l consideră în general ca un dezechilibrat. A murit în 1021 în mod misterios, după o domnie de douăzeci și cinci de ani. V. IERUSALIM.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

HALID IBN AL-WALID

General arab aparținînd tribului kuraișilor. El îmbrățișase Islamul după bătălia de la UHUD, la care participase activ de partea celor din Mecca. A fost apoi unul din eroii cuceririlor musulmane (p. 55, I). După ce a ocupat

HIRA și i-a învins pe LAHMIZI în Mesopotamia, el a invadat SIRIA, unde a făcut joncțiunea cu trupele comandate de 'Amr Ibn al-'As, ceea ce i-a permis să repurteze victoria de la ADJNADAYN și să pună stăpînire pe principalele orașe siriene. După o nouă victorie, cea de la YARMUK, el a ocupat Siria de nord, al cărui guvernator a fost numit. (*Harta 4*, p. 62, I.)

AL-HALIL IBN AHMAD

Gramatician din BASRA, de origine arabă, mort în 791, celebru prin elaborarea teoriei metricii arabe și prin faptul că, dacă n-a redactat, a schițat cel puțin unul din primele DICȚIONARE arabe, intitulat *Cartea 'Aynn'ui*, după numele literei din alfabetul arab cu care ea începe (pp. 92, 203, II); acest dicționar prezintă în adevăr particularitatea de a plasa rădăcinile nu în ordinea alfabetică obișnuită, ci într-o ordine corespunzătoare valorii fonetice a radicalilor; se recunoaște în general în această aranjare o influență a dicționarelor sanscrite.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. 'arūd; S. Wild, *Das „Kitab al-'Ain“ und die arabische Lexicographie*, Wiesbaden, 1965.)

AL-HALLADJ

Celebru mistic, născut în IRAN, care foarte de timpuriu a început să călătorească în diferite țări din Orient, mergînd în PELERINAJ la MECCA și chiar plecînd pe mare în India de nord neislamizată. Pe oriunde trecea, el predica reforma inimilor și îndemna la căutarea iubirii divine (pp. 236—237, I). La BAGDAD, el a fost implicat, la începutul secolului al X-lea, în conjurația SUNNITĂ a lui IBN AL-MU'TAZZ, urmărit și curînd arestat. Procesul, care s-a terminat prin condamnarea și execuția sa, a fost considerat în unele cercuri drept procesul iubirii mistice, cu toate că de fapt el a avut și motive politice (pp. 104, 276, 287, I). El a avut în orice caz drept consecință o nouă orientare a SUFISMULUI. Mormîntul său a fost venerat la Bagdad ca acela al unui sfînt.

HAMADHAN

Oraș din IRANUL central, situat la 1 800 m altitudine, aparținînd provinciei DJIBAL. De origine veche, el era așezat pe o importantă cale de trecere. A fost cucerit definitiv în 645. A suferit un îndelungat asediu în 810, în timpul luptei dintre al-Ma'mun și al-Amîn. Era mai ales un centru co-

mercial, înconjurat de o întinsă regiune agricolă. A fost devastat de SELGIUCIZI în 1110, apoi de MONGOLI în 1221. (P. 126, I.)

HAMDANIZI

Dinastie de EMIRI independenți investiți de califul ABBASID. A domnit în MESOPOTAMIA SUPERIOARĂ și în SIRIA de Nord din 905 pînă în 1004 (p. 112, I). Principalul ei reprezentant a fost SAYF AL-DAWLA, campion al cauzei arabe și islamice împotriva atacurilor bizantine (pp. 119, I). (Pp. 205—207, 210—211, I, *harta 10*, p. 117, I și *tabela 14*, p. 144, I.)

HAMMADIZI

Ramură a dinastiei ZJRIZILOR. Au domnit în MAGREBUL central între 1015 și 1152 și au avut drept capitală, înainte de a se retrage spre coastă, așezarea întărită numită KAL'A (cetate) A HAMMADIZILOR (Banū Ham-mad) (p. 28, II și *planul 42*, p. 104, II). Dinastia a fost răsturnată de ALMOHAZI. (*Tabela 14*, p. 144, I.)

HAN

V. CARAVANSERAJURI.

HANAFISM

Școală juridică întemeiată în secolul al VIII-lea de ABU HANIFA, considerată ca mai puțin rigoristă decît celelalte școli și mai primitoare față de partizanii sau simpatizanții ȘI'ISMULUI (p. 212, I). ÎNVĂȚĂȚII ei au acordat JUDECĂȚII PERSONALE un loc relativ mare, au favorizat folosirea „subterfugiiilor“, care permiteau în unele cazuri să se ocolească prescripțiile coranice primitive, de exemplu pentru împrumutul fără dobîndă (p. 269, I), au admis anumite practici deosebite și, în sfîrșit, au adoptat uneori în materie de teologie idei neconforme tezelor TRADIȚIONALISTE. Hanafismul a devenit școala predominantă în Imperiul OTOMAN. (Pp. 232—234, I, 189, II.)

HANBALISM

Școală juridică și teologică, TRADIȚIONALISTA și fideistă, întemeiată în secolul al IX-lea de IBN HANBAL (pp. 219—226, I). A jucat un rol important la BAGDAD, din secolul al IX-lea pînă în cel de-al XI-lea, în lupta împotriva ȘI'ISMULUI (p. 103, I). (Pp. 229—237, 241, I.)

HANIF

Termen de origine obscură (fără îndoială arameică) și de interpretare discutată, apărînd în Coran, unde desemnează personaje care posedau, înainte de ivirea Islamului, adevărata religie monoteistă (p. 36, I). Este aplicat îndeosebi lui AVRAAM. La autorii posteriori, hanîf este adesea folosit în sensul de musulman.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

HARADJ

Numele IMPOZITULUI funciar apăsînd de fapt, începînd dintr-o anumită epocă, asupra vechilor pămînturi cucerite și nepărăsite, cu prilejul cuceririi, de ocupanții lor (291, I). Acest impozit, determinat în funcție de suprafața și de calitatea pămîntului (irigat în mod natural sau artificial), era de obicei plătit în numerar. În IRAK totuși, în epoca ABBASIDĂ, cultivatorii au fost autorizați să-l achite în natură; reprezentanții localităților percepeau atunci o anumită proporție a recoltelor, luîndu-și apoi sarcina de a o vinde. Definiția și justificarea teoretică a acestui impozit au fost elaborate, pe cît se pare, progresiv în cursul epocii Umayyade. El a fost considerat ca o arendă datorată pentru exploatarea pămînturilor devenite proprietate a COMUNITĂȚII și asimilate cu PRADA.

HARAM

Termen arab însemnînd „interzis” sau „sacru” și aplicat sanctuarelor din orașele sfinte ale Islamului precum și teritoriilor sacre ce le înconjură. Astfel, întregul teritoriu înconjurînd MECCA este sacru (p. 36, I și *planurile 15*, p. 260, I și *17*, p. 263, I) în sensul că accesul lui este interzis nemusulmanilor și că este oprit de a săvîrși acolo anumite acte, îndeosebi de a purta arme, de a vîna sau de a ucide ANIMALE, de a smulge ierburi și spini (p. 259, I). Acela al MEDINEI este de asemenea sacru, cu toate că aceleași interdicții nu sînt riguros respectate, și MOSCHEEA din Medina este considerată ca un haram. Fosta esplanadă a Templului la IERUSALIM este numită *al-Haram al-Șarîf*, „augustul haram” (*il.* 40), dar această expresie nu pare să dateze dintr-o epocă foarte veche. Sanctuarul în care se venerază mormîntul lui AVRAAM la HEBRON a fost calificat, fără îndoială, tîrziu drept haram (p. 169, II și *il.* 41). Acest termen se aplică de asemenea sălii de rugă-

ciune a moscheilor, spre deosebire de curte. El este uneori și sinonim cu HAREM.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *Haram al-Sharîf*, *haramayn*; *Shorter Enc. Isl.*, s. *haram*; *Enc. Isl.*, s. *khalîl*.)

AL-HARAWI

Celebru ascet și pelerin care, după o viață de călătorii (p. 139, I), și-a încheiat existența la ALEP, unde a murit în 1215. I se datorează o *Călăuză a locurilor de pelerinaj*, care enumeră toate locurile de vizite pioase frecventate în vremea lui (p. 242, I), și un „manual al prințului“ (p. 139, II), destinat unui suveran AYYUBID.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

HAREM

În arabă *harîm*. Termen derivînd din aceeași rădăcină ca *haram* și aplicat îndeosebi gineceului, al cărui acces este rezervat stăpînului casei, rudelor apropiate și servitorilor, de cele mai multe ori eunuci (p. 110, II), valabil autorizați (p. 92, II). Cuvîntul *harîm* desemna la BAGDAD și domeniul reședinței califiene. (Pp. 111, 123, II.)

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *harîm*.)

HARIDJIȚI

Foștii partizani ai lui 'ALI, care l-au părăsit după bătălia de la SIFFIN și au adoptat o doctrină rigoristă și egalitaristă (pp. 53, 68—69, 170—171, 173, 271, I).

HARRAN

Oraș din MESOPOTAMIA SUPERIOARĂ locuit de pseudo-sabeeni, care adorau divinități astrale. În secolul al VI-lea, o parte din populație se convertise la creștinismul monofizit, dar majoritatea locuitorilor rămăseseră păgîni. Orașul, cucerit în 640, a fost reședința Umayyadului MARWAN II. Reușind să-și păstreze religia (p. 271, I), sabeenii din Harrân au cultivat științele și filosofia și au contribuit la progresul intelectual al țărilor islamice. Cei mai cunoscuți dintre acești savanți sînt geometrul Thābit ibn Kurra și ASTRONOMUL al-Battānī. În secolul al XII-lea și în cel de-al XIII-lea, sub NUR AL-DIN și urmașii săi, Harrânul a fost un oraș înfloritor, înzestrat cu frumoase monumente islamice; el a fost însă în parte distrus cu ocazia

aparitiei MONGOLILOR, fără a fi reconstruit. Recent s-au întreprins acolo săpături arheologice.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

HARUN AL-RAŞID

V. AL-RAŞID.

AL-HASAN

Fiu al lui 'Alī (p. 52, I și *tabela* 6, p. 71, I); a abandonat pretențiile sale la califat sub domnia lui MU'A-WIYA (p. 68, I) și a murit în 670.

AL-HASAN AL-BASRI

Sau din Basra. Ascet, teolog și tradiționist, fiu al unui sclav irakian eliberat, mort la BASRA în 728. Renumit pentru pietatea și învățătura lui, a compus diferite lucrări, care nu s-au păstrat, a avut numeroși discipoli și a rostit predici în parte culese în antologii, care sînt totodată modele de stil și expresia unei mari probități religioase. Influența sa s-a exercitat asupra primilor adepți ai SUFIS-MULUI și, pe cît se pare, asupra vechilor MU'TAZILIȚI. (Pp. 175, 181, I.)

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

HAŞIMIZI

Descendenți ai lui Hāşim, străbunicul lui Muhammad (p. 37, 40, I). Ulterior, Haşimizii i-au cuprins în același timp pe descendenții lui ABU TALIB și ai lui 'ALI, numiți ALIZI, ca și pe aceia ai lui AL-'ABBAS, numiți ABBASIZI (*tabela* 2, p. 41, I). Dar Abbasizii, care se considerau singurii reprezentanți ai FAMILIEI PROFETULUI, au avut tendința de a-și rezerva această denumire (p. 78, I), care pe de altă parte evoca, în timpul „revoluției abbaside“, mișcarea și fită clandestină a Haşimizilor, al căror loc îl luaseră. (Pp. 122, 192, II.)

AL-HATIB AL-BAGDADI

TRADIȚIONALIST, autor al unui monumental DICȚIONAR biografic al tradiționaliștilor și al oamenilor celebri care au trăit sau au stat vremelnic la Bagdad, intitulat

HATTIN

Sat din Palestina situat la vest de Tiberiada, unde a avut loc la 5 iulie 1187 vestita bătălie, în cursul căreia trupele lui SALADIN au pus pe fugă cruciații, istoviți de căldură și de sete (p. 138, I).

HEBRON

Oraș din Palestina posedând un sanctuar ce datează din epoca herodiană, construit deasupra grotii numite Macpela. După o tradiție veche, acolo ar fi fost înmormântat AVRAAM precum și alți patriarhi. Acest loc de cult evreiesc a fost adoptat de musulmani (p. 169, II și *il.* 41). V. HARAM. (BIBL.: *Enc. Isl.*, s. *khulil.*)

HEGIRA

Expatrierea lui Muhammad și a primilor musulmani care au plecat să se refugieze la Yathrib. Data Hegirei este greu de precizat. Sosirea musulmanilor la Yathrib este în general fixată la 8 rabī 1, adică la 20 septembrie 622. Data care marchează începutul erei hegiriene este de fapt 16 iulie 622, prima zi din prima lună a anului (p. 39, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *hidjra.*)

HERAT

Oraș din HORASAN cucerit în 652 de musulmani (p. 65, I). El posedă în secolul al XIII-lea o mare MOSCHEE, vestită ca una dintre cele mai grandioase ale lumii islamice, dar din care n-a rămas decât puțin. Orașul a prosperat mai ales sub TIMURIZI, care au făcut din el capitala lor. (P. 155, II.)

(BIBL.: A. Lézine, „Hérat, Notes de voyage“, în *Bulletin d'études orientales*, XVIII, 1963—1964.)

HIDJAZ

Regiune din Arabia al cărei nume înseamnă „barieră“, situată între coasta Mării Roșii și platoul arid numit Nedjd (p. 28, I). În partea interioară muntoasă se află orașul MECCA, care a luat ființă în jurul unor vechi locuri sacre, și oazele MEDINA și Tā'if. (Pp. 34—35, I, *harta 1*, p. 30, I, *il.* 1.)

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

HIPODROM

V. pp. 137, 147, 152, II și *planul 33*, pp. 82—83, II. 128

HIRA

Oraș din MESOPOTAMIA, care a fost la început o tabără semipermanentă a unor triburi arabe și a devenit la sfârșitul secolului al III-lea reședința LAHMIZILOR (p. 33, I), apoi sediul unui episcopat nestorian și un centru intelectual important. Acesta este mediul în care SCRIEREA ARABĂ pare să se fi constituit, dacă e să dăm crezare anumitor povestiri ale autorilor arabi. Orașul a fost părăsit începând din secolul al VIII-lea. Săpăturile făcute pe amplasamentul lui au scos la lumină câteva stucuri, dar nici un monument n-a putut fi reconstituit. (P. 54, I.)

BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s.v.; D. T. Rice, „The Oxford excavations at Hira“, în *Ars islamica*, I, 1934.)

HIRBAT AL-MAFDJAR

Reședință Umayyadă posedând un castel și situată în fertila și caldăroasa vale a Iordanului, la câțiva kilometri de Ierihon și la aproximativ 300 m sub nivelul mării. Săpăturile făcute în acest loc din 1934 pînă în 1948 au dus la descoperirea unui ansamblu arhitectural deosebit de bogat (pp. 94, 98, 102, II, *desenele* 39, p. 99, 40, p. 100, *planul* 41, p. 101, II și *il.* 121—123). Clădirile erau împodobite cu decoruri sculptate în piatră sau în GHIPS (*il.* 120) precum și cu MOZAICURI de o excepțională calitate (*il.* 124 și 193). Dar existau și în împrejurimi elementele unei instalații agricole (p. 23, II și *planul* 21, p. 22, II). Diferite indicii autoriză a stabili data întemeierii acestei reședințe în timpul domniei califului HIȘAM, fără să permită însă a vedea în ea un domeniu posedat de califul însuși. (P. 98, II și *harta* 5, p. 67, I.)

HIRBAT AL-MINYA

Reședință umayyadă dotată cu un CASTEL și situată în rodnicul șes palestinian, la nord-vest de lacul Tiberiadei și aproape de orașul cu același nume. Ansamblul acestei reședințe este încă puțin cunoscut, cu toate că săpături, întrerupte de războiul din 1939, au fost făcute în clădirea principală și urmate recent de sondaje. O inscripție pune această așezare în legătură cu califul AL-WALID I, între 705—715, dar alte lucrări ar data din vremea domniei lui HIȘAM. (P. 96, II și *harta* 5, p. 67, I.)

HISBA

V. MUHTASIB.

HIŞAM

Calif UMAYYAD, fiu al lui 'ABD AL-MALIK. A domnit din 724 pînă în 743 (p. 63, I). A reuşit să pacifice Irakul, dar nu şi să evite efervescenţa din PROVINCIILE iraniene şi berbere. Ajutat de fratele său vitreg Maslama, el a continuat lupta împotriva bizantinilor, fără a obţine rezultate durabile; s-a ocupat de punerea în valoare a pămînturilor în IRAK ca şi în SIRIA, unde poseda el însuşi importante domenii funciare (p. 36, II), şi a construit castele cunoscute şi astăzi prin ruine impunătoare, cum sînt KASR AL-HAYR AL-GHARBI şi KASR AL-HAYR AL-ŞARKI (p. 175, II).

HIRTIE

Material cunoscut în imperiul ABBASID începînd de la jumătatea secolului al VIII-lea, dar mai ales din cel de-al IX-lea, cînd folosirea lui s-a răspîndit în cancelaria bagdadiană ca suport al textelor celor mai variate. Fabricarea ei, limitată la început la regiunea SAMARKAND, unde se implantase această invenţie chineză (pp. 125, I, 54, II), s-a întins în secolul al X-lea în IRAK, SIRIA şi EGIPT, pentru a ajunge în cel de-al XII-lea în MAROC şi Spania. Preţul ei de cost relativ puţin ridicat şi în orice caz inferior aceluia al PAPIRUSULUI şi al PERGAMENTULUI explică faptul că s-a putut scrie enorm în civilizaţia islamică, în care savanţi şi copişti şi-au unit eforturile pentru a multiplica tot mai mult numărul manuscriselor literare şi tehnice (pp. 55, 190, II).

HORASAN

Regiune a IRANULUI orientală cuprinsă între FARS, la vest, Amu Darya, la nord, SISTAN, la sud, şi Kābulistān, la est, avînd oraşele principale NIŞAPUR, MARW, HERAT, BALH şi TŪS. Ea a fost invadată şi cucerită încă în 651 (p. 56, I), dar pacificată definitiv numai în 708. Acolo a recrutat ABU MUSLIM partizanii mişcării ABBASIDE (pp. 70, 72, I). Provincia a devenit practic autonomă sub TAHIRIZI (820) şi a trecut apoi sub stăpînirea succesivă a SAFFARIZILOR (p. 96, I), a SAMANIZILOR (900) (pp. 120, 123, I), a GAZNAVIZILOR (994), a SELGIUCIZILOR (1037) (pp. 126, 127, I) şi în sfîrşit a Hwarizmşahilor, pe care i-au eliminat MONGOLII (1220). Era una dintre regiunile cele mai bogate şi mai populate ale Iranu-

lui, a cărei importanță în sînul Imperiului abbasid n-a încetat să se facă simțită și a cărei veche prosperitate în același timp agricolă, artizanală și comercială transpore încă în numeroasele vestigii arheologice cu care e presărată (*harta 8*, p. 97 și *planul 27*, p. 60, II. (Pp. 89, 90, I și *il. 31, 139, 146, 213, 215, 217, 220 și 223*).

HUDAYBIYA

Vale apropiată de MECCA, unde Muhammad a încheiat în anul 628 cu meccanii o convenție, care a constituit pentru el un incontestabil succes diplomatic (p. 47, I). (*Harta 1*, p. 30, I și *planul 15*, p. 260, I.)

AL-HUDJWIRI

Mistic iranian născut la GAZNA, care a călătorit în toată lumea islamică pentru a întîlni principalii sufii din vremea lui. Mort în Lahore în 1072, el a lăsat o lucrare intitulată *Kaṣf al-Mahd̄j̄ub*, care tratează despre viața și învățătura reprezentanților de seamă ai sufismului (p. 237, I). (P. 196, II.)

(BIBL.: *Enc. Isl.*, s. *Data Gandj Bakhsb.*)

HUNAYN

Vale apropiată de MECCA, situată pe drumul ducînd la Tā'if, unde a avut loc o luptă pornită împotriva musulmanilor, îndată după capitularea orașului Mecca, de o coaliție de beduini (p. 47, I).

HUNAYN IBN ISHAK

Savant CREȘTIN, care a studiat medicina la Bagdad, a petrecut apoi o vreme în Asia Mică pentru a culege manuscrise științifice grecești, a ocupat după aceea o poziție de prim rang la Casa Înțelepciunii înființată de AL-MA'MUN și a fost de asemenea medic oficial al curții lui AL-MUTAWAKKIL. Cu ajutorul mai multor discipoli, printre care fiul său Ishak și nepotul său Hubays, el a efectuat un mare număr de traduceri, dintre care unele s-au păstrat, îndeosebi aceea a *Republicii* lui PLATON și acelea ale diferitelor opere ale lui Dioscoride, Hipocrate și Galen (pp. 203, II.)

(BIBL.: *Enc. Isl.*, s. v.)

AL-HUSAYN

Al doilea fiu al lui 'ALI și al FATIMEI, născut la MEDINA pe la 627 (p. 52, I și *tabela 6*, p. 71, I). După moartea fratelui său al-Hasan și suirea pe tron a califului

umayyad YAZID I, el a dat urmare chemării partizanilor ȘI'ÎȚI din Irak, dar a fost părăsit de ei și arestat, împreună cu mica sa escortă, de detașamentele guvernatorului U MAY-YAD. A fost ucis la KARBALA', în ziua de 10 muharram 61, adică la 10 octombrie 680, în cursul unei ciocniri (p. 68, I). Califul Yazīd ar fi deplorat această moarte, pe care n-o poruncise și care i-a atras disprețul și'îților. Aceștia au comemorat de atunci moartea lui al-Husayn prin ceremonii de doliu celebrate la 10 muharram (pp. 206, 209, I). (Pp. 110 204, I.)

(BIBL.: *Enc. Isl.* s.v.)

HUZISTAN

Regiune din IRANUL occidental corespunzând vechii Susiane, cucerită în 646. Orașele ei principale erau AHWAZ, Tustar, DJUND-I-ȘAPUR și Rām-Hormuz. E un ținut nesănătos, cu climă caldă, dar cu pământ fertil. (Pp. 94, 120, I și *barta* 8, p. 97, I.)

HWARIZM

Regiune fertilă formată din cursul inferior al râului Amu Darya și din delta acestuia. Prosperitatea ei se datora existenței unei rețele dese de irigare, care a fost părăsită către sfârșitul evului mediu și ale cărei vestigii au putut fi recunoscute cu ajutorul prospectărilor arheologice (p. 18, II). Populat la începutul epocii islamice mai ales de ZOROASTRIENI și de CREȘTINI, care vorbeau un dialect iranian, Hwārizmul constituia un mic regat independent al cărui șefi au fost menținuți după cucerire cu titlul de Hwārizmșahi și cu puteri micșorate. Acești prinți au continuat să domnească pînă la sosirea SELGIUCIZILOR, în 1043. SULTANUL Sandjar a încredințat apoi, către sfârșitul secolului al XI-lea, cîrmuirea PROVINCIEI unor guvernatori, care au reușit să facă din regatul lor o mare putere, extinzîndu-și stăpînirea asupra IRANULUI pînă în valea Tigrului și punînd capăt dinastiei selgiucide a Iranului. Relațiile comerciale care asiguraseră puterea Hwārizmului și contribuiseră la prosperitatea lui au dus și la războiul cu Genghiz Han și la invazia MONGOLĂ, care a pus capăt domniei acestor sultani.

AL-HWARIZMI

Matematician și ASTRONOM originar din Hwarizm (780—850), care a fost unul din savanții chemați la BAGDAD de califul al-Ma'mun. Autor al *Tabelor astronomice*,

care au fost traduse în latină, el este cunoscut mai ales ca teoretician al ALGEBREI (p. 247, II).

(BIBL.: O. Neugebauer, *The Astronomical tables of al-Khwârizmî*, Copenhaga, 1962.)

I

IBADIȚI

Sectă HARIDJITĂ moderată, apărută în IRAK la sfârșitul secolului al VII-lea și care s-a răspândit mai ales printre BERBERII din MAGREB (p. 171, I). Adeziunea la haridjism a fost la aceștia din urmă o formă de opoziție față de puterea centrală, și haridjismul a animat răscoalele ce au izbucnit pe teritoriile lor împotriva califatului ABBASID, apoi împotriva celui FATIMID.

IBLÎS

Nume propriu al Satanei, probabil o deformare a grecescului *diabolos*. Termenul *al-șaytân*, care se aplică și lui Iblîs, nu este un nume propriu și poate desemna demoni. Conform Coranului, Iblîs, blestemat pentru că refuzase să se prosterneze în fața lui ADAM (p. 162, I), și-a văzut pedeapsa amînată pînă în ziua JUDECĂȚII DE APOI și a primit puterea de a abate oamenii de pe calea dreaptă. Problema puterii lui Iblîs este legată de aceea a predeterminării. De fapt, oricare ar fi soluția teologică a problemei, credinșii nu încetează în invocările lor să ceară ajutorul lui Dumnezeu împotriva lui Iblîs.

(BIBL.: *Enc. Isl.* s.v.; M. Kably, „Satan dans l'Ihiâ d'al-Ghazâlî, în *Hesperis Tamuda*, VI, 1965.)

IBN 'ABBAD

Vizir a doi suverani BUYIZI, născut în 938, mort în 995, cunoscut sub numele de „stăpînul“ (*al-Sâhib*), literat de talent și protector al savanșilor mu'taziliți (p. 122, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

IBN ABI 'AMIR

Supranumit al-Mansûr. Majordom (p. 108, I) sub califul UMAYYAD din Spania Hișâm II, om de stat și șef militar, care și-a construit o reședință regală lângă CORDOBA și a murit în 1002.

IBN AL-'ARABI

Mistic și filosof andalus, născut la Murcia în 1165, care s-a stabilit la Damasc, unde a murit în 1240. Despre filosofia lui monistă, v. p. 240, I.

(BIBL.: *Enc. Isl.*, s.v.)

IBN BATTA

Învățat hanbalit irakian, mort pe la 997 (pp. 189, 218, 239, 306—307, I).

IBN DJUBAYR

Autor născut la Valencia în 1145, care i-a slujit în calitate de secretar pe suveranii ALMOHAZI și a făcut la sfârșitul secolului al XII-lea trei PELERINAJE la MECCA. A murit la ALEXANDRIA în 1217 la întoarcerea din a treia călătorie. Ne-a lăsat o *Relatare de călătorie* în care nu numai că povestește șederea sa la Mecca, ci descrie și orașele din IRAK, din SIRIA și din EGIPT pe care a avut ocazia să le viziteze (pp. 193, 204—205, II).

(BIBL.: Ibn Jobair, *Voyages*, trad. M. Gaudefroy-Desmombaynes, Paris, 1949—1965.)

IBN AL-FARID

Poet mistic arab (1181—1235), care a trăit la CAIRO în epoca AYYUBIDĂ, celebru mai ales prin *Imnul vinului* (p. 240, I).

IBN AL-FURAT

Celebru vizir al califului AL-MUKTADIR (p. 99, I), om politic și financiar de mare anvergură (pp. 100, I, 35, II), dar de convingeri ȘI'ITE (p. 104, I) și puțin loial față de regim; vizir în trei rînduri, el a fost executat din ordinul califului în 924 (pp. 289, I). (Pp. 201—202, II.)

IBN HALDUN

Născut la Tunis în 1332 într-o familie de origine arabă altădată fixată în Spania, și mort la CAIRO în 1406, Ibn Haldūn a fost un om de litere și un jurist care a ocupat funcții înalte. Aflat la început în serviciul suveranilor MERINIZI din FAS, în 1354, el a trăit apoi scurtă vreme la GRANADA întorcîndu-se pe urmă în MAGREB, a intrat în serviciul HAFSIZILOR și a cunoscut din nou o existență agitată. Numit mare cadu MALIKIT la Cairo în 1384 sub

MAMELUCI, a avut ocazia de a-l întâlni pe Tamerlan la Damasc. Este autorul unei *Istории universale* precedată de *Prolegomene*, în care definește istoria ca știință independentă și se dedă unor considerații generale asupra legilor naturale ce guvernează evoluția societății umane și a dinastiilor. Unii au vrut să vadă aci o eboșă de sociologie (p. 280, I) și să facă din Ibn Haldūn un Montesquieu arab, dar gândirea lui, de o certă originalitate, trebuie în orice caz considerată ca aceea a unui om versat în disciplinele juridice și teologice tradiționale. (Pp. 140, I, 10—11, II.)

(BIBL.: v. în ultimă instanță M. Mahdi, *Ibn Haldūn's philosophy of History*, Londra, 1957; W. Fischel, *Ibn Haldūn in Egypt*, Berkeley, 1967.)

IBN AL-HANAFIYA

Fiu al lui 'ALI și al unei femei aparținând tribului Banū Hanīfa. Cu toate că n-a fost un descendent al Profetului prin FATIMA, el a revendicat, se spune, puterea, și este acela în numele căruia AL-MUHTAR s-a revoltat în Irak în epoca UMAYYADĂ (p. 69, I). (P. 204, I și tabela 6, p. 71, I.)

IBN-HANBAL

TRADIȚIONIST (p. 92, I), jurist și teolog, mort în 855; fondator al uneia dintre cele patru mari școli sunnite (pp. 180, 196, 219—222, 226, 232, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *Abmad ibn Hanbal.*)

IBN HAZM

Teolog andalus, născut la CÓRDOBA în 904, mort în 1064. Aparținea unei familii înalte de demnitari andalusi (de origine creștină) și a fost amestecat de aproape în evenimentele politice care au urmat căderea Amirizilor la începutul secolului al XI-lea. Gînditor original, el a adoptat sistemul ZAHIRIȚILOR (p. 233, I), ale cărui principii le-a aplicat teologiei dogmatice. I se datorează lucrări de drept, de științe coranice, de morală, dar ideile sale teologice (p. 231, I) sînt expuse îndeosebi în marele său tratat de istorie a religiilor, *Kitāb al-fisāl fi-l-milal*, în care a atacat cu vigoare evreii și creștinii, ca și musulmanii vinovați de deviaționism, mai ales AȘ'ARIȚII. Este de asemenea celebru prin micul său tratat asupra dragostei intitulat *Șiragul porumbelului* (pp. 207, 210, II).

(BIBL.: J. Friedländer, *The Heterodoxies of the Shiites*,

de N. Tomiche, Beirut, 1961; Ibn Hazm, *Le collier du pigeon*, text și trad. de L. Bercher, Alger, 1949.)

IBN KUDAMA

Învățat HANBALIT' sirian, mort la DAMASC în 1223; autor al unor importante lucrări de drept și adversar al teologiei dogmatice. (Pp. 256, 302, I.)

IBN KUTAYBA

Literat arab, născut la KUFĂ, dintr-o familie iraniană; a fost câțiva ani cadiu în IRAN, la Dīnawar, s-a stabilit apoi la BAGDAD, unde a beneficiat de subsidiile regentului AL-MUWALFAK, și a murit în 889. S-a străduit să apere cultura arabă, preconizând totuși o reînnoire a tradiției POETICE beduine. I se datorează o mică ENCICLOPEDIÉ, o ANTOLOGIE de versuri și de anecdote atingând subiectele cele mai diverse, *Uyūn al-Akbbār*, un tratat de critică poetică, un manual pentru uzul secretarilor, de orientare mai ales filologică, un tratat despre tradițiile profetice divergente și un comentariu coranic. Apărător al literaturii arabe în lucrările sale de ADAB și al SUNNISMULUI în tratatele sale cu tendință teologică, desohis față de influențele iraniene, Ibn Kutayba a exercitat o înrîurire certă asupra evoluției culturii arabe, cu toate că personalitatea lui a fost destul de ștearsă. (Pp. 118, 205, II.)

IBN MAS'UD

DISCIPOL al Profetului și autor al unui sistem de LECTURĂ CORANICĂ (pp. 150—151, I) care a fost condamnat la BAGDAD în secolul al X-lea (p. 152, I).

IBN AL-MUKAFFA'

Celebru autor arab de origine iraniană, executat pe la 757 din ordinul califului al-Mansūr (p. 283, I). Autor al unor tratate etice inspirate din tradițiile iraniene (p. 304, I) precum și al unui memorandum la adresa CALIFULUI (p. 177, I), traducător al unor fabule din culegerea *Kalīla și Dimna* (pp. 185, I, 118, 208, II și *il.* 174), el a fost considerat ca un cripto-MANIHEAN și ar fi scris de asemenea o combatere a Coranului.

(BIBL.: *Enc. Isl.* s.v.; *le Livre de Kalīla et Dimna*, trad. A. Miguel, Paris, 1957.)

IBN AL-MU'TAZZ

Prinț abbasid, nepot de fiu al califului AL-MUTA-WAKKIL și fin literat. Ostil acțiunilor secretarilor și'iti, el s-a lăsat atras în conjurația care, în 908, a vrut să-l detroneze pe AL-MUKTADIR, dar a plătit cu viața acceptarea sa (p. 99, I). Ca poet a tratat subiecte „moderne“, descriind într-o limbă pură și clară distracțiile înaltei societăți. Ca critic literar, el a lăsat un *Tratat de poetică* și un *Tratat al limbajului frumos*, în care a căutat să definească diferitele figuri și metafore și în care, cu toate că se străduia să apere cultura autentic arabă, a suferit influența incontestabilă a *Retoricii* lui ARISTOTEL, care tocmai fusese tradusă atunci.

(BIBL.: *Enc. Isl.*, s.v.)

IBN AL-NADIM

Librar și bibliotecar bagdadian, mort în 995, care a întocmit o listă a principalelor lucrări cunoscute și folosite în vremea lui (p. 207, II). Această culegere bio-bibliografică, de mare valoare pentru cunoașterea vieții intelectuale din secolul al X-lea, poartă numele de *Al-Fihrist*.

IBN AL-RUMI

Poet din epoca ABBASIDĂ (p. 131, II), de origine greacă și de tendință ȘITĂ, mort în 895, care a fost panegiristul califului AL-MU'TADID și protejatul multor viziri și secretari.

(BIBL.: S. Boustany, *Ibn ar-Rumi, sa vie et son œuvre*, Beirut, 1967.)

IBN RUȘD

Jurist, teolog și filosof, cunoscut în Occident sub numele de Averroes, care a fost cadiv al SEVILLEI, apoi al CÔRDOBEI în timpul suveranilor ALMOHAZI, dar a murit în MAROC în 1198, după ce avusese de îndurat atacurile ÎNVAȚĂȚILOR, ostili filozofiei. Principala sa lucrare este *Distrugerea distrugerii*, respingere a criticii adresate de AL-GAZALI filozofilor (p. 245, I). A fost contemporanul și prietenul savantului și filozofului Ibn Tufayl, mort în MAGREBUL extrem în 1185, ale cărui tratate nu s-au păstrat și din operele cărui se cunoaște mai ales romanul filozofic intitulat

Voiul fiu al vigilantului.

IBN SINA

Cel mai celebru FILOSOF arab, cunoscut în Occident sub numele de Avicenna. Născut în 980 în regiunea BUHARA, el a fost intimplul și auxiliarul diferitor prinți și a murit lângă HAMADAN în 1037. Despre filosofia sa, de tendință neoplatoniciană, v. pp. 244—247, I. Despre ideile sale politice, v. pp. 272—273, I. (P. 205.)

IBN TAYMIYA

Teolog hanbalit care a studiat și a predat la DAMASC în epoca MAMELUCILOR, nu fără a face câteva popasuri la CAIRO. Intransigența lui doctrinală și vigoarea personalității sale i-au atras ostilitatea atât a SUFIILOR cât și a ȘAFIȚILOR. Acuzat de a fi propus cu privire la mai multe probleme soluții noi, de a fi combătut practicile admise atunci în virtutea CONSENSULUI și de a se fi erijat în șef de școală, capabil de un nou EFORT DE REFLECȚIE, el a fost de mai multe ori condamnat și închis. A murit în cele din urmă în cetatea Damascului, în 1328. Doctrina lui e la originea mișcării wahhabite, care s-a răspândit în Arabia în secolul al XVIII-lea. (P. 280, I).

IBN AL-ZUBAYR

Fiul lui al-Zubayr, văr al lui Muhammad, care se răsculase împotriva lui 'ALI la BĂTĂLIA CĂMILEI. El însuși a refuzat să-l recunoască pe cel de-al doilea calif umayyad YAZID I (p. 67, I) și s-a proclamat CALIF la MECCA, unde și-a menținut stăpînirea timp de zece ani. Abia în 692 AL-HADJDJADJ, generalul califului 'ABD AL-MALIK, a reușit să cucerească orașul sfânt, și Ibn al-Zubayr a fost ucis.

IDRISIZI

Dinastie independentă care a domnit în MAGREBUL extrem (MAROCUL de azi) din 789 pînă în 926. Întemeiată de un descendent al lui 'ALI, care ar fi scăpat de masacrul de la Fakh în 786 și a fugit din HIDJAZ în Africa (p. 85, I), ea a avut drept capitală noul oraș FAS și a contribuit să răspîndească cultura islamică printre BERBERII recent convențiți. Ea a fost răsturnată de Fatimizi (p. 108, I). (Tabela 14, p. 144, I.)

IERUSALIM

În arabă *Bayt al-Makdis*, „locuința sfințeniei“, și în epoca modernă *al-Kuds*. Oraș din Palestina cucerit de mu-

sulmani în 638 după capitulare (p. 55, I) și care a fost considerat foarte curînd al treilea oraș sfînt al Islamului (p. 264, I). Fosta esplanadă a Templului (distrus în 70 e.n.) a devenit un loc al cultului musulman (p. 170, II) și califii UMAYYAZI au clădit pe acest spațiu, pe de o parte, MOSCHEEA monumentală care a luat numele *al-Masdjid al-Aksā*, „moscheea depărtată“ (v. CĂLĂTORIA NOCTURNĂ și p. 42, I), pe de altă parte CUPOLA STÎNCII (*il.* 40). Locurile sfînte ale creștinătății au fost respectate și CREȘTINIILE au păstrat, în virtutea statutului lor de tributari, liberul exercițiu al cultului. Abia în 1009, dintr-un motiv neclar, califul fatimid AL-HAKIM a pus să fie distrus Sfîntul Mormînt (p. 116, I), numit în arabă „biserica Învierii“, *kanīsat al-Kiyāma*, care a fost curînd reconstruit prin îngrijirea împăratului bizantin Roman III în urma unui tratat încheiat între bizantini și FATIMIZI. Orașul a fost timp de cîțiva ani obiectul luptelor între Fatimizi și SELGIUCIZI, fiind apoi cucerit de cruciați în 1099 și rețut în 1187 de SALADIN (pp. 118, 138, I), care a restaurat moscheea al-Aksā și a construit MADRASALE. În 1229, Ierusalimul a fost restituit pentru zece ani francilor, în virtutea tratatului semnat de AYYUBIDUL al-Malik al-Kāmil, dar a fost jefuit la jumătatea secolului al XIII-lea de hwarizmieni pe care Ayyubizii îi chemaseră în ajutor. Ierusalimul a căzut după aceea în mîinile MAMELUCILOR, care au executat acolo difenite lucrări de restaurare, și a trecut, în sfîrșit, în 1517, sub stăpînirea OTOMANILOR. (P. 239, I.)

(BIBL.: *Enc. Isl.*, s. *al-Kuds*.)

IFRIKIYA

Nume arab al Berberiei orientale și deformare a cuvîntului latin *Africa*, care fusese întîi aplicat regiunii Cartaginei. În general redus la teritoriile de nord-est ale Algeriei și la Tunisia de azi (p. 84, I), el este mai rar extins de GEOGRAFII medievali la totalitatea Magrebului. Capitala Ifrikiyei a fost întîi KAIRUANUL, eclipsat în epoca FATIMIDĂ de Mahdiya (p. 111, I), apoi, începînd din 1159, de Tunis. (Pp. 57, 101, 108, 113, 140, I, 1,1, II, *planurile* 42, pp. 104, II, 46 p. 136, II, 49, p. 158, II și *il.* 53—58 și 163).

IHŞIDIZI

Dinastie de guvernatori autonomi care a stăpînit EGIP-TUL din 935 pînă în 969 (p. 112, I). Întemeietorul ei, TURCUL Muhammad ibn Tughdj, aparţinea unei familii care-i servise pe ABBASIZI timp de două generaţii şi a primit din partea CALIFULUI, odată cu guvernarea Egiptului, titlul de Ihşid purtat altădată de prinţii locali din Sogdiana. Sub fiul său, puterea reală a fost exercitată de un sclav turc numit KAFUR (p. 131, II). (*Tabela 14*, p. 144, I.)

IISUS

V. 'ISA.

IL-HANI

V. MONGOLI.

IMAM

Termen arab avînd sensuri foarte diferite după contextul în care e folosit. „Călăuză”, imāmul este mai întîi acela care conduce RUGĂCIUNEA RITUALĂ a COMUNITĂȚII (pp. 254, I, 158, II), lucru ce-l poate face în principiu orice musulman adult, cu toate că în marile MOSCHEI conducerea Rugăciunii de vineri a fost oficial încredințată unui personaj ales, fie printre HAŞIMIZI, fie printre oamenii versați în științele religioase (p. 191, II) și îndeplinind funcția de imām în același timp cu aceea de predicator (*hatīb*). Dar imāmul prin excelență este califul (pp. 92, 113, 176, 193, 277—279, I) însărcinat cu conducerea Comunității în îndeplinirea diferitelor ei îndatoriri religioase, îndeosebi a Rugăciunii, a PELERINAJULUI și a RĂZBOIULUI SFÎNT. Titlul de imām n-a fost totuși adoptat și purtat în mod regulat de califii ABBASIZI decît începînd din secolul al IX-lea, pe cît se pare pentru a contracara propaganda pretendenților ALIZI. În adevăr, încă de la ivirea lor, mișcările ȘIITE, desemnaseră pe pretendenții lor cu termenul de imām, dînd în general acestui cuvînt o nuanță deosebită (pp. 110, 171—172, 200, 203, 271—272, I). Șirul de imāmi vizibili s-a oprit la o dată determinată: la al doisprezecelea pentru unii (pp. 98, 204—212, I și *tabela 6*, p. 71, I), la al șaptelea pentru ceilalți (pp. 212—218, II). Pe de altă parte, cuvîntul de imām este adesea folosit pentru a-i desemna pe fondatorii școlilor juridice oficiale și se aplică de ase-

menea, în mod general, oricărui maestru care se bucură de autoritate în orice disciplină: în doctrinele religioase, filologie sau literatură. În acest ultim caz, el prezintă o valoare vădit onorifică, atestată de exemplu de folosirea lui în titulatura inscripțiilor (p. 133, II).

IMAMAT

Numele instituției califatului. Despre condițiile cerute pentru a ajunge la imamat, v. pp. 193, 200, 203—204, 271, 277, I.

IMAMIȚI

V. DUODECIMANI.

IMPOZITE

Sistemul fiscal islamic este foarte complex prin faptul că organizarea rudimentară prevăzută de Coran a trebuit să facă obiectul unor adaptări și completări în diferite domenii (pp. 73—74, 177, I). Vechea DANIE LEGALĂ cedase treptat locul unor impozite specializate, din care unele se aplicau veniturilor funciare, iar celelalte activităților comerciale (p. 268, I), pe când capitația (*djizya*), proprie tributarilor (pp. 55, 72, 270, I) era menținută. În timp ce impozitul funciar lua forma, fie a dijmei (*'uṣr*) lovind domeniile posedate de musulmani înainte de cucerire sau concesionate lor ulterior, fie a HARADJULUI lovind pământurile cucerite și care își păstrasera ocupanții (p. 291, I), comerțul și ARTIZANATUL au făcut obiectul unor taxe speciale (pp. 63—64, II), despre care se cunosc liste detaliate mai ales începînd din secolul al XIII-lea, dar dintre care unele par a fi fost stabilite încă de la începutul epocii ABBASIDE. Era în adevăr foarte greu să se facă deosebirea între capital și bunuri de consum și să se constate cu certitudine că un comerciant se achitase în mod regulat de dania legală anuală; astfel, cu toate că principiul daniei a fost menținut și a continuat de bine, de rău să fie aplicat, resursele cele mai importante erau furnizate de taxele zise extracanonice, pe care autoritățile au luat obiceiul, mai ales începînd din secolul al XIV-lea, să le înmulțească, în timp ce caracterul lor licit era discutat de juriști. La aceste taxe s-au adăugat mai demult cele vamale, a căror cotă, fixată de juriști, varia

după categoria negustorilor: 2,5% pentru musulmani, adică echivalentul daniei, 5% pentru tributari, 10% pentru străini; dar se pare că, începînd din secolul al XI-lea, față de imposibilitatea în care autoritățile se găseau deseori de a distinge între aceste trei categorii, de pildă atunci cînd mărfurile erau transportate de aceeași corabie, se aplica la intrarea lor pe teritoriul islamic și la ieșirea lor o taxă uniformă la toate obiectele. Pe de altă parte, existau chiar înăuntrul țărilor musulmane accize și taxe de trecere pe care trebuiau să le verse negustorii ce mergeau dintr-o PROVINCIE în alta. Dar această organizare generală era foarte variabilă după regiuni și a evoluat în cursul vremii, astfel încît este cu neputință a o defini în mod absolut precis. (Pp. 102, 122—123, 292, I.)

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s. *darîba*, *djizya*; *Enc. Isl.*, s. *keharâdj*, *'ușr*, *zakât*.)

INCHIZIȚIE

Practicată în diferite împrejurări împotriva persoanelor bănuite de opinii eretice sau acuzate de a combate în mod secret Islamul (pp. 226, 249, I). Cea mai vestită perioadă de inchiziție a fost aceea a MIHNA-lei (pp. 195—196, 276, I).

INDIA

Țară cucerită progresiv de Islam. Prima pătrundere a atins SINDUL. Abia în secolul al XI-lea GAZNAVIZII au extins stăpînirea musulmană, ocupînd mai întîi PROVINCIA Lahore (pp. 126, I). Apoi sultanul GURID Mu'izz al-Dîn a pus stăpînire pe orașul DELHI, unde a instalat un ofițer TURC, Kutb al-Dîn Aybak, care a stabilit de asemenea suveranitatea sa asupra Bengalului. Mai multe state musulmane s-au constituit în India între 1206, data morții lui Kutb al-Dîn, și 1526, dată la care aceste state au fost absorbite de Imperiul MOGUL. Islamul a recrutat în India numeroși aderenți, aparținînd, unii castelor războinicilor, alții, dimpotrivă, castelor hinduse inferioare, ai căror membri obțineau, prin convertirea lor, o avansare socială. Curțile suveranilor musulmani au atras și numeroși poeți, savanți și teologi, care s-au stabilit în această țară. (Pp. 115, I, 69, 70, II și *harta 11*, p. 128, I și 31, p. 71, II).

INDONEZIA

Țară pe care negustorii musulmani, persani, indieni sau chiar arabi au început s-o frecventeze dintr-o perioadă veche și unde primele comunități musulmane sînt semnalate în secolul al XII-lea. Primele regate islamice datează acolo de la sfîrșitul secolului al XIII-lea. Islamizarea Indoneziei este un exemplu tipic de penetrație pacifică (p. 145, I). Islamul a rămas marcat acolo de trăsături particulare. (*Harta 31*, p. 71, II.)

INIMITABILITATE

Trăsătură proprie stilului coranic, care constituie singurul miracol adevărat, unanim recunoscut, al Profetului (p. 154, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.*; s. *i'djâz.*)

INOVAȚIE

Termen tehnic juridico-teologic desemnînd orice practică sau idee nouă neconformă Islamului primitiv, considerat ca norma de care nu trebuie să te depărtezi (pp. 169, 218, II). Acuzația de a inova era una dintre cele mai grave care se putea ridica împotriva unui musulman, și încă din primele vremuri unele teze teologice au fost condamnate fiind considerate drept inovații (p. 180, I). Învățații TRADIȚIONALIȘTI au fost cei mai dîrji în combaterea inovațiilor (189, I) dar raționaliștii MU'TAZILIȚI pretindeau nu mai puțin a urma și ei linia veritabilă, părăsită de rivalii lor. În domeniul dreptului, juriștii au fost determinați în fapt să accepte practici care nu erau justificate prin vechi prescripții și AL-ŞAFI'I a fost văzut astfel stabilind la începutul secolului al IX-lea o distincție între inovația „bună” și inovația „blamabilă”. Conștiința musulmană a fost totdeauna frămîntată de grija de a rămîne credincioasă mesajului primitiv al Islamului, fiind totodată înțelegătoare față de nevoia de a adopta în anumite împrejurări practici ce nu erau justificate printr-o veche tradiție.

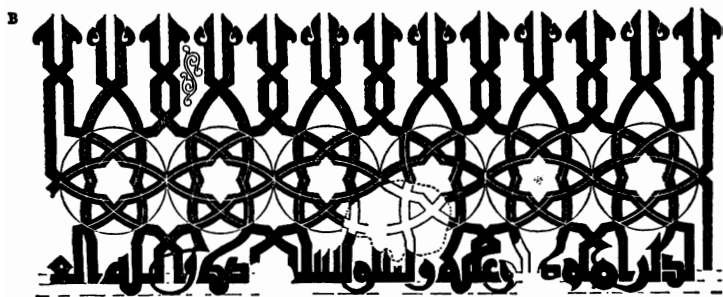
(BIBL.: *Enc. Isl.*, s. *bid'a.*)

INSCRIPTII ORNAMENTALE

V. pp. 73, I, 51, 56—57, II, *il.* 49, 51, 60—63, 65, 70—72, 78—79, 138, 142, 147, 182—185, 189, 197, 204, 211, 213, 215, 217, 221—224,

(După S. Flury, *Islamische Schrifbänder Amida-Diyarbekr, les Monuments ayyoubides de Damas, fasc. I, și D. S. Rice, the Wade cup in the Cleveland Museum of Art*)

A) Exemplu de „cufic înflorat“, în care câteva delicate tulpini cu frunze prelungesc capetele caracterelor, umplând spațiile goale ale benzii: inscripție lată sculptată pe piatră la Amida-Diyarbakir, în 1045—1046. B) „Cufic cu bordură geometrică“ obținut prin împletirea cozilor citorva caractere, prelungite în partea superioară a benzii: decor pictat în interiorul mausoleului lui Saḫwat al-Mulk, construit la Damasc în 1110—1111. C) „Cufic animat“ cu bordură geometrică terminată printr-un șir de capete umane stilizate; decorație a unui obiect de bronz, așa-numitul Vaso del Rota, păstrat la British Museum și datînd probabil de la sfîrșitul secolului al XII-lea. D) „Cufic animat“, unde literele sînt înlocuite prin mici personaje în mișcare, a căror atitudine corespunde desenului fiecărei litere: decorația unei cupe de bronz cunoscută sub numele de Wade cup și datînd probabil de la începutul secolului al XIII-lea, aflată la Cleveland Museum of Arts.

IPOCRIȚI

În arabă *al-Munāfikūn*. Nume dat în Coran acelorora dintre medinezi în care Profetul nu putea să se încreadă, și care desemnează mai degrabă pe șovăielnicii sau pe sceptici (p. 44, I). O surată a Coranului (LXIII) le datorează numele ei.

IRAK

Nume arab al Mesopotamiei inferioare, granița ei dinspre nord fiind situată la Takrīt, limită a culturii palmierului. Irakul cuprindea în epoca veche două regiuni, aceea a KUFELI (sau a BAGDADULUI) și a BASREI (sau a Irakului de Jos) (p. 53, I). Șes aluvial irigat printr-o rețea de canale (p. 17, II), țară bogată și fertilă, Irakul a constituit centrul Imperiului ABBASID (p. 76, 86, I), și numeroși GEOGRAFI îi acordă primul loc printre regiunile lumii locuite pe care le deosebesc (Pp. 69—70, 94—95, *hărțile* 8, p. 97, I, 18, p. 19, II, 19—20, p. 20, II și *il.* 3, 15, 43, 108—111, 156, 186 și 187.)

IRAN

Regiune integrată teritoriului Islamului încă din primele timpuri ale cuceririi (p. 56, I și *harta* 4, p. 62, I), în urma prăbușirii Imperiului sasanid, și care a jucat un rol important în echilibrul noului Imperiu arabo-islamic. (Pp. 66, 70, 72, 90, 95—96, 120, 123—124, 126—127, 135, I și *il.* 17, 19—20, 70, 95, 97—99, 101, 139—142, 144, 195—197, 216, 219 și 223). V. AZERBAIDJAN, DAYLAM, DJIBAL, DJILAN, FARS, HORASAN, HUZISTAN, KIRMAN, SISTAN, TABARISTAN.

IRIGARE

V. pp. 6, 19, 23—38, II, *hărțile* 18, p. 19, II, 19—20, p. 20, II, 23, p. 27, II, *planurile* 21, p. 22 II, 24, p. 29, II, 26, p. 33, II și *il.* 87—89 și 96.

'ISA

Forma arabă a numelui lui Iisus în Coran. Coranul nu admite natura divină a lui 'Isa, care este sclavul lui Dumnezeu, eventual „spiritul“ (*rūb*) ce purcede din Dumnezeu, dar nu poate fi Dumnezeu (pp. 163—164, I). Cu privire la moartea lui, Coranul adoptă teza docetistă potrivit căreia un dublu a fost substituit lui Iisus și răstignit în locul lui. Ori-

ginea acestor învățături coranice este greu de precizat. Conform TRADIȚIEI musulmane, Muhammad ar fi întâlnit la hotarele SIRIEI un călugăr CREȘTIN, care ar fi recunoscut în el un viitor PROFET, iar creștinii din Orient au folosit acest episod anecdotic pentru a declara că predicția, lui Muhammad nu era decît o erezie creștină pornind de la vreun călugăr cu mintea rătăcită. Pe de altă parte, se știe că exista la MECCA un mic grup de creștini de condiție umilă. În orice caz, sînt greu de explicat în prezent cunoștințele deformate, dar totuși reale, pe care Muhammad le posedă despre anumite aspecte ale doctrinei creștine.

(BIBL.: M. Hayek, *le Christ de l'Islam*, Paris, 1959.)

ISFAHAN

Oraș din IRANUL occidental, situat într-o regiune cu culturi bogate, care a fost cucerit în 640 sau 644 de armatele musulmane și a rămas capitala provinciei DJIBAL. Centru economic important în secolul al X-lea, care a fost ales drept capitală de cîțiva prinți BUYIZI, el a servit apoi ca reședință Selgiucidului MALIKȘAH, care a contribuit la înfrumusețarea mării sale MOSCHEI (*il. 49*). În 1597, Isfahanul a devenit capitala SAFAVIZILOR, care au construit acolo o incomparabilă serie de monumente (p. 106, II) împodobite cu faianțe multicolore, ce determină și astăzi celebritatea orașului. (*il. 63 și 107.*)

AL-ISFAHANI

Literat născut la ISFAHAN, descendent al kuraișilor, care a studiat la BAGDAD, a fost apoi atras la ALEP, la curtea emirului SAYF AL-DAWLA, și a murit în 967. De convingeri ȘI'ITE, el a scris o lucrare despre *Martirologiul Alizilor*; dar renumele lui se datorează mai ales monumentalei ANTOLOGII poetice intitulată *Cartea cîntecelor* (pp. 202, I, 207, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *Abû l-Faradj*.)

ISMA'ILISM

SECTĂ politico-religioasă cu numeroase ramificații (pp. 95, 110—116, 133, 135—136, 200, 212—218, I și *tabela 6*, p. 71, I). V. ASASINI, FATIMIZI, KARMAȚI.

ISTORIOGRAFIE

Gen cultivat în țările Islamului și reprezentat mai ales prin nenumărate CRONICI, precum și prin dicționare BIO-

GRAFICE sau lucrări inspirate din gustul pentru știința GENEALOGICĂ (p. 185, II).

IWAN

Numit de ase-nenea *liwān* în Egiptul MAMELUC, Acest element structural caracteristic pentru vechea artă iraniană (palatul sasanid din CTESIPHON) a fost repede integrat casei și locuinței princiare islamice din IRAK (pp. 87, 89, 106, II, *planul 34*, p. 88, II și *il. 108*) și transpus apoi, începînd din epoca SELGIUCIDĂ, în anumite tipuri de monumente religioase, ca MADRASAUA (*planurile 52*, p. 163, II și *54*, p. 166, II), MĂNĂSTIREA și SPITALUL (p. 165, II). (*Planurile 27*, p. 60, II și *45*, p. 107, II.)

I

ÎMPLETITURI GEOMETRICE

Motive decorative ce se deosebesc de ARABESC în sensul strict al termenului, în măsura în care nu fac apel la nici o stilizare cu caracter floral. Primele lor specimene apar pe panouri de stuc Umayyade și îndeosebi pe despărțituri (*claustra*) ajurate din această epocă. Monumente de cărămidă puțin mai tîrzii prezintă alte exemple ale lor, destul de simple, obținute cu ajutorul unor combinații de APAREIAJE (*il. 69*). Trebuie însă așteptat secolul al XI-lea pentru a le vedea luînd o remarcabilă dezvoltare sub forma acelor împletituri poligonale complexe care vor fi executate în MOZAIIC de cărămidă (*il. 189*) sau de GHIPS (*il. 188*) pe monumente și vor determina în acea epocă îmbinarea obiectelor din mici panouri de lemn ajustate (*il. 202*), ca și ornamentația pieselor de CERAMICĂ sau de metal. (P. 59, II.)

ÎMPRUMUT CU DOBÎNDĂ

Interzis de Coran (pp. 46, 269, I, 63, II).

ÎNȚELEPCIUNE

V. pp. 116, 185, 208, 244, 305—306, I.

INVĂȚAȚI

În arabă *'ulamā'*, „savanți“. Termen general desemnînd specialiștii în științe religioase, mai special jurisconșulții, interpreții LEGII și teologiei.

(Pp. 141, 178, 194—196, 219, 259, 273, 276, 278, 283, 303, I, 36, 149, 184, 185, 188—191, 197, II.)

J

JERTFA

Imolarea unei victime se face cu ocazia Marii Sărbători, celebrată la MECCA la sfârșitul PELERINAJULUI și, la aceeași dată, în întreaga lume islamică (p. 259, I). Această jertfă este privită drept comemorare a jertfirii lui Isaac (sau a lui Ismail, potrivit unei versiuni foarte răspândite la autorii musulmani) de către AVRAAM. Dar jertfele pot fi aduse de asemenea în urma unor legăminte sau pentru a ispăși anumite încălcări săvârșite în timpul Pelerinajului. (P. 267, I.)

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *dhabîha*.)

JOCURI DE NOROC

Interzise de Coran și de TRADIȚIE (p. 46, I).

JUDECATA DE APOI

Anunțată de Coran (pp. 156—158, I). Școlile teologice discută asupra realității unor detalii conținute în descrierile tradiționale, îndeosebi balanța (p. 220, I), dar și asupra modului în care oamenii vor fi trași la răspundere pentru faptele și credințele lor (pp. 161, 173, I) și în care se va exercita intercesiunea Profetului (p. 192, I). V. LIBER ARBITRU. Sfârșitul lumii trebuie să fie precedat de apariția unui personaj misterios numit (cu un nume de origine SIRIACĂ) al-Dadjdjâl sau Anticrist care, potrivit TRADIȚIEI, va face să domnească asupra lumii, în cursul unei perioade limitate, impuritatea și tirania. Dadjdjâl-ul va pieri în cele din urmă sub loviturile MAHDI-ului.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *Dadjdjâl*; D. Sourdel, „le Jugement des morts dans l'Islam”, în *le Jugement des morts*, Paris. 1961, col. „Sources orientales”, 4).

JUDECATA PERSONALĂ

În arabă *ra'y*. Expresie desemnând raționamentul prin care vechii învățați completeau prescripțiile Coranului și ale TRADIȚIEI, pentru a elabora dreptul (pp. 177—178, I). Școlile juridice au definit diferite tipuri de raționament, care permiteau aplicarea legitimă a judecății personale, dar rolul acesteia era mai mult sau mai puțin întins, după școli; de aceea se deosebesc în linii mari două tendințe: aceea a partizanilor judecății personale (*ahl al-ra'y*), reprezentați mai

ales de HANAFIȚI, și aceea a partizanilor Tradiției (*ahl al-badīth*), reprezentați mai ales de HANBALIȚI și de ȘAFIȚI (p. 231, I). (P. 305, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *ahl-badīth*.)

JURĂMINT

Are valoare legală în Islam. Oricine calcă un jurământ depus în numele lui Dumnezeu datorează o ispășire, care constă în a hrăni săraci, în a elibera SCLAVI sau în a posti. Anumite tipuri de jurământ sînt definite în mod mai deosebit de drept: jurăminte judiciare, jurăminte privind acuzațiile de adulter sau de omor, promisiuni de ocrotire (*amān*), jurăminte de credință.

JURĂMINT DE CREDINȚĂ

V. pp. 80, 273—274, I, 124—127, II.

JURIȘTI

V. pp. 132, 170, 179, 233, 252, 257, 261, 266, 268, 269, 270, 279—280, 286, I, 184, 185, 187, II.

K

KA'BA

Polul religios al Islamului spre care se întorc toți musulmanii pentru RUGĂCIUNE. Ka'ba se prezintă ca un monument de formă cubică (*pl.* 39) situat la MECCA (*planul* 17, p. 262, I), în centrul unei moschei dreptunghiulare cu galerii (*il.* 2) și considerat ca „locuință a lui Dumnezeu“ pe pămînt. Acest sanctuar, pe care AVRAAM l-ar fi întemeiat altădată (p. 164, I), era în epoca anteislamică înțesat cu idoli (p. 36, I), care au dispărut la ivirea Islamului. În colțul de est se află, încorporată zidului, Piatra neagră, veche piatră sacră venerată de păgîni, căreia șiiții îi atribuie o valoare cu totul deosebită. În fața zidului de nord-vest se găsește un zid scund semicircular numit *hidjr*, în spatele căruia se situează mormîntul Agarei și al fiului ei Ismā'il (Ismail). Drumul pavat care o înconjură și care servește la îndeplinirea „ocoului ritual“ cu ocazia PELERINAJULUI (p. 258, I și *il.* 38) este mărginit de o serie de arcade, lîngă care o mică CUPOLĂ numită „stațiunea lui Avraam“ cuprinde piatra pe care Avraam s-ar fi urcat pentru a construi sanctuarul. Nu departe se ridică de asemenea edi-

culul care acoperă izvorul Zamzam. În epoca medievală, ca și azi, Ka'ba era în mod normal acoperită cu un văl de mătase (*kiswa*) pe care era brodată o inscripție reproducând cuvintele PROFESIUNII DE CREDINȚĂ. Acest văl era reînnoit regulat, cel puțin în fiecare an, prin îngrijirea CALIFULUI, atunci când acesta stăpînea efectiv orașele sfinte din Arabia; în epoca abbasidă, el era în general negru, de culoarea dinastiei, cu toate că anumite descrieri menționează de asemenea văluri albe și roșii. Ofranda vălului, care perpetuează un obicei anteislamic, era omagiul adus de COMUNITATEA musulmană reprezentată prin șeful ei.

(BIBL.: *Enc. Isl.*, s.v.; M. Gaudefroy-Demombynes, „le Voile de la Ka'ba”, în *Studia islamica*, II, 1954.)

KADARIȚI

Denumirea partizanilor unei doctrine teologice care restrânge predeterminarea și afirmă existența unui LIBER ARBITRU la om (pp. 174—176, I). V. DJABRIȚI.

AL-KADIR

Al douăzeci și cincilea calif ABBASID (991—1031) și suveran care, în timpul când partea esențială a puterii califiene fusese remisă BUYIZILOR, a căutat să-și restabilească autoritatea sprijinindu-se pe GAZNAVIZII din Iranul extrem. A combătut în același timp doctrinele pe care le socotea primejdioase sub acest raport, proclamînd solemn o PROFESIUNE DE CREDINȚĂ de inspirație HANBALITĂ, cunoscută sub numele de *Risāla Kādiriya* (pp. 199, 224—225). (*Tabela 7*, p. 79, I.)

KADIRIYA

Confrerie de sufii fondată la jumătatea secolului al XII-lea de misticul 'Abd al-Kādir al-Djilāni (p. 239, I), care își instruia discipolii într-un colegiu și într-o MĂNĂSTIRE din BAGDAD, edificii care au fost distruse de invazia mongolă din 1258. Ordinul s-a răspîndit foarte devreme în diferite regiuni ale lumii musulmane, atît în MAGREBUL extrem, în EGIPT și în Arabia cît și în Asia Mică sau în IRAN și în INDIA. Doctrina acestei confrerii, puțin cunoscută, a dat loc la diferite devieri, adesea denunțate de INVĂȚAȚII rigoriști, precum și la practici populare de un spirit puțin islamic. Confreria a rămas totdeauna nominal condusă de păzitorul MAUSOLEULUI din Bagdad al fondatorului ei (*planul 32*, p. 80, II.)

KADISIYA

Localitate situată la câțiva kilometri est de vechea KUFU, unde a avut loc în 637 bătălia care a permis armatelor musulmane să cucerească întreaga Mesopotamie (p. 55, I). Această victorie a fost reputată de Sa'd ibn Abi Wakkās, DISCIPL al Profetului, care a întemeiat orașul Kūfa și a murit pe la 670. (*Harta 4*, p. 62, I)

KAFUR

„Camfor“, numele unui celebru eunuc negru de origine abisiniană (numit astfel prin antifrază), care a fost în serviciul guvernatorilor IHȘIDIZI ai Egiptului și a asumat el însuși puterea între 946 și 968, întâi ca regent, apoi ca suveran investit de califul din BAGDAD (p. 112, I). A fost un generos mecena, și poetul AL-MUTANABBI a petrecut câțiva ani la curtea lui (p. 131, II).

KAHTAN

Strămoș eponim al arabilor de sud sau yemeniți (p. 35, I), printre care se deosebesc himyariții sedentari și diferite grupuri nomade, îndeosebi triburile azd, tayy, hamdān, precum și LAHMIZII, GASANIZII și tribul kinda, care au întemeiat regate în Siro-Mesopotamia înainte de Islam. De himyariți era legat tribul KALB, care s-a instalat în SIRIA în epoca UMAYYADĂ, cât și tribul tanūh. Din tribul azd au coborât triburile aw și hazradj, ai căror reprezentanți trăiau la Yathrib în vremea lui Muhammad. (*Harta 1*, p. 30, I).

KA'ID

Termen arab francizat (și de acolo românizat — n. tr.) la o dată recentă în caid, care desemna în epoca ABBASIDĂ un șef militar de rang înalt, subordonat comandantului suprem (p. 117, I).

KAIRUAN

Oraș din IFRIKIYA, care a fost la început o tabără militară fondată de 'Ukba în 670 (pp. 65, I, 171, II). El a servit ca reședință guvernatorilor arabi din epoca UMAYYADĂ și ABBASIDĂ, care-și aveau acolo palatul guvernului, apoi prinților AGLABIZI, care au locuit CASTELUL fortificat Kasr KADIM și noua reședință princiară Rakkāda (pp. 26, 102, II), pînă la luarea puterii de către FATIMIZI. Aceștia au consacrat primul declin al Kairuanului, pără-

sîndu-l parțial în beneficiul orașului MAHDIYA (p. 179, II), dar continuînd să ocupe fie reședința Rakkāda, fie noul oraș regal Sabra-Mansuriya, creat de ei. Prăbușirea Kairuanului în calitatea lui de capitală economică și politică a Berberiei a fost definitiv cauzată, sub dominația ZIRIZILOR, de invazia hoardelor de beduini Banū Hilāl și Banū Sulaym, care au ruinat fertilele ținuturi ale Tunisiei interioare. Începînd din acea epocă, Kairuanul a rămas parțial străin, întîi de viața marelui imperiu al ALMOHAZILOR, apoi de aceea a principatului HAFSIZILOR care avea drept centru Tunisul. El a văzut suprafața sa scăzînd considerabil și n-a mai păstrat, în jurul mării sale MOSCHEI construite de Aglabizi (*planul* 49, p. 158, II și *il.* 53—55), dar înăuntrul unor ziduri de apărare reduse, decît cartiere sărăcite și înconjurate de întinse cimitire presărate cu stele funere rare vechi.

KAL' A- UA HAMMADIZILOR

Reședință ocupată în secolul al XI-lea, într-un colț astăzi pustiu al masivului Hodna din Algeria, de o ramură a ZIRIZILOR (pp. 102—103, II și *plan* 42, p. 104, II). Construcțiile sale înconjurate de o incintă fortificată se răs-firau pe un platou înclinat, unde au fost incomplet dezgropate vestigiile unor palate, printre care cele mai celebre purtau numele de palat al Fanalului și de palat al Bazinului (p. 28, II). Insecuritatea domnind în regiune în urma înaintării spre vest a bandelor beduinilor Banū Hilāl, care invadaseră Ifrikiya, a avut ca urmare, la începutul secolului al XII-lea, părăsirea acestei capitale în favoarea Setifului.

KALAM

Termen arab însemnînd „discuție” și desemnînd teologia dogmatică (p. 188, II) care făcea apel nu numai la datele scripturii, ci și la argumentele raționale (pp. 219, 227, 229, I). (Pp. 221—222, II.)

KALB

Trib de origine sud-arabă, coborîtor din KAHTAN, pe care s-au sprijinit cei mai multi dintre califii UMAYYAZI din Orient și care a avut ca rival tribul KAYS (pp. 63—64, I). Unii dintre membrii săi au jucat un rol important în regimurile AGLABID și FATĪMID, și au fost guvernatori ai SICILIEI arabe. (*Harta* 1, p. 30, I.)

AL-KALKAŞANDI

Autorul unei celebre ENCICLOPEDII redactate în Egiptul MAMELUC, numită *Subh al-a'şā*, care constituie un bogat fond de documente asupra organizării administrative, politice și militare a SIRIEI și a EGIPTULUI în secolele al XIV-lea și al XV-lea și asupra instituțiilor anterioare (p. 93, II.)

KANATE

Galerii drenante, cunoscute de asemenea sub numele de *kariz* în IRAN, de *kanayat* în SIRIA, de *foggara* în Sahara, de *hettara* în MAROC, de *viajez* în Spania, care servesc într-o regiune aridă la colectarea apelor subterane de infiltrație (pp. 31—32, II, *schema 25*, p. 32, II și *il. 92*). Izvorul care se scurge la capătul lor rămîne cu un debit aproape constant și alimentează de cele mai multe ori un sector important de culturi irigate. Punînd probleme tehnice delicate, dar rezolvate încă dintr-o vreme depărtată cu mijloace empirice, kanatele, de lungime variabilă — mergînd de la cîteva sute de metri pînă la 5 sau 10 km în medie, unele depășind chiar 43 km —, trebuie construite cu o pantă regulată și necesită lucrări de întreținere constante, încredințate prin tradiție în Iran unei clase de tehnicieni, *mokanis-ii*. Numărul kanatelor este evaluat în prezent pentru Iranul singur, fără a ține seamă de AFGANISTAN sau de Balucistan, la 30 000—40 000, și se consideră că aproximativ trei milioane de hectare sînt puse astfel în valoare. Recent s-a încercat a atribui o origine minieră acestei tehnici, care ar fi fost legată de grija de a obține în mod economic un debit determinat; de unde galerii cu o secțiune tocmai suficientă pentru a permite trecerea omului, căptușeli impermeabile executate cu minimum de cheltuieli și puțuri de vizitare exclusiv făcute pentru destinația lor utilitară (aerație, scoaterea cu troliul a pămîntului rezultat din debleiere).

KARBALA'

Plantație de palmieri situată la aproximativ 100 km la sud-vest de BAGDAD, la limita deșertului, unde nepotul de fiu al Profetului, AL-HUSAYN, și-a găsit moartea în 680 (p. 69, I). Mormîntul fiului lui 'ALI a devenit, pare-se foarte devreme, un loc de pelerinaj frecventat de și'iți (pp. 206, 209, I). În 850, califul abbasid AL-MUTA-WAKKIL a pus să se distrugă MAUSOLEUL, care a fost

reconstruit ulterior. La sfârșitul secolului al X-lea geograful Ibn Hawkal semnaleză existența acestui monument, de care s-a interesat în mod deosebit Buiydule 'ADUD AL-DAWLA.

(BIBL.: *Enc. Isl., s. Meshhed Husain.*)

KARMAȚI

Partizani ai unei mișcări politico-religioase de origine ISMA'ILIANĂ (p. 214, I), care au întemeiat în BAHREIN și în Arabia orientală un stat independent (804—sfârșitul secolului al X-lea); acesta a amenințat califatul ABBA-SID timp de mai multe decenii în cursul secolului al X-lea (pp. 95, 101, 217, I). Se deosebesc în general mișcările karmate din Arabia și acelea ale bandelor care au operat în SIRIA la sfârșitul secolului al IX-lea (p. 95, I). Se face de asemenea o distincție între karmați și FATIMIZI, cu toate că și unii și ceilalți derivă probabil din aceeași SECTĂ (p. 103, I); dar problema legăturilor existente între aceste diferite manifestări ale isma'ilismului rămâne încă insuficient lămurită. (Pp. 112, I, 215, II.)

KASR AL-HAYR AL-GARBI

Sau cel Apusean. Reședință UMAYYADĂ cuprinzând un CASTEL și situată în stepa siriană, la distanță de aproximativ o sută de kilometri sud-est de PALMYRA (p. 23, II), la încrucișarea a două mari axe de circulație (drumul comercial DAMASC-Palmyra și pista nomadă mergând de la Homs pînă la marea depresiune a Djawfului în Arabia de nord). Ansamblul așezării a făcut obiectul unor recunoașteri și săpături care au permis studierea, pe de o parte, a unor instalații hidraulice deosebit de dezvoltate (p. 30, II) depinzînd de același rîu intermitent (wādī) ca și acelea ale reședinței vecine Basirī (*planul 22*, p. 24, II) și ducînd la o vastă incintă (*planul 24*, p. 29, II), iar pe de altă parte, a unor instalații agricole și a unor clădiri de locuit, printre care o BAIE și o locuință princiară (pp. 94—98, II, *planul 36*, p. 95, II și *il. 4 și 125*). Bogatele DECORURI sculptate de stuc împodobind fațada și sălile de recepție ale acestui castel au fost reconstituite la Muzeul național sirian din Damasc, unde au fost transportate de asemenea două frumoase FRESCE de paviment reprezentînd o scenă de vînătoare și o figură alegorică. Aceste vestigii precum și acelea ale sistemului de irigare (p. 34, II) demonstrează

însemnătatea unei întemeieri pe care o inscripție din 727 o atribuie în cea mai mare parte califului HIŞAM. (*Harta 5*, p. 67, I.)

KASR AL-HAYR AL-ŞARKI

sau cel Răsăritean. Reşedință Umayyadă situată în stepa siriană la aproximativ o sută de kilometri nord-est de PALMYRA (p. 23, II și *il.* 126 și 127). Castelul propriu-zis și „oraşul” vecin întemeiat, potrivit unei inscripții, în 720, în timpul domniei califului HIŞAM (p. 175, II), se ridică la nord-vest de o imensă incintă cu ziduri de pământ năruite, unde au putut fi regăsite urmele unui sistem complet de irigare (p. 34, II și *planul* 26, p. 33, II). Săpăturile foarte recente întreprinse înăuntrul mării incinte ar îndemna să se situeze cu mult mai târziu decât epoca umayyadă data părăsirii reşedinței Kasr al-Hayr al-Şarkī (p. 180, II). (*Harta 5*, p. 67, I.)

KASR AL-HARANA

CASTEL umayyad a cărui atribuire este uneori discutată, situat într-o depresiune a platoului transiordanian, nu departe de KUSAYR ‘AMRA, și prezentînd un interes arheologic extrem, datorat vechimii lui cît și stării lui bune de conservare (p. 96, II, și *pl.* 113, 115 și 116). (*Harta 5*, p. 67, I.)

KAYS

Trib nord-arab care s-a semnalat în epoca Umayyadă prin rivalitatea sa cu tribul KALB (pp. 63—64, I). (*Harta 1*, p. 30, I.)

KAYSARIYA

Gen de PIAȚĂ comercială al cărei nume derivă din acela al pieței din Antiohia clădită de un împărat roman și numită de aceea *kaysarion*. Primele kaysariyale, de tip bazilical, au fost construite în SIRIA (p. 154, II). Acest tip s-a răspîndit apoi în EGIPT și în MAGREB.

KAZWIN

Oraş din IRAN aparținînd ținutului DJIBAL și situat la poalele masivului Alburz. Cetate a Sasanizilor, el a fost cucerit în 644. Califul Abbasid al-Hādī a pus să se ridice în fața vechii aglomerații un oraş nou, iar cîțiva ani

mai târziu a fost construită o fortăreață dotată cu o garnizoană avînd sarcina de a apăra granița. (P. 66, II și il. 61 și 65.)

KIBLA

Direcția în care e situată MECCA sau, mai exact, Ka'ba, indicată într-o MOSCHEE prin peretele din fund sau peretele kibla, cu fața spre care trebuie să stea rîndurile asistenței (pp. 221, 254, II). Această direcție diferă, firește, în funcție de țară. Ea este determinată de savanți pentru arhitecții care construiesc moscheile și oratoriile. S-au comis uneori erori de orientare, care impuneau reconstruirea monumentului; așa de pildă la MARRAKEȘ, în cazul moscheii Kutubiya. Expresia „oameni ai kiblei” desemnează pe musulmani.

(BIBL.: *Enc. Isl.*, s.v.)

AL-KINDI

Filosof născut la KUFA pe la 796 dintr-o mare familie arabă, care s-a bucurat de protecția califilor AL-MA'MUN și AL MU'TASIM și a murit la BAGDAD pe la 873. A favorizat mișcarea de traducere a operelor lăsate de gîndirea greacă și poate fi considerat cel mai vechi filosof musulman (p. 243, I).

KIRMAN

Regiune din IRAN de la marginea Golfului Persic și situată la est de FARS, de o parte, și la sud-vest de marele deșert central, de altă parte. Ea este formată din mai multe ținuturi cultivate, despărțite prin întinderi pustii, și străbătută de un lanț muntos înalt. Ea se află pe o cale de trecere (drumul comercial ducînd din Fars în INDIA, drumul de PELERINAJ și de comerț ducînd din Estul iranian la Golful Piersic și în Arabia) și are ca orașe principale Kirmānul și portul Ormuz. Cucerită între 640 și 650, regiunea a fost greu de pacificat și a rămas multă vreme un focar de rebeliune, unde au crescut de exemplu SAFFARIZII, înainte ca ea să adăpostească, la o dată mai târzie, o ramură a dinastiei SELGIUCIDE (p. 134, I). (P. 120, I și *harta* 8, p. 97, I.)

KONYA

Oraș din ANATOLIA corespunzînd vechiului Iconium și situat pe platoul interior pe care lanțul munților Taurus

îl desparte de mare. El a fost cucerit de SELGIUCIZII DIN RUM, care l-au ales drept capitală, construind acolo numeroase monumente, în parte păstrate și azi: citadela, PALATE, marea MOSCHEE (1219—1221), MADRASALE și MAUSOLEE. Acolo a fost înmormântat întemeietorul ordinului mistic MAWLAWIYA: Djalâl al-Dîn al-Rûmî. (P. 62, II.)

KUFA

Oraș din IRAK care a succedat taberei militare întemeiate pe la 640 pe Eufrat (pp. 54, I, 171, II și *harta 4*, p. 62, I). Populației arabe compuse din luptătorii cuceririi și din familiile lor, care fuseseră repartizați la început în cartiere corespunzând triburilor cărora le aparțineau, i s-au alăturat repede autohtoni veniți îndeosebi din vechi orașe din Mesopotamia, cum era CTESIFONUL. Kūfa a fost totdeauna renumită pe bună dreptate ca un centru de propagandă al ȘI'ISMULUI (pp. 68, I.): acolo a trăit și a fost ucis 'ALI (p. 51—52, I) și de acolo propagandiștii abbasizi și-au condus „revoluția“ (pp. 72, 78, I.) pînă cînd, în cele din urmă, a fost proclamat tot acolo primul CALIF al dinastiei, AL-SAFFAH (pp. 76, 81, I.). Orașul a fost cunoscut, pe de altă parte, ca sediu al unei școli gramaticale (v. GRAMATICĂ). Numele lui este pus în legătură, pe baza unor tradiții legendare, cu acela al unui tip de SCRIERE ornamentală, CUFICA, a cărei denumire a fost adesea extinsă în mod abuziv. Kūfa a decăzut repede după întemeierea Bagdadului (p. 179, II.), în timp ce rămînea frecventată numai aglomerația vecină Nadjaf, care cuprindea MAUSOLEUL lui 'Alî, venerat încă azi. N-au rămas practic din Kūfa decît vestigiile mării MOSCHEI și ale palatului cîrmuirii din epoca umayyadă, scoase la lumină prin săpături recente. (Pp. 150, 179, 212, I.)

AL-KULAYNI

Teolog și'it duodeciman (p. 207, I.), mort pe la 941, autor al unui monumental tratat de teologie și de drept imamite, intitulat *Al-Kāfi*.

KUMM

Oraș din IRAN, situat în provincia DJIBAL, cucerit în 644 și a cărui populație s-a răscolat în două rînduri în secolul al IX-lea împotriva califilor ABBASIZI. Centru ȘI'IT, el

cuprindea numeroase MAUSOLEE de SFINȚI, printre care cel mai important era acela al unei anumite Fătima, fiica celui de-al VIII-lea IMAM (p. 207, I.)

KURAYŞ

Trib făcînd parte din grupul arabilor din nord sau 'ADNAN, care stăpînea MECCA la începutul secolului al VII-lea și cuprindea mai multe clanuri de putere inegală (p. 35, I.). Acestui trib i-au aparținut Muhammad, primii patru CALIFI, Umayyazii, Abbasizii și Alizii. Teoreticienii dreptului public ai majorității școlilor cer ca IMAMUL să fie de origine kurayșită (pp. 168, 278, 279, I.). (Pp. 40—47, I.)

KUSAYR 'AMRA

Mică BAIE umayyadă în ruine, care se ridică la sud-est de actualul oraș 'Ammān (p. 98, II, *planul 38*, p.98, II și *il. 112*). Descoperirea ei la sfîrșitul secolului trecut de către Aloys Musil i-a atras o notorietate justificată (p. 94, II.) prin calitățile ei arhitecturale (baia zisă Hammām al-Sarah din aceeași regiune e singura care merită să-i fie comparată) și mai ales prin prezența în interiorul construcției a unui abundent DECOR pictat. Insuficient studiată pînă azi, ea fost adesea menționată pentru a apăra teoria „vilegiaturilor“ Umayyade din deșert, în prezent învechită. (P. 31, II. și *harta 5*, p. 67, I.)

AL-KUŞAYRI

Celebru mistic și teolog aş'arit, mort în 1073, autor al unei *Epistole* care tinde să împace între ele SUFISMUL și teologia ortodoxă (p. 237, I.)

L

LAHMIZI

Trib sud-arab care se infiltrase în Siro-Mesopotamia cu două secole înainte de HEGIRĂ și a format în jurul orașului HIRA un regat aliat cu Sasanizii (p. 33, I.). Lahmizii erau convertiți la creștinism și teritoriul lor este, fără îndoială, acela pe care a apărut SCRIEREA arabă.

LĂMPI

Obiecte de primă necesitate, care au devenit de asemenea capodopere de mare lux atunci cînd s-au adăugat diferitelor

tipuri de lămpi cu fitil, executate în olărie (p. 53, II.) conform tradiției antice, monumentalele lămpi în sticlă smălțuită care se numără printre remarcabilele produse ale artizanatului AYYUBID și MAMELUC (p. 55, II și *il.* 211). Trebuie notată și existența unor tipuri de lămpi de sticlă și metal ajurat. (P. 52, II.).

LAŞKARI BAZAR

Ansamblu de CASTELE clădite de suveranii GAZNAVIZI pe malurile râului Hilmend în SISTAN, aproape de oraşul Bust (p. 103, II, și *planul* 44, p. 106, II), și destinate să servească drept reședință de iarnă într-o regiune călduroasă și fertilă, îmbogățită prin situația ei pe o axă comercială importantă în evul mediu. Delegația arheologică franceză în Afghanistan, care le-a descoperit, a explorat mai ales castelul din sud al cărui plan a putut fi reconstituit în întregime și unde au fost scoase la lumină interesante plăcaje de GHIPS sculptat și FRESCE (p. 129, II). (P. 176, II.)

LAS NAVAS DE TOLOSA

Localitate din Spania situată la poalele Sierrei Morena, unde a avut loc în 1212 bătălia care a marcat sfârșitul stăpînirii ALMOHADE asupra Spaniei meridionale și o nouă etapă a recuceririi (p. 142, I.)

LECTURI CORANICE

Moduri de a citi și de a interpreta textul Coranului (p. 151, I). Sistemele de lectură autorizate în secolul al X-lea la BAGDAD și, de atunci, în lumea SUNNITĂ sînt în principiu în număr de șapte (p. 152, I.): acela al lui Nāfi (SCLAV ELIBERAT iranian mort la Medina în 785), acela al lui Ibn Kathīr (mort la MECCA în 737, de origine iranian), acela al lui Abū 'Amr (arab, mort la KUFĂ pe la 770), acela al lui Ibn 'Amir (arab, mort la DAMASC în 762), acela al lui 'Asim (sclav eliberat, mort la Kūfa în 744), acela al lui Hamza (sclav eliberat, mort în Irak în 772) și acela al-Kisā'i (sclav eliberat de origine iraniană, mort lângă RAYY în 804). Dar alte șapte sînt de asemenea tolerate. (P. 186, II.).

LEGE

Cuprinde dogmele la care musulmanul trebuie să adere și prescripțiile pe care trebuie să le respecte (pp. 45, 168—

171, 225, 251—252, 267—267, 273, 276, 279, 283, 305, II, 183, II).

LEMN

Producția lui — (p. 43, II.).

Lucrarea lui — (pp. 49—50, II. și *il.* 198—202).

LEXICOGRAFIE

A jucat un rol important în literatura arabă de erudiție datorită valorii atribuite LIMBII ARABE, limbă a Revelației (p. 186, II.). Filologii s-au consacrat unei munci de inventariere a limbii, care s-a tradus prin compunerea unor DICȚIONARE puțin maniabile, neurmînd ordinea alfabetică normală, ci adoptînd diferite sisteme de clasare a rădăcinilor. V. AL-HALIL IBN AHMAD (BIBL.: J. A. Haywood, *Arabic lexicography*, Leyda, 1960.)

LIBAN

În arabă *Lubnān*. Șir de munți întinzîndu-se de-a lungul coastei Mediteranei, care a dat numele lui regiunii respective. La GEOGRAFII medievale, Libanul face parte din SIRIA în sens larg. Principalul său oraș este Beirutul, la origine port și ribăt. Munții Libanului au servit ca refugiu, în cursul istoriei, unor grupuri etnice sau religioase diverse, CREȘTINII mardași veniți din masivul Amanus (Alma Dag) prin secolul al IX-lea, maroniții, de origine obscură, arabii aparținînd tribului tanūh, care s-au instalat către secolul al X-lea în sudul țării, apoi DRUZII, NUSAYRISII. Teritoriul Libanului a fost, pe de altă parte, ocupat de cruciați, care au creat acolo regate (regatul din Tripoli îndeosebi), construind castele din care unele mai există azi. (P. 44, II. și *il.* 159.)

LIBER ARBITRU

Una dintre problemele cele mai discutate ale teologiei musulmane (pp. 173, 192, 203, 228, 231, 302).

LITANIE

În arabă *dhikr*. Repetare a numelui lui Dumnezeu sau a diverselor sale calificative practică de SUFII (pp. 182, 238, I.) în virtutea unor numeroase versete coranice recomandînd credincioșilor „să-și aducă aminte adesea de Dumnezeu”. Litaniile pot cuprinde de asemenea repetarea

unor formule mai mult sau mai puțin dezvoltate atestând unicitatea divină.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *dhiker.*)

LUNI

Lunile anului islamic poartă următoarele nume: MUHARRAM, safar, rabi' I, rabi' II, djumādā I, djumādā II, radjab, șa'bān, ramadān (v. POST și p. 46, I), șawwāl, dhū 1-ka'da, dhū 1-hidjdja (v. PELERINAJ). V. CALENDAR.

M

AL-MA'ARRI

Celebru poet orb, de origine arabă, născut în 979 și mort în 1058 la Ma'arrat al Nu'mān, în SIRIA de nord. După ce a petrecut prima parte a vieții în orașul său natal, fără a cunoaște curțile princiare, el a plecat în 1010 la BAGDAD, unde a rămas puțin timp, frecventînd cercurile ȘI'ITE (p. 211, I). Înapoiat la Ma'arrat al Nu'mān, el a dus acolo, înconjurat de discipolii săi, o viață austeră și a scris cele mai multe dintre culegerile sale POETICE de inspirație filozofico-religioasă care, deși revelă o remarcabilă originalitate de gândire, trădează influența exercitată asupra lui de tendințele ISMA'ILIENE. El apare în ele ca un spirit profund tulburat de spectacolul suferințelor umane, plin de amărăciune, gata la revoltă și la ireverență față de dogmele primite, dar sincer religios, mai degrabă deist decît perfect musulman (pp. 248—249, I, 209, II). Principalele sale opere sînt culegerea de panegirice și de elegii intitulată *Șcînteie de cremene*, *Epistola iertării*, în care se poate vedea, odată cu o ANTOLOGIE de poeme vechi, un apel la toleranță și o critică a doctrinelor teologice ce nu admiteau decît o singură cale de salvare, apoi o culegere poetică cuprinzînd meditații asupra vieții umane și un ciudat opuscul care i-a atras acuzația de a fi voit să imite Coranul și stilul lui (p. 154, I).

MADINAT AL-ZAHRA'

Reședință întemeiată în 936, la cîțiva kilometri de CORDOBA, de către califul umayyad 'ABD AL-RAHMAN III, care a fost apoi eclipsată de reședința lui al-Mansūr IBN ABI 'AMIR, pe urmă jefuită de mercenarii BERBERI

revoltați la începutul secolului al XI-lea. Săpături recente au scos la lumină DECORURI interesante (*il. 190*) și au permis să se reconstituie planul unui număr de săli (p. 103, II și *planul 43*, p. 105, II).

MADRASA

Colegiu oficial specializat în predarea științelor religioase și în primul rând a dreptului, în care era asigurată întreținerea unuia sau a mai multor profesori și a studenților lor (p. 132, I). Primele colegii întemeiate de vizirul selgiucid NIZAM AL-MULK (p. 230, I), au fost madrasalele numite *Nizāmiya*, după numele fondatorului lor, de la NIȘĀPŪR, BAGDAD (1067), BALH, HERAT, MARW, MOSUL. Din MESOPOTAMIA SUPERIOARĂ, madrasalele s-au răspândit la începutul secolului al XII-lea în SIRIA (p. 137—138, I), unde s-au înmulțit mai mult decât oriunde (*Zadjdjādjiya* la ALEP în 1123, *Sādiriya* și *Amīniya* la DAMASC în 1121), apoi în Egipt și în Arabia sub SALADIN (*Nāsiriya* din Cairo în 1171, madrasaua din MECCA în 1179) și pare-se, în MAGREB sub ALMOHAZI. Abia în secolul al XIII-lea, ele au apărut în ANATOLIA (KONYA în 1242, Sivas în 1271) și în mod sigur în Magreb (Tunis în 1252, FAS în 1285). Aceste madrasale, care funcționau sub controlul strict al suveranului local, n-au eliminat niciodată învățătura predată, pe de altă parte, în MOSCHEI (pp. 188—189, II), de care ele erau uneori strâns legate. Aceasta explică faptul că, la Cairo, la Tunis și la Fās îndeosebi, marile moschei (AL-AZHAR, Zaytūna, Karawiyīn) au rămas centre intelectuale renumite. Din punct de vedere arhitectural, madrasaua, care, la epoca mării sale răspândiri „a devenit unul dintre monumentele cele mai reprezentative ale artei islamice, trebuia să corespundă unor anumite exigențe precise (pp. 164—167, II). Ea a fost, pe lângă aceasta, marcată de trăsăturile distinctive ale mediului în care fuseseră construite primele specimene, mediu iranian SELGIUCID, din care anumite obiceiuri de ordin structural și decorativ proprii lui s-au găsit strămutate în alte regiuni, potrivit etapelor unei evoluții complexe ce n-a fost încă studiată decât insuficient. (*Planurile 52*, p. 163, II, *54*, p. 166, II și *il. 61* și *65—68*.)

MAGIE

Practicile de magie și de divinație de origine preislamică, derivînd fie din vechi obiceiuri populare, fie din cre- 162

dințele antichității, erau foarte răspândite în lumea islamică medievală și în parte tolerate de oamenii de religie, care făceau o deosebire între magia prohibită și magia permisă (p. 302, I). Se admitea în adevăr, că omul pios poate, prin diferite mijloace, să provoace intervenția câtorva DJINNI binefăcători trimiși de Dumnezeu, și se considera normal, pe temeiul TRADIȚIEI, să te aperi împotriva demonilor prin descîntece sau prin TALISMANE, în care enumerarea NUMELOR LUI DUMNEZEU deținea în general un loc important, alături de alte formule misterioase. Anumite obiecte, vechi pietre sacre de cele mai multe ori, erau considerate drept talismane tămăduitoare. Divinația era strîns legată de astrologie (p. 248, I), de unde folosirea horoscoapelor (p. 179, II și *il.* 175), dar se baza de asemenea pe practica de a ghici viitorul prin deschiderea Coranului la întîmplare și interpretarea versetului cu care începea pagina deschisă. Teamă de prevestirile rele era universal răspîndită și explică îndeosebi folosirea eufemismelor în limbaj.

(Bibl.: E. Doutté, *Magie et religion dans l'Afrique du nord*, Alger, 1909; T. Fahd, „le Monde du sorcier en Islam”, în *le Monde du sorcier*, Paris, 1966, col. „Sources orientales”, 7.)

MAGREB

sau „Occident”. Regiune corespunzînd Africii de nord, populată de berberi (p. 106, I) și cucerită de musulmani începînd din 670 (pp. 65—66, I). De timpuriu s-au stabilit acolo dinastii autonome sau independente (v. RUSTAMIZI, IDRISIZI, AGLABIZI, FATIMIZI, ZIRIZI, ALMO-RAVIZI, ALMOHAZI, MERINIZI, HAFSIZI) și regiunea a fost rareori unificată (pp. 84—85, I). (Pp. 70, 233, I) V. IFRIKIYA, MAROC.

MAHDI

Literal „cel călăuzit [de Dumnezeu]”. În mediul SUNNIT, termenul s-a aplicat, pe de o parte, unor CALIFI din vremurile apuse, cum au fost cei patru dinții, cei care au mers „pe calea cea dreaptă”, iar pe de altă parte, unui personaj misterios care avea, la capătul vremurilor, să restabilească religia în întregimea ei și să asigure domnia dreptății. Această ultimă credință de ordin escatologic, bazată pe aluzii ale TRADIȚIEI, s-a dezvoltat în mediul popular

Într-o epocă oarecum târzie și sub influența ȘI'ISMULUI. Teoria mahdismului care explică anumite mișcări politice moderne, a fost expusă de IBN HALDUN în *Prolegomenele* sale. Mai înainte, un reformator ca Ibn Tūmart, fondator al dinastiei ALMOHADE, se prezentase ca mahdī. În mediul și'it mahdī-ul este IMĀMUL a cărui venire sau întoarcere este așteptată (pp. 212—213, 216, I), pentru DUODECIMANI, cel de-al XII-lea imām. Întemeietorul dinastiei FATIMIDE se prezentase și el ca un mahdī (p. 110, I). Speranțele mesianice, deosebit de vii în mediul și'it, sînt astfel totdeauna latente în Islam și legate de dorința întoarcerii la origini.

(BIBL.: *Enc. Isl.* s. v.)

AL-MAHDI

Numele întemeietorului dinastiei FATIMIDE, 'Ubayd Allāh, a cărui apartenență la familia ALIDĂ nu este certă (p. 110, I). Nume purtat de asemenea de al treilea calif ABBASID (pp. 83, 85, 86, I), care a urmărit timp de cîțiva ani himera unei reconcilierii cu pretendenții alizi (p. 80, I).

MAHDIYA

„Orașul MAHDI-ului“, construit și întărit în secolul al X-lea pe o îngustă peninsulă a coastei tunisiene de către întemeietorul dinastiei FATIMIDE, ca oraș regal rezervat în acest scop și putînd servi de asemenea ca bază maritimă (p. 111, I și *planul* 46, p. 136, II). Suburbii comerciale și active i-au fost alăturate apoi dincolo de istm. Ansamblul urban, atacat de mai multe ori de pe mare și de pe uscat, cucerit îndeosebi de normanzii din SICILIA în 1148 și de trupele lui Carol Quintul în 1550, a rămas totuși pînă în zilele noastre o localitate plină de viață, la aproximativ 200 km sud de Tunis. Se găsesc acolo numeroase vestigii arheologice, FORTIFICAȚII și monumente (p. 176, II), printre care o mare interesantă moschee remaniată în mai multe rînduri. (P. 180, II).

MAHMUD DIN GAZNA

Întemeietorul dinastiei GAZNAVIDE, cuceritor al INDIEI și apărător al SUNNISMULUI în IRAN (p. 124, I), mort în 1030. Era fiul unui ofițer TURC, care fusese numit în 994 guvernator al HORASANULUI de emirul SAMANID. A reușit să stăpînească un vast imperiu care

se întindea din valea Gangelui pînă în Iranul de vest (p. 126, I). A fost totodată un mecena, care nu numai că a ridicat la GAZNA și la LAȘKARI BAZAR PALATE somptuoase (p. 105, II), dar a atras la curtea sa poeți și savanți.

AL-MAKDISI

Originar din IERUSALIM, autor al unei lucrări de GEOGRAFIE scrise la sfîrșitul secolului al X-lea și care constituie tabloul cel mai elocvent pe care-l posedăm asupra situației materiale și religioase a diferitelor PROVINCII ale lumii islamice în acea epocă (pp. 132, 199, 207, I, 187, 205, II). Acest tablou este de comparat cu acela pe care l-a oferit în aceeași epocă Ibn Hawkal. (Pp. 190, 195, II).

(BIBL.: Al-Mugadassî, *Absan at-taqâsîm fi ma'rifat al-aqâlim*, trad. parțială de A. Miguel, Damasc, 1963; *Description de l'Occident musulman au IV-e/X-e siècle*, text și trad. de C. Pellat, Alger, 1950; Ibn Hauqal, *Configuration de la terre*, trad. J. H. Kramers și G. Wiet, Paris, 1964.).

MAKSURA

Loc rezervat suveranului în interiorul sălii de rugăciune a marilor MOSCHEI, care a fost amplasat în mod diferit în funcție de epoci și marcat în fiecare caz prin artificii diverse. Practica maksuralei ar data, după autorii arabi, din epoca primilor CALIFI și ar fi avut scopul de a-l apăra pe suveran de eventuale atentate; ea a fost însă legată și de dezvoltarea ceremonialului în epoca Umayyadă și de grija suveranilor de a stabili o separație între ei și credincioșii de rînd. În provincii, guvernatorii i-au imitat pe califi, punînd să se construiască maksurale în marile lor moschei. Evoluția acestui obicei, pentru care ne lipsesc mărturii arheologice precise și care a fost considerat uneori ca o INOVAȚIE umayyadă, ar fi dat naștere unor numeroase variații ale structurii arhitecturale a moscheilor, de la dispozitivul în T al moscheilor din MAGREB, derivat, pe cît se pare, din obiceiuri ABBASIDE și AGLABIDE, pînă la concepția monumentală a maksuralelor SELGIUCIDE construite sub forma de săli cu cupole. Mai lipsesc însă studiile de bază pentru a sprijini interesantele ipoteze ce au fost astfel formulate. Se cunosc de asemenea începînd din secolul al X-lea maksurale mobile de lemn ajurat (pp. 49, 159, II), care au fost poate utilizate mai demult.

MALAZGIRT

sau Manzikert. Oraș din ARMENIA situat la nord de lacul Van, unde a avut loc lupta în cursul căreia sultanul selgiucid ALP ARSLAN a pus pe fugă armata împăratului bizantin Roman Diogenes și care a deschis bandelor SELGIUCIDE calea spre ANATOLIA orientală (p. 130, I). (BIBL.: *Enc. Isl.*, s. *Malazgerd*).

MALIK

Jurisconsult fondator al școlii MALIKITE, care a trăit la MEDINA și a murit acolo în 795 la vârsta de optzeci și cinci de ani. Viața lui e destul de puțin cunoscută. Se știe numai că a fost implicat în răscoala ALIDĂ a lui Muhammad ibn 'Abd Allāh și că a avut relații cu primii califi ABBASIZI. Principala sa lucrare, *Muwatta'*, constituie cel mai vechi tratat de drept păstrat (p. 179, I), dar textul ei n-a fost fixat decât de discipolii săi și uneori sub forme destul de divergente. Ea reprezintă primul efort de sistematizare a dreptului islamic, astfel cum era practicat în HIDJAZ, și are ca atare o importanță considerabilă. (P. 180, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* s. v.).

MALIKISM

Școală juridică întemeiată în secolul al VIII-lea de MALIK (p. 180, I) și care se caracteriza prin rigorismul ei legat de poziții teologice TRADIȚIONALISTE (p. 234, I). Ea a jucat un rol important în lupta împotriva ȘI'ISMULUI în IFRIKIYA (pp. 114, 140, 141, I) în epoca ZIRIZILOR și a fost predominantă în MAGREB (pp. 111, 231, 233, I) încă dintr-o epocă veche. (Pp. 108, 232, I).

MALIKȘAH

Al treilea sultan al dinastiei SELGIUCIDE, fiul lui ALP ARSLAN; a domnit din 1072 până în 1092 (p. 130, I). Susținând diferite campanii militare în cursul domniei sale, mai ales în TRANSOXIANA, el s-a străduit de asemenea să extindă stăpînirea selgiucidă asupra SIRIEI, pe care a încredințat-o propriului său frate Tutuș, și asupra YEMENULUI. Și-a avut reședința la ISFAHAN și n-a stat decât rareori la BAGDAD, unde a ridicat totuși câteva clădiri importante. A păstrat multă vreme ca vizir pe marele NIZAM AL-MULK, care a continuat opera de organizare a impe-

riului începută sub Alp Arslân. Sfârșitul domniei sale a fost tulburat, după moartea vizirului (p. 133, I), de certuri dinastice care anunțau dezmembrarea imperiului său. (*Tabela 12*, p. 134, I).

MAMELUCI

Dinastie care a domnit în EGIPT și în SIRIA din 1250 pînă în 1517, dată a ocupării țărilor arabe de către OTOMANI (pp. 143, I). Ea corespunde succesiunii de EMIRI, foști sclavi, dar fără legătură de rudenie între ei (p. 139, II), care aparțineau aristocrației militare și puseseră mîna pe putere, substituind autoritatea lor aceleia a ultimului suveran AYYUBID (de unde numele de *mameluc*, „sclav”) a cărui gardă o formau (p. 139, I). Primii suverani mameluci erau originari din țările slave sau MONGOLI; începînd din 1382 au domnit emiri de origine cercheză. Originalitatea statului mameluc consta într-o strictă ierarhie militară din care erau excluși oamenii liberi și în sînul căreia se făceau și se desfășeau carierele, în mijlocul unor lupte și intrigi uneori sîngeroase. Pe de altă parte, mamelucii au practicat o politică SUNNITĂ și au recunoscut drept CALIFI pe descendenții ABBASIZI refugiați la CAIRO după invazia mongolă. (*Tabela 14*, pp. 144, I și *planurile 29*, p. 67, II și 53, p. 163, II).

AI-MA'MUN

Al șaptelea calif abbasid (813—833), care era fiul lui I Iārūn AL-RAȘID și al unei concubine persane (p. 90, III). Guvernator al provinciilor orientale la moartea tatălui său, el a obținut califatul conducînd, din depărtata sa capitală MARW (p. 102, II), un război victorios împotriva fratelui său vitreg al-Amīn și asediind BAGDADUL al cărui Oraș rotund a fost distrus cu acest prilej (p. 90—91, I). El s-a remarcat apoi printr-o politică religioasă nouă, care a contrariat cercurile TRADIȚIONALISTE irakiene, și a instaurat perioada INCHIZIȚIEI mu'tazilite (pp. 92, 194—197, 201, 205, I). (Pp. 123, 137, 203—204, II și *tabela 7*, p. 79, I).

MANIHEISM

Religie de redemțiune, pretinzînd la universalitate, care a fost propovăduită în secolul al III-lea al erei noastre de Mani în regiunile iraniene. Bazată pe dualismul celor două

principii ale Binelui și Răului, ea propunea sufletului omenesc, încătușat în materia corporală rea, mijlocul de a scăpa din această situație dureroasă printr-o formă de asceză. Combătută de statul sasanid, ea a recunoscut totuși discipoli destul de numeroși și, încorporând elemente filozofice împrumutate doctrinelor gnostice, ea se prezenta la apariția Islamului ca religia iraniană cea mai vie și mai combativă. La începutul epocii ABBASIDE, unele persoane recent convertite la Islam au fost acuzate de a fi păstrat simpatii pentru maniheism, și chiar de a milita în secret pentru această religie (pp. 181—187, I). Ei au fost desemnați cu numele de *zindîk*, cuvînt de origine iraniană. Asupra prigonirii lor sub AL-MAHDI, v. pp. 83, 287, I. Anumite mișcări teologice, ca MU'TAZILIS-MUL, s-au dedicat în mod cu totul deosebit combaterii influențelor maniheene.

AL-MANSUR

Al doilea calif ABBASID (754—775) și adevăratul fondator al dinastiei, după cei patru ani de domnie ai fratelui său vitreg, AL-SAFFAH. Renumit pentru energia și lipsa lui de scrupule, el s-a debarasat în mod expeditiv de toți aceia care-i inspirau neliniște (p. 282, I) și a căror fidelitate nu-i părea mai presus de orice îndoială, fie ei și rude sau CLIENȚI care lucraseră pentru triumful cauzei abbaside (pp. 86, I). Întemeietor al BAGDADULUI (pp. 81—82, I, 79, II) și dușman ireductibil al ALIZILOR (pp. 80, 200, I), cărora le contesta orice drept la putere, el a pus primele baze ale ADMINISTRAȚIEI centrale a imperiului și a asigurat respectul PRINCIPIULUI DINASTIC. (Tabela 7, p. 79, I).

MARDJ RAHIT

Sat din SIRIA situat la nord de DAMASC, unde în 684 noul calif MARWAN I, în fruntea triburilor KALB, a pus pe fugă pe KAYSI, partizanii lui IBN AL-ZUBAYR. Această luptă n-a făcut decît să accentueze rivalitățile dintre triburile nord-arabe și triburile YEMENITE (p. 64, I).

MARIB

Vechea capitală a regatului Saba în Arabia de Sud, în apropierea căreia ar fi fost construit vestitul dig de la Mărib (p. 31, I) ce servea la irigarea ținutului înconjurător. Ruperii acestui BARAJ în secolul al VI-lea îi este atri-

buită emigrarea triburilor sud-arabe spre nord (p. 34, I); este însă probabil, cum s-a spus, că în acea perioadă țara se găsea deja într-o stare de declin care împiedica restaurarea acelei lucrări. (*Harta 1*, p. 30, I).

MARINA

O marină islamică a fost constituită în Mediterană de MU'AWIYA cu ajutorul unor echipaje CREȘTINE (p. 66, I). Cu această flotă, califii UMAYYAZI au întreprins fără succes să pună stăpînire pe CONSTANTINOPOL. Greu încercată în urma acestor expediții, marina a jucat un rol șters în Orient pînă în momentul cînd SALADIN s-a străduit s-o reconstituie (p. 138, I), în timp ce la celălalt capăt al Mediteranei nu înceta, dimpotrivă, să se afirme vocația maritimă a ANDALUSULUI în expedițiile de corsari ca și în activități mai pașnice. (Pp. 61—63, II). V. ARSENAL, NAVIGAȚIE.

MAROC

Nume modern al părții occidentale a Magrebului, născut din deformarea cuvîntului *Marrākeş* (MARRAKEŞ), care desemna orașul cel mai important al regiunii. (P. 85, I și *il.* 56—58 și 163).

MARRAKEŞ

Oraș din MAGREBUL extrem, situat la poalele Atlasului. Întemeiat de ALMORAVIZI (p. 141, I), probabil în 1070, într-un loc unde nu exista, pe cît se spune, nici o aglomerație, el a fost ocupat în 1147 de ALMOHAZI, care l-au ales drept capitală, fiind cucerit apoi, în 1269, de MERINIZI, care și-au instalat reședința la Fās. El a păstrat cîteva monumente demne de interes, MOSCHEEA Kutubiya din epoca almohadă (*il.* 57), cu MINBARUL și MINARETUL ei, celebre amîndouă, MADRASALELE almohade și merinide, mormintele nobililor sa'dieni, în sfîrșit mica *kubba* recent descoperită, aparținînd fostei mari moschei almoravide.

MARTIRI

Numele credincioșilor căzuți în RĂZBOIUL SFÎNT (p. 9, II) și avînd parte de paradis în virtutea unor versete coranice (îndeosebi III, 161). V. MAȘHAD.

(BIBL.: *Enc. Isl. s. shahîd.*)

MARW

Oraș din IRANUL oriental (deosebit de omonimul său Marw al-Rūd de pe cursul aceleiași Murgāb), cucerit pe la 651 de armatele musulmane. A fost reședința lui ABU MUSLIM în vremea pregătirii „revoluției ABBASIDE” și a devenit capitala importantei și fertilei provincii HORASAN. Temporar a jucat rolul de capitală a imperiului, în anii 813—817, când ca'iful al-Ma'mun și-a avut reședința acolo (pp.91, I, 102, II). Înlocuit apoi de NIŞAPUR în calitate de capitală a aceleiași PROVINCII, el și-a văzut însemnătatea scăzând în secolele ulterioare, cu toate că-și regăsise pentru un timp supremația în cursul stăpînirii SELGIUCIZILOR și mai ales al domniei lui MALIKŞAH și al aceleia a lui Sandjar, care avea să fie înmormîntat acolo, și cu toate că TIMURIZII se interesaseră de el după devastarea lui de către mongoli. Vestigiile mormîntului lui Sandjar sînt încă impresionante.

MARWAN I

Al patrulea calif Umayyad, fondator al ramurii marwanide. Născut la MECCA el n-ar fi fost DISCIPOL al Profetului, dar a intrat în serviciul califului 'UTHMAN, fratele bunicului său și ginere al lui Muhammad. După ce a jucat un rol șters sub domnia lui MU'AWIYA, el a fost proclamat calif la adunarea din Djābiya în 683 (p. 60—61, I), cînd atinsese deja o vîrstă înaintată. Domnia sa a consistat mai ales în a impune autoritatea sa în SIRIA și în diferitele PROVINCII precum și în a asigura succesiunea sa prin desemnarea ca moștenitori a celor doi fii ai săi. A murit la DAMASC în 685. (*Tabela 3*, p. 61, I).

MARWAN II

Ultimul calif Umayyad, care își stabilise reședința la HARRAN în MESOPOTAMIA SUPERIOARĂ. A fost învins de armatele ABBASIDE în bătălia de lîngă Marele ZAB (pp. 63, 70, I). Fiind urmărit, el s-a refugiat în EGIPT, dar a fost ajuns din urmă la Būsir și ucis acolo (august 750). (*Tabela 3*, p. 61, I).

MAŞHAD

Martirion, capeă funerară sau monument comemorativ, al cărui nume, practic intraductibil, are în funcție de locuri și de epoci co-notații diferite. Nici un tip arhitectural rigid nu caracterizează maşhadul, care prezintă în același timp

asemănări cu ORATORIUL și cu MAUSOLEUL, poate să acopere un mormânt de MARTIR sau de IMAM, sau să semnaleze doar locul unde s-a manifestat un PROFET. Fiind adesea obiectul unor VIZITE PIOASE și uneori legat de acte de devoțiune ȘI'ITE (p. 207, I), el a putut justifica ridicarea unor edificii impunătoare. V. MEŞHED.

AL-MAS'UDI

Poligraf arab născut la Bagdad dintr-o familie care pretindea a descinde din Discipolul IBN MAS'UD. După ce a călătorit în întreaga Asie, poate chiar pînă în Extremul Orient, precum și pe coastele Africii orientale, el a venit să se instaleze în SIRIA, apoi la FUSTAT, unde a scris o lucrare ENCICLOPEDICĂ din care nu ni s-a păstrat decît un rezumat intitulat *Pajiștile de aur*. A îmbrățișat în ea istoria lumii de la Facere pînă la califatul lui al-Mutî' (946—974), a tratat în același timp despre istorie, GEOGRAFIE, etnografie și științele naturii și a făcut totodată cartea lui plăcută la citire, presărînd-o cu anecdote picante. Scurt timp înainte de moarte (956), el a scris un tratat, *Cartea prevenirii*, care dă amănunte precise despre diferite chestiuni istorice și geografice. (P. 140, II).

(BIBL.: Mas'ûdî, *les Prairies d'or*, éd. et trad. Barbier de Meynard și Pavet de Courteille, Paris, 1861—1877; traducere revăzută și îndreptată de C. Pellat, Paris, 1962—1965 (continuă); Maçoudî, *le Livre de l'avertissement*, trad. B. Carra de Vaux, Paris, 1886.)

MATEMATICI

V. ALGEBRĂ.

AL-MATURIDI

Teolog considerat ca fondator al școlii maturidite (p. 231, I), mort la SAMARKAND în 944 și contemporan al lui AL-AŞ'ARI. Se știe foarte puțin despre viața și despre opera sa, care a început abia de curînd să fie studiată. Cu toate că maturidismul a jucat un mare rol într-o epocă relativ târzie, ereziografii nu-l semnalează, după cum nu vorbesc despre fondatorul său. Se pare că al-Maturidî a fost considerat ca un simplu teolog HANAFIT, iar școala lui confundată regulat cu hanafismul, din care reprezintă un aspect. Solid implantat în TRANSOXIANA, maturidismul a constituit, în sînul KALAMULUI, tendința cea mai apropiată de MU'TAZILISM (p. 234, I).

MAUSOLEU

Tip de edificiu necunoscut de civilizația islamică la începuturile ei, când nu se prea construia deasupra SEPULTURILOR (pp. 164—165, II). Primul exemplu păstrat ar fi Kubba Sulaybiya din SAMARRA, aparținând unei epoci în care începeau să fieenerate mormintele unor IMAMI și iți (pp. 121, 206—207, I). Turnurile funerare care au fost ridicate în IRAN începând din secolul al X-lea (il. 70), dar au cunoscut un avânt remarcabil sub SELGIUCIZI (pl. 72) s-au aflat desigur la originea unui tip de mausoleu princiar abundent reprezentat apoi în aceste regiuni și în ANATOLIA (il. 73—74) pînă într-o epocă recentă. În alte părți au predominat monumentele cu cupolă (il. 69), deopotrivă de apreciate de Selgiucizi (mormîntul lui Sandjar la MARW) sau de MONGOLI (mormîntul lui Öldjeytü la Sultāniya), care s-au înmulțit mai ales în IRAK, SIRIA și EGIPT — morminte AYYUBIDE și MAMELUCE (il. 75) îndeosebi. (Pp. 241, I, 162, II).

AL-MAWARDI

Jurist și moralist din epoca BUYIDA, care a trăit la BAGDAD în relații strînse cu cercurile guvernamentale, îndeosebi cu un celebru vizir califian, și a murit în 1058. I se datorează unul dintre primele tratate de drept public, intitulat *Statuete guvernamentale* (p. 37, II), în care propune un program de redresare a califatului, ale cărui puteri fuseseră micșorate în timpul perioadei buyide (pp. 277—279, I). A scris și un tratat de morală intitulat *Reguli de viață profană și religioasă*. (P. 306, I)

MAWLAWIYA

CONFRERIE mistică zisă a „dervișilor rotitori“ (p. 239, I), care-și datorează numele titlului de *mawlānā*, „stăpînul nostru“, dat întemeietorului ei, Djalāl al-Dîn al-Rûmî (m. 1273), și care se caracterizează prin exercițiile de dans învîrtit căroră li se dedau, cu acompaniament de muzică, membrii săi, pentru a însoți recitățile lor de LITANII și a atînge starea de extaz. Centrul confreriei era la KONYA în ANATOLIA. Ea s-a răspîndit în acea regiune, la Istanbul și chiar în SIRIA, în epoca OTOMANĂ.

(BIBL.: *Shorter Enc. Isl.*, s.v.)

MAWLID AL-NABI

Sărbătoare populară (p. 264, I) cunoscută în MAGREB sub numele de *mulud*, fixată la 21 rabi' I și legată de venerația al cărei obiect a fost începînd, pe cît se pare, de la sîrșitul secolului al VIII-lea, casa natală de la MECCA a lui Muhammad. Primele serbări ale Mawlidului sînt atestate în Egiptul FATIMID, pe la 1100; apoi, celebrarea lui solemnă este semnalată la Irbil, în MESOPOTAMIA SUPERIOARĂ, la începutul secolului al XIII-lea. Acest obicei s-a răspîndit încetul cu încetul în întreaga lume musulmană, în mare parte sub influența SUFISMULUI, și a fost aprobat de mulți jurisconșulți ca o „bună INOVAȚIE”. Hanbalitul IBN TAYMIYA însă nu l-a admis, și atitudinea lui avea să fie reîluată de wahhabiți în secolul al XVIII-lea. (BIBL.: *Shorter Enc. Isl.*, s.v.)

MĂNĂSTIRI CREȘTINE

În arabă *dayr*, cuvînt de origine SIRIACĂ. Mănăstirile creștine erau foarte numeroase într-o epocă veche, mai ales în IRAK, în MESOPOTAMIA SUPERIOARĂ, în SIRIA și în EGIPT. Ele erau formate cînd dintr-o simplă sihăstrie, cînd dintr-un ansamblu de clădiri. Mănăstirile au fost centre de viață religioasă, intelectuală și artistică, contribuind la răspîndirea științelor grecești și a tehnicilor decorative orientale. Ele au exercitat o influență mai directă asupra vieții sociale; în adevăr, aceste mănăstiri sau localitățile creștine învecinate cu ele au furnizat ADMINISTRAȚIEI califiene numeroși secretari de valoare, care uneori se converteau la Islam; pe de altă parte, aceste mănăstiri deveneau în anumite ocazii locuri de petrecere pe care musulmanii le frecventau cu plăcere pentru a bea vin în deplină libertate. De unde deseale aluzii la mănăstiri și la ocupații lor, acuzați uneori, în poemele bahice, de moravuri îndoieinice. Mai mulți autori musulmani au consacrat lucrări mănăstirilor creștine și anecdotelor avîndu-și locul în ele. Mănăstirile erau supuse reglementărilor privitoare la tributari: cele vechi erau menținute, dar era interzis de a construi altele noi. De fapt, situația mănăstirilor a variat după epoci; au existat perioade mai dificile, în care autoritățile împiedicau restaurarea clădirilor ajunse în stare prea rea, în timp ce în alte momente construirea de mănăstiri noi era tolerată. Cît despre călugări, ei erau în principiu scutiți de impozitul de capitație, dar această dispoziție n-a fost totdeauna aplicată. Se pare că mănăstirile creștine au cunoscut,

începînd din secolul al XI-lea, greutăți datorate tulburărilor și invaziilor. Numărul lor a scăzut în mod incontestabil (p. 222, II) și viața monahală creștină n-a reușit să se mențină decît în Mesopotamia superioară, în Liban și la Muntele Sinai.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *dayr.*)

MĂNĂSTIRI MUSULMANE

Mănăstiri unde trăiau și se întruneau, începînd aproximativ din secolul al XI-lea, membrii CONFRERIILOR de sufii (pp. 239, I, 195, II). Ele poartă în arabă nume diverse, dar prezentau puțină originalitate în tipul lor arhitectural (pp. 161, 164—167, II), legat de acela al MADRASALEI și menit să dea naștere, în urma unor frecvente combinări cu MAUSOLEUL, complexelor arhitecturale care au predominat în arta islamică începînd din epoca postselgiucidă. Despre mănăstirea militară, vezi RIBĀT.

MARTORI INSTRUMENTARI

V. pp. 195, 270, 284, 285, I, 190, 191, II.

MĂRTURIE

Constituie proba fundamentală în materie judiciară, alături de JURAMINTE și de mărturisire. Mărturia nu e valabilă decît dacă e depusă de un musulman liber și integru (p. 300, I). Mărturia unei femei valorează pe jumătate cît aceea a unui bărbat (p. 267, I). Aceea a tributarului nu este în principiu recunoscută. (P. 214, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), 3. *bayyina.*)

MĂSURI

Măsurile aveau valori foarte diverse în funcție de regiuni. Măsurile de greutate fundamentale erau DIRHAMUL, derivat din dragma grecească, și mithkālul sau DINARUL, derivat din *solidus*-ul bizantin, care aveau valori diferite pentru MONEZI și pentru obiecte. Pentru acestea din urmă, dirhamul echivala aproximativ cu 2,97 g, iar mithkālul cu 4,23 g. Printre măsurile de greutate inferioare, vom semnală pe cea numită habba (grăunte) valorînd o sutime de mithkāl; printre măsurile superioare, pe cea numită ūkiya (uncie), valorînd de la zece pînă la cincizeci de dirhami, ratlul valorînd douăsprezece ūkiyale, kintānul valorînd șase sute de ratli (în medie 240 g). Printre diferite măsuri de

capacitate, vom menționa kafīzul, valorînd aproximativ treizeci de litri, și djarībul, valorînd în principiu zece kafizi, fără a număra tot felul de măsuri locale. Măsura de lungime fundamentală era dhirā'ua (cotul), a cărei valoare, foarte variabilă după țări, era în medie de 54 cm. Principala măsură de suprafață era faddānul (echivalent cu circa 6 300 m²), care se împărțea în 24 kīrāți, kīrātul împărțindu-se la rîndul lui în 24 saħmi. Pentru măsurile de greutate și de capacitate existau etaloane oficiale ștampilate, din care s-au păstrat specimene, întregi sau fragmentare.

(BIBL.: G. C. Miles, *Contributions to Arabic metrology*, 2 vol., New York, 1958—1963.)

MĂTASE

V. pp. 43, 46—47, 70, II și *il.* 223 și 224.

MECCA

Oraș sfînt și leagăn al Islamului (p. 164, I), situat într-o depresiune muntoasă a HIDJAZULUI, la aproximativ 1 200 km de SIRIA și 800 km de Yemen (p. 28, I). Centru caravanier, tîrg și loc de pelerinaj în epoca preislamică (pp. 35—37, I), cuprinzînd un sanctuar numit KA'BA, el a rămas în epoca islamică centrul noului PELERINAJ (pp. 258—259, I, 169, II și *planurile 15*, p. 260, I, 16—17, p. 262—263, I), constituind totodată punctul către care trebuia să se întoarcă fiecare credincios ce îndeplinește RUGĂCIUNEA RITUALĂ (p. 254, I). Oraș religios înainte de orice, situat într-un HARAM, el a fost obiectul atenției diferitelor dinastii care l-au stăpînit. UMAYYAZILOR, care l-au reluat de la anti-califul IBN AL-ZUBAYR (p. 68, I), le-a revenit meritul de a construi moscheea sacră cuprinzînd în curtea ei Ka'ba (*il.* 38—39). În secolul al X-lea intrarea în scenă a KARMAȚILOR (p. 214, I) a inaugurat o perioadă de tulburări (atacuri împotriva orașului și luarea în 930 a Pietrei negre, restituită în 950), urmată de instaurarea unei dinastii de guvernatori hasanizi, ȘARIFII orașului Mecca, care aveau să se mențină acolo pînă în epoca modernă. Acești șarīfi au recunoscut cînd suzeranitatea FATIMIZILOR, cînd aceea a SELGIUCIZILOR, pînă ce AYYUBIZII apoi MAMELUCII au întins stăpînirea lor asupra Arabiei. Ocupînd o poziție ingrată, avantajată doar de prezența unui izvor, vestita fîntînă Zamzan, Mecca islamică a fost modelată ca oraș de necesitatea de a găzdui credincioșii, care n-au încetat să se îmbulzească pentru a săvîrși riturile Pelerinajului

(il. 37). Ea a devenit astfel o aglomerație bogată și importantă, deservită încă dintr-o epocă depărtată de portul Djidda. (*Harta 1*, p. 30, I și *il. 2*).

(BIBL.: *Enc. Isl.* s. v.; *Enc. Isl.* (2), s. *Djudda*.)

MEDICINĂ

Ramură în care savanții ce lucrau în lumea musulmană au făcut observații clinice uneori importante (p. 247, I), cu toate că au avut totdeauna cunoștințe anatomice insuficiente. Medicina a continuat să se bazeze pe concepția antică a „umorilor“ și a avut mai ales caracterul unei științe empirice, al cărei obiect era de a acționa asupra temperamentului. „Este necesar ca, în tratamentul său, medicul să se identifice cu legea naturii, spunea medicul Ibn Masawayh, care a trăit la BAGDAD în secolul al IX-lea. Dintre marii medici, îi cităm pe cei din familia Bahtîşū, CREȘTINI, iranieni, medici, în curs de mai multe generații, ai califilor abbasizi din secolul al VIII-lea, pe ‘Alī Rabbān al-Tabarī (secolul al IX-lea), pe AL-RAZI (secolul al IX-lea) și IBN SINA (secolul X—XI). AL-BIRUNI a scris și un important *Tratat despre droguri* (p. 204, II). (Pp. 116, I, 203, II).

MEDINA

Oraș din Arabia, mai înainte denumit Yathrib, care a devenit reședința lui Muhammad după HEGIRĂ (p. 43, I). Numele de *Madīnat al-Nabī*, „orașul Profetului“ (p. 28, I) semnifică la origine locul unde Profetul își exercita jurisdicția, întrucât Muhammad jucase în primele timpuri mai ales rolul de arbitru între triburi (p. 44, I). Medina, sediu al califatului sub primii trei CALIFI (p. 57—58, I), a fost părăsită de ‘ALI în 656. Încetînd de a fi capitală, ea a devenit nu numai un oraș sfînt, unde se venerau amintirile Profetului și se vizita mormîntul său (p. 264, I), ci și refugiul oamenilor pioși ca și al celor ce se opuneau regimului. ALIZII îndeosebi au trăit de preferință la Medina, atît timp cît califii le-au permis-o. Ea a fost totodată reședința celor ce doreau să trăiască departe de luptele politice, bucurîndu-se totuși de bogățiile pe care li le aduseseră cuceririle. Astfel Medina a fost în epoca Umayyadă un oraș de plăceri și distracții, celebru prin cîntărețele lui. Moscheea lui, considerată ca un locaș sacru (HARAM), cuprinde mormîntul Profetului, precum și pe al FATIMEI, al lui ABU BAKR și al lui ‘UMAR. Construcția unei moschei monumentale

datează din vremea califului AL-WALID I, și edificiul a suferit ulterior numeroase modificări (pl. 42). (Harta 1, p. 30, I).

(BIBL.: *Enc. Isl. s. Madīnat*).

MERINIZI

Dinastie care a domnit în MAGREB din 1196 pînă în 1465 (p. 142, I). Urmînd ALMOHAZILOR în partea occidentală a regatului lor, cu sprijinul BERBERILOR zenāta, ea și-a avut capitala la FAS. Merinizii au încercat fără succes să vină în ajutorul NASRIZILOR din GRANADA, n-au reușit să respingă atacurile spaniolilor și portughezilor la începutul secolului al XV-lea și au fost atunci eliminați de altă dinastie. (Tabelul 14, pp. 144, I).

MESERII

V. pp. 46—59, 108—109, 154, 211—216, 218, II.

MESIANISM

V. MAHDI.

MESOPOTAMIA SUPERIOARĂ

Regiune numită în arabia *Djazīra*, „peninsula“, cuprinsă între cursurile superioare ale Tigrului și Eufratului și corespunzătoare unui teritoriu situat în prezent, de o parte în Irak și în Siria, de altă parte în Turcia. Ea cuprindea trei districte, numite după numele triburilor ce s-au stabilit acolo în urma cuceririlor: Diyār Rabī'a (capitală Mosul), Diyār Bakr (capitală Amida) și Diyār Mudar (capitală Rakka). (Pp. 56, 66, 70, 132, I, *il.* 14, 44, 80—81, 106, 133, 158, 164, 204, 214, 221).

MEȘHED

Oraș din IRANUL oriental, care a urmat vechiului Tūs, ce fusese cucerit pe la 650 de armatele musulmane. În vecinătatea Tūsului aveau să fie înmormîntați mai tîrziu, de o parte, califul abbasid Hārūn AL-RAȘID, mort în cursul unei expediții militare în această regiune, de altă parte, imām alid 'ALI AL-RIDA, care pierise acolo otrăvit. Orașul actual și-a tras numele, care apare prima oară în texte din secolul al X-lea, de la MAUSOLEUL sau MAȘHAD ce fusese clădit în acest loc pentru IMAMUL al-Ridā și devenise centrul unei aglomerații importante în urma frecvențării de către ȘI'ÎȚI a acestui loc de pelerinaj (p. 207, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.*, s.v.)

MIHNA

Nume dat de mediiile sunnite probei la care au fost supuși oamenii de religie la sfârșitul domniei califului AL-MA'MUN și în timpul celor două domnii următoare, când doctrina MU'TAZILITĂ a fost ridicată la rangul de doctrină oficială (pp. 92, 195, I). V. INCHIZIȚIE.

MIHRAB

Nișă goală săpată în peretele KIBLA (dinspre Mecca) al unei MOSCHEI și pe care e tentant a o interpreta la origine drept o „replică redusă a absidei palatine” (J. Sauvaget) (pp. 156—157, II). Apariția ei în epoca UMAYYADĂ nu poate, în adevăr, să fie explicată independent de rolul atribuit moscheii ca loc de adunare a COMUNITĂȚII sub președinția șefului ei și este în legătură cu uzanțele ceremonialului din palatele califiene. Valoarea specific religioasă a mihrabului (p. 254, I) n-a făcut pe urmă decît să crească, paralel cu eforturile ce se depuneau pentru a face din el partea cea mai bogat decorată a întregului edificiu. Mihraburi de dimensiuni și de forme foarte diverse, care sînt uneori adevărate capodopere artistice, au fost executate fără deosebire în piatră (*il.* 53 și 62), CĂRAMIDĂ, stuc (*il.* 48, 60—61 și 63), faianță (p. 54, II) sau chiar lemn (p. 49, II).

MINARET

Turn utilizat pentru a lansa CHEMAREA LA RUGĂCIUNE (pp. 159, II). Folosirea lui, deși veche, n-a fost cunoscută de Muhammad. Marea varietate a formelor adoptate de aceste minarete, rotunde, pătrate sau prismatice, legate de MOSCHEE sau independente de structura ei, în funcție de regiune, de epocă și de material, n-a fost încă studiată în mod satisfăcător, după cum n-a fost studiată nici problema originii acestui tip de element arhitectural, care a fost fără îndoială utilizat pentru scopuri diferite, printre care acela de turn de semnalizare. (*Il.* 3, 43, 46, 55, 58, 67).

MINBAR

Element esențial al mobilierului moscheii, deoarece este vorba de amvonul cu trepte, de aspect monumental, pe care stă predicatorul pentru a-și rosti predica la RUGĂCIUNEA solemnă de vineri (*il.* 64). Folosirea minbarului, care corespundea la început aceleia a unui tron rezervat șefului COMUNITĂȚII, (p. 158, II), pornește de la Muhammad însuși. 178

Ea era legată de vechiul rol al moscheii în viața publică a musulmanilor, și avem încă dovada acestuia în epoca ABBASIDĂ, în care suveranul, atunci când primește jurământul de credință, ocupă minbarul (pp. 125—126, II). Evoluția s-a produs pe măsură ce cuvântarea politică din primele timpuri ceda locul predicii cu orientare religioasă. Minbarul Profetului era de lemn, și în general a prevalat obiceiul de a executa din acest material jețuri supraînălțate, mobile, care constituiau uneori dovada unui rafinament decorativ extrem prin asamblarea unor mici panouri cu motive încrustate (p. 49, II). Se cunosc de asemenea minbare de piatră, începînd din epoca Umayyadă pînă în epoca Otomană. (il. 53).

MINE

Minele nu aparțineau în principiu aceluia ce deținea solul și trebuiau să facă obiectul unor concesiuni speciale acordate de stat.

MINIATURI

Utilizate începînd din secolul al XII-lea pentru a decora manuscrisele unor anumite tipuri de lucrări arabe (p. 56, II, il. 64, 76, 85—86, 100, 134—138, 169—177, 180—181). Ele au făcut pe urmă fala școlilor de miniaturişti persane și turce ilustrate de artiști renumiți.

MIRDASIZI

Dinastie de EMIRI arabi care au domnit în SIRIA de nord din 1023 pînă în 1079 (p. 10, II). De confesiune ȘI'ITĂ, ei recunoșteau totuși, ca și HAMDANIZII pe care-i înlocuiseră (p. 112, I), califatul abbasid.

MISKAWAYH

FILOZOF și istoric din epoca BUYIDĂ, mort în 1030. El s-a interesat mai ales de etică, a compus pe acest subiect un tratat în care se observă o puternică influență a ideilor filozofice grecești (p. 304, I), a cules de asemenea sentințele aparținînd unor tradiții diverse — indiană, iraniană, greacă, arabă — al căror ansamblu constituia în ochii lui „înțelepciunea eternă“ (p. 244, I). A fost și autorul unei CRONICI purtînd titlul semnificativ *Experiența popoarelor* și ale cărei ultime volume descriu în mod foarte viu istoria politică a BAGDADULUI din secolul al X-lea.

MISTICA

Despre originile și dezvoltarea mișcării mistice sau SUFISM, vezi pp. 132, 183, 235—241, I.

MOGULI

Dinastie al cărei întemeietor, Bābur, pretindea a se trage în același timp din Timūr Lenk și din Genghiz Han. Ea a domnit în INDIA din 1526 pînă în 1858 (pp. 143, I, 106, II) și a fost ilustrată printr-o domnie care a durat cincizeci de ani (1556—1605), aceea a lui Akbar, mare om de stat și gînditor original cu idei sincretiste. (Tabela 14, pp. 144, I).

MOISE

În arabă *Mūsā*, profet biblic menționat de Coran, care reproduce un anumit număr de povești biblice aducîndu-le modificări de amănunt și făcînd adausuri care par să fie de origine agadică. Moise, respins de poporul său, este prezentat ca un precursor al lui Muhammad (p. 163, I). Coranul cunoaște diferitele episoade ale vieții lui Moise și-i atribuie mai multe minuni. Istorii de profeți mai adaugă vieții lui Moise diferite trăsături de origine agadică sau cu caracter folcloric. (Pp. 246—247, I).

(BIBL.: *Enc. Isl. s. Mūsā*).

MONEDĂ

Baterea monezilor era un privilegiu al suveranilor. Primele monezi bătute de suveranii musulmani erau imitații de monezi bizantine (*il. 24*) — cu legende grecești în Orient, cu legende latine în Occident — sau sasanide (*il. 21—22*) și purtau numai cîteva cuvinte gravate în arabă. Aceste tipuri au fost întîi modificate, apoi, pe la 696, califul 'ABD AL-MALIK (*il. 23*) a ordonat să se bată în tot imperiul monezi fără efigie și prevăzute numai cu inscripții arabe (p. 73, I). Aceste piese purtau pe o față o formulă luată din surata CXII (p. 159, I și *il. 25*), pe cealaltă formula PROFESIUNII DE CREDINȚĂ, amîndouă afirmînd unicitatea divină, iar la margine data, la care s-a adăugat, la monezile de ARGINT, locul. Numele CALIFULUI n-a apărut decît la începutul epocii ABBASIDE (*il. 27*). El a fost adesea urmat de acela al moștenitorului și de acela al guvernatorului. Cînd imperiul s-a dezmembrat, dinaștii autonomi au bătut ei înșiși monedă (p. 275, I și *il. 30—32*),

dar continuînd să indice pe aversul monezilor numele califului, a cărui autoritate o recunoșteau astfel (p. 134, II). Monezile, uniforme la origine, au devenit astfel repede variate odată cu dezmembrarea imperiului (p. 63, II). V. DINAR, DIRHAM.

MONGOLI

sau Il-Hāni. Dinastie care a domnit în Iran din 1256 pînă în 1353. Il-Hān este titlul purtat de Hülegü, descendent al lui Geng'iz-Han și frate al marelui Hān Mengu, care a fost însărcinat cu cucerirea și ocuparea Asiei occidentale. Hülegü și urmașii săi, izgoniți din SIRIA de MAMELUCI în 1260 (p. 139, I), au domnit asupra IRAKULUI, a IRANULUI, a ANATOLIEI orientale și a Caucazului (p. 143, I). Rămăși la început șamaniști și favorabili creștinismului și budismului, hānii s-au convertit la Islam la sfîrșitul secolului al XIII-lea, ceea ce a permis o mai bună înțelegere între supușii iranieni și cuceritorii turco-mongoli. Imperiul ilhānid s-a dislocat rapid la începutul secolului al XIV-lea (pp. 130, I, 11, II și *tabela 14*, p. 144, I).

(BIBL.: B. Spuler, *les Mongols dans l'histoire*, Paris, 1961).

MOSCHEE

Termenul francez *mosquée*, venind de la spaniolul *mezquita*, corespunde arabului *masdjid*, desemnînd orice loc destinat săvîrșirii RUGĂCIUNII RITUALE. De fapt, este preferabil a-l rezerva pentru traducerea termenului arab *djāmi'*, pentru care se adoptă uneori expresia de mare moschee, sau de moschee-catedrală, și de a vedea în el desemnarea edificiului de cult fundamental servind la adunarea COMUNITĂȚII pentru Rugăciunea solemnă de vineri (p. 254, I) și pentru ascultarea alocuțiunii de natură mai mult sau mai puțin religioasă, în funcție de epoci, rostită de IMAM (p. 156, II). Se va deosebi deci de el simplul ORATORIU, fără valoarea de loc de adunare oficial. Această distincție permite să se înțeleagă evoluția arhitecturală diferită a două tipuri de monumente, dintre care primul a fost marcat de ceremonialul aulic și a fost totdeauna interpretat ca un spațiu vast destinat desfășurărilor de masă (pp. 157—159, II), pe cînd cel de-al doilea putea fi anexat edificiilor celor mai diverse, pentru a servi acolo drept simplu loc de devoțiune. Noțiunea de oratoriu a tins

însă mai târziu să se confunde cu aceea de moschee, în măsura în care se autoriza mai larg, începînd din secolul al XII-lea, să se celebreze în diferite locuri Rugăciunea solemnă de vineri și în care favoarea crescîndă întîmpinată de edificii religioase secundare făcea să se includă printre ele adevărate „moschei”. Această contaminare explică varietatea ulterioară a tipurilor arhitecturale de moschei (pp. 159, 162, II) reprezentate, de pildă, de moscheea — MADRASA sau de moscheea funerară și care nu ne interesează în mod direct aici. (Pp. 135, 172, 189, II, *planurile* 47, p. 156, II, 48, p. 157, II, 49, p. 158, II, 50, pp. 160—161, II, 51, p. 162, II și *il.* 3, 40—59, 64 și 156).

V. MAKSURA, MIHRAB, MINARET, MINBAR, MUSALLA.

MOSUL

Oraș din MESOPOTAMIA SUPERIOARĂ situat pe malul Tigrului în fața vechii Ninive. Întemeiat în 641 de cuceritorii musulmani ca o colonie militară, el a cunoscut repede în cursul perioadei Umayyade o dezvoltare considerabilă. A fost reședința primilor Hamdanizi (pp. 101, 119, I) ca și a lui Zanki (p. 136, I) și a unei ramuri a Zankizilor (p. 134, I), mai cunoscuți sub numele de Atabegi ai Mosulului. Vechiul oraș, care a cunoscut pînă în timpul din urmă o perioadă de decadentă, mai păstrează și astăzi interesante monumente datînd din secolul al XII-lea, printre care vestigiile moscheii lui Nur al-Din, ale Palatului regal Lu'lu' de pe malul Tigrului și ale diferitor Mausolee și mici sanctuare secundare.

MOȘTENIRE

Regimul succesiunilor este caracterizat în Islam de faptul că dreptul de a testa este limitat și că nu poate exista legatar universal, părți determinate fiind rezervate direct unor anumite categorii de moștenitori, în timp ce alte categorii, formate din sclavi și din tributari, sînt excluse de la succesiune. Regimul instituit de Coran (p. 46, I) are drept scop să corecteze sistemul pur agnatic adoptat înainte, păstrînd drepturile unor moștenitori ca fiicele, soțiile, ascendenții, ceea ce explică soluția „părților” (pp. 165, 268, I). În consecință, sînt chemați să moștenească în primul rînd rudele „cu părți”, care sînt în esență: fiica (acesteia îi revine jumătate din succesiune dacă este fiică unică și nu

există fiu; dacă există un fiu, situația ei e diferită), fiica fiului, tatăl sau, în lipsa lui, bunicul din partea tatălui, mama sau, în lipsa ei, bunica, sora și fratele uterin, soțul sau soția. Dacă totalul părților acestor moștenitori depășește unitatea, aceste părți sînt reduse proporțional. Restul moștenirii este remis rudei celei mai apropiate prin bărbații ziși 'asaba, termen ce corespunde aproximativ aceluia de agnați; aceste rude cuprind descendenții și ascendenții masculini, descendenții tatălui, apoi ai bunicului, „stăpînul“, dacă defunctul este un SCLAV ELIBERAT, dar și femeile, care moștenesc în același timp cu moștenitorul masculin de același grad: astfel, fiica, dacă există un fiu, primește, nu partea prevăzută pentru cazul că e singură, ci jumătate din ceea ce revine fiului în calitate de descendent masculin. În cazul că nu există moștenitori 'asaba, moștenirea (sau ceea ce rămîne din ea) revine rudelor prin femei, numite *dhaww l-arhām*; aceasta, cel puțin după anumite școli juridice: HANBALITĂ (p. 222, I), MALIKITĂ, IMAMITĂ. Bunurile fără moștenitori trec asupra tezaurului public. Dreptul imamit a elaborat un sistem succesoral deosebit, în care descendenții și ascendenții de gradul întâi exclud unchii și mătușile, ceea ce permite să se afirme că numai 'ALI și FATIMA, cu excluderea lui AL-'ABBAS, aveau drept la moștenirea Profetului.

(BIBL.: *Shorter Enc. Isl.*, s. *mirâth*).

MOZAICURI

Utilizate pentru decorarea exterioară și interioară a monumentelor sub două forme diferite: mozaicul executat conform tradiției mozaicurilor elenistice sau bizantine (*il. 124, 193*) și mozaicul de faianță, făcut din fragmente de CERAMICĂ (p. 54, II), fasonate și incrustate într-un pat de GHIPS sau de mortar, cu rosturi adesea aparente. Primul tip a înflorit în mod cu totul deosebit în epoca UMAIYADĂ (p. 96, II), dar s-a perpetuat, de pildă în SIRIA, pînă în epoca MAMELUCĂ. Al doilea tip avea să determine celebritatea monumentelor din epoca MONGOLĂ și TIMURIDĂ în Iran și în Asia centrală. Un loc aparte mai trebuie rezervat mozaicurilor executate din cărămizi pe fond de ghips, mozaicuri ce au fost văzute apărînd în Iran pe unele monumente SELGIUCIDE sau puțin posteroare

MŞATTA

Important castel Umayyad din platoul transiordanian, situat la aproximativ 35 km sud de 'Ammān, a cărui dotare și interpretare au fost multă vreme discutate. Structura (pp. 94—96, II, *il. 114 și 117—118*), planul (*planul 37*, p. 97, II) și decorul său (*il. 119*) merită să rețină atenția (*Harta 5*, p. 67, I).

MU'AWIYA

Primul calif Umayyad, fiu al lui Abu SuFYan; aparținea puternicei aristocrații din Mecca și n-a aderat la Islam decît cu ocazia capitulării acestui oraș. Numit guvernator al Siriei, după cucerirea acestei provincii (p. 51, I), cucerire la care participase activ, el și-a văzut autoritatea sporită în vremea lui 'Uthman și a fost un administrator remarcabil. Devenit calif, (p. 59, I), el a domnit timp de douăzeci de ani, reușind să anihileze opoziția fiilor lui 'Ali (p. 60, I). Îndeobște lăudat pentru stăpînirea sa de sine, suplețea, subtilitatea politică, elocvența și spiritul său hotărît, el a fost însă atacat de adepții Șismului și de partizanii regimului Abbasid, care îi reproșau îndeosebi de a fi luat în serviciul său oameni de rînd, de a-i fi lipsit pe discipoli de dreptul de a decide asupra destinului comunității — impunînd desemnarea fiului său ca moștenitor (p. 70, I) —, de a-l fi adoptat pe sclavul eliberat Ziyad, guvernatorul Irakului, și de a-l fi ucis pe rebelul și'it Hudjr. (P. 66, I și *tabela 3*, p. 61, I).

MUEZIN

V. Chemarea la rugăciune.

MUFTIU

Jurisconsult dînd consultații juridice, numite *fatwā*. În epoca clasică, funcția de muftiu n-are nici un caracter oficial (p. 187, II) și avizele juriconsulților n-au putere executorie. Jurisconșulții cu care se înconjură cadii și care dețin uneori — este cazul la Bagdad — o funcție retribuită, n-au decît un rol consultativ. Abia în epoca Otomană a fost organizat un corp de muftii Hanafiți, care avea în frunte un „mare muftiu“ și ale cărui avize erau urmate în materie de statut personal și de organizare a cultului.

MUHAMMAD

V. pp. 28—51, 149, 163—167, 258, 264, I.

MUHARRAM

Numele primei LUNI a anului musulman. Sensul acestui cuvânt („interzis“ sau „sacru“) se explică prin faptul că în epoca anteislamică această lună corespundea cu o perioadă de pace sacră. În epoca islamică, ziua de 10 muharram, numită 'Aşurā (p. 206, I), era o SĂRBĂTOARE celebrată de şiiţi, care comemorau în acea zi aniversarea morţii lui al-Husayn la Karba'la'. (P. 46, I).

MUHTASIB

Magistrat însărcinat cu funcţia de hisba (p. 299, I). Această funcţie n-a fost totdeauna independentă. Ea este uneori legată de aceea a poliţiei. Uneori, dimpotrivă, ea este asumată de cadiu, fără ca să existe muhtasib. Se cunosc puţin originile hisbei. Funcţia este atestată pentru prima oară abia sub califatul lui AL-MANSUR. Cît despre atribuţiile muhtasibului (pp. 191—193, 220 II), ele sînt definite de juristul AL-MAWARDI, în timp ce tratatele de hisba din secolul al XII-lea şi din cel de-al XIII-lea prevăd îndeosebi natura controlului pe care muhtasibul este dator să-l exercite asupra negustoriilor, meseriaşilor şi membrilor diferitelor profesii. Divergenţele dintre sistemele juridice au pus adesea muhtasibului probleme ce sînt considerate mai ales de AL-GAZALI.

AL-MUHTAR

Rebel din epoca UMAYYADĂ, care a apărut în IRAK drepturile fiului lui 'Alī numit Muhammad IBN AL-HANAFIYA şi a fost învins şi ucis în 687 (pp. 69, 172, I).

MU'IZZ AL-DAWLA

Primul „mare EMIR“ din familia BUYIDĂ, care, după ce s-a stabilit în KIRMAN, a stăpînit IRAKUL din 945 pînă în 967 (pp. 119, 205, I).

AL-MUKTADIR

Cel de-al optsprezecelea calif ABBASID (908—932); suveran slab care a domnit multă vreme dar s-a lăsat dominat de anturajul său (pp. 101, I, 123, II). Şi-a schimbat deseori vizirul (p. 294, I), de unde a rezultat instabilitatea

politică a unei perioade marcate prin declinul autorității califiene și al puterii civile în avantajul puterii militare. A pierit de moarte violentă, vrînd să se împotrivescă unui general rebel (pp. 101, I 137—138, II). (P. 113, II și *tabela* 7, p. 79, I).

AL-MUKTAFI

Cel de-al șaptesprezecelea calif ABBASID (902—908), care a lucrat energic pentru redresarea califatului SUNNIT (pp. 96, 98—99, I). (P. 123—125, 137, II și *tabela* 7, p. 79, I).

MURDJIȚI

Partizani ai unei mișcări teologice care refuza să condamne și să excludă din COMUNITATE pe credincioșii vinovați de o gravă violare a LEGII (pp. 173, 175, I).

MURUWWA

Termen arab însemnînd „virilitate, stăpînire de sine, demnitate” și corespunzînd uneia dintre noțiunile fundamentale ale eticii arabo-islamice (pp. 185, 303—304, I).

MUSA IBN NUSAYR

General arab care a cucerit Spania (p. 65, I). Guvernator al IFRIKIYEI, el a pornit în anul 700 la cucerirea MAGREBULUI, supunînd populațiile BERBERE pînă la Oceanul Atlantic, și s-a întors în EGIPT după ce lăsase în fruntea trupelor pe locotenentul său TARIK, sclav eliberat de origine berberă. Intrucît Tārik începuse din propria lui inițiativă să invadeze Spania, Mūsā a venit în grabă pentru a nu lăsa subordonatului său avantajul cuceririi, și cei doi șefi au ajuns în răstimp de un an pînă la Pirinei. Mūsā a revenit la DAMASC în 715, aducînd o PRADĂ bogată, dar a căzut îndată după aceea în dizgrație, fiind acuzat de deturnări, și a murit sărac în exil.

MUSALLA

Termen avînd înțelesul de „loc de rugăciune”, dar desemnînd în mod mai deosebit un ORATORIU în aer liber (p. 255, I), esplanada amenajată la exteriorul celor mai multe dintre marile orașe și destinată celebrării rugăciunilor celor Două Sărbători. Musallā-ul cuprinde numai un mihrab, în fața căruia stă suveranul, sau reprezentantul său, pentru a conduce RUGĂCIUNEA.

MU'TA

Localitate din Transiordania, unde în 630 o mică trupă musulmană trimisă de Muhammad pentru a supune pe arabii așezați în această regiune a fost învinsă de o armată bizantină și a suferit pierderi însemnate (p. 48, I). (*Harta 1*, p. 30, I).

AL-MU'TADID

Cel de-al șaisprezecelea caif ABBASID, fiu al regentului AL-MUVAFFAK și al unei concubine grece, a cărui domnie (892—902), a fost consacrată restabilirii situației foarte compromise a califatului. El a înăbușit tentativele de secesiune din PROVINCIIL, a asanat finanțele (p. 98, I) și s-a străduit să potolească pasiunile religioase făcînd concesii celor două partide adverse (p. 92, I). A fost unul dintre suveranii cei mai abili ai dinastiei, dar la sfîrșitul domniei sale nu i-a putut împiedica pe KARMAȚI să facă armatele califiene a suferi o grea înfrîngere (p. 222, I), nici pe secretarii ȘI'ÎȚI să se instaleze solid în administrația centrală. (P. 95, I și *tabela 7*, p. 79, I).

AL-MUTANABBI

Supranume al unui poet din secolul al X-lea, celebru mai ales prin panegiricele sale (p. 208, II). Născut la KUFA în 915, fiu al unui purtător de apă de origine arabă, el a mers să studieze la DAMASC și a profitat de această ședere pentru a frecventa triburile din deșert și a-și însuși lîngă acestea cunoașterea LIMBII ARABE pure, pe care ele erau considerate a o păstra. Sedus de mișcarea șî'ită extremistă, care se răspîndea pe atunci în SIRIA, el ar fi luat conducerea unei răscoale, de unde supranumele său de „acela ce se pretinde profet“, și ar fi fost întemnițat. Dar cîțva timp după aceea, el a reușit să atragă asupra-i și atenția emirului din Alep, SAYF AL-DAWLA, care l-a invitat la curtea sa (p. 119, II). A petrecut la ALEP nouă ani, compunînd fie panegirice ce ridicau în slavă pe arabii de care țineau HAMDANIZII, fie poeme de inspirație pesimistă. Dar pizmuit de alții, el a trebuit să-și caute un alt protector, pe care l-a găsit în persoana regentului KAFUR din EGIPT (p. 131—132, II). Neputînd însă suporta multă vreme vulgaritatea acestui personaj, el a plecat în IRAK, apoi în IRAN, și a fost ucis de jefuitori beduini în cursul călătoriei de întoarcere.

AL-MU'TASIM

Cel de-al optulea calif ABBASID (833—843), frate al lui AL-MA'MUN, căruia i-a urmat la domnie. Celebru în analele islamice pentru faptul de a fi introdus cel dintâi folosirea unei numeroase miliții personale formată din SCLAVI de origine turcă sau iraniană, precum și pentru că a întemeiat la SAMARRA o nouă reședință califiană (pp. 90, I, 177, II, *planul 34*, p. 88, II și *il. 108*). (P. 137, II și *tabela 7*, p. 79, I).

AL-MUTAWAKKIL

Cel de-al zecelea calif ABBASID (847—861), fiu al lui al-Mu'tasim. Și-a avut reședința la SAMARRA și a fost cunoscut mai ales ca „restaurator“ al SUNNISMULUI după perioada de INCHIZIȚIE mu'tazilită (pp. 92, 198, I). Foarte ostil descendenților lui 'ALI (pp. 206, 222, I), el a luat și împotriva tributarilor măsuri, care nu par totuși a fi fost aplicate cu mare rigoare, dar a strârnit destulă opoziție pentru a pieri asasinat după instigarea propriului său fiu (p. 93, I). A fost un mare constructor (p. 81, II *planul 35*, p. 90, II și *il. 3, 43, și 156*). (*Tabela 7*, p. 79, I și *il. 26 și 28*.)

MU'TAZILIȚI

Partizani ai unei mișcări teologice rigoriste cu tendință raționalizantă (pp. 153, 174—175, 190—199, 226—227, I). (Pp. 90, 92, 93, 121, 234, I, 215, II).

AL-MU'TAZZ

Cel de-al treisprezecelea calif ABBASID, fiul lui AL-MUTAWAKKIL (p. 89, II). A domnit la SAMARRA din 866 pînă în 869, dată la care a fost înlăturat de membri ai GĂRZII turcești. (*Tabela 7*, p. 79, I și *planul 35*, p. 90, II).

AL-MUWAFFAK

Frater al califului ABBASID al-Mu'tamid și regent al imperiului din 875 pînă în 891 (p. 137, II). S-a ilustrat combatînd grava răscoală a ZANDJILOR din Irakul de jos (pp. 95 I, 123, II) și a reușit să obțină desemnarea ca moștenitor a propriului său fiu AL-MU'TADID. (*Tabelul 7*, p. 79, I).

(BIBL.: W. Hellige, *Die Regentschaft al-Muwaffaqs*, Berlin, 1936.)

N

NABATEENI

Populația arabă care, la o dată greu de determinat, s-a infiltrat în teritoriul transiordanian unde, în secolul al II-lea î.e.n., șefii ei au reușit să constituie un regat avînd drept capitală Petra (p. 33, I). Alfabetul arameic, pe care nabateenii l-au folosit și a cărui mărturie o păstrează numeroase inscripții, a fost adesea considerat ca fiind la originea SCRIERII arabe, dar această teorie este astăzi contestată. Denumirea „nabatean“ a trecut în arabă și desemnează, în epoca islamică, un țăran autohton vorbind arameica, și chiar un bădăran.

(BIBL.: *Enc. Isl. s. Nabat*; J. Starcky, art. *Petra*, în *Supplément au Dictionnaire de la Bible*.)

NAHRAVAN

Localitate apropiată de BAGDADUL actual, situată pe canalul cu același nume (p. 18, II și *hartă 18*, p. 19, II), unde a avut loc lupta în cursul căreia partizanii lui 'ALI i-au exterminat pe refractarii HARIDJIȚI.

NASIR-I HUSRAW

Poet și literat persan, născut în 1003 în regiunea BALH, mort în 1060 în ținutul muntos Badahșân (apropiat de izvorul râului Amu Darya). Cu prilejul unui PELERINAJ la MECCA, el a străbătut diferite țări, îndeosebi EGIPTUL fatimid, unde a fost recrutat ca propagandist ISMA'ILIAN. Întors în țara lui, el a fost urmărit de autoritățile SELGIUCIDE din cauza activităților sale subversive și a trebuit să părăsească regiunea Balh, refugiindu-se într-o țară izolată. Este autorul unei culegeri de poeme filosofice, al unei ENCICLOPEDII isma'iliene și mai ales, al unei prețioase *Descrieri de călătorie*, care ne informează asupra situației lumii musulmane în secolul al XI-lea (pp. 94, 130, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.*, s.v.; Nasir-e Khosraw, *le „Livre réunissant les deux sagesse“ ou Harmonie de la philosophie grecque et de la théosophie ismaélienne*, ed. H. Corbin și M. Mo'in. Paris, 1953; Nâsir-i Khursau, *Sefernameh*, ed. și trad. C. Schefer, Paris, 1881.)

AL-NASIR LIDIN ALLAH

„Cel ce face să triumfe religia lui Dumnezeu“, supranume de domnie al celui de-al treizeci și patrulea calif

ABBASID (1180—1225), care a încercat să ducă o politică independentă și să restabilească autoritatea califiană (pp. 139, I). (*Tabela 7, p. 79, I*) V. CAVALERI.

NASRIZI

Dinastie care a domnit la GRANADA din 1230 pînă în 1492 (p. 142, I și *tabela 14, p. 144, I*).

NAVIGAȚIE

Navigationa a jucat un mare rol în viața țărilor islamice, datorită legăturilor comerciale maritime pe care ele le-au întreținut, pe de o parte, cu țările din Mediterana occidentală, pe de altă parte, cu țările din Extremul Orient (pp. 63, 69—72, II și *bărțile 30, pp. 69, II și 31, p. 71, II*). Navigationa fluvială a fost de asemenea foarte dezvoltată, îndeosebi de-a lungul axei Eufratului de la BALIS la BASRA, și existau numeroase tipuri de corăbii, pe care le cunoaștem mai mult după nume decît după caracteristicile exacte (p. 61, II). V. MARINĂ.

NIHAWAND

Oraș din IRANUL occidental, aparținînd regiunii DJIBAL, situat la 1 800 m altitudine pe drumul ducînd din IRAK la ISFAHAN. Lîngă oraș a avut loc lupta care, în 642, a deschis armatelor musulmane calea spre Iran (p. 56, I). Nihāwandul mai este deseori menționat într-o epocă mult mai tîrzie, în vremea luptelor dintre SAFAVIZI și OTOMANI.

(BIBL.: *Enc. Isl. s.v.*)

NILOMETRU

Monument situat în insula Rawda la FUSTAT și care adăpostește scara gradată destinată să măsoare înălțimea Nilului cu ocazia creșterii apelor sale (*il. 94*). Păstrat și astăzi, nilometrul ar fi fost construit de AL-MA'MUN, apoi restaurat în vremea califului abbasid AL-MUTAWAKKIL prin îngrijirea savantului ASTRONOM al-Fargānī, și poartă încă inscripția datînd de atunci. (P. 134, II).

NIȘAPUR

Oraș din IRANUL oriental, cucerit pe la 651 de armatele musulmane și devenit prosper în secolul al IX-lea, cînd guvernatorii TAHIRIZI l-au ales ca reședință. Capitală a HORASANULUI în epoca stăpînirii SAMANIZI-

LOR, el prezenta pe atunci diviziunea tripartită tradițională a orașelor din Iran — citadelă, oraș și suburbii (pp. 152, 155, II) — și cunoștea o mare prosperitate, activități agricole și comerciale, existența în vecinătatea lui a unor MINE de turcoază renumite. Reședința a Gaznavidului MAHMUD, apoi a Selgiucidului TUGRILBEG începînd din 1038 (p. 127, I), el a fost devastat în secolul al XII-lea și în cel de-al XIII-lea de războaie, războaie și cutremure de pământ, de pe urma cărora nu s-a refăcut niciodată. Săpături recente au permis să se regăsească pe locul său de altădată cîteva urme de monumente interesante, iar CERAMICA zisă, pe bună dreptate, de Nișāpūr, atestă și astăzi prosperitatea unui artizanat local, vremelnic încurajat de luxul curții samanide (il. 139, 213, 215, 217 și 220). (P. 132, I).

NIZAM AL-MULK

Celebru ministru al sultanilor SELGIUCIZI, născut în 1018 lângă Tūs în IRAN, mort în 1092. Aflat în serviciul lui Alp Arslān în epoca în care acesta din urmă guverna HORASANUL, el a ajuns foarte repede să fie apreciat de viitorul suveran, care l-a luat după aceea ca vizir. L-a însoțit pe Alp Arslān în campaniile sale și a inspirat în parte politica acestuia, caracterizată prin folosirea unui mare număr de TURCOMANI în ARMATĂ și prin menținerea în PROVINȚII a unor șefi locali puși sub autoritatea guvernatorilor selgiucizi. Devenit sub MALIKȘAH un adevărat stăpîn al imperiului (p. 131, I), el a căutat să pună capăt insubordonării unor numeroși membri ai familiei califiene, arătîndu-se, pe de altă parte, mai exigent față de suveran și dezvoltînd învățămîntul dreptului ȘAFI'IT în noile MADRASALE (p. 230, I). A lăsat un tratat de guvernare intitulat *Siyāset Nāme*, scris în PERSANĂ în 1091 (pp. 132, 135, I), în care expunea concepția irano-islamică despre organizarea statului și definea noul regim „feudal” instituit de el. Nizām al-Mulk a protejat pe poeți și pe literați. În ultima parte a carierei sale, a trebuit să facă față unei recrudescențe a ISMA'ILISMULUI și a fost asasinat în 1092 de un om deghizat în SUFI, care e considerat în general ca un trimis al nizarisilor, „ASASINI” (p. 133, I).

NIZARISI

V. ASASINI,

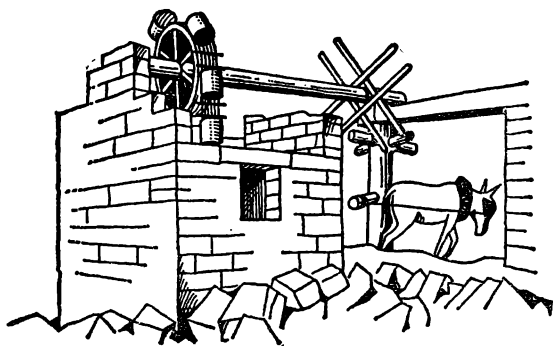
NOAPTE A DESTINULUI

Noapte sfântă, situată de cele mai multe ori între 27 și 28 ramadân, în cursul căreia, potrivit unei credințe răspândite, destinul fiecărui om era fixat pentru anul următor (p. 264, I). Este recomandat credincioșilor să petreacă în rugăciuni, în MOSCHEILE orașului, această noapte, în cursul căreia se celebrează, pe de altă parte, aniversarea zilei când au fost revelate primele surate ale Coranului. O altă noapte, aceea de 14 spre 15 șa'bân, era de asemenea considerată, în secolul al X-lea și în cel de-al XI-lea, ca „noapte a destinului“ După AL-GAZALI, existau cincisprezece nopți în timpul cărora era recomandat credincioșilor să se roage, pentru a afla împlinire.

(BIBL.: *Enc. Isl.*, s. *ramadân.*)

NORIA

Formă spaniolă a cuvîntului arab *na'ūra*, „roată“, desemnînd un dispozitiv de ridicare bazat pe principiul roții cu cupe ce se varsă într-un jgheab sau un bazin, roată acționată fie de un animal (p. 31, II și *il.* 96), fie prin forța curentului respingînd palete de lemn (*il.* 88).

64. DESEN SCHEMATIC AL UNEI ROȚI HIDRAULICE (NORIA) CU MANEJ

(După J. Weulersse, *Païsans de Syrie et du Proche-Orient*)

Animalul ce se învîrtește în manej acționează printr-un sistem de angrenaje rudimentare o roată motrice ce mișcă un lanț fără sfîrșit echipat cu cupe, care-și varsă conținutul la nivelul solului pentru a iriga culturi și grădini. Acest din urmă aparat este sprijinit de un careu de zidărie înclînd puțul.

AL-NUMAN (cadiul)

Jurist din epoca FATIMIDĂ, autorul unor lucrări de drept ISMA'ILIAN care fac autoritate (pp. 114, 216, II). Descendent al unei familii MALIKITE din KAIRUAN, el se raliase repede la isma'ilism și a fost numit cadiu în 946. În vremea CALIFULUI al-Mu'izz, el s-a bucurat de un prestigiu excepțional și a ocupat unul dintre primele locuri în ierarhia PROPAGANDIȘTILOR isma'ilieni. A murit în 974 la Fustât.

(BIBL.: A. A. Fyzee, „Qâdi an-Nu'mân, the Fatimid jurist and author“, în *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1934).

NUMELE LUI DUMNEZEU

Calificative aplicate lui Dumnezeu, în număr de nouăzeci și nouă (p. 160, I). Cele mai importante figurează în textul Coranului. Existența acestor nume, cu care este recomandat credincioșilor să se adreseze lui Dumnezeu, i-a făcut pe teologi să pună problema ATRIBUTELOR DIVINE (p. 182, I). (P. 184, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s. *al-Asmâ' al-husnâ'*).

NUMELE DE PERSOANE

Sînt compuse în esență din nume (*ism*), urmat de numele tatălui, legat de cel dintîi prin particula *ibn*. Numele musulmane cele mai curente reiau fie numele și calificativele Profetului (Muhammad, Ahmad, Mustafâ, nume ce înseamnă „lăudat“ sau „a'es“), fie nume ale membrilor familiei sale sau de DISCIPOLI vestiți, de profeți coranici (Ibrahîm, Ismâ'il, Ișâk, Mūsâ). Ele pot fi și nume cu caracter teofor (pp. 132—133, II), arătînd că credinciosul aparține lui Dumnezeu ('Abd Allâh „servitor al lui Dumnezeu“, 'Abd al-Rahmân „servitor al Celui milostiv“). Adoptarea unora dintre ele, ca acelea purtate de unii UMAYYAZI sau ALIZI, putea marca o simpatie politică. Nearabii care se converteau adoptau în general nume musulmane. La aceste denumiri se mai adăuga *kunya*, adică numele fiului precedat de cuvîntul Abû, „tatăl lui“; etnicul (*nisba*) indicînd originea personajului sau a familiei sale, și eventual un nume de meserie. *Kunya* era adesea fictivă (orice bărbat purta una, chiar dacă n-avea nici un fiu) și putea să mai fie un fel de supranume făcînd aluzie la o calitate morală.

NUR AL-DIN

Suveran ZANKID care a domnit în Siria din 1146 pînă în 1174. Fiu al atabegului ZANKI, el a moștenit întâi doar regatul Siriei de nord, dar s-a remarcat repede prin acțiunea sa viguroasă împotriva francilor, cărora le-a luat cîteva cetăți. După ce a reușit să-l facă prizonier pe Joscelin de Courtenay, el a pus stăpînire pe castelele comitatului Edessei. De acolo a înaintat spre sud și, neputîndu-se înțelege cu stăpînitorul DAMASCULUI, a ocupat el însuși orașul (1154) și a silit pe regele IERUSALIMULUI să renunțe la tributul pe care Damascul i-l vărsa pînă atunci. Restul domniei sale a fost ocupat cu lupte împotriva FRANCILOR (p. 136, I și *harta 13*, p. 137, I), a SELGIUCIZILOR DIN RUM și cu încercări de a se infiltra în EGIPTUL fatimid, pe atunci în plină decadență. Nūr al-Dīn a lăsat reputația unui campion al Islamului și al SUNNISMULUI, preocupat de a se conforma prescripțiilor Legii și de a face să domnească dreptatea și echitatea printre supușii săi. A fost un mare constructor, care, pe de o parte, a restaurat fortificațiile principalelor orașe siriene și, pe de altă parte, a ridicat numeroase MOSCHEI (*il. 44—45*), MADRASALE și SPITALE, (Pp. 118, 231, I).

Cadran solar al lui — (*il. 206*).

NUSAYRIȘI

Sectă ȘI'ITĂ extremistă datînd din secolul al IX-lea, care îl considera pe cel de-al doisprezecelea IMAM ca o întrupare a SPIRITULUI SFÎNT și a cărei doctrină pare să fi suferit influența unor idei creștine. Reprezentanții ei, instalați în SIRIA de nord (p. 207, I), sînt numiți astăzi în mod mai curent alauiți.

(BIBL.: *Enc. Isl.*, s. *nusairiya*.)

O

OCULTAȚIE

V. pp. 205, 213—216, I

ODĂ

V. pp. 208, II

OLĂRIE

V. pp. 46, 53, II și *il. 154*.

OPTICĂ

Știință cultivată de musulmani, care au făcut unele descoperiri în domeniul refracției (p. 247, I). Cel mai celebru savant este Ibn al-Haytham, care a lucrat la CAIRO sub FATIMIZI în prima jumătate a secolului al XI-lea și al cărui tratat a fost tradus în latină în Occident, încă în secolul al XII-lea.

ORATORIU

Loc de cult rezervat RUGĂCIUNII RITUALE, dar care nu poate servi la reunirea COMUNITĂȚII în ziua de vineri pentru a asculta PREDICA oficială (p. 254, I). Se cunosc numeroase specimene în orașe, începând din secolul al XII-lea (p. 164, II), și unele s-au confundat încetul cu încetul cu adevărate MÔSCHEI (p. 167, II). Dar cele mai interesante specimene din punct de vedere arhitectural au fost fără îndoială oratoriile de PALAT (p. 89, II), păstrate, de pildă, la LAȘKARI BAZAR sau la SARAGOSA. Sînt de notat de asemenea tipurile de oratorii atestate în anumite CARAVANSERAIIURI selgiucide (*il.* 104). (Pp. 132, I și *il.* 59).

ORFEVRĂRIE

V. pp. 53—54, II, *il.* 145—146, 194—197 și 204.

OTOMANI

Dinastie ce-și datorează numele unui anume 'Uthmān, șeful familiei tribului TURC Oguz stabilit în ANATOLIA. Legați la început de SELGIUCIZII din KONYA, ei s-au războit împotriva bizantinilor în partea de est a țării și au devenit practic independenți la începutul secolului al XIV-lea (p. 143, I). Domnia acestor SULTANI, care au fost în secolul al XVI-lea stăpîniți unui imperiu puternic și prosper înglobînd Balcanii și țările arabe, avea să dureze pînă în 1924, (P. 106, II și *tabela 14*, p. 144, I).

P

PACTUL PRETERN

În arabă *mīthākē*. Pact prin care, potrivit Coranului, oamenii ar fi recunoscut, chiar înaintea Facerii, suveranitatea Dumnezeului lor (pp. 162, 251, I). SUFIII se înteme-

iază adesea pe acest pact pentru a dovedi posibilitatea uniunii mistice (p. 236, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.*, s. *mīthāk*.)

PALATE

Alături de CASTELE, palatele au fost abundant reprezentate în civilizația islamică clasică. Începând din epoca ABBASIDĂ, ea a cunoscut reședințe califiene corespunzând unor adevărate orașe regale (pp. 79—81, II). Deosebit de expuse părăsirii și distrugerii datorită vicisitudinilor politice, aceste palate nu ne sînt cunoscute astăzi în cea mai mare parte decît prin ruine informe, dacă nu doar prin mențiunile vechilor CRONICARI. Pentru unele dintre ele ne putem totuși baza pe planuri detaliate și să reconstituim în parte, după descrieri și povestiri, viața și ceremoniile ce se desfășurau în cuprinsul lor (pp. 77—83, 84—94, 108—113, 129, 131, 141—146, II). Primele lor specimene au stat la originea marilor metropole irakiene BAGDAD (pp. 98, 122 și *planul 33*, p. 80, I), RAKKA sau SAMARRA (*planurile 33*, pp. 82—83, II, *34*, p. 88, II, *35*, p. 90, II și *il. 108*). Imitate apoi în întregul imperiu ori de cîte ori domnea în el o dinastie destul de puternică, ele s-au regăsit cu aceleași caracteristici în PROVINCIILE cele mai depărtate (pp. 102—108, II și *planurile 43*, p. 105, II, *44*, p. 106, II, *45*, p. 107, II și *46*, p. 136, II) și tradiția lor va mai renaște, peste veacuri și dincolo de perioadele agitate în care au înflorit fortărețele și cetățile, în construcțiile tîrzii, care vor fi fastuoasele palate ale MOGULILOR, ale SAFAWIZILOR și ale OTOMANILOR. Acolo, la Lahore, la Agra sau DELHI, ca și la ISFAHAN și Istanbul, trebuie căutate astăzi exemplele lor cele mai evocatoare, înzestrate încă cu fragila lor ornamentație sau chiar cu mobilierul lor, precum și cu colecțiile de rarități prețioase, care contribuiau la prestigiul lor.

PALESTINA V. SIRIA.

PALMYRA

În arabă *Tadmur*. Oază din SIRIA care a fost ocupată în vechime de o populație arabă, rivală a NABATEENILOR și arameizată ca și ei. După ce jucase un rol important în epoca romană, Palmyra a rămas, în epoca islamică, un punct

caravanier, dar fără cea mai mică asemănare cu orașul antic, ale cărui ruine se mai înalță încă în mijlocul deșertului. (Il. 7).

(BIBL.: J. Starcky, *Palmyre*, Paris, 1952.)

PAPIRUS

Material de origine vegetală fabricat din planta cu același nume și după o tehnică esențialmente egipteană (p. 56, II). A fost utilizat ca suport al SCRIERII în primele secole ale Islamului și înainte de generalizarea folosirii HÎRTIEI. Cele mai vechi specimene ale sale din epoca islamică au fost regăsite în EGIPT și cuprind în același timp documente administrative, dintre care unele au fost la început bilingve — în greacă și arabă —, texte literare precum și acte de arhive cu caracter atât oficial cât și privat. Marile culegeri de papirusuri păstrate în bibliotecile din Orient și din Occident oferă istoricului o mină bogată de informații de tot soiul, fiind exploatate după metodele unei științe specializate, papirologia, a cărei competență este adesea extinsă, prin lărgirea abuzivă a termenului, la toate documentele vechi scrise în arabă, indiferent de natura suportului (piele, pergament, hîrtie, țesături, lemn, os, cochilii, sticlă sau chiar piatră). Se găsesc pe papirus primele exemple, uneori datate, ale scrierii arabe arhaice, necolțuroase, ale cărei tipuri de litere nu se disting de CUFICĂ și nu anunță încă decît de departe variațiile adevăratei CALIGRAFII cursive, apărută mai tîrziu. Spre deosebire de copiile îngrijite ale Coranului pe pergament, textele scrise pe papirus nu se disting, în adevăr, decît rareori prin căutarea unor efecte estetice și aparțin domeniului scrisurilor utilitare. Material costisitor, dar apreciat în birourile statului Umayyad, apoi Abbasid — căci documentele scrise pe papirus erau greu de răzuit și de falsificat (p. 56, II), — papirusul n-a putut însă rezista concurenței hîrtiei, și fabricarea lui, care începuse să decadă în cursul secolului al X-lea, a încetat complet în a doua jumătate a celui de-al XI-lea.

PARTID (spirit de)

În arabă *'asabiya*. Născut din vechiul spirit de clan be-duin și transpus pe plan islamic, el reprezintă atașamentul față de o mișcare politico-religioasă și de regimul corespunzător (p. 304 I). Spiritul de partid este considerat de istoricul İbn Haldun drept indispensabil formării statelor. Cultivat de

și iți, el se opune spiritului de regrupare comunitară pe care îl preconizează TRADIȚIONALISTI (p. 189, I).

PEDEPSE

De pedepsele legale (pp. 265, 284, I) se disting pedepsele discreționare lăsate la arbitrarul șefului COMUNITAȚII și aplicate în general de reprezentanții săi, prefectul de poliție și muhtasibul (p. 298, I). Pedepsele aplicate de muhtasib trebuiau să fie în principiu inferioare celei mai mici dintre pedepsele legale prevăzute pentru delictele grave și puteau să implice tratamente umilitoare ca, de pildă, obligația de a purta tichia infamiei. Pedepsele aplicate de prefectul de poliție și destinate să asigure menținerea ordinii nu cunoșteau limite. Dar aceste pedepse arbitrare trebuiau, potrivit juriștilor, să varieze după categoria socială a delincventului: îndulcite pentru oamenii de religie sau pentru EMIRI, ele loveau, dimpotrivă, cu asprime pe oamenii din popor.

PELERINAJ RITUAL

Pentru a efectua Pelerinajul major, obligație fundamentală a Islamului (pp. 46, 253, 257—259, I), pelerinii, după ce s-au pus în stare de sacralizare în locul unde pătrund în teritoriul sacru sau HARAM (*planul 15*, p. 260, I), se întrunesc în moscheea de la MECCA în ziua de 7 dhū l-hidjdja pentru a asculta o predică. A doua zi, ei se duc afară din oraș, în valea Minā (*il. 37*) unde își fac rugăciunea de amiază și ascultă o predică; pe urmă, în ziua a treia, la poalele muntelui 'ARAFĀ, unde rămân în picioare (*wukūf*) în tot timpul după-amiezii, repetând formula *lab-bayka* sau recitând rugăciuni personale (*planul 16*, p. 262, I). De la apusul soarelui începe cursa (*ifāda*) spre colina Muzdalifa, unde se săvârșesc rugăciunile rituale ale serii și ale nopții. În ziua de 10, după o nouă predică, ascultată în picioare, pelerinii se întorc la Minā pentru a îndeplini un rit deosebit, aruncarea celor șapte pietricele pe unul din cele trei mormane de pietre existând în acest loc: este vorba de un vechi rit de lapidare adoptat de Islam, care vede în el un gest destinat să înlătore ispitele Satanei, gest ce și-ar avea originea la AVRAAM. Atunci are loc JERTFA, care marchează sfârșitul Pelerinajului propriu-zis, cu toate că n-are nici un caracter obligatoriu pentru pelerin; tot atunci pelerinul pune să fie ras pe cap — semn de desacralizare — înainte de a se întoarce la Mecca. Pelerinii petrec la Minā

cele trei zile următoare (de la 11 pînă la 13 ale lunii), care sînt zile de destindere și de plăcere și care poartă un nume pentru care, ca și pentru multe alte rituri ale Pelerinajului, nici o explicație satisfăcătoare n-a fost propusă. După aceea, ei îndeplinesc în general la Mecca riturile Pelerinajului minor, iar apoi, cu prilejul călătoriei de înapoiere, vizitează mormîntul Profetului la MEDINA. Pelerinajul minor sau *'umra* constă numai în rituri îndeplinite la Mecca: pelerinul face șapte ocoluri rituale în jurul KA'BEI (primele trei, în pas iușit, celelalte patru în pas normal), sărută Piatra neagră, face o scurtă Rugăciune rituală în spatele stațiunii lui Avraam, bea apă la izvorul Zamzam, apoi se duce la Safā pentru a efectua înșeptita „cursă” între cele două ridicături Safā și Marwa (*planul 17*, p. 263, I). Acest ansamblu de rituri poate fi îndeplinit în orice perioadă a anului, el este însă meritoriu mai ales în luna ramadan. Existau trei moduri de efectuare a Pelerinajului major: singur sau combinat cu Pelerinajul minor, ori precedat de Pelerinajul minor cu desacralizarea între cele două operații. Juriștii au discutat asupra importanței relative a diferitelor rituri, din care unele sînt esențiale (de exemplu, stațiunea 'Arafa), altele obligatorii, altele, în sfîrșit, numai obișnuite și recomandate. Pelerinajul, totdeauna condus de un șef al COMUNITĂȚII (pp. 89, I, 135—137, II), era pentru acesta din urmă un prilej de a afirma dominația sa asupra orașelor sfinte ale Islamului. (Pp. 300—303, I).

Certificat de — (*il. 36*).

PERGAMENT

Material folosit, ca și pieile tăbăcite de miel, capră, vițel și gazelă, drept suport de SCRIERE în primele secole ale Islamului (p. 55, II), în același timp cu PAPIRUSUL egiptean și înainte de răspîndirea tehnicii HIRTIEL. Utilizarea lui era rezervată mai ales, fie actelor de arhive pe a căror conservare se punea preț, fie copiilor îngrijite ale Coranului (*il. 33—34*), din care unele puteau fi însoțite cu anluminuri delicate. Diferențele de calitate puteau fi considerabile între specimene mergînd de la pielea cea mai grosolană pînă la cea extrem de fină de vițel născut-mort, dar pergamentul a rămas totdeauna un material prețios, abandonat aproape în mod general în secolul al XI-lea, cu toate că folosirea lui s-a menținut mai multă vreme în provinciile occidentale ale Magrebului și ale Spaniei.

PERSANA (limbă)

Limbă indo-europeană derivând din pehlevi, limba oficială a statului și a bisericii sasanide, care era notată într-o scriere de origine arameică. Persana, ca limbă literară, și-a făcut apariția prin secolul al X-lea (p. 135, I), epocă la care a scris, în regiunile stăpânite de SAMANIZI, marele FERDOUSI (p. 126, I). Persana, care era scrisă cu ajutorul alfabetului arab modificat și a făcut multe împrumuturi din arabă, s-a răspândit în INDIA în epoca MOGULĂ, precum și în Turkestan. Vocabularul persan a pătruns astfel în urdu, formă a hindustanei adoptată de musulmanii din India și care se scrie cu caractere arabe.

(BIBL.: A. Meillet și M. Cohen, *les Langues du monde*, Paris, 1952).

PEȘTERĂ

Grotă în care Muhanmad, plecând din MECCA spre MEDINA în momentul HEGIREI și fiind urmărit de cei din orașul său natal, s-a refugiat temporar împreună cu ABU BAKR. Episodul, bine cunoscut de Viețile Profetului, a fost amplu celebrat de TRADIȚIA sunnită. (Pp. 217, 224, I).

PIELE

V. pp. 50—52, II.

PIEȚE

Dacă practic nu există târguri în țările Islamului, se disting diferite feluri de piețe permanente: piețele speciale de fructe și zarzavaturi, de ovine, de cai, de țesături prețioase (v. KAYSARIYA), și suk-urile (pp. 153—154, II). (Pp. 299, I, 178, II).

PLATON

În arabă *Aflâtûn*. Era cunoscut de lumea arabo-islamică (p. 186, 272, I), dar adesea prin intermediul operelor care-i erau greșit atribuite sau al comentariilor datînd din antichitatea târzie (p. 242, I). Multe citate sau extrase din Platon au parvenit gînditorilor arabi prin mijlocirea lui Galen, dar platonismul propriu-zis a avut mai puțină influență decît neoplatonismul (pp. 176, 304, I) reprezentat prin autori ca Plotin, Porfiriu și Proclus.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *Aflâtûn*.)

PODURI

Se numără printre realizările arhitecturale destinate să amelioreze starea căilor comerciale (pp. 59, 65, II). Unele dintre ele se confundau cu digurile rețelelor de irigare sub formă de poduri BARAJE. Dar marile fluvii n-au fost niciodată traversate decît cu ajutorul unor poduri de vase. (*Il.* 106 și 107).

POEZIE

Joacă un mare rol în societatea islamică. Poeții sînt panegiriștii suveranilor și apărătorii marilor cauze. Prezența lor nu e mai puțin indispensabilă în ședințele de divertismente aristocratice cuprinzînd CÎNT ȘI MUZICĂ (p. 78, 145, II). De unde marile genuri: panegiric și satiră, datînd din epoca arhaică (pp. 131—132, II), apoi poezia bahică, erotică sau chiar mistică, avînd la bază o tendință modernistă (pp. 249, I, 146, 206—211, II). (Pp. 14—15, 39—40, 202, II).

POITIERS (bătălia de la)

A avut loc în 732, probabil între Tours și Poitiers în locul numit Moussais-la-Bataille, în apropierea unui drum roman. Acest amănunt explică faptul că autorii arabi andaluzi desemnează poziția bătăliei prin numele de „calea martirilor”. Acolo Carol Martel a oprit trupele musulmane comandate de ‘Abd al-Rahmān al-Gāfiki (p. 65, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *Balât al-Shuhadâ*).

POLICROMIE

Gustul pentru culoare, totdeauna prezent în arta islamică, explică favoarea de care s-au bucurat în ARHITECTURĂ DECORURILE executate în MOZAIC de sticlă sau de faianță (*il.* 124, 193), precum și placajele din plăci de ceramică ce se adăugau efectelor mai discrete de policromie obținute la anumite construcții de piatră (*il.* 124, 193). Tencuielile de GHIPS sau de stuc sculptate (*il.* 188) erau ele însele acoperite cu zugrăveală în culori deschise și violente, în timp ce pe tencuielile netede se folosea tehnica FRESCEI. În artele minore se manifesta aceeași tendință: în arta sticlei și a ceramicii (*il.* 139—140, 208, 211, 213—214, 219—222), a lemnului (incrustații) sau a metalului (damaschinaj [*il.* 145]), ca și în țesături (*il.* 224) și co-voare sau în miniaturi (*il.* 121).

POLIGAMIE

V. pp. 46, 265, I.

POLIȚIE

V. pp. 265, 276, 284, 287, 298—299, I.

PORȚI

V. pp. 51, 95, 97, II și *il.* 110, 125—126, 131, 161, 163—164, 187 și 200.

PORTURI

V. ARSENAL, MARINĂ, NAVIGAȚIE.

POST

Regulile Postului, obligație religioasă fundamentală (pp. 253, 257—258, I), n-au fost definite de Muhammad decît la MEDINA (p. 46, I). Esențialul lor a fost stabilit de versetele 183—185 din surata II. Conform tradițiilor adoptate de majoritatea autorilor musulmani, luna a noua a anului (ramadan) a fost aleasă pentru post ca fiind aceea în cursul căreia fuseseră revelate primele surate ale Coranului.

(BIBL.: *Shorter Enc. Isl.*, s. *sawm*).

POȘTĂ

În arabă *barīd* (din grecescul *beredōs*). Serviciul poștei, remarcabil organizat în primele timpuri ale regimului AB-BASID după modelul serviciilor care existau anterior în Imperiile bizantin și sasanid, s-a deteriorat odată cu dezmembrarea imperiului (p. 64, II). Se pare în adevăr că BUYIZMI și SELGIUCIZII n-au utilizat decît curieri care n-aveau la dispoziția lor un veritabil sistem de rele. Poșta avea să recîștige vechea ei importanță în statul MAME-LUC, în EGIPT și în SIRIA. (Pp. 124, 290, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *barīd*).

PRADA

Dreptul deosebește pe de o parte bunurile mobiliare smulse necredincioșilor în urma unei victorii militare (în arabă *ganīma*), pe de altă parte bunurile și pămînturile necredincioșilor luate fără a recurge la violență (în arabă *ʔayʔ*). În ce privește prada propriu-zisă, patru cincimi trebuie împărțite, potrivit prescripțiilor coranice, între com-

batanți (pp. 45, 169, I), ultima cincime revenind lui Dumnezeu, adică apostolului său, familiei acestuia, orfanilor, nevoiașilor și călătorilor (Coran, VIII, 41). CALIFUL era astfel liber să dispună de această cincime în interesul COMUNITĂȚII (p. 72, I), dar anumiți juriști au interpretat literal versetul, nerezervînd califului decît o cincime din cincime. Cît despre pămînturi, ele erau considerate ca bunuri inalienabile ale Comunității (p. 261, I), ceea ce a permis să se justifice obiceiul luat de a le supune impozitului funciar sau HARADJ.

(BIBL.: *Shorter Enc. Isl.*, s. *fay'* și *ghanîma*).

PREDICATORI

V. pp. 226, 229, 235, I, 194—195, 215, II.

PREDICA

Predică rituală rostită la RUGĂCIUNEA de vineri cît și la Rugăciunile celor două SĂRBĂTORI și la alte rugăciuni excepționale. Vinerea, ea precede Rugăciunea însăși (p. 254, I), în celelalte cazuri îi urmează. Ea trebuie să fie dublă, rostită de predicator stînd în picioare pe MINBAR (p. 158, II și *il. 64*), și să înceapă prin formule obligatorii: laude aduse lui Dumnezeu, chemarea binecuvîntării sale asupra Profetului, invocări în favoarea credincioșilor. Pronunțată la origine de șeful COMUNITĂȚII (p. 135, II) sau de reprezentantul său (p. 192, II), ea căpăta adesea prin aceasta un pronunțat caracter politic, pe care l-a pierdut în epoca cînd a fost rostită de predicatori. Totuși, atunci cînd nu era rostită de CALIF, predica trebuia să cuprindă o invocare în favoarea lui; era un act care constituia o recunoaștere de suveranitate și a cărui omitere era considerată ca o manifestare de rebeliune (p. 275, I). ANTOLOGIILE și CRONICILE ne-au păstrat un anumit număr de texte de predici, care nu s-au bucurat în general de atenția pe care ar merita-o. (P. 188, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.*, s. *khutba*).

PROFESIUNE DE CREDINȚĂ

Recitarea formulei (*șahāda*) prin care credinciosul afirmă adeziunea sa la Islam (p. 253, I). Se numește de asemenea profesiune de credință (în arabă '*akīda*') enumerarea diferitelor puncte importante ale credinței la care aderă membrii unei școli sau ai unui curent de gîndire (p. 128, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. '*akīda*'; *Enc. Isl.*, s. *shahāda*).

PROFEȚI

Coranul menționează un anumit număr de profeți care au fost precursorii lui Muhammad (pp. 42, 163—165, 180, I). Alături de profeții biblici figurează trimiși a căror chemare n-a fost ascultată de popoarele lor și personaje ca Idris, considerat adesea ca întemeietor al civilizației și identificat de FILOZOFI cu Hermes Trismegistul. (Pp. 215—216, I.)

PROPAGANDIȘTI

În arabă *dā'i*, „acela care cheamă la adevărata învățatură”. Termen desemnând în mod special pe agenții secreți, care au jucat un rol de prim plan în mișcările șiiite (pp. 194, 214), îndeplinind în același timp funcții variate potrivit cu SECTELE (pp. 141, 229, I, 194, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *dā'i*.)

PROVINCII

Nu prezentau totdeauna granițe precise. Provincia avea în mod curent în fruntea ei, în Imperiul ABBASID, un guvernator militar (v. EMIR), și un prefect fiscal, independenți unul de altul (p. 102, I). Dar această organizare ideală a fost rareori realizată. Emanciparea provinciilor a constituit coșmarul CALIFILOR abbasizi (p. 294, I). (Pp. 105, 291—292, I, 122, II și *harta* 8, pp. 97, I).

PTOLEMEU

Acest savant alexandrin din secolul al II-lea al erei noastre, autor al celebrului *Almagest*, este acela care a exercitat cea mai mare influență asupra ASTRONOMIEI și GEOGRAFIEI islamice. (P. 186, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *Batlamīyūs*.)

PURITATE RITUALĂ

Indispensabilă credinciosului (p. 253, I) și obținută prin practicarea unor abluțiuni diverse. Impuritatea minoră, produsă prin satisfacerea nevoilor naturale: somnul, contactul cu o persoană de celălalt sex neînrudită, contactul cu substanțele zise imunde, ca urina, excremențele umane, cadavrele de animale și chiar anumite ANIMALE vii (p. 261, I), este eliminată prin purificarea minoră (*wudū'*): spălarea feței, a mâinilor, a picioarelor (cu formularea intenției), săvârșită în general înainte de orice RUGĂCIUNE; în caz de necesitate, nisipul poate înlocui apa (p. 165, I)

și spălarea picioarelor poate fi înlocuită, la SUNNIȚI, prin „frecarea cizmelor“. Impuritatea majoră, produsă esențialmente de relațiile sexuale (precum și prin menstruație și naștere), este eliminată prin purificarea majoră (*gusl*) sau mare abluțiune constând în spălarea corpului întreg (p. 167, II). (BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *ghusl*; *Enc. Isl.*, s. *tabâra*).

R

RAKKA

Oraș din MESOPOTAMIA SUPERIOARĂ, pe malul stîng al Eufratului. Așezare antică situată la un important punct de trecere, unde califul AL-MANSUR a construit în 772 o reședință numită la început al-Rāfika și care a luat apoi numele de al-Rakka (pp. 79, 81, II). Hārūn AL-RAȘID s-a stabilit timp de cîțiva ani acolo. Orașul Rakka servea drept bază de plecare expedițiilor trimise împotriva SIRIEI (în caz de rebeliune) sau împotriva teritoriilor bizantine. El a fost ocupat în 1159 de NUR AL-DIN, care a restaurat marea MOSCHEE (*il.* 44). Săpături recente au scos la lumină interesante DECORURI provenind de la locuințe princiare neidentificate. CERAMICA de Rakka este pe drept renumită (*il.* 214 și 221). (Pp. 56, I, 84, 177, II și *il.* 64).

RAMADAN (RAMAZAN)

V. POST, LUNI.

RAMLA

Oraș din Palestina, întemeiat de viitorul calif umayyad Sulaymān (pp. 175, II), care a înlocuit Luddul în funcția de capitală a acestei circumscripții militare siriene. În afară de PALATUL său și de marea MOSCHEE, el cuprindea cisterne (*il.* 93) destinate să remedieze lipsa de apă de care suferea periodic. Situat la jumătatea drumului dintre mare și munte (la 39 km est-nord-est de IERUSALIM) și foarte prosper la origine, el a supraviețuit „revoluției ABBASIDE“. Ocupat de cruciați, care au construit acolo o biserică, el a fost recucerit de SALADIN, care l-a distrus în parte în 1187. Călebrul turn care subzistă încă acolo este un MINARET restaurat în epoca MAMELUCĂ. Se pare că nici o aglomerație veche n-a existat înainte pe locul Ramlei, care

și-ar trage numele, după autorii arabi, de la caracterul nisipos al terenului pe care orașul fusese construit. (*Harta 5*, p. 67, I).

AL-RAȘID

Al cincilea calif ABBASID (786—809), purtând numele de Hārūn. El a întruchipat tipul suveranului oriental iubitor de lux și de plăceri (p. 86, I), dar preocupat de asemenea de prestigiul său și ținând să-și îndeplinească îndatoririle de CALIF (pp. 73, 135—136, II), descărcându-se totuși de răspunderile administrative asupra unor slujitori, pe care își rezerva să-i elimine ulterior. Atitudinea sa față de BARMAKIZI este tipică în această privință (pp. 88—89, 294, I). Despre dificultățile succesiunii sale, vezi p. 90, I. Al-Rașid este cunoscut în Occident pentru faptul că a primit ambasadele trimise de Carol cel Mare, ambasade asupra cărora CRONICILE arabe păstrează o tăcere deplină, dar care par să fi procurat unele avantaje clerului latin din IERUSALIM; nimeni nu mai susține astăzi că împăratul Occidentului ar fi obținut un „protectorat“ asupra Locurilor sfinte. (Pp. 194, 222, I, 75, II și *tabela 7*, p. 79, I.)

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *Hārūn al-Rașid*; G. Musca, *Carlo Magno ed Harun al-Rashid*, Bari, 1963).

RASULIZI

Dinastie SUNNITĂ de origine TURCĂ. A stăpînit YEMENUL din 1229 pînă în 1454, întreținînd relații strînse cu MAMELUCII din Egipt (p. 52, II).

RAYY

Oraș din IRAN corespunzînd vechii Raga, astăzi ruinat. Cucerit de arabi în jurul anului 640, orașul fusese reconstruit și întărit pe la 760, primind atunci numele de Muhammadiya, pe care-l poartă pe MONEZI. Important centru comercial în epoca ABBASIDĂ, el a fost între 925 și 1027 (p. 126, I) capitala unuia din principatele BUYIDE, fiind însă după aceea devastat de SELGIUCIZI în 1035 și iarăși de MONGOLI în 1220. Părăsirea lui datează din această epocă, și abia sub SAFAVIZI, în secolul al XVI-lea, s-a dezvoltat în vecinătatea lui localitatea Teheran, și apoi, în secolul al XVIII-lea, sub Kadjari, s-a născut orașul modern cu același nume (*il. 188 și 222*).

AL-RAZI (Abū Bakr)

Unul dintre cei mai mari medici din evul mediu, acest FILOZOF arab născut la Rayy în 850, mort în 923, a fost un spirit remarcabil de independent (pp. 243—244). Teoretician și practician, el a condus unul din SPITALELE din BAGDAD la începutul secolului al X-lea, și a scris, afară de numeroase tratate medicale, o lucrare monumentală, *Al-Hawī*, care a fost tradusă în latină în SICILIA în secolul al XII-lea sub titlul de *Liber continens*. Nu trebuie confundat cu Fahr al-Dīn al-Rāzī, teolog aș'arī, care a fost protejat de sultanii gurizi și de Kwārizmșahi și a murit în 1209.

RĂZBOI

V. pp. 9—11, 61, 73—75, 137—139, 170—171 și *il.* 140, 146, și 188.

RĂZBOI SFÎNT

În arabă *djihād*. Obligație colectivă impusă COMUNIȚĂȚII musulmane și care cade îndeosebi în sarcina CALIFULUI sau a reprezentantului său (pp. 259—261, 275, I, 135—137, II). MEDINA a fost locul unde, în momentul când s-a organizat lupta împotriva meccanilor, a fost definită datoria de a-i combate pe toți aceia ce nu aderau la Islam, pînă ce se converteau sau consimțeau să plătească tributul, semn al supunerii lor (p. 44, I). Doar HARIDJIȚII consideră *djihādul* ca o datorie individuală. Obligația *djihādului* nu i-a împiedicat de fapt pe musulmani să încheie cu necredincioșii, îndeosebi cu bizantinii (v. BIZANȚ), armistiții temporare și să procedeze la schimburi de prizonieri. Dar în principiu o stare de război permanentă continua să existe (p. 73, II). De aceea, un ambasador al unei țări vecine nu putea să pătrundă în teritoriul musulman decît dacă era înarmat cu un act oficial de liberă trecere și de ocrotire numit AMAN.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *djihād*).

RECITATORI

V. p. 186, II.

REGISTRU

Folosirea registrelor în locul foilor sau al sulurilor, pentru conturi și ARHIVE, datează, conform tradiției, de la începutul califatului ABBASID (pp. 72—73, I), și aceeași

inovație este atribuită lui Hālid ibn Barmak, tatăl lui Yahyā BARMAKIDUL.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *daftar*).

REPREZENTĂRI FIGURATE

Nu sînt nicidecum absente în arta islamică, cum s-a susținut de prea multe ori, dar considerate cu neîncredere și guvernate în tratarea lor de imperative deosebite, printre care anumite interdicții religioase (a nu rivaliza cu opera Creatorului) și o constantă tendință de abstractizare și de stilizare a formelor. Ființele vii, personaje ca și animale, s-au bucurat de mai mult sau mai puțină favoare în funcție de genuri — diferențe au existat sub acest raport între pictură și sculptura în semirelief și în ronde-bosse sau între temele artei aulice (p. 100, II și aniconismul respectat în MOSCHEI, de pildă —, ca și în funcție de epoci, de locuri și, în primul rînd, de opțiunile doctrinale (p. 116, I). Ele au oferit totuși unor artiști ocazia de a realiza adevărate capodopere și au mers chiar pînă la a se integra unor anumite forme de scriere CUFICĂ (*desenul 63 C-D*, p. 144, III). (*Il. 22—24, 26, 28—29, 32, 64, 76, 85—86, 100, 119—121, 134—154, 169—177, 180—181, 187—188, 193—195, 198—199, 204, 209, 214, 216—218, și 222—224*).

REPUDIERE

În arabă *talāk*. Repudierea soției de către bărbat este irevocabilă, dacă formula necesară a fost rostită de trei ori (p. 266, I). În acest caz, CĂSĂTORIA este desfăcută. Aceasta este forma normală a divorțului, cu caracter unilateral, formă ce pare să-și aibă originea în obiceiuri anteislamice. O dată repudiată, soția, care-și păstrează partea din averea soțului ce i se cuvine, nu poate contracta o nouă căsătorie decît după un termen de cîteva luni. Ea nu poate nici să fie reluată de fostul ei soț fără a fi contractat între timp o nouă căsătorie și a fi fost iarăși repudiată. Alte forme de desfăcere a căsătoriei sînt prevăzute de dreptul islamic. Soția își poate redobîndi libertatea folosind procedeul *khul'*-ului, prin care restituie partea cuvenită ei din averea soțului; este vorba în adevăr de un divorț prin bună învoială, asupra naturii căruia juriștii mai discută. Anularea căsătoriei poate de asemenea să fie cerută de soție sau de „tutorele” ei, dintr-o cauză precisă, și să fie pronunțată de cadiu. Pe de altă parte, blestemul pe care soțul îl rostește împotriva

soției sale, dacă o bănuiește, fără dovezi legale, de adulter (v. FORNICATIE), poate avea drept consecință divorțul, dar acest procedeu e puțin obișnuit. În sfârșit, JURĂMINTUL depus de soț, potrivit unui obicei datînd din vremurile anteislamice, de a înceta orice relație conjugală cu soția lui timp de cel puțin patru luni echivalează practic cu o repudiere definitivă; acest jurămînt poate totuși să nu fie respectat, și această ultimă dispoziție a fost probabil menținută de juriști pentru a lăsa soțului un timp de reflecție.

(BIBL.: *Shorter Enc. Isl.*, s. *talāk*).

RETORICA

În arabă *balāga*. Știința retoricii joacă un rol mare în cercurile arabe sau arabizate (p. 118, II), în care elocvența a fost totdeauna considerată ca una din calitățile esențiale ale omului demn de acest nume. În cursul vremurilor au fost scrise numeroase tratate care se sprijină în general pe o analiză formală, de origine aristotelică, a procedeelelor retoricii.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *balāgha*).

RIBAT

Instituție originală legată de obligația RĂZBOIULUI SFÎNT și de stabilizarea granițelor imperiului în epoca ABBASIDĂ (pp. 66—68, I, 73, II). Din punct de vedere arhitectural ribaturile se prezintă ca niște forturi bine apărate, prevăzute cu turnuri de veghe și amenajate în interior pentru a adăposti un anumit număr de locuitori permanenți, care celebrau acolo în comun RUGĂCIUNEA, de unde uneori transformarea lor ulterioară în MOSCHEI. Cele mai renumite monumente vechi de acest fel s-au păstrat în Tunisia. Numele lor a trecut apoi, pe teritoriul iranian, la simple CARAVANSERAIURI fortificate (p. 65, II).

RUGĂCIUNE DE CERERE

În arabă *du'ā'*, „invocare“ în favoarea cuiva. Rugăciunea personală de cerere deține un loc în RUGĂCIUNEA RITUALĂ, dar poate să fie recitată și independent, cu orice ocazie (p. 256, I). Problema eficacității ei față de atotputernicia divină a fost rezolvată în mod diferit de școlile teologice: utilitatea ei este negată de MU'TAZILIȚI, dar afirmată de AȘ'ARIȚI precum și de FILOZOFI, care o includ în sistemele lor cosmice.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *du'ā'*).

RUGĂCIUNE RITUALĂ

În arabă *salât*, cuvînt de origine arameică. Efectuată după prescripțiile coranice (pp. 46, 253—254, I) la ore fixe, precizate, potrivit TRADIȚIEI, de Muhammad după călătoria nocturnă și care se situează înainte de răsăritul soarelui, după zenit, la mijlocul după-amiezii, îndată după apusul soarelui și în timpul nopții, Rugăciunea cuprinde riturile următoare: după ce a exprimat intenția, credinciosul, ridicîndu-și mîinile la înălțimea umerilor, recită cuvintele „Dumnezeu este mare”, care-l pun în stare de sacralizare și sacralizează spațiul situat în fața lui, pe care nimeni nu trebuie să-l traverseze; după aceea el săvîrșește ceea ce se cheamă o *rak'a*, adică recită surata Liminară și cîteva versete coranice cu mîinile lăsate în jos, se înclină apucîndu-și ganunchiul cu mîna, se îndreaptă, se prosternă atingînd pămîntul cu fruntea (*sudjūd*), își îndreaptă partea superioară a corpului și face o a doua prosternare. El săvîrșește un număr de *rak'a*-le variînd de la două la patru, potrivit Rugăciunilor zilei. La urmă, el recită, așezat pe vine, PROFESIUNEA DE CREDINȚĂ, rostind apoi „binecuvîntarea” asupra Profetului, care pune capăt stării de sacralizare. Divergențe asupra detaliului gesturilor ce trebuie executate despart între ele școlile juridice, care, pe de altă parte, deosebesc printre aceste gesturi cele ce sînt obligatorii de cele obișnuite sau doar recomandate (p. 300, I). (Pp. 210, I, 157, II).

V. CHEMARE LA RUGĂCIUNE, MOSCHEE, PRE-DICĂ.

(BIBI.: *Shorter Enc. Isl.*, s. *salât*).

RUM

Termen desemnînd fie pe bizantini, fie țara lor, chiar după cucerirea islamică, și care se explică prin pretenția pe care o aveau bizantinii de a fi autenticii moștenitori ai Romei (p. 130, I). V. ANATOLIA, SELGIUCIZII DIN RUM.

RUSAFA

Nume dat de musulmani orașului bizantin Sergiopolis din stepa siriană (*barta 5*, p. 67, I). Acest nume a fost de asemenea aplicat reședinței întemeiate de prințul abbasid AL-MAHDI în fața Orașului rotund din BAGDAD, pe malul stîng al Tigrului (pp. 82, I, 80, II și *planul 32*, p. 80, II).

RUSTAMIZI

Dinastie independentă, care a domnit în Magrebul central din 777 până în 909. Întemeiată de un HARIDJIT de origine persană (p. 84, I), ea a avut drept centru orașul TAHART și și-a extins autoritatea asupra totalității berberilor IBADIȚI, în Magreb și în Libia. A fost răsturnată de FATIMIZI.

S

SABEENI

Sectă de origine păgână practicînd un cult astral și profesînd o doctrină de origine neoplatoniciană, ai cărei membri erau stabiliți în epoca medievală la HARRAN în MESOPOTAMIA SUPERIOARĂ (p. 271, I). După anumite povestiri, ei s-ar fi dat, în secolul al VIII-lea, drept adepți ai unei secte iudeo-creștine numiți de asemenea sabeeni, care erau răspîndiți în MESOPOTAMIA inferioară și sînt menționați de Coran. În acest fel, ei au putut fi asimilați cu Deținătorii Scripturii și tratați ca tributari.

(BIBL.: *Enc. Isl.*, s. *Sâbi'a*).

SACRALIZARE

V. PELERINAJ, RUGĂCIUNE, PURITATE RITUALĂ

SAFAVIZI

Dinastie ȘI'ITĂ, care a domnit în IRAN din 1501 până în 1732 (p. 143, I) și a cărei origine exactă pare a fi fost voit întunecată de membrii ei. Safavizii par a-și datora numele capului unei CONFRERII de sufii zisă safawiya, care se dezvoltase în secolul al XIV-lea și în cel de-al XV-lea în AZERBAIDJAN, în mediu turcmen, și se lăsase cîștigată de șî'ism. Primii reprezentanți ai dinastiei pretindeau a fi de origine ALIDĂ și a poseda însușiri semidivine. Sub această dinastie, șî'ismul s-a întărit în IRAN și regiunea a devenit mai conștientă de originalitatea ei proprie. Safavizii au avut de luptat împotriva OTOMANILOR, ca și împotriva turcmenilor, și au stabilit relații cu Europa. Iranul a cunoscut în timpul domniei șahului 'Abbas I (1588—1629) o nouă prosperitate, marcată prin înfrumusețarea ISFAHANULUI (p. 106, I). (*Tabela 14*, p. 144, I).

AL-SAFFAH

Supranume de domnie al primului calif ABBASID (p. 78, I), care a ordonat masacrul membrilor familiei UMAYYADE (p. 146, II) și a guvernat cu ajutorul fratelui său, viitorul calif AL-MANSUR. (Tabela 7, p. 79, I).

SAFFARIZI

Dinastie de guvernatori, care au ocupat SISTANUL, cu sorți diferite, din 867 pînă în 1495 aproximativ (p. 219, II). Din 867 pînă în 911, Ya'kūb și descendenții săi au fost guvernatori autonomi, care și-au extins stăpînirea asupra HORASANULUI (p. 96, I). Ulterior, membrii familiei s-au menținut în această provincie recunoscînd suzeranitatea fie a SAMANIZILOR (p. 124, I), fie a GAZNAVIZILOR, fie a MONGOLILOR. (Tabela 14, p. 144, I).

SALADIN

sau mai exact Salāh al-Dīn, pe numele său Yūsuf ibn Ayiūb, întemeietor al dinastiei AYYUBIDE, el însuși de origine kurdă și unul dintre cei mai mari suverani din istoria Islamului (pp. 119, 138, I). Născut la Takrīt în IRAK în 1138, fiu de EMIR, el a primit o solidă instrucție militară și în același timp o bună formație ȘAFI'ITĂ. El și-a datorat cariera mai ales unchiului său Șirkūh care, trimis de NUR AL-DIN în EGIPT, l-a luat cu sine cînd el n-avea decît cam treizeci de ani. Șirkūh, care trebuia să-l ajute pe califul FATIMID din acea vreme împotriva unei facțiuni aliate cu regele IERUSALIMULUI, a obținut din partea califului să fie numit vizir, post în care nepotul său i-a succedat în 1169. Curînd după aceea, viitorul Saladin l-a detronat pe calif (pp. 121, II, 61, I) și a proclamat revenirea Egiptului la ortodoxia SUNNITĂ, precum și la obediența ABBASIDĂ (1171). Moartea lui Nūr al-Dīn în 1174 i-a permis să se declare independent, să obțină învestitura califiană și să extindă stăpînirea sa în același timp asupra Egiptului, a SIRIEI centrale și a HIDJAZULUI, apoi asupra Siriei de nord și a MESOPOTAMIEI SUPERIOARE. Ajuns stăpînitor al Siriei, el a folosit toată energia sa pentru a lupta împotriva francoilor și a întări sunnismul. După bătălia de la HATTIN, el a recucerit Ierusalimul (1189), dar a trebuit, după Cruciada a treia, să cedeze cîteva cetăți de pe litoral. A murit la DAMASC în 1193 și rămășițele sale au fost transferate într-un mausoleu situat

alături de marea MOSCHEE. El întemeiase în Egipt și în Siria numeroase MADRASALE, dintre care cea mai însemnată a fost madrasaua Salāhiya din CAIRO. Tot el a construit citadela din Cairo și a restaurat monumentele Ierusalimului. (Pp. 61, 199, II și *hartă 13*, p. 137, I).

SALAHAL DIN

V. SALADIN

SALUT

Formula de salut uzuală este *al-salām ‘alayka*, „mîntuirea fie cu tine“ (de unde cuvîntul din franceză — și română, n.tr. — salamalec), formulă considerată în virtutea unui verset coranic (VI, 54) drept specific islamică, netrebuind deci să se adreseze decît unor musulmani și să fie întrebuițată decît de ei. Termenul *salām*, care înseamnă atît mîntuirea temporală cît și mîntuirea veșnică, este folosit în RUGĂCIUNEA RITUALĂ și se regăsește în anumite nume proprii evocînd paradisul, îndeosebi în *Madīnat al-Salām*, numele primului oraș al BAGDADULUI. (P. 261, I).

SAMANIZI

Dinastie de EMIRI autonomi (p. 138, II) care au domnit întîi în TRANSOXIANA, începînd din 875 (p. 96, I), apoi în Transoxiana și în HORASAN, începînd din 900 (pp. 120, 123—125, I), și au fost răsturnați în 1005 de GAZNAVIZI. Capitala lor, Buhara (p. 63, I), a fost un centru intelectual unde, alături de disciplinele arabe tradiționale, a fost cultivată literatura persană renăscîndă (pp. 126, 135, I); la această epocă FERDOUSI a scris epopeea sa intitulată *Cartea regilor* (*Şahnāme*). (*Tabela 14*, p. 144, I, *hartă 10*, p. 117, I și *il. 69*).

SAMARKAND

Oraș din TRANSOXIANA cucerit în 712 de armatele musulmane, care au făcut din el un punct de sprijin pentru ocuparea ținutului înconjurător (p. 65, I). Centru economic aflat în relații comerciale cu China și în același timp capitală a unei regiuni agricole prospere, el a servit ca reședință dinastiei SAMANIZILOR și prezenta în secolul al X-lea, în mijlocul grădinilor sale, o diviziune tripartită (citadelă, oraș și suburbii). El posedase de la jumătatea secolului al VIII-lea o fabrică de hîrtie și a fost un centru intelectual

prosper, patrie a teologului AL-MATURIDI (p. 231, I). Capitală a statului TIMURIZILOR în secolul al XIV-lea și în cel de-al XV-lea, el a fost îmbogățit atunci cu monumente somptuoase cărora își datorează și azi celebritatea sa (*il. 64*).

(BIBL.: asupra monumentelor, vezi *les Monuments historiques de l'Islam en U.R.S.S.*, Tașkent, 1960).

SAMARRA

Reședință califiană ABBASIDĂ situată pe malurile Tigriului (*planul 33*, p. 82, II) la aproximativ 100 kilometri în amonte de BAGDAD și într-o regiune altădată fertilă pe care o iriga canalul Kātul (*planul 18*, p. 19, II). Întemeiată întâi de AL-MU'TASIM (p. 93, I) în 836 (PALAT cunoscut sub numele de Djawsak Hākānī [pp. 87—88, 89, 92, II, *planul 34*, p. 88, II și *il. 108*], mare MOSCHEE clădită în CĂRĂMIDĂ crudă, cantonamente și parcelări pentru trupe și ofițerii lor) și mărită cu construcțiile suveranilor următori, îndeosebi ale lui AL-MUTAWAKKIL (p. 89, II) (mare moschee reconstruită în cărămidă arsă [*il. 3 și 43*], palatele Balkuwārā [pp. 89—92, II și *planul 35*, p. 90, II] și al-Kādisiya, la sud, palatul și marea moschee al-Dja'fariya, astăzi Abū Dulaf, la nord, MAUSOLEUL zis „cupola Sulaybiya” și CASTELUL al-Așik, pe malul de vest), ea și-a întins treptat de-a lungul fluviului cartierele regulat trasate (pp. 176—178, II), dar grăbit construite, pe care le presărau edificii califiene de dimensiuni colosale (p. 83, II). Locuită și după întoarcerea CALIFILOR la Bagdad în 883, dar sortită încetul cu încetul unei decăderi pe care a accentuat-o părăsirea progresivă a câmpiilor irakiene redăte stepei, populația aglomerație s-a redus pînă ce a rămas doar un orașel înconjurat cu ziduri și grupat în jurul a două sanctuare de IMAMI și'iti, care sînt și azi obiecte de pe'erinaj și de venerație. Imensele ei ruine pe care le revelă fotografiile aeriene (*il. 156*) și le marchează numai siluetele monumentale ale celor două mari moschei și ale celebrelor lor MINARETE cu rampe exterioare elicoidale, n-au fost decît superficial atinse de săpături, care au permis totuși să se descopere cu ajutorul stilului zis de Samarra principalele caracteristici ale unei arte abbaside, ale cărei mărturii au dispărut în general aproape cu totul. Aspectul cel mai original al acestei arte este datorat folosirii abundente a îmbrăcămintei de GHIPS sau de stuc împodobite cu FRESCE și mai ales

cu DECORURI acoperitoare sculptate și mulate în ușor relief (*il. 186*), ale căror stilizări de origine vegetală, executate în unele cazuri după tehnica „adîncirii liniare” sau a „TAIERII OBLICE”, imitată după modelul de lucrare a lemnului, au fost clasate în trei categorii reprezentate fiecare prin motive tipice.

SAN'A'

Oraș din Yemen situat într-o înaltă vale muntoasă a vechii Arabii Fericite. Ocupat înainte de HEGIRĂ de abisini, apoi de un guvernator sasanid, el a fost încorporat lumii Islamului pe la 631. Cucerit apoi, pe la 901 de fondatorul dinastiei ZAYDITE a Yemenului (p. 201, I), el a rămas timp de cîteva secole obiectul unor rivalități între mișcări sectare și dinastii de origini diverse. San'a' era în secolul al X-lea un centru economic important, care avea după aceea să decadă încetul cu încetul.

SANCTIUNI

V. PEDEPSE.

SARAGOSA

Oraș din Spania al cărui nume arab, *Sarākestā*, nu este decît transpunerea numelui latin *Caesarea Augusta*. Cucerit în 713, el a marcat limita nordică a posesiunilor musulmane și a fost de aceea capitală a „mărcii superioare” a ANDALUSULUI. El a fost în epoca Umayyadă focarul mai multor răcoale locale, dar a devenit în secolul al XI-lea centrul unui principat arab înfloritor, pe care l-a înlocuit curînd acela al berberilor Banū Hūd, cărora orașul le datorează palatul numit Aljaferia. Saragosa a fost recucerită de spanioli în 1118.

SARIR

Nume arab al divanului care servea drept tron suveranului islamic (pp. 86, 130—131, II). Acesta din urmă ședea pe el „turcește” (*il. 134*), dar putea, de asemenea, în afara recepțiilor oficiale, să se rezeme în coate sau chiar să se culce pe el.

SAYF AL DAWLA

Celebru EMIR din dinastia HAMDANIZILOR, care a domnit la ALEP din 945 pînă în 967 (pp. 119—120, I). S-a distins mai ales prin luptele pe care le-a purtat, cu

șanse diferite, împotriva bizantinilor timp de aproape douăzeci de ani (p. 74, II), precum și prin activitatea sa de mecena. A protejat mai ales pe panegiristul AL-MUTANABBI, pe filozoful AL-FARABI (p. 244, I) și pe antologul AL-ISFAHANI. (P. 207, I).

AL-SAYYID AL-HIMYARI

Poet ȘI'IT din epoca ABBASIDĂ (pp. 205, I), mort pe la 789, care i-a preamărit pe ALIZI și a expus în poemele sale o doctrină pătrunsă de mesianism.

SĂRBĂTORI

Cuprindeau în primul rînd cele două sărbători musulmane canonice, aceea a sfîrșitului POSTULUI (p. 257, I) și aceea a JERTFEI PELERINAJULUI (p. 259, I), la care se adăugaseră sărbători ȘI'ITE (pp. 121, 206, 209, I) și SUNNITE (p. 224, I), precum și sărbătoarea populară MAWLID AL-NABI. Ele erau larg celebrate în orașe (p. 134, II și *il.* 138) în același timp cu diferite sărbători neislamice (pp. 222—224, II).

SCLAVI

Practica sclavajului a rămas foarte vie în lumea islamică medievală (p. 168, I). Sclavii proveneau în primele timpuri din prizonierii necredincioși capturați cu ocazia cuceririlor; țările musulmane au continuat să fie aprovizionate cu sclavi prin incursiunile sezoniere în țări vecine, prin actele de piraterie din Mediterana și prin comerț (pp. 126, I, 70, II). Sclavii oferți pe piață erau fie negri (p. 94, I) sau BERBERI din Africa, fie TURCI, fie slavi (p. 220, II). (Pp. 93, 297, I, 38, 109—111, 120, II și *il.* 170).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. 'abd).

SCLAVI ELIBERAȚI

Au jucat un rol foarte important în societatea islamică medievală și în guvernare, mai ales începînd din momentul în care ARMATA a fost compusă din SCLAVI treptat eliberați. Eliberarea sclavilor, recomandată de Coran, a fost larg practică sub diferitele forme prevăzute de Lege. Un simplu cuvînt e de ajuns pentru ca sclavul să fie eliberat. Eliberarea poate fi condiționată, de pildă, să nu devină efectivă decît la moartea stăpînului. Ea poate de asemenea să rezulte

dintr-un contract special (zis *mukātaba*) potrivit căruia sclavul trebuie să se răscumpere prin plăți succesive. Concubina mamă (*umm walad*) trebuie să fie eliberată la moartea stăpînului ei și, în urma acestui fapt, nu mai poate fi vîndută. V. CLIEŢI.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. 'abd).

SCRIERE

Scierea arabă, „care s-a impus tuturor popoarelor convertite la religia musulmană și servește astăzi la transcrierea sunetelor, nu numai ale arabei, ci și ale persanei, ale limbii hindi, ale malaezei, ale anumitor limbi din Africa neagră (și odinioară ale limbii turce)“, prezintă caracteristicile unei scrieri semitice (p. 156, I), scriindu-se de la dreapta la stînga, cu ajutorul unor litere ce pot fi legate unele de altele și nu notează decît consoanele și vocalele lungi, cu adăugarea fie a unor puncte diacritice pentru a deosebi anumite litere asemănătoare, fie a unor accente facultative pentru notarea vocalelor scurte (p. 151, I). Evoluția ei în cursul a treisprezece secole de istorie a fost dominată de aspectul ei de scriere rezervată unui mediu închis de erudiți și de literați (de unde fixarea relativă a tipurilor ei cele mai curențe potrivit unei tendințe urmărind mai mult rapiditatea execuției decît lizibilitatea) și de scriere pusă în valoare atît prin rolul ei religios — ea servea la transcrierea textului sacru al Coranului (*il.* 33—35) — cît și prin calitățile estetice care i-au fost totdeauna recunoscute; de unde folosirea ei ca motiv decorativ pe obiecte și în înscripțiunile monumentale (*il.* 182—185) și tendința, continuu dezvoltată, de a perfecționa mînuirea CONDEIULUI DE TRESTIE sau de a îmbogăți literele cu variații ornamentale multiple. În epoca clasică, această scriere se prezintă în esență sub două forme derivînd din unul și același tip de scriere anhaică: o formă colțuroasă zisă CUFICĂ, folosită în acea vreme de preferință pe monumente, și o formă cursivă, reprezentată încă de la origine de scrierea textelor pe PAPIRUS, dar adaptată îndeosebi, începînd din secolul al X-lea, căutărilor caligrafiei și totodată unei folosiri intense de către scribi (*il.* 173), savanți și literari (pp. 56—57, II).

SECRETARI

V. pp. 99, 103, 124, 248, 290, I, 113—114, 117—120, 128, 196, II și *il.* 173.

SECTE ERETICE

Erezia a fost totdeauna greu de definit în țara Islamului prin faptul că nu există unitate doctrinală. SUNNIȚII și ȘI'ITII îndeosebi se acuză reciproc de erezie (pp. 104, 188—189, I și urm.). Pentru ereziografii sunniți există mai multe grade în depărtarea de doctrina cea bună. Ei își bazează în general clasificarea pe o „zicere” a Profetului, potrivit căreia COMUNITATEA se va împărți în șaptezeci și trei de secte, din care una singură va fi salvată. Printre celelalte, unele sînt doar acuzate de devieri minore, de INOVAȚII, în timp ce altele își văd partizanii puși în rîndul necredincioșilor. Din cauza acestei fluctuații, statutul ereticului este slab definit. Musulmanul care și-a renegat credința asupra unor puncte esențiale este asimilat cu apostatul și în consecință pasibil de pedeapsa cu moartea, afară de cazul că se căiește (aceasta fiind părerea majorității INVĂȚAȚILOR), dar determinarea acelor puncte esențiale rămîne obiect de discuție. Numeroși autori s-au străduit, dintr-o intenție de cele mai multe ori apologetică și uneori pe un ton polemic, să expună doctrinele diferitelor secte considerate ca eretice, la care unii adăugau doctrinele religiilor diferite de Islam și doctrinele filosofice. Cei mai cunoscuți dintre ei sînt AL-AȘ'ARI, al-Bagdādī (m. 1037), AL-ȘAHRASTANI.

SELGIUCIZI

Dinastie de SULTANI de origine turcă investită de califii ABBASIZI și cuprinzînd mai multe ramuri (*tabela 12*, p. 134, I). Marii Selgiucizi, care au domnit în IRAN și în IRAK din 1038 pînă în 1118 (pp. 127—131, I); Selgiucizii din Irak (1118—1194), care au fost răsturnați de Hwarizmșahi; Selgiucizii din SIRIA (1078—1113) (pp. 113, 118, I), cărora le-au urmat diferiți ATABEGI; Selgiucizii din KIRMAN (1041—1186); SELGIUCIZII DIN RUM (1077—1307) (p. 134, I). Epoca Selgiucidă a fost marcată de o reînnoire a SUNNISMULUI (pp. 135, 226, 230, I, 199, II), la care a contribuit răspîndirea MADRASALELOR (pp. 132—133, I, 188, II), precum și de apariția unor noi forme de artă și de ARHITECTURĂ (*planul 27*, p. 67, II,

il. 49, 61, 65, 68, 72, 103—106, 195—196). (P. 63, I, *harta 11*, p. 128, I și *tabela 14*, p. 144, I).

Dinar — (il. 31).

SELGIUCIZII DIN RUM

Dinastie SUNNITĂ care a domnit în ANATOLIA din 1077 pînă în 1307 (pp. 130, 134, I). Întemeiată de fiul unui ofițer TURC, care încercase în zadar să-l răstoarne pe sultanul ALP ARSLAN înrudit cu el, ea n-a fost solid stabilită decît în secolul al XII-lea și abia în cel de-al XIII-lea a ajuns la apogeul puterii ei, deopotrivă de importantă din punct de vedere al istoriei politice (nașterea Turciei), din acela al istoriei economice (avîntul luat de comerț) și din acela al istoriei sociale (rolul CONFREMIILOR). (*Tabela 14*, p. 144, I, *planul 28*, p. 67, II și *il. 185*).

SEMILUNĂ

Cu privire la observarea cornului lunii-noi, la începutul lunii ramadan, vezi p. 256—257, I. Semiluna a devenit în epoca OTOMANĂ emblema statului islamic; mai înainte însă, ea nu era decît un motiv decorativ aparținînd repertoriului ornamental al lumii orientale vechi.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *hilâl*; M. Rodinson, „la Lune chez les Arabes et dans l'Islam“, în *la Lune*, Paris, 1962, col. „Sources orientales“, 5).

SEPULTURI

Marcate adesea în țările islamice, în pofida anumitor rezerve ale rigoriștilor, prin construcții funerare cu caracter monumental. Mormintele au cunoscut după epoci tipuri variate mergînd de la simpla piatră așezată vertical pînă la mormîntul CENOTAF, dar însoțite totdeauna de lungi epitafuri avînd în același timp un caracter de PROFESIUNE DE CREDINȚĂ și de operă de artă cu SCRIERE decorativă (pp. 164—165, II și *il. 76—79 și 183*. V. MAȘHAD, MAUSOLEU).

SEVILLA

Vechi oraș roman de origine iberică (numit *Hispalis*, de unde numele arab de *Işbiliya*) și reședință trecătoare a regiilor vizigoți, Sevilla a fost cucerită în 712. În 742, membrii vechiului Djund din Homs s-au stabilit în regiunea aces-

tui oraș. Dotat în epoca Umayyadă cu un zid de apărare, o mare Moschee și un Arsenal, el a fost mai ales înfloritor când a devenit capitala principatului arab al Abbadizilor în 1023 și locul de întâlnire al literaților și poezilor peninsulei. A căzut apoi în mâinile Almoravizilor (1091), pe urmă în ale Almohazilor (1147) și a devenit din nou, la începutul secolului al XII-lea, un centru activ înzestrat cu monumente, printre care subzistă vestitul Minaret al Giraldei, contemporan cu turnul lui Hassân din Rabat și cu minaretul Moscheii Kutubiya din Marrakeș. Sevilla a fost recucerită de Ferdinand III în 1248.

SFINȚI

Menționarea în Coran a unor aleși care sînt deosebit de „apropiați” de Dumnezeu în paradis a permis dezvoltarea în cadrul Islamului a unui cult al sfinților rezultînd în fapt din convergența unor curente diverse. Asupra acestor curente, vezi p. 241, I. Asupra legitimării juridice a cultului sfinților, vezi pp. 264, 302, I. Asupra cultului sfinților în orașe, vezi pp. 196, 223, II.

SIBAWAYH

GRAMATICIAN arab de origine iraniană, mort în 793, care a fost discipolul lui Al-Halil și a aparținut la ceea ce e numit convențional școala gramaticală din Basra. Este autorul unei lucrări de gramatică intitulată *Cartea (Kitāb)*, care a fost multă vreme considerată ca făcînd autoritate (pp. 202—203, II).

SICILIA

Cucerită de Aglabizi între 827 și 902, Sicilia a rămas în mâinile unor Emiri musulmani, sub dependența nominală de Aglabizi, apoi de Fatimizi, pînă în 1091 (p. 113, I). Dar musulmanii au rămas încă numeroși în insulă sub stăpînirea regilor normanzi, beneficiind de o largă toleranță și jucînd un rol însemnat în anturajul noilor suverani: regele Roger II, care adoptase un mod de viață aproape oriental, a favorizat pe artiștii și savanții musulmani (*il.* 151—153 și 224), și Sicilia a fost una din căile pe care știința arabă a pătruns în Europa occidentală. La sfîrșitul secolului al XIII-lea însă, musulmanii, expuși hărțuielilor, au părăsit treptat Sicilia.

SIFFIN

Localitate din MESOPOTAMIA SUPERIOARĂ, situată pe malul drept al Eufratului, nu departe de RAKKA, și veche așezare romană. Celebră prin lupta ce s-a încins acolo în 657 între trupele lui MU'AWIYA și acelea ale lui 'ALI (p. 51, I). (*Harta 4*, pp. 62, I).

SIND

Regiune constituită de valea inferioară a deltei fluviului Ind, care a fost invadată de armatele Umayyade în 711 și cucerită în 713 (p. 65, I). Până în secolul al X-lea, ea a rămas administrată în fapt de șefii locali, care întrețineau cu guvernul central doar relații foarte slabe. Abia după constituirea regatelor GAZNAVID și GURID, stăpânirea musulmană a fost solid instalată acolo. (*Harta 11*, pp. 128, I).

SIRA

Literal „comportare“, nume dat BIOGRAFIILOR lui Muhammad (p. 38, I) din care una dintre cele mai vechi, operă a unui anume Ibn Ișāk (m. 767), poartă tocmai numele de *Sirat al-Nabi*. Această sira cuprinde trei părți: una tratează despre istoria lumii de la Facere până la apariția Profetului la MEKKA, a doua despre prima sa predicăție, a treia despre acțiunea sa la MEDINA, parte numită *magāzi* (expediții militare), nume ce va rămâne legat și el de biografiile lui Muhammad. Acestea din urmă se întâlnesc de asemenea în toate marile CRONICI precum și în culegerile consacrate ale TRADIȚIEI.

SIRAF

Oraș din IRANUL occidental și port la Golful Persic, care a fost până în secolul al XII-lea punctul de plecare al comerțului maritim cu Extremul Orient (p. 70, II) și un mare antrepozit de mirodenii. Casele sale somptuoase, construite în lemn prețios, erau deosebit de renumite.

SIRDAB

Încăpere subterană răcorită printr-un bazin cu apă curgătoare și amenajată ca loc de recepție sau de distracție, în care deținătorii unor locuințe luxoase din regiunile cu climă înăbușitoare puteau să caute răcoarea. Asemenea încăperi existau în palatele ABBASIDE de la SAMARRA ca și în

castelul Umayyad de la Hirbat al-Mafdjar (*planul 41*, p. 101, II).

SIRIA

Regiune, numită în arabă *Şa'm*, care corespundea statelor actuale Siria, Liban, Iordania și Israel, după cucerirea islamică, ea a fost împărțită în circumscripții militare (v. DJUND) și principalele ei orașe au rămas, plecând de la nord, ALEPUL, DAMASCUL, IERUSALIMUL. Apropierea Arabiei și contactele fructuoase care s-au stabilit între invadatorii musulmani și populații civilizate încă din epoca antică (p. 53—54, I) au făcut din Siria leagănul puterii Umayyade (pp. 59, 63—64, I, 21—22, II și *harta 5*, p. 67, I). Secolele următoare n-au mai văzut niciodată afirmându-se o atare preeminență a acestei regiuni, slăbită de rivalitatea economică și politică a Irakului precum și de tentativele repetate de ocupare din partea Egiptului (p. 112, I). Totuși această provincie, expusă adesea destrămării teritoriale sub efectul dezbinărilor lăuntrice și al atacurilor din afară (p. 137, II și *harta 13*, p. 137, I), avea să rămână constant unul din focarele cele mai vii ale culturii arabo-musulmane. (Pp. 118—120, 130, 132, 134, 135, 136, I și *il. 4—10, 23—25, 40—41, 45—47, 66, 77—79, 81, 83, 87—90, 93, 96, 112—128, 130—131, 133, 155, 157, 159—160, 165—168, 182, 193, 206, 211*).

SIRIACĂ (limba)

Vorbire arameică a orașului Edessa, devenită limbă literară, când Edessa a ajuns metropola intelectuală a Orientului creștin. Literatura siriacă a fost înfloritoare din secolul al III-lea pînă în cel de-al VII-lea, a supraviețuit Islamului ca literatură savantă, dar a dispărut prin secolul al XIII-lea. Prin intermediul limbii siriace au fost traduse în arabă numeroase opere grecești (p. 203, II).

SISTAN

sau Sidjstān. Regiune din Iranul oriental situată la sud de Horasan și de Kābulistān, străbătută de cursuri de apă ce se varsă în niște lagune. Sistānul a fost cucerit începînd din 643, dar a rămas slab pacificat atît timp cît Kābulistānul nu fusese supus, la începutul secolului al IX-lea. A fost sediul dinastiei Saffarizilor (pp. 96, I, 219, II), a aparținut apoi domeniilor Samanizilor, Gaznavi-

ZILOR și SELGIUCIZILOR. Altădată fertilă datorită sistemului de BARAJE și canale care repartizau apa pe imensele ei șesuri, această țară, devastată apoi de invazii, nu mai prezintă astăzi, în general, decât un aspect de deșert. (*Harta 8*, pp. 97, I și *il. 184*).

SPANIA

V. ANDALUS.

SPIRITUL SFÎNT

menționat în câteva pasaje din Coran ca asistându-l pe 'Isa sau ca transmițând Revelația (p. 213, I). Este greu de definit teologic.

SPITALE

Despre vechile întemeieri de spitale în țările islamice, legate de avântul pe care l-a luat în ele MEDICINA, vezi p. 204, II. Tipul arhitectural al acestor edificii, construite în număr mai mare în orașele islamice începând din secolul al XII-lea (p. 205, II), nu se diferențiază de fapt de acela al MADRASALELOR sau al MĂNĂȘTIRILOR ridicate în aceeași epocă (pp. 165, II și *planul 54*, p. 166, II).

STICLĂ

V. 53—54, II și *il. 207—213*.

SUCCESIUNI

V. MOȘTENIRE.

SUDAN

În arabă *Sūdān*, „țară a negrilor“, termen ce se aplica țărilor din Africa tropicală unde pătrunseseră Islamul în evul mediu. Se distingea Sudanul occidental (bazinul Senegalului și al Nigerului de mijloc), Sudanul central (bazinul Tehadului) și Sudanul oriental (bazinul Nilului de sus). Negustorii musulmani intraseră în legătură cu aceste țări în secolul al VII-lea, pe cât se pare, dar Islamul s-a răspândit în ele abia cu începere din secolul al XI-lea. Această islamizare a fost în Sudanul occidental opera berberilor ALMORAVIZI care, în timp ce invadeau MAGREBUL extrem, își stabileau stăpânirea asupra fostului regat al Ghanei. În Sudanul central, o dinastie musulmană a apărut la sfârșitul secolului al XII-lea, dar islamizarea a fost mai lentă. Cît despre Sudanul orien-

tal, el a întreținut încă dintr-o epocă veche relații comerciale cu egiptenii, cărora nubienii le furnizau SCLAVI și produsele minelor lor de aur (p. 44, II). Islamizarea Sudanului oriental a început efectiv în secolul al XII-lea, când SALADIN a trebuit să intervină împotriva nubienilor, care susțineau regimul FATIMID. Dar teritoriul Dār Fūr n-a fost cîștigat pentru Islam decît în secolul al XVI-lea.

(BIBL.: *Enc. Isl.*, s. *Sûdân și Nûba*).

SUFISM

Nume dat în Islam mișcării ascetice și mistice. V. pp. 132, 182—183, 235—241, 300—302, I, 194—195, II.

SUK-uri

V. pp. 46, 50, 52, 153—155, 182, 214, 215, II, *planurile 59*, pp. 213, II și *il. 166 și 167*.

SUFYAN-AL-THAWRI

Jurist și teolog originar din KŪFA, mort în 718. Stimat pentru viața lui ascetică și cunoașterea TRADIȚIEI, el a fost fondatorul unei școli juridice, care a avut reprezentanți pînă în secolul al X-lea (pp. 180, 233, I). Urmărit de califul AL-MANSUR, el a fost silit să se refugieze la MEKKA, de unde s-a întors ulterior la BASRA.

AL-SUHRAWARDI

Supranumit *al-Makṭūl*, „acela care a fost executat“. FILOZOF și SUFI născut la jumătatea secolului al XII-lea, care a trăit la ISFAHAN, apoi la BAGDAD și ALEP. Susținut la început de prințul ayyubid al-Malik al-Zahir, fiu al lui SALADIN, a fost pe urmă condamnat la moarte de el și executat în 1191 la vîrsta de aproximativ treizeci și șase de ani. A fost teoreticianul metafizicii iluminării și un apostol al sincretismului religios (p. 245, I).

AL-SULI

Literat de origine TURCĂ, mort în 946, descendent al unui partizan al mișcării ABBASIDE. A fost secretar în ADMINISTRAȚIA abbasidă, însărcinat cu instrucția fiilor califului AL-MUKTADIR, și a devenit intimul suveranilor la începutul secolului al X-lea. Este autorul unor lucrări diverse, printre care mai ales al unui manual pentru uzul secretarilor și al unei CRONICI a domniilor califilor

al-Râdî și al-Muttakî (p. 208, II), care constituie o sursă importantă a istoriei politice și intelectuale a acestei perioade.

(BIBL.: Al-Sûlî, *Akhhâr ar-Râdî billâh* . . . , trad. M. Canard, Alger, 1946—1950.)

SULTAN

Titlu decernat oficial de califul ABBASID, începînd de la jumătatea secolului al XI-lea, unor EMIRI pe care dorea să-i onoreze în mod deosebit și cărora voia să le confere o autoritate superioară aceieia a celorlalți emiri. Primul sultan a fost Selgiucidul TUGRILBEG (p. 127, I). Cuvîntul *sultân*, fără îndoială de origine nesemantică, desemna la început puterea lui Dumnezeu și a suveranului. El a căpătat repede un sens concret fiind aplicat deținătorului autorității, suveranului însuși (pp. 277, 278, 279, I). (P. 296, I).

SUNNA

Cutumă provenind de la Profet, constituită de zicerile și gesturile sale, pe care se bazează jurisconșulții și teologii pentru a preciza mai bine conținutul LEGII islamice izvorâtă din Coran (p. 181, I), și definită esențial de literatura privind TRADIȚIA (p. 167, I).

SUNNIȚI

Partizani ai SUNNEI și aderenți ai unui sistem politico-religios care contestă descendenților lui 'ALI orice drept la putere. Oponîndu-se ȘI'ITILOR pe planul politic (p. 103, I), sunniții se distanțează de asemenea de ei prin locul pe care-l dau COMUNIȚĂȚII (pp. 216, 278, I) și TRADIȚIEI ce se perpetuează în sînul acesteia. De aici venerația lor deosebită pentru DISCIPOLII Profetului și înclinația lor de a atribui mai multă importanță învățămintelor minuțioase ale Tradiției decît însuși mesajului coranic. Sunniții pot aparține unor școli juridice diverse (pp. 232—235, I), care sînt în dezacord asupra unor puncte de ritual sau de drept social, în general secundare. Dar unii dintre ei, îndeosebi HANBALIȚII (pp. 180—181, I), se consideră adesea singurii depozitari ai sunnismului integral. Cît despre diversele școli teologice (pp. 219—232, I), legate mai mult sau mai puțin de școlile juridice și uneori identice cu ele (cazul hanbalismului), existența lor nu este atît de oficial recunoscută. Dacă în materie juridică și asupra unor anumite puncte pot exista mai multe soluții, în materie de dogmă nu trebuie să existe decît un singur adevăr. (P. 273, I).

Ş

AL-ŞAFI'I

Jurisconsult, întemeietor al şcolii ŞAFI'ITE, mort în 820 la FUSTAT. Născut în Palestina dintr-o familie K'URAYŞITĂ el şi-a petrecut o parte din tinereţe la MECCA şi la MEDINA şi a fost discipolul lui MALIK. Elaborînd apoi propriul său sistem, pe care a încercat să-l răspîndească în dauna acelorora al lui Mālik şi al lui ABU HANIFA (p. 232, I), el s-a stabilit la Fustāt, unde a început să predea la moscheea lui 'Amr. Principalele două lucrări ale sale sînt *Epistola (Risāla)* (p. 180), şi tratatul cunoscut sub numele de *Kitāb al-Umm*.

ŞAFI'ISM

Şcoală juridică întemeiată la începutul secolului al IX-lea de AL'ŞAFI'I, care a reaşezat la loc de cinste studiul TRADIȚIEI (p. 232, I) şi a fixat drept baze ale dreptu'ui Coranul, Tradiția, raționamentul prin ANALOGIE şi CONSENSUL (p. 180, I). Din rîndurile ei au fost recrutați de cele mai multe ori AŞ'ARIȚII (pp. 231, 233, I, 188, II).

ŞAH

Joc foarte apreciat, cu toate că practicarea lui a fost condamnată de TRADIȚIE (p. 144, II şi *il. 153*).

AL-ŞAHRASTANI

Teolog iranian AŞ'ARIT, mort în 1153, renumit pentru tratatul său de istorie a religiilor numit *Kitāb al-milal wa-l-nihal*, care expune nu numai doctrinele SECTELOR musulmane considerate ca eretice, ci şi pe ace'ea ale celorlalte religii şi ale filozofilor din antichitate (p. 246, I).

(BIBL.: T. Haarbrücker, *Abu'l Fath Muhammad asch-Sharastāni's Religionsparteien und Philosophenschulen*, Halle, 1850—1851).

ŞAMBELAN

Asupra funcției de şambelan, vezi pp. 11—114, 129—130, II. (P. 264, I).

ŞAPTE ADORMIȚI (cei)

Sau „oamenii din peșteră”. Nume dat celor şapte tineri CREȘTINI prigonți de împăratul roman Decius (secolul al

III-lea e.n.), care, potrivit legendei, s-au refugiat într-o peșteră de lângă Efes, unde au adormit timp de două secole pentru a se deștepta în vremea împăratului Teodosiu (secolul al V-lea) și a muri curînd după aceea. Locul refugiului și al înmormîntării lor a fost venerat începînd din secolul al VI-lea (p. 170, II) și legenda lor a fost cunoscută de numeroase literaturi orientale: ea este de asemenea relatată de Coran în surata „Peșterii” (XVIII), care dă fidelitatea acestor tineri față de Domnul lor drept pildă noilor credincioși.

(BIBL.: L. Massignon, „les Sept Dormants d'Ephèse en Islam et en chrétienté”, în *Revue des études islamiques*, XXII, 1954.)

ŞARIF

V. ALIZI.

AL-ŞARIF AL-MURTADA

Autor ŞI'IT, mort în 1045, poet renumit și teolog (p. 211, I) care a respins tezele MU'TAZILITE. El a succedat în 1016 ca sindic al 'ALIZILOR fratelui său al-Şarîf al-Râdi, căruia i se atribuie alcătuirea unei culegeri a discursurilor lui 'Ali.

AL-ŞAYBANI

Jurist din școala HANAFITĂ, discipol al lui ABU YUSUF. Cadiu al orașului RAKKA între 796 și 803, el a trăit după aceea la Bagdad, l-a însoțit în 805 pe ca'iful Hārūn AL-RAŞID în călătoria sa în HORASAN și a murit tocmai după ce fusese numit cadiu al acestei PROVINCII. Este autorul unor numeroase scrieri care fac autoritate în școala hanafită (p. 179, I).

ŞCOLI JURIDICE

V. pp. 179—181, 212, 232—233, 285—286, I 189—190, II.

ŞCOLI TEOLOGICE

V. pp. 188, I și urm., 188—190, II.

ŞEDINŢĂ

Gen literar arab constînd în povești (sau *makāmāt*) care pun în scenă un cerșetor sau un vagabond bun de gură.

227 Acest gen a fost ilustrat mai ales de al-Hamadhānī, literat

mort în 1008, care a petrecut cea mai mare parte a vieții sale în PROVINCIILE iraniene, apoi de al-Harīri (m. 1122), care a căzut într-un manierism insuportabil, dar a lăsat o operă apreciată de contemporanii săi, copiată în numeroase exemplare pe care le îmbogățesc adesea **MINIATURI** (il. 64, 76, 85—86, 100, 135—138, 169—171, 173 și 175). Sub aparența unor exerciții de stil, aceste ședințe sînt satire sociale (p. 206, II). Se numesc de asemenea ședințe (*madjāli*) reuniunile pe care le țineau savanți, **GRAMATICIENI**, teologi, pentru a discuta despre problemele ce-i preocupau, discuții ale căror dări de seamă sînt oferite de lucrările lor sau de pasaje fragmentare ale acestora (145, II).

(BIBL.: R. Blachère și P. Masnou, *Choix de maqâmât, traduites de l'arabe avec une étude sur le genre*, Paris, 1957).

ȘEYH

„Bătrîn“, termen de politețe cuprinzînd o idee de venerație, care a fost aplicat la origine șefului de trib sau *sayyid*, apoi oricărui personaj de o anumită vîrstă, dar mai ales unor oameni care s-au distins în apărarea Islamului, de exemplu primii doi **CALIFI** sau cei doi autori principali de culegeri privind **TRADIȚIA**. Mai tîrziu, el a fost întrebuițat pentru întemeietorii de **CONFRERII**. Termenul mai deosebit de *șeih al-islām* a fost un supranume onorific atribuit începînd din secolul al X-lea unor **ÎNVĂȚAȚI** sau mistici, apoi, în epoca **OTOMANĂ**, titlul oficial al muftiului din Istanbul, devenit șef ierarhic al oamenilor de religie și al doilea demnitar al imperiului.

ȘĪĀ

Partidul politic al lui 'ALI (p. 52, I) v. **ȘĪ'ĪȚI**.

ȘĪ'ĪȚI

Partizani ai lui 'Ali și ai descendenților săi (p. 52, I), care au refuzat să admită legitimitatea califilor **UMAYYAZI** (pp. 59—60, 66—69, I) și **ABBASIZI** (p. 80, I) și au revendicat puterea în favoarea imāmilor **ALIZI** (pp. 172—173, I). Acestei atitudini ei i-au adăugat adoptarea unor doctrine teologice de nuanță mai mult sau mai puțin filosofică (pp. 180, 209, 214—217, 271—272, II). **SECTELE** șĪ'ite au constituit diferite mișcări, îndeosebi aceea a **ZAYDIȚILOR** (pp. 199—203, I), aceea a **DUODECIMANILOR** (pp. 204—

212, I) și aceea a ISMA'LIENILOR (pp. 112—114, 212—218, I). (Pp. 151—152, I).

ȘIRAZ

Oraș din IRANUL occidental cucerit pe la 640 de armatele musulmane și capitală a provinciei FARS (p. 122, I). A fost reconstruit în epoca Umayyadă și fortificat în secolul al XI-lea. Supranumit „turnul sfinților”, el adăpostește numeroase morminte venerate, printre care acela al unui ALID ca și acelea ale poezilor mistici persani Sa'di și Hâfiz. El își datorează de asemenea celebritatea școlii de MINIATURIȘTI care s-a dezvoltat acolo sub egida prinților TIMURIZI în a doua jumătate a secolului al XV-lea.

(BIBL.: A. J. Arberry, *Shiraz, Persian city of saints and poets*, Norman, 1960.)

T

AL-TABARI

Jurist și istoric născut în TABARISTAN, mort la BAGDAD în 923. Intemeietor al unei școli juridice particulare, care a avut puțini adepți (p. 233, I), el este cunoscut mai ales prin două lucrări monumentale, *Comentariul* său coranic și *Istoria universală*. A fost violent atacat de HANBALIȚI, care au vrut să împiedice, la moartea lui, ca să i se facă o înmormântare musulmană (p. 233, I).

(BIBL.: I. Goldziher, „Die Literarische Tätigkeit des Tabari nach Ibn 'Asakir”, în *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, IX.)

TABARISTAN

Regiune din IRAN situată între Marea Caspică și masivul muntos Alburz, acoperită de păduri dese și având ca oraș principal Rüyânul. Această țară a fost greu de islamizat și de pacificat, în pofida unor expediții succesive trimise de Umayyazi și de primii Abbasizi. Abia la jumătatea secolului al IX-lea, prințul local s-a convertit la Islam. Curând după aceea, Tabaristanul a devenit un focar de agitație Și'it (p. 201, I), refugiu al primilor imâmi Zaydiți, care au controlat mai mult sau mai puțin efectiv teritoriul timp de secole, pînă cînd au fost eliminați de ISMA'LIENII din Alamut, la începutul secolului al XII-lea. (*Hartu* 8, p. 97, I.)

TABRIZ

Oraș din IRAN și capitală a AZERBAIDJANULUI, cucerit în 642; a fost de mai multe ori distrus și reconstruit. Este celebru mai ales prin moscheea albastră, operă a lui Djahān Šāh, suveran al Oilor negre, care a făcut din Tabriz capitala unui important regat în secolul al XV-lea. (P. 66, II.)

TABUK

Localitate situată pe drumul de la MEDINA la DAMASC, lângă granița Imperiului bizantin din vremea Profetului. A fost obiectul unei expediții lansate de Muhammad în 631, expediție care a dus la supunerea câtorva triburi arabe din vecinătate (p. 47, I). (*Harta 4*, p. 62, I)

TAHART

Oraș din MAGREBUL central corespunzând Tiaretului modern, la sud-vest de Alger. Intemeiat de Ibn Rustam în 761 (p. 84, I) și numit „micul Irak”, el a fost timp de un secol și jumătate centrul unei vieți intelectuale și economice intense, decăzând apoi, după răsturnarea Rustamizilor. (P. 111, I) .

TAHIRIZI

Familie ce-și datorează numele lui Tāhīr, general aflat în serviciul califului AL-MA'MUN, numit guvernator al HORASANULUI, în 821. Descendenții lui Tāhīr au deținut timp de câteva decenii în cursul secolului al IX-lea cîrmuirea Horasanului, pe de o parte (p. 124, I), și postul de prefect de poliție al Bagdadului, pe de altă parte, dar au fost siliți în 873 să-și cedeze provincia SAFFARIZILOR (p. 96, I și tabelul 14, p. 144, I).

TALISMANE

Foarte utilizate de popor. Existau talismane pe HĪRTIE, acoperite cu semne aparent incomprehensibile, dar aparținînd unei tradiții de magie uneori foarte veche (pp. 248, 302, I și *il. 175*). Existau și pietre talismane posedînd puteri tămăduitoare.

AL-TANUHI

Cadiu iranian, mort în 994, celebru pentru arta sa de povestitor (p. 205, II), autor a două lucrări din care una este mai ales distractivă, pe cînd cealaltă, *Eliberarea de neli-niște*, are un caracter mai pios. Poveștile lui sînt o sursă

prețioasă pentru cunoașterea vieții sociale în secolul al X-lea.

(BIBL.: R. Fakkar, *Al-Tanûhî et son livre...*, Cairo, 1935).

TARIK IBN ZIYAD

Șef militar de origine BERBERĂ, care a cucerit Spania sub ordinele lui MUSA IBN NUSAYR (p. 65, I). Stînca unde a acostat îi păstrează numele: Djabal al-Tārik, devenit Gibraltar.

AL-TAWHIDI

Eseist arab, mort în 1023, care și-a petrecut cea mai mare parte a vieții la BAGDAD, cînd în grațiile vreunui vizir, cînd în dizgrație. Atras de MU'TAZILISM (p. 198, I), de SUFISM și de FILOSOFIE, el a compus diferite culegeri, unele de inspirație filozofico-religioasă, ca acelea numite *Mukābasāt*, altele relatînd diferitele discuții ce aveau loc în prezența vizirilor, cum e *Cartea plăcerii și a intimității* (*Kitāb al-Imtā'*) (p. 202, II), fără a număra eseurile satirice revelînd talentul cu care autorul știa să sublinieze în cîteva trăsături defectele sau ciudățeniile dușmanilor săi. Opera lui, remarcabilă și prin calitățile ei stilistice, reflectă, ca și aceea a lui AL-DJAHIZ, preocupările oamenilor din vremea sa (p. 206, II).

(BIBL.: I. Keilani, *Abû Hayyâan at-Tawhîdî*, Beirut 1950).

TAIERE OBLICĂ

Tehnică imitată după prelucrarea lemnului (*il.* 201) și utilizată pentru a trasa în ghips sau stuc motive formate din volute și linii spiralate, imbricate exact unele în altele (p. 49, II). De unde denumirea de decoruri „cu adîncire liniară“ aplicată în general îmbrăcămîntei sculptate de acest gen, care constituie trăsătura distinctivă a unuia dintre cele „trei stiluri“ ale SAMARREI (*il.* 186).

TEOLOGIE DOGMATICĂ

V. KALAM.

TEXTILE

V. pp. 46—48, I și *il.* 223 și 224.

TEZAUUR

Trebuie deosebite serviciul central al Tezaurului public (pp. 72—73, 98, 102, 292, I), tezaurul califian privat

(pp. 291, I, 113, 159, II) și Tezaurul provincial, care la origine era păstrat în interiorul MOSCHEILOR (p. 46, I) în edicule din care unele există încă în SIRIA.

THAMUD

Popor menționat de Coran printre acelea care i-au respins pe PROFETII ce le erau trimiși (p. 162, I). Este vorba de fapt de o populație arabă istorică, a cărei urmă se găsește în secolul al VIII-lea î.e.n. Această populație ocupa la începutul erei noastre teritorii situate în Arabia de nord, în Iordania și chiar în SIRIA și a lăsat inscripții rupestre; a întemeiat însă și o dinastie, care a favorizat artele, literele.

(BIBL.: E. Littmann, *Thamûd and Safâ*, Leipzig, 1940.)

TIMURIZI

Dinastie care și-a datorat numele lui Timūr sau Tamerlan și care a domnit în IRAN și în TRANSOXIANA din 1370 până în 1506. Tamerlan este cunoscut mai ales prin incursiunile sale nimicitoare, care l-au dus, pe de o parte, la DELHI, pe de altă parte, în ANATOLIA și în SIRIA. El a întemeiat însă și o dinastie, care a favorizat artele, literele și științele în cursul secolului al XV-lea. (P. 51, II și *tabela 14*, p. 144, I).

TIRAZ

Despre atelierele oficiale de tirăz, vezi pp. 47, 128, 211, II.

TITULATURĂ

V. pp. 76, I, 132—133, II.

TLEMCEN

În arabă *Tilimsān*. Vechi oraș roman, unde s-au stabilit în secolul al VIII-lea berberi HARIDJIȚI și unde, în 790, EMIRUL Idrīs I a construit o mare MOSCHEE. ALMORAVIZII au întemeiat o nouă aglomerație, care corespunde Tlemcenului de azi, și și-au păstrat marea moschee (terminată în 1135). Un al treilea oraș, al-Mansūra, a fost de asemenea construit la vest de cel vechi de către MERINIZI, la sfârșitul secolului al XIII-lea, când au încercat să smulgă Tlemcenul rivalilor lor abdalwadizi. La oarecare distanță de oraș se află MAUSOLEUL sfântului său patron, Abū Mayan, mistic andaluz din epoca ALMOHADĂ. (P. 142, I).

TOLEDO

Vechi oraș roman numit *Toletum* (de unde denumirea arabă *Tulaytula*) și capitală a regilor vizigoți, cucerit în 714 de TARIK (p. 65, I), Toledo a fost multă vreme un focar de agitație împotriva EMIRILOR arabi și centrul unor răscoale succesive, cărora nu le-au pus capăt asprele represii. Abia la începutul secolului al X-lea, califul 'ABD AL-RAHMAN III, a reușit să supună definitiv orașul, care a devenit reședința unui guvernator însărcinat să asigure apărarea graniței. Toledo a fost recucerit în 1085 de regele Castiliei.

TRADIȚIE

În arabă *hadīth*. Ansamblul zicerilor și gesturilor Profetului și ale DISCIPOLILOR, constituind SUNNA (p. 167, I). Tradiția este deci unul din izvoarele teologiei ca și ale dreptului (p. 178—179, I). Știința Tradiției s-a dezvoltat mai ales în secolul al X-lea, epocă în care au fost alcătuite culegerile canonice care au făcut de atunci înainte autoritate în lumea SUNNITĂ și care sînt în număr de șase (p. 232, I), aceea a lui AL-BUHARI, a lui Muslim, a lui Abū Dawūd, a lui al-Tirmidhī, a lui al-Nasā'ī și a lui Ibn Madjā, clasate pe materii. Se poate adăuga culegerea lui IBN HANBAL (pp. 219—220, I), aceasta clasată după garanți. ȘI'ITII, de partea lor, aveau propriile lor culegeri, conținînd zicerile Profetului și ale IMAMILOR; cele mai importante sînt acelea ale lui AL-KULAYNI și aceea a ȘEIHULUI Sadūk. În culegeri, Tradițiile sînt prezentate în modul următor: Cutare mi-a relatat, după Cutare, care aflase de la Cutare... că Cutare îl auzise pe Profet spunînd (sau îl văzuse pe Profet făcînd)... Transmițătorii sînt numiți garanți (p. 181, I) și șirul lor un „lanț“. Zicerile sînt clasate în diferite categorii după numărul de transmițători care le garantează. Se discută asupra valorii de atribuit acelor care nu sînt transmise decît de un mic număr de persoane sau care nu provin decît de la o singură persoană. Ele sînt apreciate și în funcție de natura lanțului, acesta putînd fi continuu sau să prezinte lacune, și în funcție de valoarea garanților, care pot fi considerați sau nu drept „demni de încredere“. Aceste clasări se află la baza judecăților critice formulate de autori asupra valorii diferitelor ziceri (pp. 185—186, II). (P. 303, I)

TRADIȚIONALIST

Termen convențional (p. 188, I) desemnând teologii fideli ideilor teologice tradiționale (p. 152, 218, I). Tradiționaliștii acordă în general un loc important studiului TRADIȚIEI, dar nu sînt în mod necesar TRADIȚIONIȘTI specializați.

TRADIȚIONIȘTI

În arabă *muhaddith*. Savant specializat în studiul TRADIȚIEI (pp. 150, I, 185—186, II). Bucurîndu-se de un mare prestigiu, tradiționistul este în principiu distinct de jurisconsult și de teolog, după cum este distinct și de ceilalți oameni de religie, care sînt lectorul Coranului, predicatorul (v. PRE-DICĂ), autorul de predici și cadiul. Tradiționaliștii sînt adesea de tendință TRADIȚIONALISTĂ, dar nu neapărat. În plus, există tradiționiști ȘI'IȚI, ocupați îndeosebi să culeagă cuvintele IMAMILOR.

TRANSOXIANA

Regiune situată între Amu Darya (vechiul Oxus) și Syr Darya (vechiul Iaxarte), numită în arabă *Mā warā al-nahr* cucerită între 705 și 715. Principalele ei orașe erau BUHARA și SAMARKAND. La nord se situa FARGANA. Regiunea rivaliza cu HORASANUL prin bogăția ei economică, bazată pe un ARTIZANAT prosper și pe comerț (p. 125, I), dar a fost prima expusă loviturilor date de nomazii din Asia centrală. (Pp. 85, 86 I și *harta* 8, p. 97, I).

TRIBUNAL

— al cadiului, (pp. 284—285, I și *il.* 137).
Înalte curți, (pp. 276, 287—189, 296, I).
Palate de justiție în Siria, (p. 153, II).

TRIBURI ARABE

V. 'ADNAN, KAHTAN, KALB, KAYS, KURAYȘ.

TRIBUTARI

V. CREȘTINI, EVREI și pp. 55, 72, 270—271, I, 38, 221—222, II.

TUGRILBEG

Primul sultan din dinastia SELGIUCIDĂ, care a domnit din 1038 la 1065. Lui îi revine meritul, după ce repurtase în 1040 victoria de la Dandanakān asupra GAZNAVIZI-

LOR, de a fi extins stăpînirea selgiucidă din IRANUL orientat asupra IRAKULUI și a ANATOLIEI (pp. 127—129, 131—132, I). El a fost ajutat în această sarcină de fratele său și de fratele său vitreg, Tchagribeg și Ibrahim Inal. Fiind primul EMIR care a primit oficial titlul de SULTAN, ce avea apoi să fie folosit în mod curent, el l-a purtat în același timp pe acela de *șahānșah*, „rege al regilor”, care evoca un vechi titlu al regilor sasanizi. Preluarea de către el a califatului a fost înlesnită de intrigile vizirului Ibn al-Muslima, care căuta un sprijin împotriva ȘI'ISMULUI. (Pp. 132, 230, I și *tabela 12*, p. 134, I)

TULUNIZI

Dinastie de guvernatori autonomi care a stăpînit Egiptul din 868 pînă în 905 (p. 96, I). Întemeiată de un ofițer TURC, fiul unui mercenar al califilor ABBASIZI, ea a fost prima dinastie islamică egipteană și a inițiat formarea unei puternice armate locale de mercenari. Membrii ei au fost și mari ziditori: moscheea lui Ibn Tūlūn la FUSTAT (*planul 48*, p. 157, II și *pl. 50*). (*Tabela 14*, p. 144, I și *il. 94* și 201.)

TURCOMANI

Cuvînt care desemna la origine TURCII rămași nomazi, dar care a fost curînd aplicat oguzilor, acest grup de triburi căruia îi aparțineau SELGIUCIZII (pp. 126, 129—131, I, 121, II) ca și Otomanii.

State — (*tabela 14*, p. 144, I).

TURCI

Popor care ocupa în cursul secolelor al optulea și al nouălea regiunea cursului inferior al rîului Amu Darya și care a furnizat califatului ABBASID mercenari (pp. 92, 118, 297), înainte de a invada Imperiul islamic, de a transforma simțitor mediul său social, influențînd în mod paralel evoluția artistică, și de a întemeia acolo dinastia SELGIUCIZILOR (pp. 120, 127, I), aceea a OTOMANILOR (p. 143, I) și a Marilor MOGULI. Limba lor de tip aglutinant este în general clasată în grupul uralo-aitaic. Primul monument literar în limba turcă datează din secolul al VIII-lea, dar secolul al IX-lea este acela în care s-a dezvoltat o literatură turcă musulmană cu caracter didactic (p. 135, I), scrisă cu caractere arabe, care a succedat unei prime literaturi budiste, MANIHEENE sau creștine. Lite-

ratura turcă otomană, care a fost înfloritoare începînd din 1300, a suferit o puternică influență a PERSANEI și a ARABEL (P. 132, I, *il.* 140, 145, 154).

(BIBL.: A. Meillet și M. Cohen, *les Langues du monde*, Paris, 1952.)

TUS

V. MEŞHED.

U

UDHRIT (amor)

Amor caracterizat prin renunțarea la dorința senzuală, adesea comparat cu amorul platonice sau cu amorul „curtenesc” și care ar fi fost practicat, în timpurile vechi, potrivit ANTOLOGILOR arabi, de beduini din tribul ‘Udhra (p. 210 II).

UHUD

Munte situat la aproximativ 4 km nord de MEDINA, unde a avut loc între musulmani și oameni din Mecca o luptă terminată în avantajul acestora din urmă (p. 44, I). Acolo a murit ulchiul lui Muhammad, Hamza, căzut ca MARTIR. Mormîntul lui a devenit repede un loc de pelerinaj, și pe acest loc a fost clădită o MOSCHEE pe care AL-MAKDISI o menționează în secolul al X-lea. La lupta de la Uhud se referă diferite versete coranice (pp. 165—166, I). (*Harta 1*, p. 30, I).

‘UKBA

Cuceritor al IFRIKIYEI și întemeietor al KAIRUANULUI (p. 65, I). A luptat împotriva BERBERILOR din MAGHREB și a sfîrșit prin a cădea în 683 sub loviturile lor. Este considerat în Ifrikiya ca un sfînt patron.

UHAYDIR

Important CASTEL din deșertul irakian, ridicînd probleme de datare și de identificare ce sînt încă departe de a fi dezlegate (*il.* 109—111).

UMAYYAZI (OMEIAZI)

I. Umayyazii din Orient.

Prima dinastie califiană a Islamului, care a domnit din 660, data luării puterii de către MU‘AWIYA (p. 51, I), 236

până în 750, data „revoluției ABBASIDE”. Se poate considera că ea a avut drept capitală DAMASCUL, cu toate că de fapt diferiții ei suverani și-au avut reședința mai ales în CASTELE (*il.* 112—117) clădite lângă amenajările agricole pe care ei le făcuseră sau le dezvoltaseră în stepa siropalestiniană (pp. 23—34, 94—102, II și *planul* 22, p. 24, II), Opoziția cercurilor pietiste și a celor ce-i susțineau pe ALIZI (pp. 59—60, 66—72, 173 I) s-a adăugat la dificultățile de ordin economic și social întâmpinate curînd de dinastie în urma transformărilor suferite de lumea arabo-islamică a cuceririi (pp. 60—66, 72—75), ducînd în cele din urmă la răsturnarea ei brutală (p. 84, I). Un membru scăpat de masacru avea să întemeieze mai târziu în Spania dinastia Umayyazilor din Occident (p. 84, I). (Pp. 173—175, II *tabelele* 2, p. 41, I, 3 p. 60, I, 14, p. 144, I și *hărțile* 4, p. 62, I și 5, p. 67, I)

Monezi — (*il.* 23 și 25).

2. Umayyazii din Occident.

Dinastie de EMIRI independenți, apoi de CALIFI, care a domnit în Spania din 756 pînă în 1031 (pp. 107—108). Capitala ei a fost CORDOBA, iar apogeul a fost marcat de domnia lui ‘ABD AL-RAHMAN III, care s-a proclamat calif în 929, (*Harta* 9, p. 109, I și *tabela* 14, pp. 144, I).

UMANISM

V. pp. 249—250, 304, I.

‘UMAR (OMAR)

Cel de-al doilea calif, care a domnit din 634 pînă în 644 (pp. 49—51, I). Aparținînd unei familii sărace kura-yșite, el s-ar fi opus la început violent lui Muhammad, înainte de a se ralia la Islam. Devenit prieten și socru al Profetului, el l-a secundat în mod eficient și a jucat un rol activ în alegerea primului calif ABU BAKR, căruia i-a succedat (p. 274, I). În timpul domniei lui au fost înfăptuite cele mai însemnate cuceriri (p. 53, I). Istoricii îl prezintă ca pe un om realist și energic. (Pp. 150, 177, 210, 255, I și *harta* 4, p. 62, I).

‘UMAR II

Calif Umayyad, care a domnit din 717 pînă în 720 și a lăsat o reputație de om pios. Este singurul care a fost tratat cu indulgență de ISTORIOGRAFII din epoca AB-

BASIDĂ. El s-a străduit în adevăr să adopte o atitudine conciliantă față de ALIZI și să îndulcească severele măsuri luate de guvernatorul IRAKULUI împotriva proprietarilor funciari convertiți la Islam și care și-au părăsit pământurile (pp. 74, 177, I) (*Tabela 3*, p. 61, I).

UNICITATE DIVINĂ

V. pp. 141, 159—160, 190, 220, 231, 253, I.

URBANISM

Mai prezente în orașul islamic decât s-a spus adeseori, preocupările urbanistice se regăsesc în el în toate epocile și ar merita să fie studiate în funcție de condițiile istorice respective (pp. 151, 179—180, II). Asupra urbanismului în epoca cuceririi, vezi pp. 170—171, II sub Umayyazi, pp. 171—175, *planul 56*, p. 174, II și *il. 159*; sub Abbasi, pp. 175—179, II, *planurile 33*, pp. 82, II, 46, p. 136, II și *il. 156*; în epoca post-selgiucidă, pp. 162—167, 179—184, II și *planul 58*, p. 181, II.

‘UTHMAN

Cel de-al treilea calif, care a domnit din 644 pînă în 656 și a murit asasinat (p. 49, I). Aparținea familiei Umayyade și era un negustor bogat din Mecca. S-a raliat de vreme la Islam și a devenit ginerele lui Muhammad. Asupra politicii sale și a opoziției pe care a stîrnit-o, vezi pp. 51—52, 60, 168, I. (P. 150, I și *tabela 3*, p. 61, I).

V

VAMA

Despre textele vamale, vezi p. 198, II și impozite.

VIEȚILE PROFETULUI

V. SIRA.

VIN

V. BAUTURI FERMENTATE.

VIZIR

V. pp. 88, 98, 99—100, 114, 121, 288—290, 292—296, I 114—117, 128, 140, II.

VIZITE PIOASE

Vizite la mormintele personajelor sfinte (pp. 206—207, 241, 302, 263—264, I, 184, 185, II), care trebuie deosebite de PELERINAJUL la MECCA. Vizitarea mormântului lui Muhammad la MEDINA este cea mai meritorie dintre ele. V. MAŞHAD, MAUSOLEU, SEPULTURA.

VINĂTOARE

V. pp. 109, 146—147, II și *il* 139 și 148.

W

WAKF

Sau în Occident *habs*. Bun inalienabil, a cărui proprietate este considerată ca revenind lui Dumnezeu sau COMUNI-TĂȚII și ale cărui venituri sînt consacrate întreținerii unui edificiu religios sau de utilitate publică (pp. 269, I, 164, II). Scopul fundației trebuie să fie o operă pioasă plăcută lui Dumnezeu, chiar dacă pentru o primă perioadă veniturile sînt rezervate unor membri ai familiei fondatorului (cazul wakfului zis familial). Fundația rezultă în mod normal dintr-un act scris irevocabil precizînd condițiile și scopul donației și terminat în general prin formula „Acest bun să nu fie nici vîndut, nici dăruit, nici transmis prin moștenire”. Originile practicii wakfului sînt obscure, iar condițiile în care s-a statornicit această instituție, care nu e întemeiată decît pe TRADIȚIE, sînt foarte puțin cunoscute. (*Il* 34.)

WALAYA

Termen arab desemnînd obligația impusă ȘIȚILOR de a-l recunoaște pe 'Ali și pe descendenții săi ca imâm (p. 216, I).

AL-WALID I

Calif Umayyad, fiu și urmaș al lui 'ABD AL-MALIK (p. 63, I), mare ziditor al dinastiei (p. 173, II, *planul* 47, p. 156, II și *il*. 46—47), care a urmărit pe de altă parte politica de arabizare a ADMINISTRAȚIEI (p. 73, I). (P. 66, I și *tabela* 3, p. 61, I).

WASIT

Oraș din IRAK, situat pe Tigru într-o poziție mediană, de unde numele său; a fost întemeiat în epoca Umayyadă,

pe la 702, pentru a servi drept reședință fortificată guvernatorului și drept garnizoană trupelor siriene însărcinate să mențină ordinea în Irak (p. 69, I). El a regresat repede în epoca ABBASIDĂ, rămânând totuși pînă în secolul al XIII-lea un oraș însemnat și un centru economic activ. Ruinarea sa totală în secolul al XVI-lea a rezultat fără îndoială dintr-o modificare a cursului Tigrului. Săpături recente au scos la lumină vestigiile unei mari MOSCHEI din epoca umayyadă (p. 175, II).

Y

AL-YA'KUBI

Geograf și istoric de tendință ȘI'ITĂ, mort în 897. A scris o *Istorie* orientată politic și o lucrare de GEOGRAFIE, care conține prețioase descrieri ale BAGDADULUI și ale SAMARREI (p. 178, II).

(BIBL.: Ya'kübī, *les Pays*, trad. G. Wiet, Cairo, 1937.)

YARMUK

Rîu din SIRIA, afluent al Iordanului, unde, în august 636, armate musulmane comandate de HALID IBN AL-WALID au zdrobit trupele bizantine (p. 55, I). (*Harta 4*, p. 62, I)

YATHRIB

V. MEDINA

YAZID I

Cel de-al doilea calif UMAYYAD, fiul lui MU'AWIYĀ. A domnit din 680 pînă în 683 (p. 60, I). Asupra dificultăților domniei sale, vezi pp. 68—69, I (*Tabela 3*, p. 61, I).

YEMEN

Regiune situată la extremitatea de sud-est a Peninsulei arabe, făcînd parte din Arabia zisă Fericită (p. 31, I). În pofida declinului care a urmat ruperii digului de la MARIB, această țară a păstrat o mare însemnătate economică în lumea islamică medievală și a fost stăpînită de la sfîrșitul secolului al IX-lea de o dinastie ZAYDITĂ (p. 201, I). (Pp. 130, 138, I).

Z

ZAB (Marele)

Rîu din MESOPOTAMIA SUPERIOARĂ, care se varsă în Tigru puțin în aval de MOSUL. Pe malurile acestui rîu a avut loc în 749 bătălia decisivă care a permis partizanilor ABBASIZI să răstoarne dinastia Umayyadă (p. 63, I).

ZAHIRISM

Școală juridică ținîndu-se de litera textelor (în arabă *zahir*), întemeiată în secolul al IX-lea de Dāwūd AL-ISFAHANI, care a fost reprezentată mai ales de andaluzul IBN HAZM, dar a dispărut în secolul al XII-lea și n-a mai fost recunoscută drept una din școlile oficiale (p. 233, I).

ZANDAKA

MANIHEISM sau adoptarea unor idei inspirate de manihoeism sau, în sens mai general, impietate (pp. 186, 249, I).

ZANDJ

Nume, de origine iraniană, dat SCLAVILOR negri din Africa orientală care erau folosiți pe latifundiile din Irakul de jos (pp. 38, 70, II) și s-au răsculat la sfîrșitul secolului al IX-lea sub conducerea unui pretins ALID (p. 94, I).

ZANKI

Fiul unui ofițer turc aflat în serviciul selgiucidului MALIKŞAH, devenit în 1127 guvernator al Mosulului și tutore sau ATABEG al fiului SULTANULUI. Războinic dîrz, el a reușit să-i înlătore pe rivalii săi, să-și instituie stăpînirea asupra regiunilor orașelor ALEP, Homs, Hama și Baalbek. În lupta împotriva francilor, a izbutit să le smulgă orașul întărit Edessa (p. 136, I), primul mare succes reputat de musulmani împotriva cruciaților (1144). A murit asasinat curînd după aceea (1146), fără a fi reușit să pună stăpînire pe DAMASC. V. ZANKIZI.

ZANKIZI

Dinastie care-și datorează numele lui ZANKI, emir TURC al cărui tată, ofițer al sultanului selgiucid MALIKŞAH, a fost guvernator al ALEPULUI din 1086 pînă în 1094. Ea cuprinde două ramuri, din care una a domnit la Alep din 1127 pînă în 1146, apoi la MOSUL din 1146 pînă

în 1222 (p. 134, I), cealaltă la DAMASC, apoi la Alep din 1146 pînă în 1181. Celei de-a doua ramuri i-a aparținut NUR AL-DIN (p. 138, I), căruia i-a urmat unul dintre ofițerii săi, Saladin. (*Tabela 14*, pp. 144, I).

ZARAFI

Joacă un rol important în societatea islamică datorită bimetalismului monetar și faptului că monezile trebuiau să fie cîntărite, iar nu numărate. (Pp. 198—200, II și *il. 170*).

ZAYD

Nepot de fiu al lui AL-HUSAYN și strănepot al lui 'ALI. El s-a răsculat în 740 împotriva regimului UMAYYAD (pp. 70, 172, II).

ZAYDIȚI

Adepții unei mișcări ȘI'ITE zisă moderată, pentru că nu adopta doctrine eterodoxe asupra calităților IMAMULUI, dar care a fost la originea unor numeroase răscoale în secolele al VIII-lea și al IX-lea (p. 172, I) și a constituirii a două dinastii independente în TABARISTAN și în YEMEN (pp. 199—203, I).

ZIRIZI

Dinastie autonomă, care a domnit în IFRIKIYA din 972 pînă în 1152. Ea a fost întemeiată de un BERBER (din tribul Sanhādja), care a deținut întîi funcția de guvernator pe seama FATIMIZILOR, după ce aceștia se stabiliseră în EGIPT (p. 113, I). În 1041, suveranul zirid a lepădat obediența fatimidă pentru a recunoaște califatul ABBASID, ceea ce a fost cauza cotovirii Ifrikiyei de jefuitori beduini din Egiptul de jos, numiți Banū Hilal, cotovire ce a pus capăt civilizației kairuaneze a epocii ziride (pp. 113, 140, I). Dinastia a fost răsturnată de ALMOHAZI, după ce fusese nevoită să lase SICILIA a fi recucerită de normanzi. (P. 102, II, *tabela 14*, pp. 144, I și *planul 42*, p. 104, II).

ZIUA ȘANȚULUI

Luptă ce s-a desfășurat în 627 între meccani și musulmanii care se întăriseră în MEDINA și în cursul căreia atacanții din MECCA au fost respinși (p. 44, I). Cu ocazia acestui asediu, un DISCIPOL al Profetului, de origine iraniană, Salmān al Fārisī, l-ar fi sfătuit pe Profet să sape

un șant pentru a-i opri pe atacanți. Salmān a devenit un personaj legendar de o mare popularitate în unele cercuri. El apare ca unul dintre întemeietorii SUFISMULUI, iar mormântul său presupus, situat lângă Ctesifon, în locul numit Salmān Pāk („cel pur” în persană), este venerat și de ȘI’IȚI, care văd în el pe unul din credincioșii tovarăși ai lui ‘ALI și-l așază uneori printre emanațiile divine. Numele lui Salmān pare a fi jucat de asemenea un rol important în dezvoltarea unor anumite corporații.

(BIBL.: *Enc. Isl.*, s. *Salmân.*)

ZIYAD

Personaj provenit din rîndul sclavilor, care a fost mîna dreaptă a califului MU’AWIYA (p. 69, I) și care, ca guvernator al IRAKULUI, a reușit să mențină liniștea în această PROVINCIE. CALIFUL a făcut din el fiul său adoptiv.

ZOROASTRISM

Religie oficială a statului sasanid, caracterizată prin cultul focului și care a păstrat un anumit număr de adepți în PROVINCIIILE iraniene după cucerirea islamică (pp. 85, 185, 271, I, 119, 221, I).

LISTA ILUSTRĂȚILOR

INSCRIȚII ORNAMENTALE

Aprecierea deosebită de care s-au bucurat inscripțiile ornamentale în care arabescuri și împletituri geometrice se îmbină cu caracterele scrierii arabe, determină aspectul multor opere reprezentative ale arhitecturii sau ale artelor minore islamice. Aceste inscripții, din care, cele mai vechi specimene erau executate în cufică, dar care începând din secolul al XII-lea, au acordat un loc caligrafiei cursive, erau dispuse mai ales sub formă de benzi sau de cartușe, rivalizând, în ce privește bogăția decorativă, cu benzile și panourile anepigrafice cu care se învecinau. Ele cuprindeau în același timp inscripții istorice (texte de construcție sau de fundație și semnături pe monumente, inscripții dedicatorii și semnături pe obiecte) și inscripții pioase (citate coranice, eulogii, invocații și urări la adresa fondatorului sau a posesorului obiectului).

182. INSCRIȚIE ÎN CUFICĂ Umayyadă SIRIANĂ (ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL VIII-LEA).

Inscripția uneia din pietrele miliare ce jalonau drumul ducând de la Damasc la Ierusalim și purtau pe ele numele califului umayyad 'Abd al-Malik care dispusese așezarea lor. Scrierea ei este foarte apropiată, în ceea ce privește formele literelor simplu săpate, de aceea a coranelor arhaice (v. il. 33—34). Ea se caracterizează în esență prin rigiditatea unei linii de bază ideale, pe care se sprijină literele. (Istanbul, Muzeul Artelor turce și islamice).

183. INSCRIȚIE DIN EPOCA Abbasidă ÎN EGIPT (SECOLUL AL IX-LEA).

Pe acest mormânt de marmură, datînd din 862 și purtînd inscripții pe cele patru laturi, scrierea a dobîndit deja o calitate decorativă mult mai acuzată. Nu numai

că literele îngroșate pentru a imita părțile pline ale caracterelor trasate de condeiul de trestie pe pergament, se detașează în relief pe un fond excizat, dar porțiunile lărgite tăiate pieziș, ale extremităților lor sînt îmbogățite cu lobi ce le fac să semene cu adevărate fleuroane. (Cairo, Muzeul de Artă arabă.)

184. INSCRIȚIE DIN EPOCA GAZNAVIDĂ ÎN SISTÂN (SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XI-LEA).

Banda epigrafică a acestui panou cu decor de cărămidă și de pămînt ars, în relief, aparținînd uneia din sălile palatului de la Laşkari Bazar, dovedește o evoluție mai înaintată a scrierii colțuroase. Este vorba de un tip de „cușică înflorată“, la care linia de bază a rămas rigidă, dar trasarea anumitor litere s-a alungit și încovoial pentru a umple cît mai deplin spațiile goale ale benzilor.

185. INSCRIȚIE A SELGIUCIZILOR DIN RŪM ÎN ANATOLIA (SECOLUL AL XIII-LEA).

Acest text de construcție a unui turn al incintei orașului Antalya, datînd din 1244, a fost sculptat într-un relief viguros, într-o nișă oarbă. Scrierea însăși, imitată după scrierea cursivă a manuscriselor și foarte diferită de cea folosită mai înainte pe monumente, a pierdut aspectul ei colțuros și prezintă calități noi de grație și de suplețe, caracterizate prin ruperea liniei de bază, atît de marcată altădată în scrierea cușică.

DECOR ARHITECTURAL

Diversitatea materialelor folosite, în funcție de locuri și epoci, pentru a decora edificiile zidite în țările islamice constituie desigur una dintre trăsăturile cele mai izbitoare ale arhitecturii lor. Ornamentația lor exterioară sau interioară putea recurge la resursele ghipsului, ale stucului, ale lutului ars și ale mozaicului, utilizate sub formă de îmbrăcăminte independentă de zidăria propriu-zisă, după cum, în alte cazuri, se putea recurge la combinații de asize de cărămidă intim legate de structura monumentului, sau să se sape sculpturi viguroase în frumosul apareiaj de piatră al zidurilor sale — aceasta în ce privește decorarea din epoca clasică, la care se vor adăuga ulterior decorurile de faianță policromă. Dar motivele executate astfel în materiale foarte diferite aparțineau întotdeauna marilor categorii de decoruri geometrice, florale sau epigrafice, care apăruseră în zorii artei islamice. Ele păstrau prin aceasta o unitate de stil care rămînea perceptibilă sub variațiile unor mode locale și trecătoare.

186. DECOR DE STUC MULAT (SAMARRA, SECOLUL AL IX-LEA).

Decorul interior al palatului Balkuwārā, desenînd un lambriu continuu deasupra cărui sînt dispuse nișe ornamentale cu medalioane polilobate și borduri perlate,

constituie un excelent exemplu al decorurilor de stuc rapid executate pentru a ornamenta casele și palatele capitalelor califiene din Irak. El se caracterizează prin folosirea adâncirii liniare subliniind, cu ajutorul unei tehnici zisă a tăierii oblice, contururile unor motive stilizate îmbucându-se exact unele în altele și repetându-se uniform pe mari suprafețe, alături de panouri decorate cu fleuroane mai clasice.

187. DECOR DE LUT ARS SCULPTAT ÎN SEMIRELIEF (BAGDAD, SECOLUL AL XIII-LEA).

Vechea poartă a Talismanului, datată 1221 printr-o inscripție cu numele califului al-Nāsir și dispărută numai la începutul secolului nostru, aparținea uneia dintre ultimele incinte ale orașului califian. Clădită în asize simple de cărămidă arsă, ea prezenta, deasupra arcadei ei monumentele, un remarcabil decor sculptat ornând cele două suprafețe triunghiulare dintre aceasta și murla imediat superioară. Doi dragoni cu corpurile răsucite în noduri multiple se înfruntau în el de o parte și de alta a unui mic personaj tronând maiestuos în vârful arcului. Se vede aici partea centrală a acestei compoziții permițând să se admire vigoarea reprezentărilor figurate precum și finețea ornamentului floral formând fundalul, prea adânc sculptat însă pentru a produce de departe altceva decât un efect de „grisaille“.

188. DECOR DE STUC CU URME DE POLICROMIE (RAYY, SECOLUL AL XIII-LEA).

Acest panou care trebuie să fi făcut parte dintr-un ansamblu mai important, asociază și el reprezentări figurate cu motive ornamentale, pe jumătate florale, pe jumătate geometrice, însoțite de o bandă cu o inscripție în caractere cursive. Personajele reprezintă războinici din epocă, luptându-se călare, cu lancea în mână; impletitura din partea inferioară se caracterizează prin locul ocupat de galoane late încrucișate, în mijlocul cărora se disting cu greu fleuroanele și motivele animaliere. (Seattle, Art Museum, Eugène Füller Memorial Collection.)

189. MOZAIC DE CĂRAMIDĂ ÎN RELIEF (CIȘT, SECOLUL AL XII-LEA).

Intradosul unuia din arcele ce sprijină cupolele monumentelor din Cișt (v. il. 71) este împodobit și cu o lungă compoziție cu decor geometric cât și cu o scurtă bandă epigrafică în scriere colțuroasă ornamentală zisă cufică cu „bordură florală“. Impletiturile de poligoane, al căror desen se regăsește la aceeași epocă pe minaretul din Džām, și caracterele în relief ale inscripției sînt executate după o aceeași tehnică (fragmente de cărămizi cioplite, așezate pe un pat de ghips), care n-avea nimic comun cu aceea a vechilor ornamente for-

mate din jocuri de asize de cărămidă, care făceau corp comun cu zidul însuși.

190. DECOR SCULPTAT ÎN PIATRĂ (MADINAT AL-ZĀHRĀ', SECOLUL AL X-LEA).

Acest capitel sculptat, în care se recunoaște fără greutate o interpretare a vechilor capiteli corintice, provine din vila regală construită în împrejurimile Córdobei de califul umayyad din Spania, 'Abd al-Rahmān III (v. planul 43, p. 105, II). Arta sculptorului se afirmă aici într-un desen precis, săpat adânc, dar cam sec, caracteristic pentru o țară în care s-a continuat a se sculpta cu predilecție piatra, dar în care motivele florale, utilizate la început cu o exuberanță apropiată de aceea ce se cunoștea în realizările umayyade din Orient, aveau să devină tratat schematic și rigide.

191. DECOR DE CĂRĂMIDĂ CU INSCRIȚII DE FAIANȚĂ (ERZURUM, ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIV-LEA).

Minaretul madrasalei Yakūtiya, ridicată în 1310 în această importantă cetate din Anatolia orientală, este clădit în întregime din cărămidă deasupra bazei sale cilindrice din piatră cioplită. Jocuri de asize alcătuiesc o rețea geometrică în relief, îmbogățită în golurile ei cu motive de faianță albastru turcoază, subliniind conturul interior al fiecărui poligon. Se recunosc aici obiceiurile decorative iraniene, imitate în perioada hegemoniei ilhanide asupra regiunii și ciudat îmbinate cu tradițiile sculpturii pe piatră, singura practică mai înaintea.

192. DECOR DE PIATRĂ SCULPTATĂ (SIVAS, SECOLUL AL XIII-LEA).

Decorul sculptat pe piatră atinge în Gök medresé (nume turc — n. tr.) din Sivas, construită pe la 1271, o perfecțiune tehnică și decorativă de care doar celelalte monumente contemporane din Anatolia orientală dau dovadă în mod atât de evident. Se va admira aici armonioasa bogăție a fleuroanelor, cu semipalmete în formă de aripi regravate cu nervuri și cu spirale, ale căror siluete se detașează pe un fond scobit în adâncime și a căror suplețe transpune în piatră cele mai seducătoare forme ale unui repertoriu de motive iraniene, executate la origine în stuc.

193. PLACAJ DE MOZAIC (HIRBAT AL-MAFDJAR, SECOLUL AL VIII-LEA).

Mozaicurile executate în cuburi de sticlă sau de piatră de culoare, în tradiția mozaicurilor elenistice sau bizantine, constituiau principala podoabă a monumentelor umayyade, în care erau folosite ca mozaicuri de paviment cu tonuri mate sau ca mozaicuri parietale cu fond de aur. Un ansamblu excepțional este oferit aici de

mica sală de audiențe situată în baia palatului umayyad Hirbat al-Mafdjar (v. planul 41, p. 101, II). Sub un dom al cărui decor de stuc ne-a reținut deja atenția (v. il. 120), două compoziții diferite, una geometrică și comparabilă cu aceea care ocupa marea sală a băii (v. il. 124), cealaltă cu caracter mai naturalist și constituind un adevărat peisaj, imitau bogatele covoare așternute pe sol. Se va aprecia îndeosebi maiestuoasa ordonare a tabloului din alcov, în care două perechi de animale, gazele pascănd și fiare aruncându-se asupra prăzii, sînt dispuse față-n față de o parte și de alta a unui copac cu o imensă coroană, care evocă oarecum arborii ce împodobesc unul din panourile de mozaic ale marii moschei din Damasc.

BRONZURI

Arta bronzului și aceea a aramei, a căror însemnătate printre manifestările artizanatului islamic este de prisos de amintit, au pus în aplicare, în funcție de epoci, tehnici puțin diferite, dintre care ultima ca dată a fost aceea a îmbogățirii suprafețelor lor prin încrustarea cu metale prețioase. Cititorul nu se va mira deci de diversitatea celor patru piese alese aici pentru a ilustra unele din aspectele lor tipice.

194. IBRIC DE BRONZ DIN EPOCA UMAYYADĂ ÎN ORIENT.

Printre cele mai vechi bronzuri islamice cunoscute figurează cele câteva ibrice de acest tip, din care unul a fost găsit în Egipt lângă mormîntul ultimului calif umayyad Marwān II, ucis în 749 pe cînd căuta să se salveze după înfrîngerea de la Marele Zāb. Arhaismul lor este atestat de forma originală (corp sferic și gît lung cilindric), de decorul de elemente florale purtînd amprenta unor influențe sasanide și de curioasele figuri de pasăre ce le servesc drept cioc de turnat. (New York, Metropolitan Museum of Art.)

195. ARZĂTOR DE MIRODENII (BRONZ) DIN EPOCA SELGIUCIDĂ (IRAN).

Printre obiectele de acest gen, foarte răspîndite în lumea islamică și turnate de cele mai multe ori, pînă în această epocă, în formă de animale, acest leu cu decorul ajurat și gravat, care face parte de altfel dintr-o serie reprezentată prin mai multe exemplare, păstrează toate calitățile decorative proprii artei iraniene. Animalul este tratat fără nici o preocupare naturalistă, ci cu o rigiditate expresivă subliniată de bogăția decorului său acoperitor alcătuit din motive florale și epigrafice. (Lenin-grad, Muzeul Ermitaj.)

196. IBRIC DE BRONZ INCRUSTAT DIN EPOCA SELGIUCIDĂ (IRAN).

Mai multe ibrice comparabile ilustrează o categorie de obiecte ce sînt atribuite provinciilor orientale și care se numără printre primele la care a fost aplicată tehnica incrustației, cu toate că în decorul lor s-au folosit încă gravarea și motivele executate în relief, care aici au forma unor mici figuri de animale. (Berlin, Museum für Islamische Kunst.)

197. SFEȘNIC DE BRONZ DIN EPOCA POST-SELGIUCIDĂ (IRAN).

Tehnica incrustației triumfă în acest obiect de dată mai tîrzie, la care se remarcă în același timp inscripții cursive ornamentale și reprezentări de personaje, comparabile aceloră ce înfrumusețeau în aceeași epocă bronzuri din Mesopotamia superioară. (Berlin, Museum für Islamische Kunst.)

OBIECTE DE LEMN SCULPTATE

Obiectele de lemn sculptate, ca și obiectele de bronz și aramă au cunoscut o înnoire a tehnicii lor în jurul secolului al XI-lea, cînd s-a răspîndit obiceiul de a fragmenta suprafața lor în panouri poligonale din ce în ce mai mici, inserate apoi între baghete profilate. În același timp au suferit o transformare simțitoare, în sensul micșorării și regularității, stilizările florale, care au continuat să constituie baza repertoriului lor ornamental.

198—199. FRAGMENTE DE FRIZE DE LEMN DIN EPOCA FATIMIDĂ (EGIPT).

Din frizele de lemn sculptate care împodobeau unul din marile palate fatimide din Cairo, construit și decorat între sfîrșitul secolului al X-lea și începutul secolului al XI-lea, diferite fragmente au fost regăsite în spitalul și în moscheea funerară ridicată mai tîrziu pe același loc de sultanul mameluc Kalā'un și de fiul său al-Nāsir Muhammad. Aceste lungi panouri înfățișau diferite „scene de gen”, în care reprezentări de personaje și de animale rapid schițate se detașau pe un fond sobru de vrejuri. Prin naturalismul său expresiv, stilul lor îl amintea pe acela al plăcilor de fildeș sculptate în aceeași epocă (v. il. 148—149) și transpare aici în grupul vîntătorului atacînd cu lancea un felin, ca și în acela al călătorului însoțind o cămilă purtînd o lectică. (Cairo, Muzeul de Artă arabă.)

200. UȘĂ DE LEMN SCULPTAT DIN EPOCA GAZNAVIDĂ (AFGANISTAN).

Acest detaliu al uneia din porțile mormîntului suveranului Mahmūd din Gazna (m. în 1030) oferă un excelent exemplu al prelucrării lemnului într-o regiune unde

s-au făcut totdeauna simțite influențele artei stepelor și ale viguroaselor ei stilizări. Ornamentul floral, închis în motive în formă de stea, se detașează aici pe adâncituri cufundate în umbră, care fac să iasă în evidență eleganța motivelor. Acestea sînt obținute prin simpla încrucișare a unor tije cu dungă mediană și a unor galoane cu borduri de perle, potrivit unor deprinderi stilistice, care se vor strămuta spre vest în epoca selgiucidă și vor fi regăsite în aspectul unor decoruri arhitecturale de stuc sau de lut ars (v. il. 188). (India, Fortul Roșu din Agra.)

201. PANOU TULUNID (EGIPT).

Imitarea voită a artei califiene din Samarra, ale cărei reușite arhitecturale inspiraseră, după cum se știe, fundațiile atît civile cît și religioase ale lui Ibn Tulun, transpare în stilul acestei armonioase sculpturi, executată după imperativele decorului cu adîncire liniară. O vagă reminiscență de figuri vii, aceea a două capete de păsări cu gîtul lung depărtîndu-se cu suplețe unul de altul, se contopește cu largi palmete stilizate, comparabile cu acelea care se mulau în stuc în aceeași epocă (v. pl. 186). (Cairo, Muzeul de Artă arabă.)

202. FRAGMENT DE CENOTAF (EGIPT, SECOLUL AL XIII-LEA).

Îngroșarea cadrelor și sărăcirea motivelor interioare, în panouri îmbinate totuși între ele cu o remarcabilă măiestrie, sînt caracteristice pentru arta lemnului în perioada post-selgiucidă. Capodopere de acest fel se regăsesc atît în Egiptul și în Siria ayyubide cît și în Anatolia turcă din această epocă. Cenotafele și minbarurile îndeosebi erau decorate cu delicate lucrări de tîmplărie comparabile cu aceasta. (Cairo, Muzeul de Artă arabă.)

ASTRONOMIE ȘI ASTROLOGIE

Dezvoltarea științelor astronomice în țările islamice s-a tradus prin adoptarea și perfecționarea unor instrumente adesea delicate. Realizarea lor, operă a unor adevărați savanți, mergea mîna-n mîna cu studiul problemelor teoretice, mai ales de trigonometrie, la rezolvarea cărora ele trebuiau să contribuie. Dar utilizarea lor pentru stabilirea unor horoscoape sau a unor talismane cu caracter astrologic le lega și de acele obiecte de valoare mai mult sau mai puțin magică pe care le ornau reprezentări ale semnelor zodiacului și care se întîlnesc îndeosebi în ținuturile Mesopotamiei superioare, unde o comunitate de adoratori ai aștrilor se perpetuase în epoca islamică.

203. ASTROLAB IRAKIAN (SECOLUL AL X-LEA).

Astrolabii plați sau planisferici, bazați pe principiul proiecției stereografice, constituiau principalul instrument

al astronomiei medievale islamice, dat fiind că nici un specimen de astrolabi liniari sau sferici nu pare să se fi păstrat. Ei cuprindeau o placă ajurată numită pāianjen, care reprezenta bolta stelelor fixe rotindu-se în jurul pământului, considerat ca imobil. În acest pāianjen, cercul zodiacului deținea un loc important. Datorat unui artizan cu numele de Ahmed ibn Halaf, obiectul reprezentat aici fusese executat pentru califul abbasid al-Muketadir. (Paris, Bibl. nationale, Cabinet des médailles.)

204. OGLINDĂ DIN MESOPOTAMIA SUPERIOARĂ (SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XII-LEA).

Oglinzile folosite în cursul evului mediu islamic erau, ca și cele din antichitate, de metal, cel mai adesea din aliaj de bronz și argint. Una din fețele lor era șlefuită. Cealaltă purta decoruri în relief, printre care sînt interesante de relevat, pe specimenul de față, reprezentări ale celor douăsprezece semne ale zodiacului înconjurat de o inscripție cu numele unui mic dinast din Mesopotamia superioară. (Harburg über Donauwörth, Colecția Ottingen-Wallerstein.)

205. ASTROLAB ANDALUS (SECOLUL AL XI-LEA).

Instrumentul poartă semnătura „gravorului”, care și-a executat lucrarea la Saragosa în anul 472 al Hegirei, adică 1079 e.n. Se vede aici spatele, care era înzestrat cu o rigletă permițînd a măsura înălțimea astrilor. Aceasta era indicată de gradațiile însemnate pe marginea superioară a cercului. (Nürnberg, Germanisches Museum.)

206. CADRAN SOLAR

Cadran solar pe plachetă de cupru (51×86), executat pentru suveranul zankid al Siriei Nūr al-Dīn de către un artist cu numele de Abū l-Faradj 'Isā, în anul 554 al Hegirei, adică 1154 e.n. Acest instrument era special destinat să determine ora rugăciunilor rituale cotidiene la latitudinea de 36° (latitudinea orașului Alep). (Paris, Bibl. nationale, Cabinet des médailles.)

STICLĂRIE ȘI CRISTAL DE STÎNCĂ

Dificultatea prelucrării sticlei conferea valoare rezultatelor obținute de artizani ce moșteniseră tehnici practicate în antichitate și fabricau obiecte de mare preț, rezervate de cele mai multe ori personajelor de rang înalt. Fragilele lor realizări rivalizau cu obiectele de cristal de stîncă șlefuit, pe care căutau uneori să le imite pînă și în decorul lor. Ele căpătau însă cîteodată o strălucire cu totul deosebită aceea a emailurilor policrome care, după ce apăruseră în Egiptul

fatimid, aveau să asigure, începînd din secolul al XII-lea, renumele meșterilor sticlari ce lucrau în Siria și în Mesopotamia superioară.

207. IBRIC DE STICLĂ (SECOLUL AL VIII-LEA).

Acest obiect simplu și de mici dimensiuni (17 cm înălțime), a cărui puritate a formei constituia toată valoarea lui, este atribuit în general Iranului. El ilustrează perfecțiunea tehnică și artistică atinsă pe atunci de o artă a sticlei, care nu era decît rezultatul strălucit al unor lungi eforturi anterioare. (New York, Corning Museum of Glass.)

208. FLACON (SECOLELE XI—XII).

Tot de proveniență iraniană, acest flacon dovedește o tehnică mai evoluată în domeniul sticlei suflate. Executat în mai multe culori, el se distinge mai ales prin toarțele lui cu un desen complicat, însoțite de mici figuri stilizate de animale. (New York, Corning Museum of Glass.)

209. IBRIC DE CRISTAL DE STÎNCĂ (EGIPT, SECOLUL AL X-LEA).

Purtînd o inscripție cu numele califului fatimid al-'Azîz (975—996), această piesă elegantă, demnă de a fi făcut parte din tezaurul califian, se distinge în același timp prin materia ei și prin decorul de motive florale și animaliere obținute printr-o răbdătoare muncă de gravare la tocilă. Există diferite specimene de ibrice de acest tip. Numărul lor s-ar explica prin deescoperirea în secolul al X-lea a unor depozite de cristal de stîncă în vecinătatea Mării Moarte. Unele din aceste piese au fost prevăzute, ca și cea de față, cu monturi de orfevrărie de dată mai tîrzie, executate de artizani occidentali. (Veneția, Tezaurul bazilicei Sf. Marcu.)

210. PLOSCĂ DE PELERIN CU TOARTE ÎN FORMĂ DE INELE (IRAN, SECOLUL AL X-LEA).

Acest obiect utilitar avariât, relativ mare (22 cm înălțime), prezenta un decor în relief parțial dispărut. (New York, Corning Museum of Glass.)

211. LAMPĂ DE MOSCHEE (SIRIA, SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIII-LEA).

Tehnicile de smălțuire, care fuseseră mai întii folosite în Siria ayyubidă pentru realizarea unor cupe bogat decorate, au fost utilizate apoi pentru lămpi de moschee, care s-au răspîndit mai ales în epoca mame'ucă și reproduceau forma lămpilor metalice folosite pînă atunci. Aici, benzile epigrafice întrerupte de blazoane arată că lampa era destinată mausoleului unui emir, comandant al unui corp de arbaletieri și care a decedat în 1285. (New York, Metropolitan Museum of Art.)

212. FLACON DE STICLĂ (SECOLUL AL VIII-LEA).

Această piesă (10 cm înălțime) și de origine imprecisă, evocând aspectul unui obiect de cristal de stîncă, se distinge mai ales prin prezența unui decor tăiat în relief la tocilă. (New York, Corning Museum of Glass.)

CERAMICĂ

O mare diversitate de stiluri, grefată pe variații tehnice mult mai puțin considerabile după epoci și regiuni, rămîne poate caracteristica fundamentală a unei arte care, mai mult decît altele, a rămas supusă, din cauza legăturilor ei cu poporul, varietăților de inspirație proprii fiecărui ținut, fiecărei școli și chiar fiecărui artist. Olarii și ceramiștii lucrau în adevăr mai liber decît artizanii ce executau numai comenzi prin ciare, și folosind materiale foarte prețioase. Ei au păstrat astfel în lucrările lor o prospețime a inspirației ce le conferă în ochii noștri, o calitate cu totul deosebită și le dă dreptul să fie considerate, sub un unghi în primul rînd estetic și în afară de orice clasificare prea formală, drept tot atîtea reușite unice în îmbinarea desenului cu culoarea. În acest sens au fost alese cele cîteva exemple prezentate mai jos, potrivit unui evantai dealtfel prea restrîns pentru a da o idee fie și numai aproximativă despre multiplicitatea genurilor care au înflorit în acest domeniu între secolul al VII-lea și cel de-al XIII-lea.

213. FARFURIE CU DECOR EPIGRAFIC SOBRU (NIȘĂ-PÜR, SECOLUL AL X-LEA).

Frumusețea unei scrieri colțuroase cu caractere întinse în sensul lungimii — scriere comparabilă dealtfel cu aceea ce se folosea în aceeași epocă pentru copiile îngrijite pe pergament ale Coranului — domină toată această compoziție, în care o dublă inscripție circulară pictată sub glazură se desprinde în maro-negru pe fondul de angobă albă ivorie. Ansamblul rămîne caracteristic pentru arta olarilor samanizi, care au lucrat atît în Transoxiana cît și în Horāsān. El stă mărturie despre rafinamentul civilizației pe care o cunoșteau atunci regiuni privilegiate din punct de vedere economic și intelectual. (Washington, Freer Gallery of Art.)

214. BOI. MARE. CU DECOR DE PASĂRE (RAKKA, SECOLUL AL XII-LEA).

Un repertoriu animalier tradițional, înmouit prin interpretări personale, era și el folosit deseori de artiști. Aici, o grațioasă siluetă de bitlan, care se rotește parcă împreună cu bolul ce-l conține, constituie elementul principal al unui ornament pictat cu pensula și schițat rapid în negru sub glazura albastru-turcoaz, tipică în această epocă pentru ceramica din Rakka. (Washington, Freer Gallery of Art.)

215. BOL CU DECOR EPIGRAFIC (NIŞĀPŪR, SECOLUL AL X-LEA).

Cîteva litere îngrijit pictate pe angobă și completînd linia sobră a benzii vasului ilustrează pe acest obiect foarte simplu tehnica decorativă proprie unor olari samanizi, al căror gust pentru compozițiile caligrafice a mai fost observat (v. pl. 213). (Berlin, Museum für Islamische Kunst.)

216. CUPA CU REFLEXE METALICE (IRAK SAU IRAN, SECOLUL AL X-LEA).

Piesa aceasta face apel la o tehnică diferită și deosebit de apreciată în țările islamice, unde ea avea să se mențină timp de secole, după ce apăruse în Irak încă de la începutul epocii abbaside, răspîndindu-se apoi pînă la Kairuan. Silueta stîngace, dar decorativă, a unei păsări este înfrumusețată de luciul scînteietor datorat unei pelicule metalice subțiri obținută prin coacerea la foc reducător a unui oxid metalic aplicat pe smalt. (Berlin, Museum für Islamische Kunst.)

217. CUPA CU DECOR DE PĂSARI STILIZATE (NIŞĀPŪR, SECOLUL AL X-LEA).

Regăsim în schimb aici doar procedeul picturii pe angobă și sub glazură, conferind toată strălucirea lui fondului alb ivoriu. Dar măiestria artistului se afirmă în discreția însăși a decorului său semiepigrafic, floral și animalier repartizat în trei tușe inegale. (New York, Metropolitan Museum of Art.)

218. VAS ÎN FORMĂ DE PASARE (EGIPT, SECOLUL AL XIII-LEA).

O depărtată reminiscență antică este singura care ajută la înobilarea siluetei cam rigide a acestei figuri, subliniată de cîteva trăsături negre sub glazura ei transparentă. (Cairo, Muzeul de Artă arabă.)

219. FLACON CU DECOR PICTAT PE SMALȚ (IRAN, SECOLUL AL XIII-LEA).

Armoniei unor grațioase arabescuri policrome ce se detașează pe un fond albastru turcoaz opac i se datorează eleganța cam searbădă a acestei lucrări post-selgiucide, pusă în valoare încă, sub smalt, de o rețea de ornamente în relief, dar incapabilă să rivalizeze în ce privește calitatea cu primele piese de tehnică „minai”. (Muzeul din Teheran.)

220. CUPĂ CU BOGAT DECOR FLORAL (NIŞĀPŪR, SECOLUL AL X-LEA).

Fleuroanele compozite pictate pe angoba albă ivorie sînt executate aici în diverse tonuri de negru și de roșu cadmiu folosite de olarii samanizi cînd voiau să-și varieze efectele și să-și acordeze paleta cu un efort sporit de ornamentație. (Edinburgh, Royal Scottish Museum.)

221. VAS CU DECOR EPIGRAFIC ȘI FLORAL (RAKKA, SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XII-LEA).

Contrastul clasic dintre un decor negru executat cu trăsături mari de pensulă și un fond colorat în albastru-turcoaz de glazura transparentă ce-l acoperă domină ornamentația acestui vas de o formă cam greoaie, care pune însă în valoare abundența și diversitatea motivelor sale. (Londra, Victoria and Albert Museum.)

222. CUPA CU SUPTURI DE LEI (RAYY, SECOLUL AL XIII-LEA).

Trei picioare modelate în ronde-bosse și avînd forma unor mici siluete animale constituie principala originalitate a acestei piese. Sculptura în relief se unea astfel cu tehnica smalțurilor policrome, pictate peste glazură și supuse unei a doua arderi, care caracteriza în această epocă ceramica iraniană zisă „minai”. Se recunoaște la exteriorul obiectului una dintre acele inscripții, adesea istorice, în caractere cursive, care erau frecvente în epocă. (Berlin, Museum für Islamische Kunst.)

ȚESĂTURI ȘI BRODERII

În condiții foarte diferite de acelea care au prezidat la dezvoltarea artei ceramicii în țările Islamului — întrucît era vorba de piese executate sub controlul curții califiene și, de cele mai multe ori în ateliere regale —, artele țesăturii au cunoscut și ele o diversitate de școli stilistice, explicată în acest caz prin natura materialului sau a tehnicii ca și prin tendințele proprii fiecărei epoci sau fiecărui loc. Ar fi zadarnic să căutăm a ilustra în cîteva pagini obiceiurile artistice care au fost în stare să dea naștere unor capodopere atît de diferite ca acele fine stoffe de in împodobite cu benzi de broderie sau de tapiserie, care se fabricau, de exemplu, în orașele egiptene ale deltei pentru califii abbasizi apoi fatimizi, sau ca acele țesături de mătase cu motive sasanide, uniform repetate în medalioane de perle, care se cunoșteau în Egipt și în Siria, ca și în Iran, sau în sfîrșit ca acele prime covoare cu punct înnodat, ale căror rare exemple fatimide sînt întrecute de vestigii selgiucide din secolul al XIII-lea, păstrate în Anatolia și executate de pe atunci încă cu tipul de nod care va rămîne caracteristic pentru producția turcă. Lăsînd deci la o parte orice considerație țînînd de studiul acestei importante ramuri a artelor minore în țările Islamului, ne vom mulțumi să evocăm, cu ajutorul a două capodopere provenind din regiuni foarte depărtate între ele, interesul pe care dinastia islamică sau chiar numai islamizați ca moravuri l-au acordat totdeauna unor lucrări pe care și le rezervau aproape exclusiv și care ocupau un loc fundamental în exteriorizarea măreției și în glorificarea persoanei lor. În adevăr, după țesăturile ce-i înconjurau, cu care se înveșmîntau sau pe care chiar le împărțeau cu o

dărnicie totdeauna ostentativă, se măsoară în bună parte strălucirea unor domnii, marcate prin fastul suveranului ca și prin puterea armelor sale.

223. ȚESĂTURA BRODATĂ IRANIANĂ (SECOLUL AL X-LEA).

Cunoscută ca „țesătura Saint-Josse”, după numele bisericii din ținutul Pas-de-Calais unde era păstrată, după ce fusese, fără îndoială, adusă din Orient în momentul primei Cruciade, această piesă renumită este împodobită cu reprezentări de animale stilizate potrivit tradiției sasanide (cămile, elefanți), precum și cu borduri geometrice și o lată bandă epigrafică în caractere colțuroase. Ea poartă numele emirului Buhtakîn, care se răsculase în Horāsân împotriva suveranului samanid al vremii și a fost ucis în 961. Prezența inscripției se adaugă la calitatea decorului pentru a conferi țesăturii o valoare cu totul deosebită, aceea a unei reușite artistice și tehnice, totodată bine localizată și datată. (Paris, Muzeul Luvru.)

224. MANTIA LUI ROGER AL II-LEA DE SICILIA (ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XII-LEA).

Fabricată la Palermo în 1134 pentru încoronarea regelui normand care a ridicat capela Palatină (il. 151—153), mantia în formă de sfită preoțească a fost lucrată după tehnica și stilul apreciate în țările islamice. De fiecare parte a unui copac aducând cu un palmier, doi lei doboară fiecare câte o cămilă, opunându-se simetric în felul figurilor afrontate din medalioanele de inspirație sasanidă. Desenele sînt executate în broderie de fir de aur pe țesătură de purpură de o neasemuită strălucire. Bordura e formată dintr-o inscripție arabă în cușcă, slăvindu-l pe suveran și indicînd data execuției mantiei. (Viena, Kunsthistorisches Museum.)

ORIENTARE BIBLIOGRAFICĂ

I. PERIODICE ȘI LUCRĂRI DE REFERINȚĂ	VI. DOCTRINELE SECTARE
II. LUCRĂRI GENERALE	VII. SUFISM, FILOZOFIE, ETICĂ, ȘTIINȚE
III. MUHAMMAD ȘI CORANUL	VIII. LITERATURA ȘI ARTĂ
IV. ISTORIA STATELOR ISLAMICE	IX. VIAȚA ECONOMICĂ. AMENAJAREA ȘI APĂRAREA TERITORIULUI
V. DOCTRINA SUNNITĂ ȘI DREPTUL	X. ORAȘE ȘI PALATE

I. PERIODICE ȘI LUCRĂRI DE REFERINȚĂ

1. Periodice principale.

Al-Andalus, Madrid; *Annales de l'Institut d'études orientales (AIEO)*, Alger (nu mai apare); *Arabica*, Leyda; *Ars islamica*, *Ars orientalis*, Michigan; *Bulletin d'études orientales (BEO)*, Damasc; *Bulletin de l'Institut français d'archéologie orientale (BIFAO)*, Cairo; *Bulletin of the British School of Oriental and African studies (BSOAS)*, Londra; *Der Islam*, Berlin; *Journal asiatique (JA)*, Paris; *Journal of the economic and social history of the Orient (JESHO)*, Leyda; *Journal of the Royal Asiatic Society (JRAS)*, Londra; *Oriens*, Leyda; *Revue des études islamiques (REI)*, Paris; *Studia islamica (SI)*, Paris.

2. Lucrări de referință.

Lucrarea esențială este *Encyclopédie de l'Islam*, ed. I, 4 vol. și supliment, Leyda, 1913—1942, înlocuită treptat prin edi-

ția a doua, Leyda, 1954 și urm., în curs de publicație; articolele cele mai importante din una și din cealaltă ediție sînt semnalate mai jos sau în Indexul documentar. Uneori prezintă interes să se consulte versiunea condensată intitulată *Shorter Encyclopaedia of Islam*, Leyda, 1953. O bibliografie generală, orientată mai ales spre problemele istorice și stabilind bilanțul chestiunilor este oferită de J. SAUVAGET, *Introduction à l'histoire de l'Orient musulman*, ediție revăzută și completată de C. CAHEN, Paris, 1961 (care nu dispensează de a recurge la prima ediție, datînd din 1943). Pot fi utilizate pe de altă parte două repertorii bibliografice: *Abstracta islamica*, bibliografie selectivă avînd drept obiect atît periodicele cît și lucrările, publicată de REI începînd din 1927; J. D. PEARSON, *Index islamicus* 1906—1955, Cambridge, 1958, *Supplement 1956—1960* și *Supplement 1961—1965*, care nu se referă decît la periodice. Se vor adăuga două lucrări bibliografice specializate: K. A. CRESWELL, *A bibliography of the architecture, arts and crafts of Islam*, Cairo, 1961; L. A. MAYER, *Bibliography of Moslem numismatics, India excepted*, Londra, 1954. Cîteva lucrări de referință speciale sînt de semnalat: C. E. BOSWORTH, *The Islamic dynasties*, Edinburgh, 1967, o carte practică, dar care nu face de prisos consultarea volumului: E. DE ZAMBAUR, *Manuel de généalogie et de chronologie*, Bad Pymont, 1955; H. G. CATTENOZ, *Tables de concordance des ères chrétienne et hégirienne*, Rabat, 1954 (indispensabilă cînd se utilizează cronicile); *Historical atlas of the Muslim peoples*, Djambatan, 1957; C. BROCKELMANN, *Geschichte der arabischen Literatur*, 5 vol., Leyda, 1937—1949 (indispensabil repertoriu bio-bibliografic cu listă a manuscriselor, dar nu istorie a literaturii); de completat acum prin F. SEZGIN, *Geschichte des arabischen Schrifttums*, t. I, Leyda, 1967; G. FLÜGEL, *Concordantiae Corani arabicae*, Leipzig, 1942 (permițînd a regăsi originea citatelor coranice); A. J. WENSINCK, *A handbook of early Muhammadan Tradition*, Leyda, 1960 (conținînd un index sumar al lucrărilor de Tradiție); W. HINZ, *Islamische Masse und Gewichte*, Leyda, 1955 (asupra metrologiei); *Répertoire chronologique d'épigraphie arabe*, 16 vol. Cairo, 1931—1955 (neterminat și prea puțin critic); A. GROHMANN, *Einführung und Chrestomathie zur arabischen Papyruskunde*, t. I, Praga, 1955 (inițiere în studiul documentelor de arhivă datînd din primele secole ale Islamului).

II. LUCRĂRI GENERALE

H. MASSÉ, *L'Islam*, Paris, 1945 (bună inițiere doctrinală și istorică); D. SOURDEL, *L'Islam*, col.: „Que sais-je?“, Paris, 1949, ultima ed. 1968 (mai succint); G. E. VON GRUNEBaum, *Islam médiéval*, trad. franc., Paris, 1962; I. GOLDZIEHER, *le Dogme et la Loi de l'Islam*, trad. franc., Paris, 1920 (privire generală asupra evoluției doctrinale, în prezent depășită) și *Muhammedanische Studien, Halle, 1889—1890*, reed. 1961; H. A. R. GIBB, *les Structures de la pensée religieuse de l'Islam*, trad. franc., Paris, 1950; H. LAOUST, *les Schismes dans l'Islam*, Paris, 1965 (descrie evoluția gândirii musulmane în fața marilor mișcări politice); H. CORBIN, *Histoire de la philosophie islamique*, Paris, 1964 (tratează despre diferitele aspecte ale gândirii, dar este importantă mai ales în privința doctrinelor sectare); M. GAUDEFROY-DEMOMBYNES, *les Institutions musulmanes*, Paris, 1946 (lucrare clasică, dar fără perspectivă istorică); L. GARDET, *la Cité musulmane*, Paris, 1961, precum și *l'Islam, religion et communauté*, Paris, 1967; A. MEZ, *Die Renaissance des Islams*, Heidelberg, 1922, trad. span., 1936 și engl. 1937 (lucrare tratând despre diferitele aspecte ale civilizației Orientului islamic în secolul al X-lea, dar depășită și prost structurată); E. LÉVI-PROVENÇAL, *Histoire de l'Espagne musulmane*, t. III, Paris, 1953 (care, deși se limitează la o provincie excentrică a lumii Islamului, oferă totuși un tablou foarte complet și viu despre societatea islamică veche); în sfârșit W. M. WATT, *Islam and the integration of society*, London, 1961 (care prezintă un interesant studiu sociologic asupra societății islamice în ansamblul ei).

În materie de lucrări istorice, va trebui să se recurgă la studiile conținute în diversele istorii generale: L. HALPHEN, *les Barbares*, Paris, 1940; M. GAUDEFROY-DEMOMBYNES și S. F. PLATONOV, *le Monde musulman et byzantin jusqu'aux croisades*, Paris, 1931; C. DIEHL și G. MARÇAIS, *le Monde oriental de 395 à 1081*, Paris, 1936, reed. 1944; E. PERROY, *le Moyen Age*, Paris, 1955, (capitole despre lumea musulmană datorate lui C. Cahen); G. WIET, „l'Islam“, în *Encyclopédie de la Pléiade, Histoire universelle*, t. II, Paris 1957. Se mai poate consulta buna expunere a lui B. LEWIS, *les Arabes dans l'histoire*, trad. franc., Neuchâtel, 1958.

Asupra topografiei istorice a lumii musulmane vechi nu există nici o lucrare de ansamblu. Pentru unele regiuni, ca Magrebul, trebuie să se recurgă la capitolele topografice conținute în lucrări de sinteză. Asupra altor regiuni dispunem de lucrări de valoare inegală. Asupra Iranului: G. LE STRANGE, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge, 1930; P. SCHWARZ, *Iran im Mittelalter nach den arabischen Geographen*, Leipzig, 1910—1929 (neterminat). Asupra Siriei și Palestinei: R. DUSSAUD, *Topographie historique de la Syrie ancienne et médiévale*, Paris, 1927; G. LE STRANGE, *Palestine under the Moslems*, Londra, 1890. Asupra Egiptului: J. MASPÉRO și G. WIET, *Matériaux pour servir à la géographie de l'Égypte*, Cairo, 1914. Asupra Anatoliei: E. HONIGMANN, *Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches (363—1071)*, Bruxelles, 1935; P. WITTEK, *Von der griechischen zur türkischen Toponymie*, în *Bizantion*, X, 1935; W. M. RAMSAY, *The Historical Geography of Asia Minor*, Londra, 1890.

Asupra relațiilor și influențelor între Islam și Occident: *The Legacy of Islam*, ed. de T. ARNOLD și A. GUILLAUME, Oxford, 1931; N. A. FARIS, *The Arab heritage*, Princeton, 1946; în plus, principalele chestiuni au fost recent puse la punct în *L'Occidente e l'Islam nell'alto medioevo*, Spoleto, 1965.

III. MUHAMMAD ȘI CORANUL

Asupra Arabiei vechi: M. RODINSON, „l'Arabie avant l'Islam“, în *Encyclopédie de la Pléiade, Histoire universelle*, t. II, Paris, 1957; J. PIRENNE, „Arabie préislamique“, în *Encyclopédie de la Pléiade, Histoire de l'Art*, t. I, Paris, 1961, cum și art. 'Arab (Djazîrat al-) din *Enc. Isl.* (2), și A. GROHMANN, *Arabien*, München, 1963.

Asupra vieții lui Muhammad, a se vedea în primul rând: R. BLACHÈRE, *le Problème de Mahomet*, Paris, 1952; M. RODINSON, „Bilan des études mohammadiennes“, în *Revue historique*, CCXXIX, fasc. 465, 1963; A. GUILLAUME, *The Life of Muhammad, Ibn Ishaq's Sirah*, Londra, 1955 (care prezintă o traducere a biografiei tradiționale). Bibliografiile cele mai importante sînt: TOR ANDRAE,

Mahomet, sa vie et sa doctrine, trad. franc., Paris, 1945; M. GAUDEFROY-DEMOMBYNES, *Mahomet*, Paris, 1957; W. M. WATT, *Mahomet à La Mecque și Mahomet à Médine*, trad. franc., Paris, 1958 și 1959; M. HAMIDULLAH, *le Prophète de l'Islam*, 2 vol., Paris, 1959 (punctul de vedere al unui musulman); în sfârșit, M. RODINSON, *Mahomet*, Paris, 1961, reed. 1968.

Asupra Coranului: o inițiere e oferită de R. BLACHÈRE, *le Coran*, col. „Que sais-je?“, Paris, 1967. Traduceri cu caracter literar: E. MONTET, *le Coran*, Paris, 1929; A. J. ARBERRY, *The Koran interpreted*, Londra — New York, 1963. În ultimii ani au fost publicate traduceri mai precise: R. BLACHÈRE, *le Coran*, Paris, 1947—1951 (cu reconstituirea ordinii inițiale a suratelor) și *le Coran*, Paris, 1957 (care urmează ordinea tradițională); R. BELL, *The Qur'ân*, Edinburgh, 1937—1939; R. PARET, *Der Koran*, Stuttgart, 1963 și urm. (în curs). O traducere a fost publicată și de M. HAMIDULLAH, *le Coran*, Paris, 1959. Asupra problemelor de text, v. mai ales: R. BELL, *Introduction to the Qur'ân*, Edinburgh, 1953; R. BLACHÈRE, *Introduction au Coran*, Paris, 1959.

Asupra relațiilor cu religiile evreiască și creștină: Tor ANDRAE, *les Origines de l'Islam et du christianisme*, trad. franc., Paris, 1955; D. MASSON, *le Coran et la révélation judéo-chrétienne*, Paris, 1958; Y. MOUBARAC, *Abraham dans le Coran*, Paris, 1958; H. MICHAUD, *Jésus dans le Coran*, Neuchâtel, 1960. Asupra cunoașterii Coranului în Europa medievală: J. KRITZECK, *Peter the Venerable and Islam*, Princeton, 1964.

Printre studiile speciale, cel mai recent este acela de D. BAKKER, *Man in the Qur'ân*, Amsterdam, 1965, în care se va găsi o bibliografie utilă. Asupra problemelor de exegeză, lucrarea clasică rămîne aceea a lui I. GOLDZIHNER, *Die Richtungen der islamischen Koranauslegung*, reed. Leyda, 1952; v. de asemenea H. CORBIN, „l'Intériorisation du sens en herméneutique soufie iranienne“, în *Eranos Jahrbuch*, XXVI 1957.

IV. ISTORIA STATELOR ISLAMICE

Encyclopédie de l'Islam conține articole de valoare foarte înegală asupra diferitelor dinastii. Asupra cuceririlor se va consulta: M. J. DE GOEJE, *Mémoire sur la conquête de la Syrie*, Leyde, 1886; E. AMÉLINEANU, „la Conquête de l’Egipte par les Arabes“ în *Revue historique*, CXIX și CXX. 1915; H. A. R. GIBB, *The Arab conquests in Central Asia*, Londra, 1923; M. CANARD, „Expéditions des Arabes contre Constantinopole“, în *JA*, 1926. Se vor nota și reflecțiile lui G. H. BOUSQUET, „Observations sur la nature et la cause de la conquête arabe“, în *SI*, VI, 1956.

Asupra perioadei primilor califi și a Umayyazilor, nu se poate cita nici un studiu de ansamblu în afară de lucrarea învechită de J. WELLHAUSEN, *Das Arabische Reich und sein Sturz*, Berlin, 1902, reed. 1960; H. LAMMENS, „le «Triumvirat» Aboû Bakr, ‘Omar, Aboû ‘Ubaida“, în *Mélanges de l’Université Saint-Joseph*, IV, 1910; R. VESELY, „Die Ansâr im ersten Bürgerkrieg“, în *Archiv Orientalni*, XXVI, 1958; H. LAMMENS, *Études sur le règne du calife omeyyade Mo’âwiya I-er*, Beyrut, 1908; F. GABRIELI, *Il Califato di Hisham*, Alexandria, 1935; Diversele articole de C. H. BECKER din *Islamstudien*, I, Leipzig, 1924, toate studii care, cu excepția aceleia a lui R. Vesely, sînt astăzi depășite, dar nu înlocuite. Se va adăuga, asupra cronicilor vechi: E. L. PETERSEN, *‘Alî and Mu’âwiya in early Arabic Tradition*, Copenhaga, 1964.

Asupra epocii abbaside, v. C. CAHEN, „Points de vue sur la révolution abbaside“ în *Revue historique*, fasc. 468, 1963, precum și *Leçons d’histoire musulmane*, Paris, 1957—1958, care dă o privire de ansamblu. Nici o lucrare n-a fost consacrată istoriei diferitelor califate din marea epocă; se vor găsi însă în D. SOURDEL, *le Vizirat ‘abbâside*, Damasc, 1959—1960, odată cu studiul asupra unei instituții deosebite, expuneri care permit familiarizarea cu principalele etape ale respectivei perioade. Printre studiile de detaliu, vom semna: T. NOLDEKE, *Orientalische Skizzen*, Berlin, 1892, care grupează diferite lucrări, din care unele sînt utilizabile și azi; N. ABBOTT, *Two queens of Bagdad*, Chicago, 1946; F. GABRIELI, *Al-Ma’mûn e gli Alidi*, Leipzig, 1921; D. SOURDEL, „la Politique religieuse du calife al-Ma’mûn“,

în *REI*, 1962, și „la Politique religieuse des successeurs d'al-Mutawakkil“, în *SI*, XIII, 1960; E. HERZFELD, *Geschichte der Stadt Samarra*, Hamburg, 1948.

Asupra secolului al X-lea în Irak: H. BOWEN, *The Life and times of 'Ali b. 'Isâ, the Good Vizier*, Cambridge — Londra, 1928; C. DEFRÉMERY, „Mémoire sur les emirs al-Oméra“, în *Mémoires présentés... à l'Académie des inscriptions et belles-lettres*, 1852; V. MINORSKY, *la Domination des Dailamites*, Paris, 1932; G. WIET, *Soieries persanes*, Cairo, 1948; despre Buyizi: M. KABIR, *The Buwayhid dynasty of Baghdad*, Calcutta, 1964.

Asupra Iranului abbasid, v. în special: B. SPULER, *Iran in frühislamischer Zeit*, Wiesbaden, 1952; W. BARTHOLD, *Turkestan down to the Mongol invasion*, Londra, 1926; C. E. BOSWORTH, *The Ghaznavids. Their empire in Afghanistan and Eastern Iran, 944—1040*, Edinburgh, 1963; G. H. SADIGHI, *Les Mouvements religieux iraniens au IIe et au IIIe siècle de l'Hégire*, Paris, 1938.

Asupra Siriei și Egiptului în cursul aceleiași perioade: M. CANARD, *Histoire de la dynastie des H'amdânides de Jazîra et de Syrie*, Alger, 1951; G. WIET, *l'Égypte arabe de la conquête arabe à la conquête ottomane*, Paris, 1934 (apud G. Hanotaux, *Histoire de la nation égyptienne*); C. H. BECKER, *Beiträge zur Geschichte Ägyptens unter dem Islam*, Strasbourg, 1902—1903; Z. M. HASSAN, *les Tulunides, étude de l'Égypte musulmane à la fin du IX-e siècle*, Paris, 1933.

Asupra Fatimizilor se va găsi o privire de ansamblu, bine adusă la zi, în M. CANARD, art. *Fatimides* în *Enc. Isl.* (2). Pentru mai multe detalii se va recurge la M. J. DE GOEJE, *Mémoire sur les Carmathes du Bahraïn et les Fatimides*, Leyda, 1886; W. MADELUNG, „Fatimiden und Bahrainqarmaten“, în *Der Islam*, XXXIV, 1959; *Vie de l'Ustadh Jawdhar*, trad. M. CANARD, Alger, 1958.

Asupra epocii selgiucide, în lipsa unui studiu de ansamblu se vor consulta: *A history of the Crusades*, ed. K. M. SETTON, t. I, *The First hundred years*, Philadelphia, 1955 (unde se vor găsi capitole asupra califatului abbasid, asupra isma'ilienilor, Selgiucizilor, Zankizilor, asupra lui Nūr

al-Dîn și a lui Saladin) și t. II, *The Later Crusades*, Philadelphia, 1962 (unde se vor găsi capitole asupra turcilor în Iran și în Anatolia, asupra Ayiubizilor, mongolilor și primilor mamluți). Cu privire la Siria se va recurge la lucrarea lui C. CAHEN, *la Syrie du Nord à l'époque des croisades*, Paris, 1940, care poate fi completată prin S. LANE POOLE, *Saladin and the fall of the kingdom of Jerusalem*, London, 1898; N. ELISSÉEFF, *Nûr al-Dîn*, Beyrut, 1967; F. GABRIELI, *Storici arabi delle Crociate*, Torino, 1963 (extracte traduse); precum și C. CAHEN, art. *Ayyubides* din *Enc. Isl.* (2). Asupra problemelor anatoliene, a se vedea C. CAHEN, „la Première pénétration turque en Asie-Mineure“, în *Byzantion*, XVIII, 1948; „le problème ethnique en Anatolie“, în *Cahiers d'histoire mondiale*, II, 2, 1955; și mai ales *Preottoman Turkey*, Londra, 1968.

Asupra evoluției Magrebului, se mai pot consulta G. MARÇAIS, *la Berbérie musulmane et l'Orient du Moyen Age*, Paris, 1946. Studii specializate sînt oferite de M. VONDERHEYDEN, *la Bérberie orientale sous la dynastie des Benoû' l-Arlab*, Paris, 1927, (în așteptarea unei lucrări ce urmează să apară a lui M. Talbi); H. R. IDRIS, *la Bérberie orientale sous les Zirides*, Paris, 1962; J. BOSCH VILA, *Los Almorávides*, Tetuan, 1956; A. HUICI MIRANDA, *Historia politica del Imperio almohade*, t. I, Tetuan, 1956; R. BRUNSCHVIG, *la Bérberie orientale sous les Hafside*, Paris, 1940—1947.

Asupra Spaniei musulmane, lucrarea fundamentală rămîne aceea a lui E. LÉVI-PROVENÇAL, *Histoire de l'Espagne musulmane*, Paris, 1944—1953, care nu depășește secolul al X-lea. Asupra perioadei posterioare, v. H. TERRASSE, *Islam d'Espagne*, Paris, 1958, și A. GONZALES PALENCIA, *Historia de la España musulmana*, ed. a 4-a, Madrid, 1948, fără a uita lucrările generale asupra imperiilor almoravid și almohad.

Asupra Siciliei, ne vom raporta la F. GABRIELI, „Un secolo di studi arabo-siculi“, în *SI*, II, 1954, care oferă toate referirile la lucrări ce au venit să completeze opera de pionier săvîrșită în acest domeniu de M. AMARI.

V. DOCTRINA SUNNITĂ ȘI DREPTUL

Asupra Tradiției, a se vedea: I. GOLDZIHHER, *Études sur la Tradition islamique*, trad. franc., Paris, 1952, lucrare datînd din 1891, de completat prin A. GUILLAUME, *The Tradition of Islam*, Oxford, 1924 și J. SCHACHT, „A revaluation of Islamic Tradition“, în *JRAS*, 1949. Tratate vechi accesibile în traducere franceză: AL-BUKHARI, *les Traditions islamiques*, 4 vol., Paris, 1903—1914 (trad. A. HOUDAS și V. MARÇAIS); G. LECOMTE, *le „Traité des divergences du hadîth“ d'Ibn Qutayba*, Damasc, 1962.

Asupra teologiei în general, o bună inițiere e oferită de W. M. WATT, *Islamic philosophy and theology*, Edinburgh, 1962, de completat prin lucrări mai dezvoltate, ca: A. S. TRITTON, *Muslim theology*, Londra, 1947; L. GARDET și M. M. ANAWATI, *Introduction à la théologie musulmane*, Paris, 1948; L. GARDET, *Dieu et la destinée de l'Homme*, Paris, 1967. V. de asemenea: W. M. WATT, *Free will and predestination in early Islam*, Londra, 1948; A. J. ARBERRY, *Revelation and reason in Islam*, Londra, 1957. Asupra crezurilor vechi, v. W. M. WATT, art. 'akîda, în *Enc. Isl.* (2); A. J. WENSINCK, *The Muslim creed, its genesis and its historical development*, Cambridge, 1932.

Asupra mișcării tradiționaliste, W. M. PATTON, *Ahmad ibn Hanbal and the Mihna*, Leyda, 1897, rămîne util. Lucrarea va fi completată prin diferite studii de H. LAOUST, art. *Ahmad ibn Hanbal și hanâbila*, în *Enc. Isl.* (2); „le Hanbalisme sous le califat de Bagdad“, în *REI*, 1959; *la profession de foi d'Ibn Batta*, Damasc, 1958; *Précis de droit d'Ibn Qudâma*, Beyrut, 1950 (cu o introducere despre mediul sirian din secolul al XII-lea). Se va adăuga G. MAKDISI, *Ibn 'Aqîl et la résurgence de l'Islam tradiționaliste au XIe siècle*, Damasc, 1963. Nu se va neglija, cu toate că se referă la o epocă mai tîrzie, lucrarea lui H. LAOUST, *Essai sur les doctrines... d'Ibn Taimiya*, Cairo, 1939. Asupra zahirismului, lucrarea clasică rămîne aceea a lui I. GOLZIHHER, *Die Zâhiriten*, Leipzig, 1894; v. de asemenea A. ARNALDEZ, *Grammaire et théologie chez Ibn Hazm de Cordoue*, Paris, 1956.

Asupra teologiei dogmatice și a aș'arismului, studii recente au înnoit întrebările și traduceri au înlesnit accesul la textele fundamentale. Vezi M. ALLARD, *le Problème des attributs divins dans la doctrine d'al-Aš'ari et de ses premiers disciples*, Beyrut, 1965; M. FRANK, „The Structure of the created causality according to al-Aš'ari“, în *SI*, XXV, 1966; G. MAKDISI, „Ash'ari and the ash'arites in Islamic religious history“, în *SI*, XVII, 1962; H. KLOPFER, *Das Dogma des Imâm al-Haramain al-Djuwaini*, Wiesbaden, 1958; R. BRUNSCHVIG, „Devoir et pouvoir. Histoire d'un problème de théologie musulmane“, în *SI*, XX, 1964. Se vor adăuga asupra unei doctrine deosebite, *le Livre de Mohammed ibn Toumert*, ed. J. D. LUCIANI, Alger, 1903 (cu introducerea de I. Goldziher) și observațiile lui R. BRUNSCHVIG, în *Arabica*, II, 1955. Asupra unui aspect târziu al gândirii aș'arite, v. J. Van Ess, *Die Erkenntnislehre des Adudaddin al-Ici*, Wiesbaden, 1966.

Asupra nașterii și constituirii școlilor juridice, lucrarea fundamentală este aceea a lui J. SCHACHT, *The Origins of Muhammadan jurisprudence*, Oxford, 1950 (rezumat în franceză: *Esquisse d'une histoire du droit musulman*, Paris, 1952). Vezi și art. *hanafiyya* în *Enc. Isl.* (2). Despre malikism, R. BRUNSCHVIG, „Polémiques médiévales autour du rite de Mâlik“, în *Al-Andalus*, XV, 1950; A. BEKIR, *Histoire de l'école malikite en Orient jusqu'à la fin du Moyen Age*, Tunis, 1962; de consultat și IBN ABI ZAYD AL-QAYRAWANI, *la Risâla*, trad. L. Bercher, Alger, 1952.

Asupra dreptului propriu-zis există două expuneri de ansamblu bune: D. SANTILLANA, *Instituzioni di diritto musulmano malichita con riguardo anche al sistema sciafita*, Roma, 1938, și J. SCHACHT, *G. Bergsträssers Grundzüge des islamischen Rechts*, Berlin, 1935. Există numeroase studii de detaliu care sînt imposibil de enumerat aici, dar care sînt în general menționate de articolele din *Enc. Isl.* semnalate în Indexul documentar al volumului de față. Asupra reglementărilor sociale și familiale, o bună inițiere este oferită de J. SCHACHT, *An introduction to Islamic Law*, Oxford, 1964, care cuprinde o bibliografie detaliată. Se pot consulta și L. MILLIOT, *Introduction à l'étude du droit musulman*, Paris, 1953, orientat către problemele moderne, și Y. LINANT DE BELLEFONDS, *Traité de droit musulman comparé*, Paris — Haga, 1955,

Dreptul fatimid a fost studiat de R. BRUNSCHVIG, „Figh fatimide et histoire de l'Ifriqiya“, în *Mélanges Georges Marçais*, Alger, 1957. Dreptul imamit, în care o inițiere e posibilă cu ajutorul tratatului tradus de A. Querry, *Droit musulman. Recueil de lois concernant les Musulmans schyrites*, Paris, 1871—1872, n-a făcut obiectul unor studii speciale.

Asupra prescripțiilor rituale, G. H. BOSQUET, *les Grandes pratiques rituelles de l'Islam*, Paris, 1949, este de completat prin G. E. VON GRUNEBAUM, *Muhammadan festivals*, Londra — New York, 1958, cît și prin M. GAUDEFROY-DEMOMBYNES, *le Pélérinage à la Mecque*, Paris, 1923; v. și M. GAUDEFROY-DEMOMBYNES, „le Voile de la Ka'ba“, în *SI*, II, 1954 și M. HAMIDULLAH, „le Pélérinage à la Mecque“, în *les Pelerinages*, Paris, 1960. Asupra certificatelor de pelerinaj recent descoperite, v. J. SOURDEL-THOMINE și D. SOURDEL, „Nouveaux documents...“, în *REI*, 1964.

Asupra cultului sfinților, în afară de numeroase anchete locale de valoare inegală, se va consulta studiul lui J. GOLDZIHNER, în *Muhammedanische Studien; le Guide des lieux de Pelerinage d'al-Harawî*, trad. J. SOURDEL-THOMINE, Damasc, 1957; J. SOURDEL-THOMINE, „les Anciens lieux de pelerinage damascains“, în *BEO*, XIV, 1952—1954.

Asupra tributurilor, v. A. FATTAL, *le Statut légal des non-musulmans en pays d'Islam*, Beyrut, 1958; dreptul internațional este tratat de W. HEFFENING, *Das Islamische Fremdenrecht*, Hanovra, 1923.

Asupra dreptului public, lucrările de bază sînt acelea ale lui E. TYAN, *Institutions du droit public musulman. I. Le Califat*, Paris, 1954; *II. Sultanat et califat*, Paris, 1957, precum și *Histoire de l'organisation judiciaire en pays d'Islam*, Leyda, 1960, care oferă o primă apropiere de subiect în lucrări de o structură discutabilă. Studii mai aprofundate, dar mai limitate, sînt prezentate de D. SOURDEL, *le Vizerat 'abbâside de 749 à 936*, Damasc, 1959—1960; de J. F. P. HOPKINS, *Medieval Muslim government in Barbary*, Londra, cît și de diferite lucrări tratînd despre istoria dinastiilor din Orient și din Occident (v. mai sus). De adăugat,

R. STROTHMANN, *Das Staatsrecht der Zaiditen*, Strasbourg, 1912. Se va ține seamă și de E. I. J. ROSENTHAL, *Political thought in medieval Islam*, Cambridge, 1958, precum și de reflecțiile lui H. A. R. GIBB, „The Evolution of government in early Islam“, în *SI*, IV, 1955, și de ale lui A. K. S. LAMBTON, „Quis custodiet custodiet?“, în *SI*, V—VI, 1956.

Comportamentul ideal al suveranului este expus de diferite lucrări didactice. V. în mod general, G. Richter, *Studien zur Geschichte der älteren Fürstenspiegel*, Leipzig, 1932, și, în mod mai special, J. SOURDEL-THOMINE, „les Conseils du shaykh al-Harawi à un prince ayyubide“ în *BEO*, XVII, 1961—1962.

Cu privire la hisba, trimitem la C. CAHEN și M. TALBI, art. *hisba* în *Enc. Isl.* (2), iar asupra organizării administrative, la art. colectiv *diwân*. În ceea ce privește organizarea financiară, N. AGHNIDÈS, *Mohammedan theories of finances*, New York, 1916, se referă mai ales la perioada modernă. Asupra originii fiscalității, C. DENNETT, *Conversion and the Poll Tax*, Cambridge (U.S.A.), 1951, și F. LØKKEGAARD, *Islamic taxation in the classic period*, Copenhaga, 1950, fac studiile anterioare să fie perimate și se întâlnesc asupra unor puncte importante. Despre dezvoltarea fiscalității, studii esențiale au fost publicate de C. CAHEN; printre ele: „l'Evolution de l'Iqtâ' du IXe au XIIIe siècle“, în *Annales, E.S.C.*, 1953, și „Quelques problèmes économiques et fiscaux de l'Iraq buyide“, în *AIEO*, X, 1952. Pot fi citite în traducere franceză tratatul lui AL-MAWARDI, *les Statuts gouvernementaux*, Alger, 1915 (autor asupra căruia va fi consultat H. LAOUST, „la Pensée et l'action politiques d'al-Mâwardî“, în *REI*, XXXVI, 1968), precum și tratatul de hisba al occidentalului IBN 'ABDUN, în E. LÉVI-PROVENÇAL, *Séville musulmane au XIIe siècle*, Paris, 1947. Nu e lipsit de interes să se citească expunerea unui autor de dată mai târzie, dar inteligent, IBN HALDUN, *les Prolégomènes*, trad. Baron de Slane, Paris, 1932 și trad. V. MONTEIL (sub titlul *Discours sur l'histoire universelle*), Beyrut, 1967.

VI. DOCTRINELE SECTARE

Studii generale: J. WELLHAUSEN, *Die Religiös-politischen Oppositionsparteien im alten Islam*, Göttingen, 1901 (depășit, dar încă utilizabil); H. LAOUST, l'Hérésigraphie musulmane a l'époque abbasside", în *Cahiers de civilisation médiévale*, 1967; B. LEWIS, „Some observations on the significance of heresy in the history of Islam“, în *SI*, I, 1953; culegerea colectivă intitulată *l'Élaboration de l'Islam*, Paris, 1961.

Asupra haridjismului se vor consulta, în lipsa unor studii de ansamblu, W. M. WATT, „Kharidjite thought in the Umayyad period“, în *Der Islam*, XXXVI, 1961; L. Veccia Vaglieri, „Abbassidi e Kharidjiu“, în *Rivista degli studi orientali*, XXIV, 1949; C. BEKRI, „le Kharidjisme berbère“, în *AEIO*, XV, 1957.

Mu'tazilismul a fost studiat de A. NADER, *le Système philosophique des mu'tazila*, Beyrut, 1956, dar această lucrare prezintă prea mult mu'tazilismul ca o școală filozofică și nu insistă asupra aspectului său sectar; trimitem de asemenea la H. NYBERG, art. *mu'tazila* în *Enc. Isl.* Aspecte particulare au reținut atenția lui M. A. WATT, „The political attitude of the mu'tazilah“, în *JRAS*, 1963, și a lui R. M. FRANK, *The Metaphysics of created being according to Abû l-Hudhayl al-Allaf*, Leyda, 1966.

Asupra șiișmului zaydit, C. VON ARENDONK, *les Débuts de l'imamat zaydite du Yémen*, trad. franc., Leyda, 1960; R. STROTHMANN, art. *zaydiya* în *Enc. Isl.*; W. MADELUNG, *Der Imâm al-Qâsim und die Glaubenslehre der Zaiditen*, Wiesbaden, 1965.

Asupra șiișmului imamit, D. M. DONALDSON, *The Shi'ite religion*, Londra, 1933, este depășit, dar nu înlocuit; v. de asemenea, L. MASSIGNON, *Salmân Pak et les prémices spirituelles de l'Islam iranien*, Paris, 1934. Se va ține seamă de aspecte tîrzii înfățișate de R. STROTHMANN, *Die Zwölfer-Schi'a*, Leipzig, 1926, și de H. LAOUST, „la Critique du sunnisme dans la doctrine d'al-Hillî“, în *REI*, 1966. Se poate consulta și J. M. HOLLISTER, *The Shi'a of India*, Londra, 1953 (asupra imamiților și isma'îlienilor).

Asupra isma'ilismului, B. LEWIS, *The Origins of isma'ilism*, Cambridge, 1940; W. IVANOV, *Brief survey of the evolution of isma'ilism*, Leyda, 1952; și, mai recent, W. MADE-LUNG, „Fatimiden und Bahrainqarmaten“ și „Das Imamât in der frühen ismailitischen Lehre“, în *Der Islam*, XXXIV, 1959, și XXXVII, 1961. Aspectul filozofic al acestei doctrine a reținut atenția lui H. CORBIN, „De la gnose à la gnose ismaélienne“, în *XII Convegno Volta*, 1956, și *Trilogie ismaélienne*, Paris, 1961, printre alte studii. Epistolele Fraților sinceri n-au făcut decât obiectul unor lucrări introductive, de exemplu A. AWA, *l'Esprit critique des „Frères de la pureté“*, *encyclopédie arabe du IVe/Xe siècle*, Beyrut, 1948; Y. Marquet, „Imamat, résurrection et hiérarchie selon les Ikhwan as-Safa“, în *REI*, 1962.

Asupra nisarisirilor, lucrarea fundamentală este M. G. HODGSON, *The Order of Assassins*, Leyda, 1955. A se vedea și B. LEWIS, *The Assassins*, Londra, 1968. Asupra druzilor, M. G. S. HODGSON, art. *Durûz* în *Enc. Isl.* (2).

Asupra nusayrisilor, R. STROTHMANN, „Seelenwanderung bei den Nusairis“, în *Oriens*, XII, 1959; L. MASSIGNON, „les Nusayris“, în *l'Élaboration de l'Islam* (v. mai sus).

VII. SUFISM, FILOZOFIE, ETICĂ, ȘTIINȚĂ

1. Sufism.

Lucrări generale: R. A. NICHOLSON, *Studies in Islamic mysticism*, Cambridge, 1921; A. J. ARBERRY, *le Soufisme*, trad. franc., Paris, 1952 (excelentă inițiere); G. C. ANAWATI și L. GARDET, *Mystique musulmane, aspects et tendances, expériences et techniques*, Paris, 1961; M. MOLÉ, *les Mystiques musulmans*, Paris, 1965. Dintre numeroasele studii speciale, vom reține: L. MASSIGNON, *La Passion d'al-Hallâj*, Paris, 1922 (în curs de reeditare); H. CORBIN, *Sohrawardi d'Alep, fondateur de la doctrine illuminative*, Paris, 1939; J. VAN ESS, *Die Gedankenwelt des Hârit al-Muhâsibi*, Bonn, 1961. Studiile asupra lui al-Gazâlî, care aparține în același timp sufismului și teologiei, sînt foarte numeroase. Vom reține: A. J. WENSINCK, *la Pensée de Ghazâlî*, Paris, 1940; F. JABRE, *la Notion de certitude*.

selon Ghazâlî, Paris, 1958; *la Notion de ma'rifa chez Ghazâlî*, Beirut, 1958; W. M. WATT, *The Faith and practice of al-Ghazâlî*, Londra, 1953; *Muslim intellectual, a study of al-Ghazâlî*, Edinburgh, 1963. Traducerile fragmentare ale *Reînsufletirii* sînt enumerate de O. SPIES, în *Die Welt des Islam*, 1965.

2. Filosofie.

Asupra influenței gândirii antice, vezi îndeosebi M. STEIN-SCHNEIDER, *Die Arabischen Uebersetzungen aus dem Griechischen*, Leipzig, 1893; C. BERGSTRÄSSER, *Hunain ibn Ishaq und seine Schule*, Leyda, 1913; I. MADKOUR, *l'„Organon“ d'Aristote dans le monde arabe*, Paris, 1934; P. KRAUS, *Plotin chez les Arabes*, Cairo, 1941; F. GABRIELI, „Estudios recientes sobre la tradición griega en la civilización musulmana“, în *Al-Andalus*, XXIV, 1959; R. WALZER, art. *Aristôtâlis și Aflatûn în Enc. Isl.* (2); R. ROSENTHAL, *Das Fortleben der Antike im Islam*, Zürich, 1965. Asupra filozofiei musulmane însăși, în afară de lucrarea lui H. CORBIN, *Histoire de la philosophie islamique* (v. mai sus), o bună orientare este dată de R. ARNALDEZ, art. *falsafa în Enc. Isl.* (2). Vor putea fi consultate de asemenea lucrări generale ca: T. DE BOER, *Geschichte der Philosophie im Islam*, Stuttgart, 1901, și trad. engl., Londra, 1961; M. HORTEN, *Die Philosophischen Systeme der spekulativen Theologie im Islam*, Bonn, 1912; precum și expunerea mai recentă de P. J. DE MENASCE, *Arabische Philosophie*, Berna, 1948. Studii mai limitate, dar uneori sugestive, sînt oferite de R. WALZER, *Greek into Arabic*, Oxford, 1962; și de N. RESCHER, *The Development of Arabic logic*, Pittsburgh, 1964.

Asupra lui al-Fârâbî, a se vedea I. MAKDOUR, *la Place d'al-Fârâbî dans l'école philosophique musulmane*, Paris, 1934. Asupra lui Avicenna, A. M. GOICHON, *la Philosophie d'Avicenne et son influence en Europe*, Paris, 1944; *Lexique de la langue philosophique d'Ibn Sinâ*, Paris, 1938; G. C. ANAVATI, *Essai de bibliographie avicennienne*, Cairo, 1951; S. PINÈS, „la «Philosophie orientale» d'Avicenne et sa polémique contre les Bagdadiens“, în *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age*, XIX, 1952. Asupra lui Averroes, L. GAUTHIER, *Ibn Rochd*, Paris, 1948; R. ARNALDEZ, „la Pensée religieuse d'Averroès“, în *SI*, VII—VIII, 1957 et X, 1959.

3. Etică.

Lucrarea generală a lui D. M. DONALDSON, *Studies in Muslim ethics*, Londra, 1963, nu abordează ohestiunile fundamentale. Informații utile pot fi găsite în R. WALZER, art. *akhlāk* în *Enc. Isl.* (2), precum și în D. B. MACDONALD, *The Religious attitude and life of Islam*, Chicago, 1909, și în G. H. BOUSQUET, *la Morale de l'Islam et son éthique sexuelle*, Paris, 1953. Asupra chestiunilor mai speciale se va consulta: M. ARKOUN, „l'Éthique musulmane d'après Mâwardî“, în *REI*, 1963; G. RICHTER, *Studien zur Geschichte der älteren arabischen Fürstenspiegel*, Leipzig, 1932 (asupra tradițiilor iraniene, de completat prin P. CHARLES-DOMINIQUE, „le Système éthique d'Ibn al-Muqaffa“, în *Arabica*, XII, 1965).

4. Științe.

O bună expunere de ansamblu este oferită de L. MASSIGNON și R. ARNALDEZ, „la Science arabe“, în *Histoire générale des Sciences*, publicată de R. TATON, t. I, Paris, 1957. De consultat și G. SARTON, *Introduction to the history of sciences*, 4 vol., Baltimore, 1937—1948; A. MIELI, *la Science arabe et son rôle dans l'évolution scientifique mondiale*, reed. Leyda, 1966.

Asupra diferitelor științe, a se vedea, pe lângă articolele din *Enc. Isl.*, H. SUTER, *Die Mathematiker und Astronomen der Araber*, Leipzig, 1900; G. FERRAND, *Introduction à l'astronomie nautique arabe*, Paris, 1928; C. NALLINO, „l'Astronomie musulmane“, în *Raccolta di scritti editi e inediti*, V, 1946; L. LECLERC, *Histoire de la médecine arabe*, Paris, 1876; D. CAMPBELL, *Arabian medicine and its influence on the Middle Ages*, Londra, 1926; P. J. REINAUD, *la Médecine arabe*, Paris, 1933; P. KRAUS, *Jâbir ibn Hayyân, contribution à l'histoire des idées scientifiques dans l'Islam*, Cairo, 1942—1943; E. J. HOLMYARD, *Alchemy*, Harmondsworth, 1957.

VIII. LITERATURĂ ȘI ARTĂ

1. Literatură.

Studiul amănunțit al lui R. BLACHÈRE, *Histoire de la littérature arabe*, 3 vol., Paris, 1952—1966, n-a atins încă 272

decît sfîrşitul epocii umayyade. Dispunem în schimb de inişieri franceze bune: C. PELLAT, *Langue et littérature arabes*, Paris, 1955; G. WIET, *Introduction à la littérature arabe*, Paris, 1956. În engleză, H. A. R. GIBB, *Arabic literature, an introduction*, Londra, 1926, rămîne sugestivă. În italiană: F. GABRIELI, *Storia della letteratura araba*, Milano, 1952. Cîteva studii speciale sînt de semnalat: G. E. VON GRUNEBaum, *Kritik and Dichtkunst*, Wiesbaden, 1955; C. PELLAT, *le Milieu basrien et la formation de Gâbiz*, Paris, 1953; G. LECOMTE, *Ibn Qutayba, l'homme, son oeuvre, ses idées*, Damasc, 1965; M. ARKOUN, „l'Humanisme arabe au IVe/Xe siècle“, în *SI*, XIV—XV, 1961; H. LAOUST, „la Vie et la philosophie d'Aboul-'Ala'al-Ma'arry“, în *BEO*, X, 1943—1944; R. BLACHÈRE, *Abou t-Tayyb al-Motanabbi*, Paris, 1935; A. MIQUEL, *la Géographie humaine du monde musulman, jusqu'au milieu du XI-e siècle*, Paris — Haga, 1967; H. PÉRÈS, *la Poésie andalouse en arabe classique, au XI-e siècle*, Paris, 1937.

Asupra literaturilor non-arabe, vezi: A. J. ARBERRY, *Classical Persian literature*, New York, 1958; A. BAUSANI şi A. PAGLIARO, *Storia della letteratura persiana*, Milano 1960; A. BOMBACI, *Histoire de la littérature turque*, trad. franc., Paris, 1968.

2. Artă şi arheologie.

Nu există nici un manual general de arheologie musulmană. Ocoidentul e mai favorizat, întrucît în privinţa lui dispunem de lucrările: G. MARÇAIS, *L'Architecture musulmane d'Occident: Tunisie, Algérie, Maroc, Espagne*, Paris, 1955; H. TERRASSE, *l'Art hispano-mauresque des origines au XIIIe siècle*, Paris, 1932, şi M. GOMEZ-MORENO, *Ars Hispaniae*. Pentru arhitectura din Orient, trebuie să apelăm pe de o parte la expuneri generale, de obicei succinte, pe de altă parte la studii specializate, care pentru perioada dinainte de 1960 pot fi regăsite lesne în bibliografia lui K. A. C. CRESWELL semnalată mai sus.

Expuneri generale: G. MARÇAIS, *l'Art de l'Islam*, Paris, 1946, reed. 1962; J. SOURDEL-THOMINE, „l'Islam“, în *Encyclopédie de la Pléiade, Histoire de l'art, le Monde non chrétien*, Paris, 1961, şi „l'Art de l'Islam“, în *Dictionnaire universel de l'art et des artistes*, t. II, Paris, 1957; D. T.

RICE, *l'Art de l'Islam*, trad. franc., Paris, 1967; K. OTTO-DORN, *l'Art de l'Islam*, trad. franc., Paris, 1967. O bună documentare fotografică relativă mai ales la Asia centrală, la regiunile iraniene și la Anatolia, se găsește în D. HILL și O. GRABAR, *Islamic architecture*, Londra, 1967. Pentru origini, studiile adunate în U. MONNERET de VILLARD, *Introduzione allo studio dell'archeologia islamica*, Veneția — Roma, 1966, precum și lucrarea lui J. SAUVAGET, *la Mosquée umayyade de Médine*, Paris, 1947, sînt indispensabile. Asupra concepțiilor artistice ale țărilor islamice, vezi recente puneri la punct de J. SOURDEL-THOMINE, art. *fam* în *Enc. Isl.* (2), și „Art et société dans le monde de l'Islam“, în *REI*, XXVI, 1968. A nu neglija observațiile asupra decorului prezentate de M. S. Dimand în *Ars islamica*.

Studii specializate: asupra epocilor vechi documentația este furnizată cu o remarcabilă amploare, dar fără un efort totdeauna sistematic de interpretare, de K. A. C. CRESWELL, *Early Muslim architecture*, 2 vol. Oxford, 1932—1940 (cf. *A short account of early Muslim architecture*, Londra, 1958, și art. *architecture* în *Enc. Isl.* [2]). Asupra Egiptului ihsidid, fatimid, ayyubid și mameluc, K. A. C. CRESWELL, *Muslim architecture of Egypt*, 2 vol. Oxford, 1952—1959; L. HAUTECOEUR și G. WIET, *les Mosquées du Caire*, Paris, 1932. Asupra Siriei, pe lângă studiile relative la casele umayyade semnalate mai jos, sînt de luat în considerație: J. SAUVAGET, „l'Architecture musulmane de Syrie“, în *Revue des Arts asiatiques*, VIII, 1934; *les Monuments ayyubides de Damas*“, 3 fasc. Paris, 1938—1940. Asupra Irakului și Mesopotamiei superioare, F. SARRE și E. HERZFELD, *Archäologische Reise im Euphrat- und Tigrisgebiete*; E. HERZFELD, *Der Wandschmuck de Bauten von Samarra* și *Die Malerein von Samarra*, Berlin, 1923 și 1927, precum și *Excavations at Samarra*, Bagdad, 1940. Asupra Iranului, o documentație importantă este furnizată de A. N. COPE, *A survey of Persian art*, 7 vol., Londra — New York, 1939, care completează primele lucrări de F. SARRE, *Denkmäler persischer Baukunst*, Berlin, 1901—1910, și de E. DIEZ, *Churasanische Baudenkmäler*, Berlin, 1918. A se vedea și: mai multe articole de A. GODARD în revista *Athâr-é Irân*; J. SAUVAGET, „Observations sur quelques mosquées seldjoukides“, în *AIEO*, IV, 1938; M. B. SMITH, „Material

for a corpus of early Iranian Islamic architecture", în *Ars Islamica*, II, IV și VI, 1931—1939; A. MARICQ și G. WIET, *le Minaret de Djam*, Paris, 1959; J. SOURDEL-THOMINE, „Deux minarets d'époque seldjoukide en Afghanistan“, în *Syrie*, XXX, 1953. Asupra Anatoliei, opera incompletă a lui K. Erdmann, al cărui inventar al caravan-seraiurilor, citat mai jos, a venit să se adauge la A. GABRIEL, *Monuments turcs d'Anatolie*, 2 vol. Paris, 1931—1934; *Voyages archéologiques dans la Turquie orientale*, 2 vol., Paris, 1940, care nu împiedică să se mai consulte M. VAN BERGHAM, J. STRZYGOWSKI și G. L. BELL, *Amida*, Heidelberg — Paris, 1910; R. H. Unal, *les Monuments islamiques anciens d'Erzurum*, Paris, 1968; B. Unsal, *Turkish Islamic Architecture*, Londra, 1959. Despre Ifrîkiya se va adăuga A. LÉZINE, *le Ribât de Sousse*, Tunis, 1956, *Mahdiya*, Paris, 1965 și *Architecture de l'Ifrâqiya*, Paris, 1966, la tabloul complet pe care-l reprezintă și azi manualul lui G. MARÇAIS citat mai sus. Cu privire la Sicilia trebuie acordată o atenție cu totul deosebită lucrării lui U. MONNERET DE VILLARD, *Le Pitture musulmane al soffitto della Capella Palatina in Palermo*, Roma, 1960.

Pentru artele minore, o bună inițiere va fi găsită în E. KÜHNEL, *Islamische Kleinkunst*, Berlin, 1925, Braunschweig, 1963, și în M. S. DIMAND, *A handbook of Muhammadan Art*, New York, 1958, și înlocuind în mod util lucrarea de G. MIGEON, *Manuel d'art musulman, II, Les arts plastiques et industrielles*, Paris, 1908, astăzi perimată.

Asupra picturii în sens larg, a se vedea mai ales T. ARNOLD, *Painting in Islam*, reed. New York, 1965.

Cu privire la alte domenii se vor consulta îndeosebi: G. WIET, *Soieries persanes*, Cairo, 1948; E. KÜHNEL și L. BELLINGER, *The Textile Museum. Catalogue of dated Tiraz fabrics: Umayyad, Abbassid, Fatimid*, Washington, 1952; K. ERDMANN, *Der Orientalische Knüpsteppich*, Tübingen, 1955; A. LANE, *Early Islamic pottery*, Londra, 1958; K. OTTO-DORN, *Türkische Keramik*, Ankara, 1957; G. MARÇAIS și L. POINSSOT, *Objets kairouanais, IXe au XIIIe siècle*, 2 vol., Tunis, 1948—1952; D. S. RICE, „Studies in Islamic metalwork“, în *BSOAS*, XIV, 1952, XV, 1953, XVII, 1955, XXI, 1958; *The Baptistère de Saint-Louis*,

Paris, 1953; *The Wade cup*, Paris, 1955; O. GRABAR, *An introduction to the art of Sasanian silver*, Detroit, 1967; E. KÜHNEL, *Islamische Schriftkunst*, Berlin — Leipzig, 1942; J. SOURDEL-THOMINE, „l'Écriture arabe“, în *l'Écriture et la psychologie des peuples*, Paris, 1963; M. RODINSON, „le Monde islamique et l'extension de l'écriture arabe“, *ibid.*; la aceste volume se vor adăuga principalele cataloage de muzee, cum sînt acelea ale Muzeului arab din Cairo și cataloage de expoziții, conținînd introduceri adesea fundamentale. Nu există nici un manual de paleografie, ci numai introducerile la papirologie ale lui A. GROHMANN (din care un exemplu este citat mai sus) și albume, dintre care cele mai accesibile sînt astăzi acela de G. VAJDA, *Album de paléographie arabe*, Paris, 1958, și acela de S. AL-MUNAJJED, *le Manuscrit arabe*, Cairo, 1960.

Epigrafie: în afară de *Répertoire chronologique*, lucrare neterminată semnalată mai sus, există un *Corpus* al inscripțiilor arabe pus în lucru de M. VAN BERCHEM în 1894. N-au fost publicate încă decît volumele relative la Egipt și cîteva volume privitoare la Siria și la Anatolia. Pentru amănunte despre lucrările realizate pînă azi și proiectele în curs, vezi J. SOURDEL-THOMINE, „Quelques étapes et perspectives de l'épigraphie arabe“, în *SI*, XVII, 1962. Asupra decorului epigrafic, vezi studiul fundamental de S. FLURY, *Islamische Schriftbänder*, Basel — Paris, 1920, precum și, pe aceeași linie, J. SOURDEL-THOMINE, *Epitaphes coufiques de Bâb Saghîr*, Paris, și „le Coufique alépin de l'époque seldjukide“, în *Mélanges Louis Massignon*, Damasc, 1957.

În numismatică nu există manual, iar cataloagele diverselor colecții sînt adesea vetuste și depășite. Cîteva studii interesante privesc baterea de monezi a unor dinastii: astfel O. GRABAR, *The Coinage of the Tulunids*, New York, 1957, sau P. BALOG, *The Coinage of the Mamlûk sultans of Egypt and Syria*, New York, 1964; sau a unor orașe: astfel G. C. MILES, *The Numismatic history of Rayy*, New York, 1938. Ar trebui însă inițiată întocmirea unui *corpus* sistematic. După această formulă a fost reluată publicarea catalogului monezilor islamice de la British Museum, care nu cuprinde încă decît două volume: J. WALKER, *A catalogue of the Arab-Sassanian coins*, Londra, 1946, și *A cata-*

logue of the Arab-Byzantine and post-reform Omayyad coins, Londra, 1956.

IX. VIAȚA ECONOMICĂ, AMENAJAREA ȘI APĂRAREA TERITORIULUI

Nu există vreun studiu general asupra vieții economice în țările Islamului. Asupra situației studiilor în acest domeniu, a se vedea C. CAHEN, „Histoire économique et sociale de l'Orient musulman médiéval“, în *SI*, III, 1955, și a se consulta diversele studii apărute în *JESHO*. Este de semnalat un studiu limitat, dar util: A. DURI, *The Economic life of Mesopotamia in the Xth century* (în arabă), Bagdad, 1948.

Cu privire la nomadism trebuie să se recurgă la anchete etnografice moderne, dintre care cele mai bune sînt: A. J. JAUSSEN și R. SAVIGNAC, *Coutumes des Arabes au pays de Moab*, Paris, 1908; A. MUSIL, *Manners and customs of the Rwala Beduins*, New York, 1928; A. DE BOUCHEMAN, „Matériel de la vie béduine“, în *Documents d'études orientales*, III (Beirut). Un inventar al triburilor beduine este furnizat de M. VON OPPENHEIM, *Die Beduinen*, 5 vol., Leipzig, 1939—1954. Vezi și art. *badw* în *Enc. Isl.* (2).

Există puține studii asupra societății rurale medievale ca atare. Poate fi semnalat doar: A. K. S. LAMBTON, *Landlord and peasant in Persia*, Oxford, 1953; el trebuie completat prin anchete moderne de geografie sau de sociologie, dintre care cele mai importante sînt: J. WEULERSSE, *Payans de Syrie et du Proche-Orient*, Paris, 1946; J. BESANÇON, *l'Homme et le Nil*, Paris, 1957. De văzut și studiul de J. BERQUE, *Histoire sociale d'un village égyptien au XX-e siècle*, Paris — Haga, 1957. Se va ține seamă de asemenea de studii arheologice foarte sugestive, ca: G. TCHALENKO, *Villages antiques de la Syrie du Nord*, Paris, 1958, care are prelungiri medievale, și J. SOURDEL-THOMINE, „le Peuplement de la région des villes mortes à l'époque ayyoubide“, în *Arabica*, I, 1954.

Asupra problemelor irigației, cităm remarcabilul studiu pe baza arheologică privind evoluția rețelei de canale din

Irak în cursul vremurilor: R. MAC ADAMS, *Land behind Baghdad*, Chicago — Londra, 1965. Asupra Siriei, R. TRESSE, „Irrigations dans la Ghouta de Damas“, în *REI*, 1929. Asupra Iranului, H. GOBLOT, „Dans l'ancien Iran, les techniques de l'eau et la grande histoire“, în *Annales, E.S.C.*, 1963, și „Notes sur l'interaction des techniques dans leur genèse“, în *Revue philosophique*, 1964, precum și „Kébar en Iran, sans doute le plus ancien des barrages-voûtes“, în *Sciences, Progrès, la Nature*, nr. 3358, 1965. Asupra Tunisiei, M. SOLIGNAC, „Installations hydrauliques de Kairouan et des steppes tunisiennes du VII-e au XI-e siècles“, în *AIEO*, X—XI, 1952—1953.

Asupra mașinilor, studiu filologic și tehnic de G. S. COLIN, „la Noria marocaine et les machines hydrauliques dans le monde arabe“, în *Hesperis*, XIV, 1932. Vezi și L. TORRES BALBÁS, „Las Norias fluviales en España“, în *Al-Andalus*, V, 1940. Asupra Irakului, C. CAHEN, „le Service de l'irrigation en Iraq au début du XI-e siècle“, în *BEO*, XIII, 1949—1951.

Disponem numai de rare informații asupra agriculturii. Unicul tratat ajuns pînă la noi, acela al lui Ibn Wahshiya, este încărcat de considerații cosmologice. Existau calendare ce dădeau indicații despre activitățile agricole; singurele care s-au păstrat privesc Spania; primul și cel mai important este *Calendrier de Cordoue*, reed. și trad. de C. PELLAT, Leyda, 1961. A se vedea în această privință: E. GARCIA GOMEZ, „Sobre agricultura arabigo-andaluza“, în *Al-Andalus*, X, 1945. Asupra crizelor de foamete, v. *Traité des famines de Maqrîzî*, trad. G. WIET, X, 1945, în *JESHO*, V, 1962. Cu privire la producții, se pot consulta: D. MÜLLER-WODARG, „Die Landwirtschaft Aegyptens in der frühen Abbassidenzeit“, în *Der Islam*, XXX—XXXIII, 1954—1958, și M. CANNARD, „le Riz dans le Proche-Orient aux premiers siècles de l'Islam“, în *Arabica*, VI, 1959.

Asupra tehnicilor artizanale, a se vedea manualele și articolele de istorie a artei privind artele minore, precum și studiile care evocă aspectele lor moderne, îndeosebi L. GOLVIN, *Aspect de l'artisanat en Afrique du Nord*, Paris, 1956, și *Description de l'Egypte*, Paris, 1821—1829. A se vedea de asemenea în *Enc. Isl.* (2) articolele 'adî și *harîr* (fildes

și mătase), și J. SAUVAGET, „Introduction à l'étude de la ceramique musulmane“, în *REI*, XXXIII, 1965. Asupra meșterilor artizani, inventare sistematice bazate pe semnăturile lor au fost întocmite de L. MAYER, *Islamic architects*, și *Islamic astrolabists*, Geneva, 1956, *Islamic woodcarvers*, 1958, *Islamic metalworkers*, 1959, *Islamic armourers*, 1962. Asupra dezvoltării anumitor activități, R. B. SERJEANT, „Material for a history of Islamic textiles up to the Mongol conquest“, în *Ars Islamica*, IX, X, XI și XIII—XIV. Asupra tehnicilor în general, v. G. WIET, „le Monde musulman (VII-e—XIII-e siècle)“, în *Histoire générale des techniques*, I. *Les origines de la civilisation technique*, Paris, 1962; *History of technology*, ed. C. SINGER, t. II, *The Mediterranean civilization and the Middle Ages*, Oxford, 1956.

Asupra meseriilor urbane: L. MASSIGNON, *Enquête sur les corporations musulmanes d'artisans et de commerçants au Maroc*, Paris, 1925; N. ELISSÉEFF, „Corporations de Damas sous Nûr al-Dîn“, în *Arabica*, III, 1956; L. MASSIGNON, „la Structure du travail à Damas en 1927“, în *Cahiers internationaux de sociologie*, XV, 1923; T. FAHD, „les Corps de métiers au IV-e/X-e siècle à Bagdad“, în *JESHO*, VIII, 1965; A. RAYMOND, „Une liste des corporations de métiers au Caire en 1800“, în *Arabica*, IV, 1967; R. BRUNSCHVIG, „Métiers vils en Islam“, în *SI*, XVI, 1962. Se mai poate consulta vechiul studiu al lui J. GOLDZIEHER, „Die Handwerke bei den Arabern“, în *Globus*, LVI, 1894.

Asupra breslelor, B. LEWIS „Islamic guilds“, în *Economic history review*, VIII, 1937, este singurul studiu serios, dar lucrarea ar trebui adusă la zi; asupra situației într-o epocă târzie, G. BAER, *Egyptian guilds in modern times*, Ierusalim, 1964, face o utilă punere la punct.

Comerțul cu lumea musulmană este slab studiat. Ne vom referi încă la lucrările vechi: W. HEYD, *Histoire du commerce du Levant au Moyen Age*, trad. franc., Leipzig, 1885 (retipărire ulterioară); A. SCHAUBE, *Handelsgeschichte der romanischen Völker des Mittelmeergebietes bis zum Ende der Kreuzzüge*, München, 1906, care vor fi completate prin A. R. LEWIS, *Naval power and trade in the Mediterranean*

(500—1100), Princeton, 1951 și prin Y. LABIB, *Handels-geschichte Aegyptens im Spätmittelalter*, Wiesbaden, 1965. A se vedea de asemenea în *Enc. Isl.* (2), art. *bâkehûr* (tămie).

Asupra drumurilor comerciale, se va ține seamă de studii speciale, ca J. SAUVAGET, „Caravansérails syriens du Moyen Age”, în *Ars Islamica*, 1939 și 1940; J. AUBIN, „la Ruine de Siraf et les routes du golfe Persique aux XI-e et XII-e siècles”, în *Cahiers de civilisation médiévale*, 1959; G. F. HOUBANI, *Arab seafaring in the Indian Ocean*, Beyrut, 1963, la care se va adăuga textul publicat și tradus de J. SAUVAGET, *Relation de la Chine et de l'Inde*, Paris, 1948. Asupra vehiculelor, vezi M. RODINSON, art. *'adjala* în *Enc. Isl.* (2). Asupra caravanseraiurilor dispunem de o documentație arheologică inegală. La articolele citate mai sus ale lui J. SAUVAGET se va adăuga inventarul fundamental al lui K. ERDMANN, *Das Anatolische Karavanseray des 13. Jahrhunderts*, Berlin, 1961.

Asupra dezvoltării tehnicilor bancare: L. MASSIGNON, „l'Influence de l'Islam au Moyen Age sur la formation des banques juives”, în *BEO*, I, 1931; W. FISCHER, „The Origin of banking in medieval Islam” în *JRAS*, 1933; S. D. GOITEIN, „Bankers accounts from the XIth century A.D.”, în *JESHO*, IX, 1966. Asupra condițiilor legale ale comerțului, W. HEFFENING, *Beiträge zum Rechts- und Wirtschaftsleben des islamischen Orients*, t. I, Hanovra, 1925. A se vedea și M. RODINSON, *Islam et capitalisme*, Paris, 1966.

Asupra relațiilor dintre comerțul musulman și economia Occidentului, M. LOMBARD, „l'Or musulman au Moyen Age”, în *Annales, ESC*, 1947, care se înscrie în fals împotriva teoriei lui H. Pirenne. Asupra istoriei monetare, încă insuficient cunoscută, a se vedea A. S. EHRENKREUTZ, „Studies in the monetary history of the Near East in the Middle Ages”, în *JESHO*, II, 1959. A se vedea pe de altă parte M. LOMBARD, „Arsenaux et bois de marine dans la Méditerranée musulmane VII-e—VIII-e siècle”, în *Annales, ESC*, 1959; C. CAHEN, „Alun avant Phocée”, în *Revue d'histoire économique et sociale*, XLI, 1963; „Douanes et commerce dans les ports méditerranéens de l'Égypte médiévale d'après

le «Minhâdj» d'al-Makhzûmi», în *JESHO*, VIII, 1964, care precizează chestiuni importante.

Prețurile au făcut obiectul mai multor cercetări. A se vedea mai ales E. ASHTOR, „la Recherche des prix dans l'Orient médiéval, sources, méthodes et problèmes”, în *SI*, XXI, 1964, și „Essai sur les prix et les salaires dans l'Empire califien, în *Rivista degli studi orientali*, XXXVI, 1961. Unele informații importante sînt furnizate de documente de arhivă care există în lumea islamică, deși nu s-au bucurat încă de suficientă atenție din partea istoricilor. A se vedea, de exemplu, cele furnizate de papyrusurile și pergamentele publicate în cataloage (încă în număr insuficient), ca A. GROHMANN, *Arabic papyri in the Egyptian Library*, 6 vol., Cairo, 1934—1962, sau în articole speciale, ca J. SOURDELTHOMINE și D. SOURDEL, „Trois actes de vente damascains du début du IV-e/X-e siècle”, în *JESHO*, VIII, 1965. O orientare în această privință poate fi găsită în H. R. ROEMER, „Über Urkunden zur Geschichte Aegyptens und Persiens in islamischer Zeit”, în *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft*, CVII, 1957.

Asupra serviciului oficial al poștei, a se vedea D. SOURDEL, art. *barid* în *Enc. Isl.* (2) și, pentru o epocă mai târzie, J. SAUVAGET, *la Poste aux chevaux dans l'Empire des Mamlouks*, Paris, 1941.

Asupra organizării militare, nu există vreun studiu de ansamblu. A se vedea C. CAHEN, art. *djaysh* și D. SOURDEL, art. *djund'*, cît și H. TERRASSE și J. SOURDELTHOMINE, art. *burdj* în *Enc. Isl.* (2). O lucrare de N. FRIES, *Das Herreswesen der Araber zur Zeit der Omayyaden*, 1921, rămîne utilizabilă pentru perioada veche; ea poate fi completată pentru perioadele mai târzii, prin W. HOENER-BACH, „Zur Heeresverwaltung der Abbassiden”, în *Der Islam*, XXIX, 1950; C. E. BOSWORTH, „Ghaznewid military organisation”, în *Der Islam*, XXXV, 1960. și „Military organisation under the Bûyids of Persia and Iraq”, în *Oriens*, 1967; D. AYALON, *l'Esclavage du Mamlouk*, Ierusalim, 1951, și „Studies on the Mamluk army”, în *BSOAS*, XV—XVI, 1953—1954. Despre ribât-uri, dispunem cel mult, alături de studiul despre ribât-ul din Souza, de studiile G. MARÇAIS, „Note sur les ribats en Bérberie”,

în *Mélanges R. Basset*, Paris, 1925, și L. TORRES BALBAS, „Rábitas hispanomusulmanas“, în *Al-Andalus*, XIII, 1948. Asupra armamentului: K. HUURI, *Zur Geschichte des mittelalterlichen Geschützwesens aus orientalischen Quellen*. Leipzig, 1941; C. CAHEN, „Un traité d'armurerie composé pour Saladin“, în *BEO*, XII, 1947—1948; N. FARIS, *Arab archery*, New Jersey, 1945; A. BOUDOT-LAMOTTE, *Contribution à l'étude de l'archerie musulmane*, Damasc, 1968; D. AYALON, *Gunpowder and firearms in the Mamlouk kingdom*, Londra, 1956.

Asupra războiului maritim va trebui să se recurgă la lucrări cu caracter general, ca E. EICKHOFF, *Seekrieg und Seepolitik zwischen Islam und Abendland (650—1040)*, Sarrebrücken, 1954, și A. AHRWEILER, *Byzance et la mer*, Paris, 1966.

X. ORAȘE ȘI PALATE

1. Orașe.

S-a scris mult despre orașele țărilor musulmane, insistându-se uneori în mod cam excesiv asupra caracterului lor islamic. Astfel, W. MARÇAIS, „l'Islamisme et la vie urbaine“, în *Articles et conférences*, Paris, 1961; G. MARÇAIS, „Considérations sur la vie musulmane et le muhtasib“, în *Recueil de la Société Jean-Bodin*, VI, 1954; G. E. VON GRUNEBaum, „The Structure of the Muslim town“, în *Islam (The American Anthropologist)*, Menasha (Wisconsin), 1955. Problemele de autonomie au fost abordate în mod special de C. CAHEN, „Monuments populaires et autonomisme urbain dans l'Asie musulmane au Moyen Age“, în *Arabica*, V, 1958, și VI, 1959. Incidența dreptului asupra urbanismului a făcut obiectul unui studiu al lui R. BRUNSCHVIG, „Urbanisme médiéval et droit musulman“, în *REI*, 1947, care se referă la o situație relativ târzie. Urbanismul orașelor noi întemeiate de musulmani n-a făcut obiectul unor studii serioase, poate din cauza insuficienței documentației arheologice. A se vedea totuși asupra primelor orașe: E. PAUTY, „Villes spontanées et villes créées en Islam“, în *AIEO*, IV, 1951; L. MASSIGNON, „Explication du plan de Basra“, în *Westöstliche Abhandlungen... R. Tschudi*, Wiesbaden, 1954, și C. Pellat, art. *al-Basra* în *Enc. Isl.* (2);

L. MASSIGNON, „Explication du plan de Kûfa”, în *Mélanges Maspéro*, t. II; F. SAFAR, *Wâsit, the sixth season's excavations*, Cairo, 1945.

Diferitele orașe au făcut obiectul unor monografii de valoare foarte inegală. Sînt de recomandat îndeosebi magistrala lucrare a lui J. SAUVAGET, *Alep*, Paris, 1941, și „Esquisse d'une histoire de la ville de Damas”, în *REI*, 1934, precum și N. ELISSÉEFF, art. *Dimashk* în *Enc. Isl.* (2); A. DURİ, art. *Baghdad*, în *Enc. Isl.* (2) trebuie completat prin G. MAKDISI, „The Topography of eleventh century Baghdad”, în *Arabica*, VI, 1959, și J. LASSNER, „Massignon and Baghdad: the complexities of growth in an imperial city”, în *JESHO*, IX, 1966. Asupra orașului Cairo, monografia lui M. CLERGET, *le Caire, étude de géographie urbaine et d'histoire économique*, Cairo, 1934, nu aduce serviciile ce se așteptau de la ea; a se vedea art. *Caire* în *Enc. Isl.*, și G. WIET, *Cairo*, Norman, 1964.

Asupra orașelor din Magreb, nu posedăm nici un studiu amănunțit privind evoluția urbană. Există lucrarea lui R. LE TOURNEAU, *Fès avant le Protectorat*, Casablanca, 1949, care se referă în esență la situația din epoca modernă, și, de același autor, volumul *Fez in the age of the Marinides*, Norman, 1961; G. DEVERDUN, *Marrakech*, Rabat, 1959, adună date utile. Despre Kairuan și Mahdiya, art. *Kairouan* în *Enc. Isl.*; A. LÉZINE, „Notes d'archéologie ifrikyenne”, în *REI*, XXXV, 1967.

Asupra orașelor din Spania, se va consulta R. TORRES BALBAS, „les Villes musulmanes d'Espagne et leur urbanisation”, în *AIEO*, VI, 1942—1947.

Asupra orașelor din Iran, foarte neglijate, o inițiere este oferită de L. LOCKHART, *Persian cities*, Londra, 1960; se va putea consulta lucrarea de R. N. FRYE, *Bukhara, the medieval achievement*, Norman, 1965.

Asupra tipurilor monumentale ale orașelor, a se vedea diversele studii arheologice. Articolul lui J. PEDERSEN, *mas-djid*, în *Enc. Isl.*, care tratează despre moschei, oratorii, mardrasale, mausolee, este perimat, dar este practic neînlocuit.

283 Asupra originii moscheii, vezi J. SAUVAGET, *la Mosquée*

omeyyade de Médine, Paris, 1947, lucrare ale cărei teze esențiale rămân valabile în ciuda observațiilor critice al căror obiect a fost ea (de exemplu, H. STERN, „les Origines de l'architecture omeyyade“, în *Syria*, XXVIII, 1951). Asupra madrasalelor, vechile observații ale lui M. VAN BERCHAM, în parte perimate, au fost discutate din nou de K. A. C. CRESWELL, *Muslim architecture of Egypt*, t. II (citată mai sus), reluând aici materia din „The Origin of the cruciform plan of Cairene madrasas“, în *BIFAO*, XXI, 1922. Despre mausolee: O. GRABAR, „The Early Islamic commemorative structures“, în *Ars orientalis*, VI, 1966. Asupra spitalelor, vezi art. *bimâristân* în *Enc. Isl.* (2). Asupra băilor: J. SOURDEL-THOMINE, art. *hammâm* în *Enc. Isl.* (2); cea mai bună lucrare în acest domeniu este cea publicată de M. ECOCHARD și C. LE COEUR, *les Bains de Damas*, Beyrut, 1942—1943.

Grupurile sociale urbane într-o perioadă târzie au făcut obiectul studiului lui I. M. LAPIDUS, *Muslim cities in the later Middle Ages*, Cambridge (S.U.A.), 1967. Asupra mediilor burgheze, se va citi cu interes S. D. GOITEIN, „The Rise of the Near Eastern bourgeoisie“, în *Cahiers d'histoire mondiale*, III, 1957. Cazuri particulare sînt evocate de H. GOTTSCHALK, *Die Mâdarâ'ijjûn*, Berlin, 1931; G. WIET, „Un homme d'affaires mésopotamien au X-e siècle“, în *Mélanges E. Tisserant*, t. III, Vatican, 1964. Asupra anumitor cercuri intelectuale, M. F. GHAZI, „Un groupe social, les raffinés“, în *SI*, XI, 1959. Despre biblioteci, vezi Y. ECHE, *les Bibliothèques arabes... au Moyen Age*, Damasc, 1967. Asupra învățămîntului, A. S. TRITTON, *Materials in Muslim education in the Middle Ages*, Londra, 1957, rămîne insuficient. De completat prin G. Makdisi, „Muslim institutions of learning in eleventh century Baghdad“, în *BSOAS*, XXIV, 1961; F. ROSENTHAL, „The Technic and approach of Muslim scholarship“, în *Analecta orientalia*, XXIV, 1947; D. SOURDEL, „Les Professeurs de madrasa à Alep aux XII-e—XIII-e siècles“, în *BEO*, XII, 1949—1950.

Viața tributarilor este destul de puțin cunoscută. A se vedea afară de lucrarea lui A. FATTAL, citată mai sus, L. MASSIGNON, „la Politique islamo-chrétienne des scribes nestoriens de Deir Qunna à la cour de Bagdad au IX-e siècle“, în *Vivre et penser*, seria a II-a, 1942; W. J. FISCHER,

Jews in the economic and political life of medieval Islam, Londra, 1937, și studiile recente ale lui S. D. GOITEIN asupra documentelor găsite în Geniza din Cairo, studii ale căror principale rezultate urmează să fie consemnate într-o lucrare ce va apărea: *A Mediterranean society: the Jewish communities of the Arab world*. Vezi și O. TURAN „les Souverains saldjoukides et leurs sujets non musulmans“, în *SI*, I, 1953.

2. Palate.

Asupra castelelor umayyade și amplasamentelor lor, a se vedea reflecțiile preliminare ale lui J. SAUVAGET, „Châteaux umayyades de Syrie“, în *REI*, XXXV, 1967, precum și, dintr-un punct de vedere mai limitat, H. STERN, „Notes sur l'architecture de châteaux umayyades“, în *Ars Islamica*, XI—XII, 1946.

Studii speciale: afară de lucrarea semnalată înainte a lui K. A. C. CRESWELL, a se vedea: J. SAUVAGET, „Remarques sur les monuments omeyyades“, în *JA*, 1937—1940, „les Ruines omeyyades du Djebel Seis“, în *Syria*, XX, 1938; K. BRISCH, „le Château omeyyade du Djebel Seis“, în *Annales archéologiques de Syrie*, 1963; M. CHEBAB, „The Umayyad palace at 'Andjar“, în *Ars orientalis*, V, 1963; O. GRABAR, „The Paintings of the Six Kings...“, în *Ars orientalis*, I, 1954; A. GABRIEL, „Kasr el-Heir“, în *Syria*, VIII, 1967 și XIII, 1932; H. SEYRING, „les Jardins de Kasr el-Heir“, în *Syria*, XII, 1931; O. GRABAR, „Qasr al-Hayr al-Sharqi“, în *Annales archéologiques de Syrie*, XV, 1965, și XVI, 1966; D. SCHLUMBERGER, „les Fouilles de Qasr el-Heir al-Gharbi“, în *Syria*, XX, 1939, și „Deux fresques omeyyades“, în *Syria*, XXV, 1946; K. OTTO-DORN, „Grabung im umayyadischen Rusâfah“, în *Ars orientalis*, II, 1956; R. W. HAMILTON, *Khirbat al Maffjar. An arabian mansion in the Jordan valley*, Oxford, 1959; E. KÜHNEL, „Some notes of the façade of Mashatta“, în *Studies in Islamic art and archaeology*, Londra, 1965. — Palatele din Bagdad nu sînt cunoscute decît prin descrieri literare. Cele din Samarra, incomplet explorate, sînt și incomplet publicate. Se vor consulta: E. HERZFELD, *Erster vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen von Samarra*, Berlin, 1912, și K. A. C. CRESWELL, *Early Muslim architecture* (citat mai sus). Asupra descoperirilor, a se vedea publicațiile lui

A. SARRE și E. HERZFELD citate înainte. — Asupra palatelor din Afghanistan, vezi D. SCHLUMBERGER, „le Palais ghaznévide de Lashkari Bazar“, în *Syria*, XXX, 1952, și *Lashkari Bazar. II. Les Trouvailles* de J. C. GARDIN (în așteptarea volumului I de D. SCHLUMBERGER și J. SOURDEL-THOMINE despre arhitectură și decor); A. BOMBACI, *The Kûfic inscription in Persian verses in the palace of Mas'ûd III at Ghazna*, Roma, 1966, cu planul palatului). — Asupra palatelor selgiucide din Anatolia, vezi K. OTTO-DORN și M. ONDER, „Bericht über die Grabung in Kobadabad (Oktober 1965)“, în *Archäologischer Anzeiger*, 2, 1966. — Asupra Maghrebului: L. GOLVIN, *Recherches archéologiques à la Qal'a des Banû Hammâd*, Paris, 1965, și „Le Palais de Ziri à Achîr (X-e siècle)“, în *Ars orientalis*, VI, 1966. — Asupra Spaniei, L. TORRES BALBÁS, „Excavaciones en Medinat al-Zahra“, în *Al-Andalus*, XI, 1946, și XIII, 1948.

Nu există nici un studiu de ansamblu asupra citadelilor din țările Islamului. Cea a Damascului a fost studiată de J. SAUVAGET, „la Citadelle de Damas“, în *Syrie*, XI, 1931. Asupra aceleia a Alepului informații pot fi găsite în E. HERZFELD, *Matériaux pour un Corpus inscriptionum arabicarum, Alep*, Cairo, 1954—1955. Asupra aceloră din Anatolia, în lucrările lui A. GABRIEL (v. mai sus). Asupra aceleia din Cairo, vezi K. A. C. CRESWELL, „Archaeological researches at de citadel of Cairo“, în *BIFAO*, XXIII, 1924, din care esențialul a fost reluat și completat în *Muslim architecture of Egypt*.

Ceremonialul a fost studiat mai ales de M. CANARD, „le Cérémonial fatimide et le cérémonial byzantin. Essai de comparaison“, în *Byzantion* XXI, 1953, și D. SOURDEL, „Questions de cérémonial abbâside“, în *REI*, 1960. Asupra casei suveranului, vezi în *Enc. Isl.* (2), articolele *hâdjib* și *ghulâm*.

Asupra rarelor portrete de suverani, a se vedea J. WALKER, „A unique medal of the Seljuk Tughrilbeg“, în *Centennial volume of the American Numismatic Society*, 1958, și G. C. MILES, „A portrait of the Buyid prince Rukn al-Dawlah“, în *The American Numismatic Society, Museum notes*, XI, 1964.

Asupra divertimentelor: M. CANARD, „Quelques aspects de la vie sociale en Syrie et Jazîra au X-e siècle“, în *Arabic and Islamic studies*, Leyda, 1965, și A. G. CHEJNE, „The Boon-Companion in early Abbasid times“, în *Journal of the American Oriental Society*, 1965. Asupra vînătorii, de citit tratatul tradus de F. VIRÉ, *le Traité de l'art de volerie*, Leyda, 1967.

CUPRINS

ATLAS GENERAL	5
Tablou de asamblare	6
Harta I	7
Harta II	8
Harta III	9
Harta IV	10
TABELE CRONOLOGICE	11
INDEX DOCUMENTAR	43
60. <i>Alveole</i>	58—59
61. <i>Arce</i>	65
62. <i>Cupole</i>	98—99
63. <i>Inscripții ornamentale</i>	144
64. <i>Desen schematic al unei roți hidraulice cu manej</i>	192
Lista ilustrațiilor	244
Bibliografie	257

Redactor: VICTORIA JIQUIDI
Tehnoredactor: MIHAIL BOITOR

Bun de tipar: 19.09.1975
Apărut 1975; coli de tipar 12; planșe tipar înalt 12;
C. Z. pentru bibliotecile mari 7.03;
C. Z. pentru bibliotecile mici 7
Tiraj: 12.000+20+90 ex broșate

Intreprinderea poligrafică Sibiu
Șoseaua Alba Iulia nr. 40.

civilizația islamului clasic

O eroare – din nefericire încă prea răspândită – tinde să prezinte civilizația islamică ca pe un ansamblu monolitic, rămas aproape neschimbat din vremea Islamului lui Muhammad până într-o epocă foarte recentă. În realitate, doctrina pe care se întemeiază această civilizație n-a fost elaborată decât treptat și n-a încetat să fie obiectul unor discuții, adesea pasionate, provocând în tot cursul perioadei medievale dispute și lupte politice, dintre care unele au fost extrem de aprige.